

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
РУДАКИИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
2024, №4 (48)

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
РУДАКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
2024, №4 (48)

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF
SCIENCES OF TAJIKISTAN
2024, №8 (48)

ДУШАНБЕ – 2024

СУХАНШИНОСӢ*Маҷаллаи илмӣ*

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РӮДАКӢ**

**2024
№ 4 (48)**

*Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.*

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Дабири масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 26,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

**Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи «Почтаи
точик» -77755**
<https://sukhansinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012,
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015, таҳти № 0095/мҷ, бори сеюм 7-уми
сентябри соли 2017, таҳти № 023/ МҶ-97 ва
бори чорум 22-юми феввали соли 2024, таҳти
№ 332/МҶ-97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),
Ҳасан Султон
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ХОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Сафина Абдуллоева (д.ф.н.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),
Чамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СӢФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдуҳолик НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.),
Бехрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),

Ҳайати мушовара: Масъуди МИРШОҲӢ
(Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ
АКБАРШОҲ (Ҳиндустон), Александр
ХЕЙЗЕР (Олмон), Садри САӢДИЕВ
(Узбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
2024.

Маҷаллаи илми «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризишавандаи КОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и
Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи
Россия (17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ**2024**
№ 4 (48)*Научный журнал***НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ***Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год***Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана****Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ****Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ****Ответственный секретарь
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА****Редакционная коллегия:**
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директор ИЯЛ НАНТ),
Носирдjon САЛИМИ
(академик НАНТ, д.ф.н.),
Хасан Султон
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор),
Олимджон ХОДЖАМУРОДОВ (д.ф.н., профессор),
Равшан РАХМОНИ (д.ф.н., проф.),
Сафина Абодуллоева (д.ф.н.),
Умридин ЮСУФОВ (д.ф.н.),
Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.),
Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.),
Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.),
Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.),
Азиз МИРБОБОЕВ (к.ф.н.),
Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.),
Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.),**Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана,
каб. 26, редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.**Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик»
-77755**
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com**Журнал зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан 15 апреля
2012 г. за №0098/мч, перерегистрирован 12
ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября
2017 г. за № 023/ мч- 97 и 22 февраля 2024 г, за
№ 332/МЧ-97.****Редакционный совет: Масъуд МИРШОХИ**
(Франция), **Шариф ШУКУРОВ** (Россия), **Али**
АКБАРШОХ (Индия), **Александр ГЕЙЗЕР**
(Германия), **Садри САЪДИЕВ** (Узбекистан).**Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана, 2024.****Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан и ВАК при Министерстве
науки и высшего образования Российской Федерации
(17.07.2023, №2498).**

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI****2024
№ 4 (48)****Established in
2010 published
quarterly****Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan****Chief Editor
Askar HAKIM**
Doctor of Philological Sciences**Deputy Chief Editor
Abdumannonov ABDURAHMON,**
Candidate of Philological Sciences**Executive Secretary
Lutfullo SHARIFZODA**
Candidate of Philological Sciences**Address:** Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70**<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com
Subscription Index in «Pochtai Tojik»
77755****Journal was re-registered** by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ МҶ- 97 22 February, 2024 year, № 332/МҶ-97.**Editorial team:****Farangis SHARIFZODA** (Director of the ILLAR NAST)
Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST)
Hasan Sulton (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST)
Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST)
Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)
Olimjon KHOJAMURODOV (d.ph.s., professor)
Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)
Safina Abodulloeva (d.ph.s.)
Umridin YUSUFOV (d.ph.s.)
Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)
Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)
Shodimuhammad SUFIZODA (d.ph.s.)
Abdulamin MAJNUOV (c.ph.s.)
Abdulkholig NABIEV (c.ph.s.)
Aziz MIRBOBIEV (c.ph.s.)
Behruzi ZABEHULLO (c.ph.s.)
Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)
Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)**International ititorial colleague: Masoud MIRSHOHI** (France), **Sharif SHUKUROV** (Russia), **Ali AKBARSHOH** (India), **Alexander HEIZER** (Germany), **Sadri SADIEV** (Uzbekistan).**Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2024****The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (17.07.2023, No. 2498).**

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Шарифзода Ф.Х. Боқимонии бархе аз вожаҳои «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно дар гӯйишҳои чанубӣ ва чануби шарқии забони тоҷикӣ.....	7
Абодуллоева С.Ю. Сухане чанд оид ба истилоҳоти маъмурӣ-ҷуғрофиёии осори асрҳои XI-XII (дар мисоли «Форснома»-и Ибн Албалхӣ).....	19
Мирзоев С., Сафарзода Х. Вожаи «андаргоҳ» ва хусусиятҳои сохтори маъноии он.....	28
Норов М.Б. Бозтоби забон дар фарҳанг (дар намунаи маводи «Ёддоштҳо»-и С. Айни).....	36
Хошимова Н.М. Типологические особенности структуры глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках.....	46
Бозорова Н.С. Ибораҳои исмӣ дар забони ваҳонӣ.....	56
Некушоева Ш.С. К вопросу ревитализации лексикона памирских языков (на примере лексики, связанной с традиционным памирским домом).....	63
Раҳмонова Н., Нарзиқулова Х. Баъзе хусусиятҳои истифодаи аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар матни асл ва тарҷумаи русии «Ёддоштҳо»-и С. Айни.....	74
Тураев Б.Б. Анҷомаҳои номсоз ва нақши онҳо дар ташаккули номвожаҳои ҷуғрофиёӣ.....	86
Раҳмонов Б. Баъзе хусусиятҳои фонетикӣ, маъноӣ ва морфологияи калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ дар «Маснавии маънавӣ».....	97

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Матлубаи Мирзоюнус. Чанд сухан дар бораи як баёзи нодири садаи ХУII ва рубоӣҳои занони суханвар дар он.....	107
Охониёзов В.Д. Таронаҳои Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ.....	118
Бехрузи Забехулло. Мунаққиди дақиқназар ва масъулиятшинос.....	127
Абдуллоев Р.Х. Рисолаи «Доди сухан»-и Сирочиддин Алихони Орзу ва ҷойгоҳи он дар нақди адабии Шибҳи қораи Ҳинд.....	134
Шарифзода Л.А. «Ёддоштҳо»-и устод Айни дар таҳқиқи Мирзо Турсунзода.....	146
Саидмуродзода Ш.Ш. Ду омили асосие, ки барои андешаҳои адабии Аҳмади Дониш замина гузошанд.....	155
Давлатова Х.М. Корбурди ҳикоятҳои халқӣ дар маснавии «Ҳадикат-ул-ҳақиқат»-и Санои Ғазнавӣ.....	162
Усмониён Н.У. Вижагиҳои сохтори силсилашарҳи «Ману ту»-и Шохмузаффар Ёдгорӣ.....	171
Бухориев О. «Салосаи ғассола» – як суннати бостонӣ.....	181

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Зайдуллозода С.З. Инъикоси оинҳои мардумии ҷашни Тиргон дар осори Гулруҳсор Сафиева.....	189
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS

Sharifzoda F.Kh. Preservation of Mavlana's of «Masnavii manavi» words in southern and south-eastern languages of Tajik language.....	7
Abodulloeva S.U. Some additions about administrative-geographic terminology in works of the 11th-12th centuries (based on the example of «Farsnama» by Ibna Al-bakhi).....	19
Mirzoev S., Safarzoda Kh. The word «andargoh» and its structural and semantic features.....	28
Norov M.B. Reflection of language in culture (an example from S. Ayni's «Memoirs»).....	36
Khoshimova N.M. Typological features of the structure of verbal phraseological units in Tajik and english languages.....	46
BOZOROVA N.S. Noun phrases in the Wakhan language.....	56
Nekushova Sh.S. To the issue of revitalization of the vocabulary of pamir languages (based on vocabulary associated with the traditional pamir house).....	63
Rakhmonova N.Sh., Narziqulova H.M. Some features of the punctuation marks in compound sentences in the original text and russian translation of «Memoirs» by Sadridina Ayni.....	74
Turaev B.B. Topoformants and their role in the formation of geographical names.....	86
Rahmonov B.N. About some phonetic, semantic and morphological features of quality arabic loanwords in «Masnavi manavi».....	97

ЛИТЕРАТУРОВОЕДЕНИЕ / LITERARY STUDIES

A few words about one rare bayaz of the XVIIth century and the reflection of the poetess' works in it.....	107
Okhonniyozov V.D. Songs of Mawlana Jalaluddin Balkhi.....	118
Behruzi Zabehullo. Insightful and responsible critic.....	127
Abdulloev R.Kh. The treatise of Sirojiddin Alihoni Orzu «Dodi sukhan» and it's place in the literary criticism of indian continental style.....	134
Sharifzoda L.A. «Memoirs» of Sadridin Ayni in the research of Mirzo Tursunzoda.....	146
Saidmurodzoda S.Sh. Two main factors that layed the foundation of Ahmad Donish's literary thinking.....	155
Davlatova Kh.M. Folk tales and their use in sanai ghaznavi's mesnewi «hadikat-ul-haqiqat».....	162
Usmoniyon N.U. Structural features of the poem series «I and you» by Shohmuzaffar Yodgori.....	171
Bukhoriev O. Three cups of cleansing wine – an ancient tradition.....	181

ФОЛЬКЛОРИСТИКА / FOLKLORISTICS

Zaidullozoda S.Z. Reflection of folk rituals tirgon celebration in the works of Gulrukhshor Safiyeva.....	189
--	-----

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

ТДУ: 491.59.30

**БОҚИМОНИИ БАРХЕ АЗ ВОЖАҲОИ «МАСНАВИИ
МАЪНАВИЙ»-И МАВЛОНО ДАР ҒӢЙИШҲОИ ҶАНУБӢ ВА
ҶАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ****Фарангис Шарифзода****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ маъруф ба Мавлоно аз машҳуртарин шоирони тоҷиктабори қарни XIII ва аз бузургтарин чехраҳои адаб ва ирфон буда, нуфузи ӯ фаротар аз марзҳои милливу тақсимоти қавмӣ аст ва шеърӣ ӯ ба бисёр забонҳои ҷаҳон тарҷума шудааст.

Мавлоноро бо номҳои Балхӣ ба хотири зодаи сарзамини куҳану тамаддунхез будан, Румӣ ба хотири замоне дар Рум (Анатолия) зиндагӣ қардан ёд мекунад. Дар авоили қарни XX муҳаққиқон сари зодгоҳ ва мансубияти миллии ӯ баҳсхое оростанд. Аз ҷумла адабиётшинос Бадеъуззамон Фурузонфар, олимони амриқоӣ Колман Бракс, Бред Гуч, Франклин Льюис зодгоҳи Мавлоно ва хонаводаи ӯро аз Вахшонзамин гуфтаанд. Зимнан Мавлоно ҳам дар дафтари ҷаҳоруми «Маснавиӣ маънавиӣ» аз ин ноҳия ёд мекунад:

Ақли ҷузвӣ ҳамчу барқ асту дурахш,
Дар дурахше қай тавон шуд сӯи Вахш.

Мавлоно аз вожаи «тоҷик» борҳо ёд кардааст ва дар ин бора мавлонопажӯх Хуршед Зиёӣ мегӯяд: «Мавлоно Чалолуддини Румии Балхӣ бо сабаби он ки айёми кӯдакию наврасии худро дар байни тоҷикони Вахшонзамин, Балх ва Самарқанд гузаронидааст, ба зумраи он шоироне дохил аст, ки беш аз дигарон вожаи «тоҷик»-ро дар меросашон истифода намудаанд» [4, 103]. Мавлоно дар ғазали шумораи 1385-и «Девони Шамс» мегӯяд:

Турке ҳама туркӣ кунад, тоҷик тоҷикӣ кунад,
Ман соате турке шавам, як лаҳза тоҷике шавам.

Мавлонопажӯҳи маъруф Карими Замонӣ шарҳи вожаи тоҷикро тариқи зайл овардааст: «мусалмонони аам аз араб ва эронӣ» [3, 137], аммо андешаи «аам аз эронӣ» будани тоҷик боиси таассуф ва то кучо сиҳҳат доштани ин мавриди андеша аст. Аммо ба андешаи Х. Зиёӣ вожаи «тоҷик»-ро Мавлоно дар нисбати тамоми мардуми ориёии минтақаҳои муосири Осиёи Миёна, Афғонистон ва Эрон ба қор бурдааст [4].

Дар атрофи мансубияти этникии Мавлоно, ҷунон ки мушоҳида мешавад, назарҳои мухталиф ва бархурди андешаҳо миёни муҳаққиқон ҷой доранд ва ба қавли худи Мавлоно «ҳафтоду ду миллат нафӣи ҳамдигар мекунад» [21].

Мавлавипажӯҳи тоҷик Хуршед Зиёӣ бехтарин андешаро дар мавриди ин мабоҳиси бепояву бунёд баён мекунад, ки метавон бо қавли эшон ба ин баҳсҳо хотима гузошт: «Бояд таъкид дошт, ки румӣ, балхӣ ё аз минтақаи дигаре будани

Мавлоно, ё ба кадом миллату халқ ё қавм тааллуқ доштани ў имрӯз муҳиммияте надорад, зеро мутафаккир бо афкори ҷовидонааш шаҳрванди тамоми олам ва ҳамватани тамоми оламиён гаштааст...» [4, 99].

Айнияти гуфтори Мавлоно ва ба кадом марзу бум мансуб будани ўро бояст дар осорош чўё шуд. Осори Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ ҷаҳони маънавиеро монад, ки бо ғанову рангинии худ ҳаводоронашро қарнҳо боз мутаассир кардааст. Мавлоно дар боби фавоиди маснавиаш мегӯяд: «Покизатарини меваҳост барои касе, ки бичинад ва дар он бузургтарин орзуҳо ва хосторҳоро метавон ёфт» [21]. Ҳар хонандае, ки ин китоби «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоноро варақгардон мекунад, дар як ҷаҳони маънавӣ сайри маърифату дониш менамояд, аз ин дарёи хираду фазилати инсонӣ дурдонаҳое бармечинад. Сухани Мавлоно «пайдову пинҳон аст, зеро сухан мағзи мағз аст, на сухан пӯсти пӯст ва аз мағзи мағз сиҳҳат ҳосил ояд» ва ин сиҳҳати ҳосилро бояст аз сухани ў чўё шуд [21].

Ба андешаи адабиётшинос Х. Шарифов «Дар сухани Мавлоно се чизи муҳим аст, ки бо мавқеи инсон дар ҳастӣ ва мақсади вучуд пайванд меёбанд: 1) сўз, сўхта ва сўхтагон; 2) васлу ҳичрон ё ҳичрону васл; алфозу гуфтор; 3) олами маънавӣ. Шаҳомат ва бузургии сухани Мавлоно дар ҳамоно алфозу таъбироти ба назари донишмандон тоза, ки мабдаи аксар лаҳҷаи хуросонии форсӣ буда, қисме ҳам ба тақозои мавзӯ сохтаю бофта шудаанд, айнияти гуфтор ва сабки гуворои Мавлоно ба вучуд овардаанд», ки аз фарҳанг ва гуфтору муҳити хонаводаву зодгоҳ сарчашма гирифтааст [16, 148-163], ки намунаи возеҳи онро дар абёти зер мебинем:

Чун касеро хор дар пояш ҷаҳад,
Пои худро бар сари зону ниҳад.
В-аз сари сўзан ҳаме чўяд сараш
В-ар наёбад, мекунад бо лаб тараш...

Осори Мавлоно саршор аз вожаву таркибу таъбироти гўйиши тоҷикиву одобу русуми мардумони тоҷик аст. Дар китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» омадааст: «Мавлоно парвардаи обу хоки Хуросону Мовароуннаҳр буда, ашъори ў саршор аз таъбиру калимаҳои ҳоси ин диёр ва забони тоҷикист» [10]. Мавлоно забони порсии ҳешро чунин ситоиш мекунад:

Ишқро худ сад забони дигар аст,
Порсӣ гў, гарчи тозӣ хуштар аст.

Ва боз:

Гарчи 3-ин ғофиланду дар хобанд,
Форсӣ гў, ки чумла дарёбанд.

Далели ба забони форсии мовароуннаҳрӣ эҷод кардани Мавлоно порае аз шеърӣ машҳури «Тўтӣ ва баққол»-и ўст:

Кори покнро киёс аз худ магир,
Гарчи монад дар набиштан шер шир.
Чумла олам 3-ин сабаб гумроҳ шуд,
Кам касе 3-абдоли ҳақ огоҳ шуд.

Муҳаққиқони эронӣ ин байтро чунин тавзеҳ додаанд: дар порсии замони Мавлоно шири хўрокиро ба ҳамин сурати имрӯзӣ талаффуз мекарданд, вале

шери дарандаро бо ۛ- маҷхул, яъне шер талаффуз мекарданд, аммо китобати ҳар ду яқсон буд. Ҳол он ки дар забони тоҷикии муосир ханӯз ҳам чунин талаффуз риоя мешавад ва ин нуктаро мавлонопажӯҳ Карим Замонӣ низ таъйид мекунад. Гарчи дар забони форсии муосир талаффузи ин вожаҳо яқсон аст ва дар тарҷумаи «Маснавии маънавий» ба забони русӣ омадааст, ки дар навишту талаффуз ин ду вожа яқсонанд: «О бакалейщике и попугае, пролившем в лавке масло. – Хоть в начертанье «лев» и «молоко». – В арабской графике персидские слова «лев» и «молоко» пишутся и звучат одинаково: «шир» [5, 156].

Вожаҳои форсии мовароуннахрии «Маснавии маънавий» дар забони тоҷикии омиёна имрӯз қорбурди фаровон доранд, ба монанди ожанг, эзор, атлас, бар (ҳосил), булук (овози об), бурё, бед, потоба (пойпеч), пор, порин (соли гузашта), палос (гилем), пес (лақаҳои сафеди пӯст), чиркин, чаридан (парвариш), ҳашар, хез, роғ, шӯридан, шишак (барраи шашмоҳа), карбос, калон, кулича (нон), кӯса (камриш), наск, мумсик, нокас, ношуста, додар, кал, кулича (кулча, нон), кампирак, атласпӯш, чигарбанд, даҳкаса, чаҳормех (пойбанд), кисабур қаҳдон (охур). Намунаи чанде аз вожаҳои омиёнаи серистеъмоли тоҷикӣ, ки дар забони форсӣ камқорбурданд, бо тафсири онҳо аз китоби «Шарҳи ҷомеи «Маснавии маънавий»-и Карим Замонӣ барои муқоиса ва тақвияти андеша дар зер оварда мешаванд:

Додар – «бародар, дӯст. Аз луғоти форсии мовароуннахрист» [7, 167].

Талх хоҳӣ кард бар мо умри мо,

Кӣ бар ин медорад, эй **додар**, туро? [7, 116].

Кал - качал

К-аз чӣ, эй **кал**, бо калон омехтӣ,

Ту магар аз шиша руған рехтӣ? [7, 11].

Ток – дарахти ангур

Одам аз хок аст, кай монад ба хок,

Ҳеч ангуре наместонад ба **ток** [7, 21].

Кисабур – дузд, чайбур

Гуфт ӯ аз баъди савгандони пур

Ки наям ман хонасӯзу **кисабур** [7, 21].

Даҳкаса – «даҳ нафар, даҳ баробар» [3, 155]. Бо ин фикри муаҳаққиқ К.Замонӣ, яъне «даҳ баробар» наметавон розӣ шуд, зеро ҷонишини **кас** ишора ба инсон аст.

Мешавад з-илҳомҳову васваса

Ихтиёри хайру шаррат **даҳкаса** [7, 21].

Атласпӯш – «пӯшандаи атлас. Ҷомаи абрешимӣ аст, ки аксар аз нақши сода бошад» [3, 117]. Дар Тоҷикистон ба бонуи перохани атлас ба бар карда бонуи атласпӯш гӯянд.

Ганҷ махфӣ буд, зи пурри чӯш кард,

Ҳокро султони **атласпӯш** кард [7, 21].

Кампирак – пиразан, аз чузъи кам+ пир ва пасванди тасғири –ак.

Аз қазо кампираке чоду ки буд,

Ошиқи шаҳзодаи бо хусну чуд,

З-он ки ҳар чора, ки мекард он падар,

Ишқи кампирак ҳамешуд бештар [7, 21].

Пуштдор – ҳомӣ; **чаشمсер** – бениёз:

В-ар ҳаме бинад чаро набвад далер,

Пуштдору чонсупору **чаشمсер** [7, 21].

Шӯрбо – «оши сода, ки бо биринҷ ва сабзӣ пазанд» [3, 204]. Бо ин шарҳи устод Замонӣ розӣ шудан наметавон, зеро аз мазмуни байти зер бармеояд, ки **шӯрбо** ҳамон хӯроки обакии аз гӯшту сабзабот омодашуда – обгӯштро гӯянд, ки бо нон мехӯранд ва аз ғизоҳои миллии тоҷикон маҳсуб мешавад:

Рехтанд андар даҳонаш **шӯрбо**,

Мефишурданд андар ӯ нонпораҳо [7, 21].

Шишак – «барраи шашмоҳа» [3, 205], ки дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ барраи яқсоларо гӯянд:

Гург аглаб он гаҳе гиро бувад

К-аз рама **шишак** ба худ танҳо бувад [22].

Таркибҳои фразеологӣ: дастак задан (каф задан), пой кашидан (бозкашидан, боздоштан), чигар сӯхтан, гарав бастан, ношустарӯ (касе, ки қалби нопок дорад) имрӯз низ корбурди фаровон доранд.

Побаст шудан – «муфид шудан» [3, 173], аммо дар фарҳанги ибораҳои забони тоҷикӣ «побанди касе, чизе гардидан», яъне гирифтӣ шуданро гуфтаанд, ки ин маъно аз байти зер низ бармеояд:

Дар силсилаат ҳар он ки побаст шавад,

Гар фониву гар нест бувад, ҳаст шавад.

Ибораи рехтаи **боди бурут** – киноя аз худбиниву ғурур, «маҷозан ба маънии такаббуру худнамоӣ» аст [3, 146].

Чанд даъвиву даму **боди бурут**

Эй туро хона чу байтуланкабут.

Ибораи «боди бурут» дар шеъри «Фирдавсӣ ва Темур»-и Лоик ба ҳамин маъно омадааст:

Масти хун аз савлату боди бурут

Чун суи Эронзамин лашкар кашид.

Дар илми забоншиносии тоҷик чанд таҳқиқоте дар мавзӯи забони «Маснавии маънавӣ» анҷом дода шуда, дар онҳо мустақиман дар мавриди вожашиносии «Маснавий» баҳс меравад, аз ҷумла, таҳқиқоти забоншиносии маъруф Мукаррама Қосимова «Чор унсури маъниофарӣ, калимасозӣ», монографияи Шарифбек Ҷӯразода доир ба «Хусусиёти лексикӣ-грамматикии «Маснавии маънавӣ» ва Абдучамол Ҳасанов «Унсурҳои луғавӣ ва сарфию наҳви осори садаҳои X-XIII дар гӯйиши шимолӣ» [6; 15; 17].

Қидмати забони тоҷикӣ дар гӯйиши маҳаллӣ ва лаҳҷаҳо зиёдтар мушоҳида мешавад. Пажӯҳишгарони шеваҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла гӯйиши чанубиро яке аз шеваҳои архаистие, ки дар таркиби худ калимаҳои зиёди қадимиرو маҳфуз доштааст, тавсиф мекунанд [9; 11] ва ба қавли Парвиз Нотили Хонларӣ, «тоҷикон забон ва одоби эронии худро ҳифз кардаанд» [14, 292].

Дар «Маснавии маънавӣ» луғоте мавҷуд аст, дар гӯйишҳои имрӯзии Тоҷикистон маҳфуз мондаанд ва то андозае дар забони адабӣ роиҷ нестанд. Агарчи бархе аз вожаҳо дар асоси махсусияти худ исми хоси мафҳумро касб

кардаанд, гурӯҳи дагари вожаҳо дар гӯйишҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ то андозае тағйири маъно кардаанд ва иддае дигар аз вожагон ба тағйироти овой дучор шудаанд. Аз рӯйи ҳифозати унсурҳои луғавӣ ва тағйири маъноии вожаҳо то кадом андоза ба тағйироти сохториву овой дучор шудани вожаҳои «Маснавии маънавӣ» дар гӯйишҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикиро метавон чунин гурӯҳбандӣ кард:

1. **Гурӯҳи аввал** вожаҳоеро фаро мегирад, ки аз ҷиҳати маънову сохтор дар гӯйишҳои мазкур бетағйир мондаанд.

Хошок. Ин вожа дар таркиби ифодаи «хасу хошок» ва «ему хошок» мустаъмал аст:

Чашм донад гавҳари **хошокро**,
Чашмро з-он мехалад хошокҳо [7, 127].

Хованд – молик, соҳиб ва бузурги хона, ки «дар гӯйиши ҷануби шарқӣ ба маънии соҳиб дар шаклҳои «хован/хованд/бехованд» истифода мешавад:

Хованди бӯстонро аввал бичӯй, эй хар,
То аз харӣ раҳӣ ту з-он лутфи кибриёй [22].

Хав. Дар луғатномаҳо ин вожа ба маънии гиёҳи худрӯй, ки зироатро аз нашъунамо боз дорад, ҷӯбҳое, ки меъморон бар ӯ нишаста кор мекунанд, ҳар гиёҳи худрӯйе, ки ба дарахт печад [3; 11; 12] ва дар шарҳи Карим Замонӣ «кандану буридан ва дарав кардан» омадааст [3, 165].

Ифодаи «хав кардан» дар гӯйиши мардуми Дарвозу Ванҷ ба маънии тоза кардани киштзор аз алафи бегона мебошад. Дар байти зер аз «Маснавии маънавӣ» «хав кардан» ба маънии алафи бегонаи ба дарахт печанда омадааст:

Дард доруи куҳанро нав кунад,
Дард ҳар шохи малуле **хав** кунад [7, 668].

Дар ҷойи дигар ифодаи мазкур ба маъноии баркандан, буридану хишова кардан омадааст:

Ҳин, бизан он шохи бадро, хав кунаш,
Об деҳ ин шохи хушро, нав кунаш [7, 471].

Инчунин калимаи хав дар таркиби хав задан дар гӯйиши ҷанубии тоҷикӣ ба маънии рӯйи ҳам чидани коҳу алаф мустаъмал аст.

Хик. Машк, ҳалтаи ҷармии бузурги аз пӯсти ҳайвон дӯхташуда мебошад ва дар «Маснавий» ба маъноии маҷозӣ дар ифодаи «хики ашк» омадааст:

Хики ашкам, гӯ, бидар аз мавҷи об,
Гар бимирам, ҳаст маргам мустатоб [7, 315].

Таф. Дар луғатномаҳо гармӣ, ҳарорат, равшанӣро гӯянд:

Дар «Маснавий» «таффи оташ» ба маънии гармии оташ омадааст, ки ба ҳамин маънӣ дар шеваи ҷанубӣ дар ифодаи «тафи алов» роиҷ аст:

Хушк шуд аз тоби оташ машки ӯ,
Ки намонд аз **таффи оташ** ашки ӯ [7, 420].

Тос. Ин вожа дар фарҳангномаи гӯйишӣ ҳамчун косаи мисӣ ё биринҷӣ, инчунин зарф барои обгирӣ дар ҳаммом тавзеҳ шудааст [3, 11]:

Чун барои худ кунӣ он **тос** пур,
Хун набошад, об бошад поку хур [7, 430]

Чорук [чорък]. Кафши чармӣ, ки бандҳо ва тасмаҳои дароз дорад ва бандҳои он ба соки по печида мешаванд ва ба ин маънӣ дар «Маснави маънавий» омадааст:

Бингариданд аз ясору аз ямин,
Чоруке бидрида буду пӯстин [498].

Дар бархе аз ғӯйишҳои манотиқи чануби кафширо чорук ғӯянд.

Чошт. Ин вожа дар забони паҳлавӣ роиҷ буда, ҷаҳорҷак ҳиссаи рӯз ва таомеро, ки хангоми он дуруст мешавад, чошт мегӯянд. Дар «Маснави маънавий» чошт ба маънии дувум, яъне хӯроки наҳор (нисфирӯзӣ) омадааст.

К-эй шарифи ман, бирав сӯи висок,
Ки зи баҳри чошт пухтам ман руқок [7, 172].

Битрақад ба маънии таркидан, кафидан, дар ғӯйиши чануби шарқӣ чунин шаклҳои вожаи мазкур роиҷанд: **търақидан, ватрақ, търақ.**

З-ин шавад марҷуми шайтони рачим,
В-аз ҳасад ӯ битрақад, гардад ду ним [22].

Калопеса – чашм хумор шудан [3,235]. Дар ғӯйиши чануби шарқӣ айнан ба ҳамин маъно корбаст мешавад: **чъшмош калопеса.**

Гуфт: То чашмаш **калопеса** шудан,
Кӯр гаштаст ин ду чашми кӯри ман [22].

Лаванд «шаҳватпараст ва ишвагару коҳил, ҳечқора» [3, 245]:

Ин чӣ мегӯӣ дуо буд, маҳанд,
Бар сару риши ману хеш, эӣ **лаванд!** [22].

Дар ғӯйишҳои чанубӣ ҷавони мучаррад, танбалу ҳечқораву оворагардро ғӯянд: «Иа бачаи лаванд дора [11, 405]. Дар китоби «Таърихи Ҳумоюн»-и Гулшанӣ дар зикри қасабаи Тавилдара омадааст: «Аммо пирон ба масҷид чамъ шуда мехобанд, онҳоро ба истилоҳи кӯҳистон лаванд меноманд. Ин таомули ба масҷид хобидани пирони мафлук, ки лаванд меноманд ва йигитҳоро бачамард гуфтан, махсуси вилояти Қаротегину Дарвоз аст, ба соири иёлоти кӯҳистон ин таомул нест» [9, 160].

Пуштӣ – ҳомӣ, пушту паноҳ, дар ғӯйишҳои забони тоҷикӣ пӯштӣ ба ҳамин маъно корбурд дорад: бай чира ть пӯштӣ мегирӣ.

Об дар киштӣ ҳалоки киштӣ аст,
Об андар зери киштӣ **пуштӣ** аст [22].

Ва боз:

Бо ҷумла ҷафокорӣ пуштӣ кунаду ёрӣ,
Гар пуштии ӯ набвад, пуштӣ хама бишкастӣ [22].

Нодида – ҳарис, ҳасис, чашмгурусна:

Хор дон онро, ки хурмо дидаӣ,
З-он ки бас онкӯру бас ноидаӣ [22].

Нодидагӣ – ҳарисӣ:

Ин гадочашмию ин ноидагӣ
Аз гадо(ӣ)ӣ туст, н-аз бағларбагӣ [Д. 5, б. 102].

Навола – «лулма ва тӯша, ато ва бахшиш, маҷозан ба маънии неъмат» [3, 277]. Айнан ба ҳамин маънову шакл дар гӯйиши ҷануби шарқӣ ин вожа роиҷ аст:

Ғоибонро чун **навола** медиҳанд,
Пеши меҳмон то ҷӣ неъматҳо ниҳанд [Д. 1, б. 140].

Ин фазилат хокро з-он рӯ диҳем,
Ки навола пеши бебаргон ниҳем [Д. 4, б. 40].

Аз қабилӣ ин вожагон дар ганҷинаи гӯйишҳои забони тоҷикӣ зиёданд, ки айнаи ҳамон сохту маъноӣ дар «Маснавии маънавий» қорбастишударо дорад: пушта (теппа), пағох (пағох), пирхар (харидор ва толиби пир), табақ (синнӣ), вағо (доду фарёд), вағ-вағ кунон (доду фарёд), ҳанг (қудрат, тавоноӣ).

2. Гурӯҳи дуҷумро вожаҳои ташкил медиҳанд, ки ба тағйироти сохторӣ ва овозӣ дучор шудаанд. Забон ҳамқадами ҷомеа аст ва дар раванди инкишофи таърихӣ таркиби луғавӣ он тағйир меёбад: вожаҳои он матрук мешаванд, вожаҳои нав дар забон аз роҳи калимасозӣ, вомвожаҳо ва маъноӣ нав гирифтани онҳо падид меоянд, ҳамчунин теъдоде аз вожагон дар сайри таърихӣ худ ба тағйироти сохториву овозӣ дучор мешаванд. Таркиби луғавӣ осори Мавлоно низ аз ин раванд мустасно нест ва чунин тағйиротро дар мисоли чанд вожаи дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ боқимонда дидан мумкин аст.

Пажӯлида – ранҷида ва афсурда. Дар гӯйиши ҷануби шарқӣ аз ҳамин вожа сифати инсон аз «пажӯл» ва пасванди тасғири «-ак» сохта шудааст: пажӯлҷ – ранҷур: «Амта бачаи пажӯлҷе аст»:

Зан канизакро **пажӯлида** бидид,
Дархаму ошуфтаву дангу марид [Д. 5, б. 87].

Палита – пилта, пахтаи тобдода, ки дар гӯйиши ҷанубӣ дар шакли пилта ба маъноӣ пахтаи рағғани чароғ истифода мешавад.

Ин сафолу ин **палита** дигар аст,
Лек нураш нест, дигар з-он сар аст [Д. 3, б. 48].

Тағор. Зарфи сафолӣ бузургро гӯянд, ки барои ҷомашӯӣ, ҳамин қардан истифода мешавад. Дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ дар вожаи «тағор» афзоиши овози **а- тағора** ба мушоҳида мерасад. Тағор дар «Маснавий» ҳамчун зарфе барои гирифтани тутмоҷ, яъне оши угро омадааст:

Оби тутмоҷе нарезӣ дар **тағор**,
То саге чанде набошад туъмаҳор [7, 601].

Пушк – саргини чорво, дар гӯйиши ҷанубӣ пӯск, дар ҷануби шарқӣ дар шакли пӯч ба маъноӣ саргини гӯсфанд боқӣ мондааст:

Гуфт, ҷояшро бирӯб аз сангу **пушк**,
В-ар бувад тар, рез бар вай хоки хушк.

Кулича – навъи нон, ки дар забони тоҷикӣ ва гӯйишҳои онро «кулча» гӯянд.

Сағ **кулича** кӯфтӣ дар зери по,
Тухма будӣ гурги саҳро аз наво.

Янго – «зан ё заноне, ки дар қадим наварусеро бо вазоифи занашӯӣ ошно мекарданд» [3, 287] ва дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ба зани бародар ва заноне, ки дунболи арӯс ба манзили домод мераванд, **янга** мегӯянд:

Он шаби гирдак на янго дасти ӯ,
Хуш амонат дод андар дасти ту.

3. Вожаҳое, ки дар гузари замон тағйири маъно кардаанд.

Чул – «полон, ҷихози уштур», дар ибораи «чилу пуштак» дар забони тоҷикӣ устувор буда, дар ғӯйиши ҷануби шарқӣ ба маънои порчаи матоъ дар шакли **ҷъл**, **ҷълак** мустаъмал аст:

Начунбад ин тани бечора, то начунбад чон,
Ки то фарас биначунбад, бар ӯ начунбад чул [22].

Тоса – тоса [дилтангӣ, изтироб; тосагир хафақоновар [3, 137], андуху дилтангӣ, изтироб. Дар ғӯйишҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ як навъ бемории гулӯ, ки хангоми нафас кашидан мушқил эҷод мекунад.

Чашм чун бастӣ, туро тоса гирифт,
Нури чашм аз нури равзан кай шикафт?
Чашми боз ар тоса гирад мар туро,
Дон, ки чашми дил бибастӣ, баргушо... [22].

Лоғ. Ин вожа дар фарҳангҳо ба маъноҳои зер омадааст: 1) ҳазлу зарофат; 2) хуштабӣ, нишот; 3) бозӣ; 4) фиреб.

Дар «Маснавии маънавий» вожаи мазбур ба маъноҳои зайл омадааст:

1) нишот:

Ту таманно мебарӣ, к-ахтар мудом,
Лоғ кардӣ? Саъд будӣ бардавом? [7, 603].

2) ҳазлу шӯхӣ:

Лоба кардаш турк, к-аз баҳри Худо,
Лоғ мегӯ, ки маро шуд муктазо [7, 602].

3) фиребу ҳила:

Эй фурӯ рафта ба ғӯри ҷаҳлу шак,
Чанд ҷӯйӣ **лоғу** дастони фалак [7, 602].

4) бозӣ:

Зикру фикре, фориғ аз ранчи димоғ,
Кардаме бо сокинони чарх **лоғ** [7, 69].

Дар ғӯйиши мардуми ноҳияҳои Дарвозу Ванҷ «лоғ» дар таркиби вожаи ҳамлоғ (ҳамлғ), яъне ҳамсиннусол мустаъмал аст. Масалан, дар таркиби «ҳамсинфо ҳамлоған».

Бархе аз вожаҳо калимаҳоеанд, ки сифату хусусияти ашро ифода мекунанд, аммо бо мурури замон вазифаи ҷойномро ба худ касб кардаанд. Яке аз чунин вожаҳо калимаи қадимии **жарф** аст, ки дар забони гуфтории имрӯза ба нудрат истифода мешавад. Ин вожа дар луғатҳо ба маънои чуқур, амиқу бепоён, бодикқат, мушқил, нозукбин тавзеҳ шуда, [3; 5; 11] дар навоҳии Дарвози Афғонистону Тоҷикистон номи деҳест бо исми Жорф ё Чорф, ки яқинан маъхуз аз ҳамин калимаи «жарф» мебошанд. Вожаи мазкур дар «Маснавии маънавий» такроран дар матн ба чунин маъноҳо омадааст:

1) бепоён:

3-он ки дарвешон варои мулку мол
Рӯзие доранд **жарф** аз зулчалол [7, 76].

2) чукур, амик:

Чун бароянд аз таги дарёи **жарф**,
Кашф гардад соҳиби дурри шигарф [7, 451].

3) мушкил:

То бад-ин мулке, ки ӯ дом аст **жарф**,
Дар шикор оранд мурғони шигарф [7, 358].

Хумб, хум. Ин вожа дар ҳарду шакл мустаъмал аст. Вожаи **хумб** дар забони форсии миёна мавҷуд буда, маънои кӯзаи бузурги сафолӣ, табл, гунбадро доштааст.

Ҳамнишинии ҳамсадоҳои **м** бо **б** монандшавии овозҳои **м**-ро ба **н** ҳангоми талаффуз ба вучуд оварда, шакли **[нб]** хунбро тавлид кардааст. Дар гӯйиши чанубӣ шакли **хунб** ва **хумб** мустаъмал буда, дар таркиби исми рӯд – Хумбоб ва исми маҳал Қалъаи Хумб вомахӯранд. Вожаи **хамбан**, зарфи бузурги сафолӣ бо девораи чаҳоркунҷаи сангу гил барои нигоҳ доштани орд, ки дар гӯйиши чанубӣ серистеъмол аст, аз вожаи мазбур пайдо шудааст.

Дар «Маснавии маънавӣ» **хумб** як бор ба маънои зарфи сафолӣ барои нигоҳ доштани шароб ва дар ифодаи хунбак задан, ба маънии табл задан омадааст:

Гӯяд ӯ: Маҳбуси **хунб** аст ин танам,
Чун май андар базм хунбак мезанам [7, 336].

Дар мавриди дигар **хунбак задан** ба маънии даст задан ва изҳори шодмонӣ кардан омадааст:

Пур зи сар то пой зиштиву гуноҳ,
Тасхару **хунбак задан** бар аҳли роҳ [7, 491].

Дар байти зер вожаи мазкур дар шакли **хум** омадааст:

Чист андар **хум**, ки андар наҳр нест?
Чист андар хона, к-андар шаҳр нест? [7, 362].

Вожаи **хингро** забоншинос А. Ҳасанов муфассал тавзеҳ дода, онро ҳамчун ифодаи аломат ва хусусияти ашё маънӣ намудааст [15, 16]. Ва низ аспи сафедмӯй, аспи сафедранг [3]. Дар лаҳҷаи Дарвоз ранги сафеди моил ба кабудро мегӯянд. Масалан, хари хинг. Ба маънои хунукрафтор дар таркиби хингу хунук ва бачаи хинг низ истифода мешавад [11]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» ин вожа ба маънои сафеди моил ба сиёҳӣ ё сабзӣ омадааст [2]. Ин вожа дар асл сифат буда, баъдан аз рӯйи ифодаи аломат ба ҳайвонҳои саворӣ ном ниҳода шудааст. Дар «Маснавии маънавӣ» ба маънои навъи хар ва сифати хар омадааст:

Зулфи чаъди мушкбори ақлбар,
Охир он чун дунби зишти **хинг** хар [7, 383].

Дарёи Хингоб дар худуди ноҳияи Сангвор буда, ранги сафеди моил ба кабудӣ дорад.

Работ. Дар луғатномаҳо ин вожаро ҳамчун: 1) пайвандкунандаи ду чиз, ришта; 2) гурӯҳи аспон; 3) гурӯҳи саворон; 4) маҳалли иқомати мусофирон дар роҳ; 5) хонакоҳи сӯфиён шарҳ додаанд [3; 5; 11].

Дар «Маснавии маънавӣ» вожаи мазкур ба маънии маҳалли сукунати мусофирон омадааст:

3-он ки манзилҳои хушкӣ 3-эҳтиёт,

Ҳаст деҳоту ватанхову **работ** [7, 464].

Дар «Шохнома» ҳам ба ин маънӣ омада:

Набинад касе пои ман бар бисот,

Магар дар биёбон кунам сад **работ**.

Дар ағбаи Хобуруботи чануби кишвар, воқеъ дар шохроҳи Душанбе-Хоруғ деҳае мавҷуд аст бо номи Рубот, ки дар миёнаи ағба ҷой дошта, макони таваққуф ва тафреҳи корвонҳо будааст.

Зок [зоч, зоғ, заг] – ҷисми маъдани булурин, ки аз туршии гӯгирд ҳосил мешавад ҳамчун даҳани фаранг, замч, ки рангҳои сабз, сафед ва сиёхро дошта, дар қадим онро барои баровардани ранг ҳам истифода мекардаанд:

Нақши моҳиро чи дарёву чи хок,

Ранги ҳиндуру чи собуну чи **зок** [7, 86].

Дар ноҳияи Дарвоз кӯҳе бо чунин заҳоири маъданӣ мавҷуд аст, аз ин хотир онро мардуми ин мавзёе кӯҳи Зок ном мебаранд.

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ фарзонафарзанди миллати тоҷик ва аҳли башар мебошад, ки бо забони шевоу гуворои модарӣ, забони аҳли шимоли Хуросони таърихӣ – гӯйиши порсии хуросонӣ асар офаридааст. Далели ин нуқта ҳамоно мавҷудияти вожаҳои нобу асили осори Мавлоно дар ин густараи таърихӣ мебошад, гарчанде дар шумори андаке аз ин вожагон тағйироти маъноиву сохториву овой мушоҳида мешавад ва ба қавли Мавлоно:

Мусалмонон, мусалмонон, забони порсӣ гӯям,

Ки набвад шарт дар чамъе шакар хӯрдан ба танҳои.

КИТОБНОМА

1. Гуч, Б. Асрори Мавлоно. Зиндагиномаи шоири сӯфии ошиқ / Бред Гуч. – Душанбе: ЭР-Граф, 2022. – 661 с.

2. Гиёсуддин, Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот. Ҷ. I, II, III / Гиёсиддин Муҳаммад. – Душанбе: Адаб, 1987.

3. Замонӣ, К. Шарҳи ҷомеи «Маснавии маънавӣ» / Карим Замонӣ. – Техрон: Иттилоот, 1400. – Ҷ. 7. – 916 с.

4. Зиёӣ, Х. Мавлоно ва мавлавия / Х. Зиёӣ. – Душанбе: Дониш, 2022. – 334 с.

5. Ирано-таҷикская поэзия. Библиотека всемирной литературы. Серия первая, том 21. – перевод В. Державина. – М.: Издательство «Художественная литература», 1974. – С. 127-186.

6. Қосимова, М. Чор унсур: маъниофаринӣ, калимасозӣ / М. Қосимова. – Душанбе, 2007. – 113 с.

7. Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ (бар асоси матни Николсон). – Техрон: Нашри Замон, 2001. – 728 с.

8. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ф. Луғоти шеваҳои забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраева. – Душанбе, 1997. – 287 с.

9. Муҳаммад Содикҷоҷаи Гулшанӣ. Таърихи ҳумоюн. – Душанбе, 2006. – 168 с.

10. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат (китоби 1) / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.

11. Фарҳанги гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2012. – 946 с.

12. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с. Ҷилди 2. – 949 с.

13. Фарҳанги мухтасари Шохнома. – Душанбе: Адаб, 1992. – 492 с.

14. Хонларӣ, П. Таърихи забони форсӣ (Чилди 1) / П. Хонларӣ. – Техрон: Фирдавс, 1377.
15. Ҳасанов, А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахви осори садаҳои X-XIII дар ғӯйиши шимолӣ / А. Ҳасанов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 254 с.
16. Шарифов, Х. Маънавият ва ҷаҳони зоҳирӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Адиб, 2012. – 352 с.
17. Ҷӯразода, Ш. Хусусиятҳои лексикӣ-грамматикии «Маснавии маънавий»-и Ҷалолуддини Румӣ / Ш. Ҷӯразода. – Душанбе, 1998. – 145 с.
18. Эшнӣёзов, М. Диалектологияи тоҷик / М. Эшнӣёзов. – Душанбе, 1977. – 113 с.
19. Lewis, D.F. Rumi – Past & Present, East & West. The Life, Teaching & Poetry of Jalal al-Din Rumi / D.F. Lewis. – OXFORD, 2000. – 705 с
20. Баркс, К. Сутъ Руми / https://royallib.com/book/barks_kolman/sut_rumi.html (мурочиат: 14.10.2022).
21. Ёҳақӣ, М. <https://www.instagram.com/p> (мурочиат 10.02.2024)
22. <https://ganjoor.net> (мурочиат: 10.02.2024)
23. <https://vajehyab.com> (мурочиат: 10.02.2024)
24. <https://vazhaju.tj>. (мурочиат: 10.02.2024)

**БОҚИМОНИИ БАРҲЕ АЗ ВОҶАҶОИ «МАСНАВИИ
МАЪНАВИЙ»-И МАВЛОНО ДАР ҒҮЙИШҶОИ ҶАНУБӢ ВА
ҶАНУБИ ШАРҚӢИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

Дар мақола бахше аз луғоти «Маснавии маънавий» баррасӣ шудаанд, ки дар ғӯйишҶои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣи Тоҷикистон маҳфуз мондаанд, аммо дар забони адабӣ камистеъмоланд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки бархе аз ин вожаҳо дар ғӯйишҶои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ дар асоси махсусияти худ номи маконҳоро касб карда, гурӯҳи дигари вожаҳо то андозае тағйири маъно кардаанд ва иддае дигар аз вожагон ба тағйироти овой дучор шудаанд. Вожаҳои «Маснавии маънавий», ки дар ғӯйишҶо маҳфузанд, аз рӯи ҳифозати унсурҳои луғавӣ ва тағйироти маъноӣ сохторӣ ва овой гурӯҳбандӣ шудаанд. Инчунин намунаи чанде аз вожаҳои омӣнаи серистеъмоли тоҷикӣ, ки дар забони форсӣ камкорбурданд, бо тафсири онҳо аз китоби «Шарҳи ҷомеи «Маснавии маънавий»-и Карим Замонӣ барои муқоиса ва тақвияти андеша оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: «Маснавии маънавий», забони тоҷикӣ, вожа, ғӯйиши ҷанубӣ, ғӯйиши ҷануби шарқӣ, сохтор, маъно.

**СОХРАНЕНИЕ НЕКОТОРЫХ СЛОВ «МАСНАВИИ МАЪНАВИИ»
МАВЛАНА В ЮЖНЫХ И ЮГО-ВОСТОЧНЫХ ДИАЛЕКТАХ
ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА**

В статье рассмотрена часть лексики «Маснавии маънави», которая сохранилась в южных и юго-восточных говорах таджикского языка, но малоупотребима в литературном языке. Анализ данной лексики показал, что часть слов ввиду их специфических особенностей сохранились как топонимы, другая группа слов подверглись семантическому изменению, остальная часть

перетерпела фонетические изменения. Сохранившиеся слова «Маснави маънавӣ» подразделены на группы по таким особенностям, как: лексические свойства, структурные и фонетические изменения. Примеры и интерпретации некоторых слов, которые малоупотребимы в персидском языке, для сравнения и обоснования данного мнения приведены из книги «Полное толкование «Маснави маънавӣ» Карима Замонӣ.

Ключевые слова: «Маснави маънавӣ», таджикский язык, слово, южный диалект, юго-восточный диалект, структура, значение.

**PRESERVATION OF SOME WORDS OF «MASNAVI MA'NAVI»
MAWLANA IN SOUTHERN AND SOUTH-EASTERN DIALECTS OF THE
TAJIK LANGUAGE**

The article examines a part of the «Masnavii Manavi» vocabulary, which have survived in the southern and south-eastern dialects of Tajikistan, but are rarely used in the literary language. The analysis showed that some words, due to their specific features, became toponyms, another group of words underwent a change in meaning, and the rest underwent phonetic changes. The surviving words of «Masnavi Ma'navi» are divided into groups according to such features as: lexical properties, structural and phonetic changes. Examples and interpretations of some words that are rarely used in Persian language for comparison and justification of opinion are given from the book «Complete Interpretation of «Masnavi Ma'navi» by Karim Zamoni.

Key words: «Masnavi Ma'navi», Tajik language, words, southern dialect, south-eastern dialect, structure, meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Фарангис Худой – директори Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллохи Рӯдакии АМИТ, профессор, доктори илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Email: farangis70@mail.ru

Сведения об авторе: Шарифзода Фарангис Худой – директор Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ, профессор, доктор филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Email: farangis70@mail.ru

Information about the author: Sharifzoda Farangis Khudoi – Director of Institute of language and literature named after Abuabdulloh Rudaki of the national Academy of sciences of Tajikistan professor, doctor of philology sciences. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Email: farangis70@mail.ru

СУХАНЕ ЧАНД ОИД БА ИСТИЛОҲОТИ МАЪМУРӢ-
ЧУҒРОФИӢИ ОСОРИ АСРҲОИ ХӢ-ХӢ (ДАР МИСОЛИ
«ФОРСНОМА»-И ИБН АЛБАЛХӢ)

Сафина Абдуллоева
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Таърихи тамаддуни мардуми тоҷик асарҳои зиёди илмиву адабию рӯи қор овардааст, ки ҳар як асар дар худ омилҳои гуногуни милливу фарҳангиро таҷассум менамояд. Мавҷудияти чунин асарҳо аз мероси гаронбаҳои мардуми форсу тоҷик гувоҳӣ дода, оид ба рушди маънавияти мардум дар ҳар давраи таърихӣ маълумот пешниҳод менамояд. «Форснома»-и Ибн Албалхӣ аз ҷумлаи намунаҳои аввалини насри форсу тоҷики аввалҳои асри XII мебошад, ки дар баробари таъриху ҷуғрофияи Форс, инчунин вазъи дигар давлату давлатдорӣ, тақсими худудӣ, сиёсати дохиливу берунаи давлатҳоро дар давраи муайяни таърихӣ тасвир менамояд. Ҳамаи ин тариқи истифодаи вожаҳои гуногуни забонӣ, бахусус истилоҳоти маъмуриву ҷуғрофӣ сурат гирифта, миқдори зиёди онҳо дар забони имрӯзаи тоҷикӣ кам истифода мешаванд ё барои соҳибзабонон тамоман номафҳуманд. Омӯзиши вожаҳои лексии ин сарчашмаи таърихӣ- ҷуғрофӣ нишон дод, ки дар он миқдори зиёди истилоҳоти маъмури-ҷуғрофӣ қорбасти гардидаанд, ки онҳо ҳамчун унсурҳои давлатдорӣ низ хидмат намудаанд. Аз ин ҷиҳат, гурӯҳи калони истилоҳоти «Форснома»-ро истилоҳоти маъмури – ҷуғрофӣ ташкил медиҳанд, ки аз рӯи моҳияшон низ гурӯҳбандӣ мешаванд:

1. Истилоҳоти ифодакунандаи низоми давлатдорӣ;
2. Истилоҳоти ифодакунандаи тақсими худудии маъмури;
3. Истилоҳоти ҷуғрофӣ.

Мусаллам аст, ки давлату давлатдорӣ пеш аз ҳама сарвар – роҳбарро талаб мекунад, ки дар «Форснома» чанд истилоҳи ифодакунандаи ин мафҳум қорбасти шудааст:

1. Калимаи аслан тоҷикии *подшоҳ* پادشاه – соҳиби тахту тоҷ, ҳукмрон: «... ки ҳиммати он подшоҳи рӯзгорро ба илму адл моил дорад, аз он ҷи ҳама ҳунарҳо дар замини ин ҳарду фазилят аст ва чун ҳунарҳои подшоҳ бад-ин ҳарду фазилят ороста бошад» [18, 11].

2. Калимаи арабии *амир* امير – подшоҳ, соҳибхатиёр, фармонраво, ҳукмраво, ҳоким: «Ва аз саргузашти ӯ яке он аст, ки амире будааст аз умарои араб Зизан ном аз қаблаи бани Қазоа ва халқе бисёр бар вай ҷамъ шуда буд ва дар қӯҳҳо, ки дар худуди Такрит аст, қалъае дошт муҳкам» [18, 64].

2. Калимаи арабии *малик* ملك – подшоҳ, султон: «Малики Миср ҷавоб набишт, ки эшон бандагони ту нестанд, ки озод ва озодзодаанд» [18, 16].

3. Калимаи туркии хоқон خاقان – подшоҳи бузург, хони хонон, шоҳаншоҳ, лақаби подшоҳони турк ва муғул: «Дар аҳди ӯ хоқоне буд сахт муставлӣ, ӯро Қоқумхоқон гуфтандӣ ва миёни эшон ба оғоз хилоф ва хусумат рӯй намуд» [18, 94].

Дар «Форснома» калимаи лотинии қайсар قيصر ёдрас шудааст, ки бевосита ба лақаби подшоҳони Рум ва Юнон дар замонҳои пешин ишора мекард: «Қайсари Рум иҷобат кард ва молҳои бисёр фиристод ва духтараш Марям номро ба занӣ ба Апарвез дод ва бародари хештанро ба Сиёдус ном бо шаст ҳазор марди чангӣ ба мадади ӯ фиристод» [18, 101].

Истилоҳоти низоми давлатдорӣ дигар истилоҳотеро низ дар бар мегиранд, ки ба шахсони наздик, сохтори давлатдорӣ, дафтари корӣ ва ҷойи иқомати шоҳон алоқамандӣ доранд. Мисоли равшани ин гуфтаҳо истилоҳоти зерин шуда метавонанд. Истилоҳоти ифодакунандаи доираи наздики сарварони давлат дар забони муосири тоҷикӣ истифода шуда бошанд ҳам, моҳияти вазифавии онҳо дар шакли тағйирёфта фаҳмида мешавад. Чунончи:

Вазир وزير – мансабдори олимақоме, ки баъд аз подшоҳ (ё султон, малик) мавқеи яқумро ишғол мекард ва мутасаддии кулли корҳои дохилӣ ва хориҷии мамлакат ҳисоб мешуд: «Ва вазирро бузургфармой хондандӣ ва вазирро ноиб муътамад будӣ, ки бар ҳар сухане ва муҳимме ӯро наздики малик фиристодӣ...» [18, 53].

Дабир دبیر – мирзо, муншӣ, иншоқунанда ва таҳриркунандаи мактубҳо ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ: «Аз он чи дабир забони подшоҳ аст ва масолеҳи (маслиҳат) мулк ба қалами ӯ мазбут шавад» [18, 123].

Вакил وكيل – гумошта, намоянда, касе, ки ба иҷрои қорре ваколат гирифта бошад (аз шахсе ё ҷамъияте): «...ва вакил дар он чи рафти аз некӯ бад ба ростӣ мушофаҳа мегуфтӣ ва роҳи вучӯҳи масолеҳ боз менамудӣ ва ноиб молу муомилот нигоҳ доштӣ...» [18, 91].

Истеъфо استعفى – талаб ва хоҳиши озод кардан аз вазифа: «...ва истеъфои он вилоят ва сипоҳӣ ва раият бар банда нӯшида намондааст ва ин маҷмуаро ба ҳасби ҳол таълиф кард бар тариқи ихтисор...» [18, 13].

Мавқеи истифодаи ду истилоҳи низоми давлатдорӣ дар забони муосири тоҷикӣ маҳдуд гардидааст. Инҳо:

Валиаҳд وليعهد – писари подшоҳ ё ягон шахси наздики ӯ, ки дар вақти зиндагии подшоҳ ба ҷои вай таъин мешавад, то ки баъд аз вафоти подшоҳ ҷойи ӯро мегирад: «...ва ҳар ки аз эшон фарзандро валиаҳд кардӣ, ӯро васият бар ин ҷумлат кардӣ...» [18, 14].

Як қатор истилоҳоти маъмурӣ ба ҳуди сохтори давлатдорӣ, макони давлатдорӣ, самти иқтисодии давлат, хусусияти давлатдорӣ дохил мешаванд:

Давлат دولت – ҳукумат, сарват, салтанат, ҳукмронӣ: «...ва давлати Худованди олам ҳамчу умри Нӯҳ ва мулки Сулаймон ва давлати Афредун кунод...» [18, 12].

Дорулмулк دار الملک – дарбори аморат, сарои ҳукуматӣ: «Истахр дар айёми мулуки Фурс дорулмулки эшон будааст ва бо оғоз Каюмарс чизе бино карда буд...» [18, 120].

Девон ديوان – 1. маҳкама, идораи давлатӣ, вазоратхона 2. чамъомад ва маҷлис машварати давлатӣ: «Ва ду девони дигар ниҳодаанд, яке девони хироҷ ва дигар девони нафақот» [18, 53].

Девони хироҷ ديوان خراج – идораи молиёт: «Ҳар чӣ дахл будӣ ба девони хироҷ исбот (рӯихати ҳатмӣ) ва забт кардандӣ ва ҳар чӣ харҷ будӣ ва мавоҷиби лашкарҳо ва ҳавошӣ (ашироф) ва дигар ихроҷот ба девони нафақот рӯҷуъ будӣ» [18, 53].

Мамолики маҳруса ممالك محروسه – мамлакатҳои ҳифзшаванда, мулкҳои қаламрави подшоҳӣ: «...чунон буд, ки Порс ки тарафе бузург аст ва мамолики маҳруса» [18, 13].

Айвон ايوان – кӯшк, қаср, кох: «...ва Айвони Кисро ва Мадоин ӯ бино кард...» [18, 28].

Ҳисн حصن – қалъаи мустаҳкам, паноҳгоҳ: «... бифармуд, то ба ҳама сарҳадҳо, дизҳо ва ҳиснҳо ва лашкарҳоро тартиб кардан, то суғур нигоҳ медоштанд...» [18,94].

Мувозаа مواضعه – қарордод, шартномаи додугирифт: «Мувозааи Уммон берун аз фаръ саду сӣ ҳазор динор...» [18, 158].

Тоҷ تاج – 1. қулоҳи ҷавоҳирнишон, ки шоҳон бар сар мекунанд: «...ва тоҷ бар шиками модараш ниҳоданд ва сахт писандидаву некӯсират ва бо рой ва тадбир ва мардонагӣ буд...» [18, 28].

Халъ خلع – бекор кардан аз вазифа: «...ва чанд маъруфро бидушт ва сирати бад ниҳод ва чун чаҳор сол подшоҳӣ карда буд, ӯро халъ карданд ва Шопурро биншонданд» [18, 79].

Истифодаи истилоҳоти ифодакунандаи тақсимоти худудӣ ва маъмури дар саросари китоби «Форснома» ба назар расида, тариқи онҳо низоми тақсимоти худудии Форс нишон дода шудааст, ки бештарашон хоси забони арабиянд:

Мулк ملك –мамлакат: «...ва зимоми мулку подшоҳӣ дар қабзаи ӯ ниҳад ва ҷаҳондорӣ ва ҷаҳонбонӣ ӯро диҳад...» [18, 11].

Мулук ملوك – шакли чамъи калимаи «мулк»: «...ва Искандар чун мулуки тавоифро тартиб кард, Бобул ва Порс ва Куҳистони хосро боз гирифт ва ба малике аз хешони худ супурд» [18, 62].

Аъмол اعمال –1. деҳот, парганот: «Ва пас чун бозгаиш, ба аъмолҳои Ироқ рафт ва заминро обу ҳавои он ҷо писандид ва шаҳри Бобул бино кард...» [18, 33]; 2. мулк, мол: «Бешопур аз аъмолҳои Порс, ин Бешопур дар аввал Таҳмурас карда буд» [18, 63].

Шаҳр شهر – кишвар, мамлакат, сарзамин, марзу бум: «Ду шаҳр Ҳушанг бино кард Бобул, Сӯс ва Ҳушанг дар подшоҳӣ фармони ҳақ ёфт...» [18, 33].

Вилоят ولايت –1. ноҳия, сарзамини муайян, ки аз тарафи волие (ҳоким ё мире) идора мешуд, мамлакат, кишвар.2. волиғӣ, ҳукуматдорӣ, соҳибӣ: «...ки

ҳеч ҳакиме чандон нуктаи пурмаънӣ дар пурсидани ҳоли вилояте эрод тавонад кардан...» [18, 14].

Ноҳия ناحیه – малакат, кишвар, вилоят: «Маҳрин, ки имрӯз ноҳиятеро бад-он боз мехонанд, дуввум Сорвия ва акнун исфаҳониён онро Ҳафтмулка гӯянд» [18, 34].

Худуд (сарҳад) حدود – ҷойи аз ҳам чудошавии ду кишвар, марз, сарҳад, ҷониб, кишвар: «...ва халқе бисёр бар вай ҷамъ шуда буд ва дар кӯҳҳо, ки ба худуди Такрит аст, қалъа дошт муҳкам» [18, 64].

Сарҳад سرحد – сарҳад, канори ҳар чиз, марз, бум: «...ва чун сарҳади Порс ва Хузистон аз эшон холӣ кард, киштиҳо хост ва ҳам бо он қадар лашкар дарё абра кард...» [18, 71].

Дар баробари истилоҳоти маъмули маъмурӣ микдори зиёди истилоҳоти гурӯҳи дуюм дар забони муосири тоҷикӣ истифода намешаванд. Аз ҷумла:

Билод بلاد – маҳалли аҳолишин, шаҳр, кишвар, сарзамин: «...ва ин маънӣ ба билоди Ҳинд беитар буд ҳамчунин порсиён гуфтанд...» [18, 34].

Булуқ بلوک – ноҳияи дорои чанд деҳ, : «...онро ба шаҳре азим кард, ҷунон ки булуқи он аз ҳадди Ҳафрак то охири Ромҷирд бувад» [18, 121].

Гурат گورت // Курат كورت – шаҳристон, ноҳия, шакли дигари калимаи гурат: «...васфи Порс ва гуратҳо ва шаҳрҳо ва обу ҳавои он ва шаклҳои он карда оянд, ба авни Аллоҳи таоло» [18, 18]. «...ва аз осори ӯ он аст, ки ба Порс як кура сохтаст, онро Ардахеишхурра гӯянд ва Файзобод аз ҷумлаи он аст ва чанд пора шаҳр ва навоҳӣ ва дар аъмоли Ироқу Бобул чанд ҷойгоҳ сохтааст...» [18, 64].

Музоф (от) مضاف – иловакардашуда, тобеъ: «Аммо чун ислом зоҳир гаист ва Порс гирифтанд, онро аз музофоти Эрон гардонидан, ба ҳукми он ки лашқари ислом чун биёмаданд, мақом ба ду ҷой карданд ва ҷаҳон гирифтанд» [18,116].

Ҳаммузоф هم مضاف – изофашуда, мулҳақгашта: «Арҷон ва навоҳии он: Қубодхӯра ва аъмоли Порс ва шарҳи он дода ояд: соҳилиёт, ки ҳаммузоф аст ба Қубодхӯра ...» [18, 85].

Мутоҳим متاحم – кишварҳои ҳамхудуд: «Рукни шимолӣ мутоҳими аъмоли Исфаҳон аст ва сарҳади миёни Порс ва Исфаҳон, Яздхост ва Язд ва абарқуя ва самирам» [18,117].

Сағр سغر – сарҳад, худуд: «...ва дигар аъмол ба нонпора бад-эшон дод, то он сағр мазбут монд ва навои мулки Хазар биситад, ки бар даргоҳи ӯ ояд ва чун забти атрофи мамолик карда буд...» [18, 94].

Суғур سغور – ҷамъи «сағр», ноҳияҳо, канорҳо, кишварҳои дур: «...аз сарҳадҳои мамолики ӯ бар вай арз карданд ва навишта буданд, ки мақоми мо дар ин суғур даро кашид...» [18, 69].

Деҳ ده – деҳ, қишлоқ, қаря: «...то ҳар деҳеро раияте бошад ва шаҳреро раисе бошад, ки бар раоё фармон диҳад ва ҳамагон мутобиати ӯ намоянд» [18, 42].

Ҳошия (ҳошиязода) حاشیه، حاشیه زاده – дехотӣ, шахсе, ки аслаш аз ҳошия аст, аслаш аз насли паст аст: «*Ва манъ кард ҳеч беасл ё бозорӣ ё ҳошиязода дабирӣ омӯзад*» [18, 92].

Истилоҳоти чуғрофиёӣ дар баробари истилоҳоти маъмурӣ ҳамчун калимаҳои ёрирасони орронимӣ, гидронимӣ ба шумор мераванд:

а) Истилоҳоти чуғрофиёии ёрирасони орронимӣ:

Биёбон بیابان – саҳрои беобу алаф, чӯли бегиёҳ, бодия: «...*ва чиҳил сол дар он биёбон бимонд ва Таврот он ҷо набишад ва Явшаъ бинни Нӯҳ, ки халифаи Мӯсо алайҳиссалом буд, эшонро аз биёбон берун овард...*» [18, 43].

Кӯҳ كوه – баромадагии калону баланд дар сатҳи замин, чабал: «...*ва бо алам ба ҳам бар сари кӯҳ шуд ва аз ин сабаб лашкар дилишакста шуданд ва туркон даст бурданд ва халқеро бидуштанд...*» [18, 49].

Райъ ريع – пуштаи баланд: «...*ва ҳавои ин ноҳият сардсери муътадил аст ва галлабум аст ва райъи азим дорад ва мева набошад*» [18, 123].

Саҳл سهل – замини ҳамвор: «...*ва Порс вилоятест саҳт нақӯ, ҷунонки ҳам саҳл аст ва ҳам чабал (кӯҳ) ва ҳам бар ва ҳам баҳр...*» [18, 14].

Тал(л) تل – пушта, теппа, кӯҳи паст, тӯдаи хок ва рег: «*Ва дар замини Бобул бинои азими баланд фармуд ва он бино тали Ақарқуфост*» [18, 45].

Ҷабал (ҷибол) جبل – кӯҳсор : ...*гуфт: «Ҷибол ва риҷол фиҳо мин қулли балад ин балад яъне кӯҳҳост ва мардонанд ва монанди ҳар шаҳре, ки дар ҷаҳон нест...*» [18,15].

Ҷазира جزيره – хушкӣ дар миёни об : «...*ва ҷазоир аз эшон биситад ва ба ҷазирае Хат берун омад, ки найзаҳои хаттӣ аз он ҷо оранд ва аз он ҷо ба Баҳрайн рафт...*» [18,71].

б) Истилоҳоти чуғрофиёии ёрирасони гидронимӣ:

Бухайра بحيره – кӯл, баҳри хурд: «*Акнун чун аз сифати шахрҳо ва аъмоли Порс фароз афтод, шарҳи рудҳои бузург ва бухайраҳо ва марғзорҳо ва калъаҳо, ки бар ҳол иморат аст, дода ояд*» [18, 111].

Ахра اخره – охура, чуқуриё, ки дар он об чамъ мешавад: «...*ва ба ҳукми он ки Фирӯзобод дар миёни ахра ниҳодааст, ки пиромони он кӯҳе гирд бар гирд даромадааст...*» [18,130].

Корез كاريز – чоҳқое, ки аз зери замин ба якдигар пайваст буда, рафта-рафта оби онҳо ба рӯи замин мебарояд ва барои обёрӣ истифода мешавад: «*Аз дарахтон буридан ва корезҳо анбоштан ва чашмаҳои обро кӯр гардонидан ва дизҳо ва деворҳо ва шахрҳо кандан...*» [18, 43].

Маснаа مصنعه – ҷои чамъ кардани об: «*Маснааҳо кардаанд, ки мардум об аз он хӯранд ва ҳар гоҳ борон дар аввали зимистон борад дар озармоҳ ва даймоҳ ...*» [18, 129].

Машираа مشرعه – ҷои обхӯрӣ, ҷои ба об даромадан: «*Ва акнун маширааи Адан он шахр аст ва дар осори ӯ китобе тасниф кардаанд ва ӯро худ таснифот ва васоё аст, ки таамули он саҳт муфид бошад*» [18, 96].

Наҳр نهر – дарё, рӯд: «*Наҳри Тоб. Ин рӯди Тоб аз ҳудуди навоҳии Самирам манбаъи он аст ва меафзойд, то ба дари Арраҷон расад ва дар зери пули Сиккон бигзарад*» [18, 111].

Рӯд رود – дарё, наҳр: «*...ва оби он аз рӯди Сиккон хӯрад ва дарахистони хурмо аст ва ба Корзин қалъаи муҳкам аст ва обдуздак кардаанд...*» [18, 128].

Шатт شط – канори дарё, соҳил: «*Ва чун Мехрҷон даромад, фармуд то бар шатти Даҷла хони азим ниҳоданд ва Маздакро дар болиш нишонд ва худ бар сари ӯ истод...*» [18,90].

Таҳқиқи лингвистии «Форснома»-и Ибн Албалхӣ нишон дод, ки ифодаи вожаҳои гуногуни забонӣ, бахусус истилоҳоти маъмуриву ҷуғрофӣ дар он зиёд ба назар расида, онҳо ҳамчун унсури давлатдорӣ хизмат намудаанд. Гурӯҳбандии истилоҳот нишон дод, ки мавқеи асосиро истилоҳоти маъмурии ифодакунандаи низоми давлатдорӣ, истилоҳоти ифодакунандаи тақсимои ҳудудӣ ва истилоҳоти ҷуғрофӣ ташкил намуда, баъзеашон тариқи ду ва ё зиёда калимаҳои муродифии аз ҷиҳати баромади забониашон гуногун ифода гардидаанд.

КИТОБНОМА

1. Джаматов, С. Роль заимствованных лингвистических терминов в таджикском языке / С. Джаматов // Вестн. пед. ун. (серия филология). – Душанбе, 2013. – №6., Ч. 2 – С. 309-311.
2. Калонтаров, Я.И. Исследования в области таджикской терминологии / Я.И.Калонтаров // Наука Советского Таджикистана.– Душанбе, 1974.– С.51-65.
3. Касимов, О.Х. Терминообразование и процесс развития таджикского языка: сб. ст., посвященный 100-летию академика Б. Ниёзмухаммедова / О.Х.Касимов. – Душанбе: Дониш, 2006. – С. 120-128.
4. Лейчик, В.М. Терминоведение. Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
5. Лифшиц, В.А. Язык «Донишнаме» и роль Ибн Сино в развитии персидского-таджикской научной терминологии / В.А. Лифшиц, Л.П. Смирнова // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. – М., 1981. – Ч.3.– С. 115-163.
6. Мамаджанова, Л.И. Семантико-структурный анализ юридических терминов в английском и таджикском языках. АҚД. / Л.И. Мамаджанова.– Душанбе, 2006. – 21с.
7. Мельников, Г.П. Основы терминоведения / Г.П.Мельников.– М.,1991. – 116 с.
8. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи ХХ / С. Назарзода.– Душанбе: Дониш, 2004. – 302 с.
9. Назарзода, С. Лингвистическое изучение классических письменных памятников / С.Назарзода. –Душанбе: Матбуот, 2004. – 309 с.
10. Нуров, П.Г. Термин и терминотворчество в таджикском научном языке / П.Г.Нуров. – Душанбе: Дониш, 2006.–222 с. (на тадж.яз.).

11. Нуров, П.Г. Таджикская научно-техническая терминология / П.Г. Нуров. – Душанбе: Дониш, 2009. – 168 с.
12. Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ (тартибдиҳанда Я.И. Калонтаров). – Душанбе: Дониш, 1971. – 63 с.
13. Пулатова, Н. Семасиологические отношения в терминологии (на материале юридической лексики таджикского и английского языков). АКД / Н. Пулатова. – Душанбе. – 2006. – 21 с.
14. Развитие терминологии на языках союзных республик СССР. – М; Наука, 1986. – 276 с.
15. Саймиддинов, Д. Фарҳангномаҳои форсии миёна. / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 1994. – 87 с.
16. Саъдиева, Г. Маълумот роҷеъ ба сохтори истилоҳоти кишоварзӣ дар забони муосири тоҷик. / Ахбороти АИ ҚТ. – 2006, №4. – С. 87-93.
17. Собирова, С. Структурно-семантический анализ налоговой терминологии таджикского и английского языков. АКД / С. Собирова. – Душанбе. 2007. – 22 с.
18. «Форснома»-и Ибн Албалхӣ. – Душанбе: Дониш, 1989. – 158 с.
19. Юсупов, А.И. Медицинские термины «Ҳидоят-ул-мутаалли- мин фи-тиб» Ахвайни Бухорой. АКД / А.И. Юсупов – Душанбе, 2004. – 217с.

СУХАНЕ ЧАНД ОИД БА ИСТИЛОҲОТИ МАЪМУРӢ-ҶУҒРОФИӢИ ОСОРИ АСРҲОИ XI-XII (ДАР МИСОЛИ «ФОРСНОМА»-И ИБН АЛБАЛХӢ)

Мақола ба омӯзиши истилоҳоти маъмурӣ-ҷуғрофиӣ яке аз сарчашмаҳои таърихӣ-ҷуғрофии аввалҳои асри XII – «Форснома»-и Ибн Албалхӣ бахшида шудааст. Тадқиқот нишон дод, ки дар асар истилоҳоти синонимӣ аз қабилҳои подшоҳ – амир – малик – хоқон – ҳоким; ҳудуд – сарҳад – сағр мутоҳим; шаҳр – билод; ноҳия – булук – гурат – курат; деҳ – ҳошия; рӯд – наҳр мавриди қарор гирифтаанд.

Гурӯҳи истилоҳоти ҷуғрофиӣ «Форснома»-ро истилоҳоти ёрирасони орронимӣ: биёбон, кӯҳ, райъ, саҳл, тал(л), ҷабал (ҷибол), ҷазира ва истилоҳоти ёрирасони гидронимӣ: буҳайра, корез, маснаа, машираа, наҳр, рӯд, шатт ташиқил медиҳанд.

Истилоҳоти маъмуриву ҷуғрофӣ дар асар ҳамчун рукни давлатдорӣ ба қор бурда шуда, онҳо ҳамчун вожаҳои ифодакунандаи низоми давлатдорӣ, истилоҳоти ифодакунандаи тақсимоти ҳудудӣ дар дохили давлат ва вожаҳои минтақавӣ – ҷуғрофӣ доништа шудаанд.

Калидвожаҳо: *истилоҳоти маъмурӣ-ҷуғрофӣ, унсурҳои давлатдорӣ, истилоҳоти синонимӣ, истилоҳоти хоси низоми давлатдорӣ, истилоҳоти ифодакунандаи тақсимоти ҳудудӣ, истилоҳоти ёрирасони орронимӣ, истилоҳоти ёрирасони гидронимӣ, вожаҳои минтақавию ҷуғрофӣ.*

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ ОБ АДМИНИСТРАТИВНО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ XI-XII ВЕКОВ (НА ПРИМЕРЕ «ФАРСНАМЕ» ИБН АЛ-БАЛХИ)

Статья посвящена изучению административно-географической терминологии одного из историко-географических источников начала XII века «Фарснаме» Ибн Ал-Балхи. Исследование показало, что в произведении использовались такие синонимичные термины, как: подшоҳ – амир – малик – хоқон – ҳоким (правитель); ҳудуд – сағр – мутоҳим (граница); шаҳр – билод (город); ноҳия (т) – булук – гурат – курат (район); деҳ – ҳошия (село); руд – наҳр (река).

Группу географических терминов «Фарснаме» составляют оронимические вспомогательные термины: биёбон – пустыня, кӯҳ – гора, райъ – холм, саҳл – поле, тал(л), ҷабал (ҷибол) – гора, ҷазира – остров и гидронимические вспомогательные термины: бухайра – озеро, маснаа – место накопление воды, машираа – место вхождение в воду, руд, наҳр – река, шатт – берег реки.

Административные и географические термины использовались в исследуемом произведении как элемент государственности, они рассматривались как слова, обозначающие систему государственности. К ним относятся также термины, обозначающие территориальное деление внутри государства, и ареально – географические термины.

Ключевые слова: административно-географические термины, элементы государственности, синонимические термины, специфические термины системы государственности, термины, обозначающие территориальное деление, вспомогательные оронимические термины, вспомогательные гидронимические термины, ареально-географические термины.

SOME ADDITIONS ABOUT ADMINISTRATIVE-GEOGRAPHIC TERMINOLOGY IN WORKS OF THE 11th-12th CENTURIES (BASED ON THE EXAMPLE OF «FARSNAMA» BY IBNA AL-BAKHI)

The article is devoted to the study of the administrative and geographical terminology of one of the historical and geographical sources of the early 12th century «Farsname» of Ibn Al-Balkhi. The study showed that there were used synonymical terms in this book , as : podsho – amir– malik –khon –hokim – king, ruler ; hudud – sarhad – saqr – mutohim – border; shahr – bulod – city; nohiya – buluk – gurat –kurat –district, region ; deh- hoshiya– village; rud-nahr – river.

The group of geographical terms «Farsname» consists of orronymic auxiliary terms: biyobon – desert, kuh, jabal (jibol) – mountain, mountainous area, ra'y – high hill, sahl – flat earth, tal(l) – hill, jazira – island and hydronymic auxiliary terms: buhaira – lake, korez –ground water, masnaa –place of accumulation of water, mashraa – place of entry into the water, rud – river, shatt – river bank.

Administrative and geographical terms were used in the work as an element of statehood, they were considered as words denoting the statehood system, as denoting terms of the intra-territorial division of the state, and terms of reflecting the areal-geographical characteristics.

Keywords: *administrative and geographical terms, elements of statehood, synonymic terms, specific terms of the statehood system, denoting terms of the territorial division, auxiliary orronymic terms, auxiliary hydronymic terms, areal-geographical terms.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмии шӯъбаи забони тоҷикӣ Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакӣ АМИТ, Нишонӣ: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Сведения об авторе: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени А. Рӯдакӣ НАНТ; Адрес: 734025, город Душанбе, улица Рӯдакӣ 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Information about author: Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of philology sciences, Chief researcher at the Tajik department of of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of NAST; Address: 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street, phone: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

**ВОЖАИ «АНДАРГОҲ» ВА ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИЮ
МАӢНОИИ ОН**

**Сайфиддин Мирзоев, Сафарзода Хадича
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Пажӯҳиши калимаҳои куҳан, бавижа маводи сарчашмаҳои илмии забонҳои эронии бостону миёна ва матнҳои куҳани ин забонҳо яке аз масъалаҳои муҳимму арзишманд ба шумор меравад, зеро муайян кардани маънӣ ва сохтори чунин навъи калимаҳои забон барои ошкор сохтани бисёр масъалаҳои таърихи забон, аз ҷумла этнолингвистика муфиду судманд арзёбӣ мешавад. Аз ин ҷихат, дар ин мақола танҳо ба як калимае, ки то ба ҳол мавриди пажӯҳиши гузарда қарор нагирифтааст таваччуҳи вижа зоҳир шудааст.

Интиҳоби пажӯҳиши ин калима, яъне **андаргоҳ** ҳам ба ҳайси як мақолаи ҷудогона ба мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор нагирифтани он робита дорад. Мусаллам аст, ки пажӯҳиши ҳар як вожа, махсусан калимаҳои дорои бунёди таърихи қадим, аз нигоҳи вазъ ё доираи истифодаи имрӯзаашон яке аз масъалаҳои актуалӣ дар соҳаи забоншиносӣ ба ҳисоб меравад.

Инчунин баррасии чунин навъи калимаҳо барои омӯзиши суннат, расму русум ва ойини гузашта ва имрӯзаи мардумони эронитабор низ дорои арзиши вижа мебошад. Таҳқиқи хусусиятҳои луғоти ҷудогонаи куҳанбунёд ташаккул ва таҳаввули таркиби луғавии забони тоҷикӣ, бавижа дар муқоиса ба маводи осори забонҳои эронии бостону миёнаро тайи беш аз 2 – 3 ҳазор сол муайян месозад.

Масъалаи аз ҳама муҳим он аст, ки имрӯз забон дар маркази таваччуҳи бевоситаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва чунин ғамхорӣ ба рушду густириши забони адабии тоҷикӣ вусъату суръати тоза мебахшад ва таркиби луғавии он аз ҳисоби калимаву истилоҳоти нав, инчунин зинда намудани вожаҳои куҳани таърихӣ ва асолатан тоҷикӣ меафзояд.

Ҳадафи пажӯҳиш ва зарурати интиҳоби ин масъаларо таваччуҳи махсуси муаллифони мақола оид ба таърихи пайдоиш ё фаромӯшшуда (таърихӣ)-и бархе аз калимаҳо ва ба риштаи таҳқиқ надаромадани онҳо аз нигоҳи таърихӣ забоншиносӣ ба миён овард.

Навӣ илмӣ таҳқиқи вожаи **андаргоҳ** дар он инъикос меёбад, ки дар забоншиносии тоҷик бори нахуст дар шакли як мақолаи ҷудогона ба риштаи таҳлилу таҳқиқи муқаммал ва сохторию маъноӣ даромадааст.

Дар ин мақола вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохторию вожаи **андаргоҳ** мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор мегирад.

Аҳамияти мавзӯи пажӯҳиш дар он ифода меёбад, ки бидуни омӯзиши муқаммали таърихи забон, ташаккулу таҳаввули луғоти давраҳои таърихӣ забонҳои бостону миёна ва қолабҳои калимасозии онҳо дар муқоиса бо забонҳои давраи нави эронӣ, аз ҷумла забони тоҷикӣ, вазъи кунунии он, инчунин тамоюли ташаккули баъдии онро муқаррар намудан ғайримумкин аст. Бино бар ин, ба таври дақиқ омӯхтани сарчашмаҳои таърихӣ забонамон ба ин масъала

мусоидат намуда, таҳлилу таҳқиқи луғоти забонҳои эронии бостон ва миёна, вижагиҳои маъноӣ луғавӣ, сохторию семантикӣ ва қолабҳои воҷасозии онҳо аҳамияти вижаи илмӣ дорад.

Аз таърихи омӯзиши забонҳои форсии миёна то ба имрӯз пиромуни масъалаҳои гуногуни онҳо дар эроншиносии ҷаҳон пажӯҳишҳои зиёде ба анҷом расида бошанд ҳам, баррасии ҳамаи мавзӯҳо баробар сурат нагирифтааст. Таваҷҷуҳи бештари эроншиносон ба пажӯҳиши масъалаи дастурӣ, овошиносӣ ва тарҷумаи матнҳо равана гардида, ба масъалаи таҳқиқи луғот камтар таваҷҷуҳ шудааст.

Бо вучуди ин, донишманди тоҷик Д. Саймиддинов ба таҳқиқи луғоти забони форсии миёна машғул гардида, асари пураарзише ба номи «Вожашиносии забони форсии миёна»-и худро соли 2001 ба ҷоп расонид, ки аз 6 боб иборат аст. Дар боби аввал осори форсии миёна, бахши дуюм гурӯҳҳои асосии луғавӣ, боби сеюм масъалаи калимасозӣ, боби чорум луғати феъл ва боби панҷуму шашум истилоҳот ва вожаҳои иқтибосӣ ба риштаи пажӯҳиши даромадааст.

Мусаллам аст, ки таҳлил ва таҳқиқи луғоти забони форсии миёна, бавижа забони паҳлавӣ яке аз масъалаҳои муҳими эроншиносӣ ба ҳисоб меравад, зеро баррасии луғоти он барои таърихи забонҳои эронӣ ва ғӯйишҳои он арзиши вижа дорад.

Мо дар ин мақола танҳо як калимаро, ки таваҷҷуҳамонро ба худ ҷалб кард, ба риштаи пажӯҳиш кашидем. Бо вучуди он ки таҳлил ва таҳқиқи калима дар алоҳидагӣ кори хеле душвору заҳматталаб аст, мо то ҳадди имкон кӯшиш мекунем ба ҳадаф бирасем. Вожаи мавриди пажӯҳиш **андаргоҳ** мебошад, ки имрӯз байни мардуми тоҷик роиҷ нест ва истифода ҳам намешавад.

Ин калима таърихи қухан ва бунёди форсӣ-тоҷикӣ дошта, дар қолаби дастури калимасозии забони тоҷикӣ ба ин шакл даромадааст. Бо вучуди таърихи қухан доштан ин вожа дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [14; 15] сабт нашудааст.

Андаргоҳ истилоҳи илми нучум (ситорашиносӣ) буда, таърихи хеле қухан дорад ва насли имрӯзаи тоҷик ба маънои он сарфаҳм намеравад, чунки ин калима бо гузашти давраҳои дуру дарози таърихӣ мақоми худро аз даст додааст. Маънои ин калимаро мо метавонем танҳо дар асоси маводи фарҳангҳо дарёбем.

Ин калимаро мурағибони «Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ» сабт намудаанд, ки онро Абурайҳони Берунӣ дар «Китоб - ут - тафҳим»-и худ ба таври зайл тавзеҳ дода будааст: **Андаргоҳ** нуч. панҷ рӯзе, ки дар қадим ба солшумории эронӣ дар моҳи обон илова мекардаанд, ҳамсаи муғариқа.

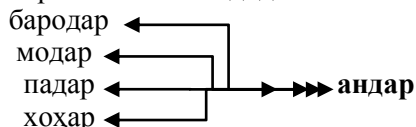
Ин панҷ рӯзи дуздада, ки онро **андаргоҳ** хонанд, аз паси обонмоҳ ниҳоданд, то нишоне бошад он моҳро [12, 433].

Қолабҳои воҷасозии забони тоҷикӣ дар заминаи калимаҳои сохта ва мураккаби пайвасту тобеъ ба вучуд омадаанд, ки тавассути пасванду пешвандҳо қорбаст гардидани онҳо усули муҳими калимасозӣ маҳсуб мешавад ва вожаи **андаргоҳ** низ аз ин гуна хусусият муғасно нест.

Аз ҷиҳати сохт вожаи **андаргоҳ** аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст, яъне аз **андар** ва **гоҳ**. Ҷузъи аввал **-андар** дорой маъноҳои гуногун буда, дар забони паҳлавӣ айнан дар ҳамин шакл ба маънои пешоянди «дар, дар миёни: ба даруни...» истифода мешудааст. Ё ин ки шакли дигари пешоянди **дар** буда, дар давраи

Сомониён, яъне давраи ташаккули забони тоҷикӣ асосан бар ивази «дар» ба кор мерафтааст, ки бештар дар назм маъмул мебошад. Барои маълумоти бештар мурочиат шавад ба ФМЗТ, ки ба ҳафт маъноӣ он ишора шуда, ҳамчун намуна (шоҳид) аз адабони классик ва муосир, аз ҷумла Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Ҷомӣ, Саййидо, Фаҳриддини Гургонӣ, Ибни Ямин, Тошхоҷа Асирӣ, Лоҳутӣ, Лоик, Сорбон ва дигарон мисолҳо оварда шудааст [12, 430 - 431].

Яке аз хусусиятҳои ин калима дар он аст, ки он метавонад дар аввал, миёни ду калима ва охири он ояд. Масалан, ба ҷузъи охири бархе аз вожаҳо ҳамроҳ гардида, калимаи мураккаб месозад, ки дар забони тоҷикии муосир маъмуланд. Ин гуна калимаҳо асосан ба бахши вожаҳои хешовандӣ марбут буда, маъноӣ «угай» - ро ифода мекунад: **модарандар** (модар + андар) «модари угай», **падарандар** (падар + андар) «падари угай, падари ғайриҳамаҷун», **хоҳарандар** (хоҳар + андар) «хоҳари угай, хоҳари аз падар ё аз модар ҷудо». Ин навъи калимаҳо дар як қолаби каммасозӣ ба вучуд омадаанд, исм+исм, ки дар нақша метавон онҳоро ба таври зайл нишон дод:

Ҷузъи дуюм **гоҳ** мебошад, ки аз исм исми нав сохта, ба маъноҳои гуногун далолат намояд. Вожаи **гоҳ** бештар ба ҷузъи пасини калимаҳо пайваस्त шуда, маъноӣ «ҷой, макон»-ро далолат мекунад ва таърихи қадим дорад. Вожаи **гоҳ** тавачҷуҳи бархе аз муҳаққиқони соҳаи забоншиносиро ба худ ҷалб намудааст, аз ин рӯ, онҳо роҷеъ ба ин масъала фикру андешаҳои худро баён кардаанд.

Роҷеъ ба пасванди – **гоҳ** ва вазифаҳои калимасозии он донишмандони забоншинос, аз ҷумла Ш.Рустамов, Д.Саймиддинов, О.Қосимов, А. Қобилов ва дигарон андешаҳои худро дар асару мақолаҳои ҷон баён намудаанд. Чунинчӣ Ш. Рустамов ба таҳқиқи калимасозии исм машғул гардида, ба таърихи пайдоиш ва вазифаҳои давраи баъдии он низ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, андешаи хешро дар бораи пасванди – **гоҳ** чунин ба қалам додааст: «**Гоҳ** аслан калимаи мустақилмаъно буда, бо мурури замон маъноӣ мустақили лексикӣ худро гум карда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба суффикси сермаҳсул табдил ёфтааст» [7, 132].

Муҳаққиқи забонҳои қадими эронӣ Д. Саймиддинов низ доир ба ин масъала тавачҷуҳ зоҳир намуда, дар асари монографии хеш ба ҳайси унсури ифодакунандаи семантикаи замони истифода гардидани пасванди – **гоҳ** – ро дар забони форсии қадим таъкид кардааст [9, 101].

Дар баёни замон вожаи **гоҳ** дар забони форсии миёна маъноӣ маҳдудтар доштааст, ки инро метавон аз чанд мисол дарёфт кард: дар мавриди лаҳзаҳои ҷудогонаи шабу рӯз: *nēmšab gāh* «нимшаб, нимашаб», *nēmṛōz gāh* «нимрӯз, ҳангоми зуҳр».

Инчунин дар забони форсии миёна ба воситаи пурсиш (тавассути ҷонишини саволии *čē* «чӣ») *gāh* метавонад ҳисса ва ё лаҳзаи маҳдудтарини вақтро бидуни ташхиси (бе муайян кардани) он ба таври умумӣ баён намояд: *čē gāh* – чӣ замоне?, чӣ лаҳзае? кадом вақт? ва ё чӣ соате?

Мусаллам аст, ки **гоҳ** дар асл таърихан вожаи мустақилмаъно ба ҳисоб меравад, вале бо гардиши айём он маънои луғавияшро аз даст дода, дар забони адабии тоҷикӣ ба баҳши пасвандҳо гузаштааст ва аз ҳиссаҳои номии нутқ исм месозад:

1) аз исм: дониш+гоҳ, ид+гоҳ, даст+гоҳ ва ғ;

2) аз сифат: ором+гоҳ, хилват+гоҳ;

3) аз феъл: ист+гоҳ, гузар+гоҳ, даромад+гоҳ, зод+гоҳ ва амсоли инҳо.

Ба ҳамин минвол, муаллифони «Грамматика» рочеш ба масъалаи калимаи мустақил будани пасванди - **гоҳ** иброи назар намуда, ба пасванди калимасоз табдил ёфтани онро ба ташаккули забони тоҷикӣ марбут медонанд [1, 141 - 142].

Дар робита ба ҳамин масъала муҳаққиқи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ О.Қосимов, пасванди - **гоҳ** - ро дар забонҳои эронии бостон вожаи мустақилмаъно шумурда, ба суҳанҳои Ш. Рустамов тақвият бахшидааст ва бо нимванди -**када** ҳамвазифа будани онро таъкид кардааст [5, 12].

Донишмандони забоншинос ва фарҳангшино эронӣ низ дар асару мақолаҳо ва луғатҳои таҳиянамудаашон ба пасванди -**гоҳ** таваччуҳи махсус зоҳир намуда, ҳар яке андешаҳои худро оид ба маънои вазифаҳои ин пасванд баён кардаанд. Чунончи, дар «Ғиёс-ул-луғот» пасванди мавриди назар сабт гардида ва ба таври зайл тавзеҳ ёфтааст: «маънии тахти подшоҳӣ,.. маънии вақту ҷой, хайма ва ба маънои дови қимор» [8,188]. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки ин пасванд ба ҷуз аз маъноҳои маконию замонӣ, инчунин дорои маъноҳои дигар ҳам будааст, ки дарёфти маъноҳои дақиқи он танҳо аз матн имконпазир мегардад.

Ҳамин тавр, пажӯҳишиҳои оянда нишон медиҳанд, ки ба мафҳуми ҷой, макон... чун воситаи (пасванди) вожасоз бо калимаҳои дигар пайваста, бо пасвандҳои вожасози -**дон**, -**када**, -**истон** хусусияти синонимӣ пайдо намудааст, ки ин масъала дар забони тоҷикӣ аз сермахсул ва сервазифа будани он гувоҳӣ медиҳад.

Яке аз забоншиносони шинохташудаи эронӣ Алиашрафи Содикӣ бар тақвияти андешаҳои зикршуда ақидаи хешро ба таври зайл ба риштаи таҳқиқи кашидааст: «Бархе аз фарҳангшиногон гузашта, аз қабилӣ соҳиби «Бурҳони қотъ», дар робита ба ин вожа навишта: ба маънои ҷову маҳал ва мақом ҳам ҳаст, лекин ба ин маъно бидуни таркиб гуфта намешавад, ҳамчу боргоҳ, лашкаргоҳ, хаймагоҳ ва ғ.» [10, 21].

Бештари муҳаққиқоне, ки ба таҳқиқи пасванди -**гоҳ** даст задаанд, аз сермахсул будани он дар калимасозӣ дар забони форсӣ – тоҷикӣ маълумот додаанд. Ба ин масъала донишманди дигари эронӣ Х. Кишонӣ диққати вижа дода, дар асари илмӣ худ истифодаи пасванди -**гоҳ**-ро бо 266 калима ишора намудааст.

Пасванди -**гоҳ** аз назари муҳаққиқи тоҷик А. Қобилов, ки «Тарҷумаи тафсири Табарӣ»-ро таҳқиқ кардааст, низ пинҳон намондааст ва ӯ дар робита ба ҳамин масъала ақидаи худро дар яке аз мақолаҳои баён кардааст. Ӯ низ ин пасвандро пасванди пурмахсули калимасоз шумурда, чунин менигорад: «... пасванди -**гоҳ** дар калимасозӣ фавол буда, он аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исмҳои нави ифодакунандаи мафҳумҳои макон ва замонро месозад» [4, 91]. А.Қобилов,

ки мақолаи ҳешро маҳз ба калимасозии пасванди – **гоҳ** дар пояи маводи «Тафсири Табарӣ» бахшидааст, аз он шоҳидҳои зиёд ва мувофиқи матлабро барои тасдиқи андешаҳои ҳеш таҳлил намуда, вазифаҳои нақши онро дар калимасозӣ нишон додааст.

Аз осори гузаштагонаном маълум мешавад, ки пасванди калимасозии – **гоҳ** асосан аз рӯи ду вижагии забонӣ: замонӣ ва маконӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор доштааст ва то ба ҳол дар забони адабии тоҷикӣ бидуни тағйирот ҳифз гардида, шакли бунёдиашро нигоҳ медорад.

Мураттиби «Фарҳанги забони форсӣ» пасванди – **gāh**- ро мутааллиқ ба забони паҳлавӣ доништа, чунин тавзеҳ додааст:

gāh- گاه (كه) I **пахл** 1 тахти шоҳӣ; 2. маснад; пасв. ба сурати пасванд ва ба маънои ҷо ва макон меояд: хобгоҳ, оромгоҳ.

II. 1. замон, вақт; 2. гоҳе; 3. аср, давра, замон; 4. пасв. ба сурати пасванди замон ба кор меравад: хурдангоҳ, размгоҳ, сахаргоҳ, гоҳ – гоҳ, баъзе аз мавқеъ; гоҳ ба гоҳ, баъзе вақто; гоҳу бегоҳ, ҳамеша, ҳама вақт.

III. паҳл. 1. Дар мавриди мусиқӣ: оҳанг, овоз; 2. Ба сурати пасванд дар номи оҳангҳои мусиқӣ ба кор меравад: «сеғоҳ, чоргоҳ» [13, 872].

Вожаи **andar** низ асолатан ба забони паҳлавӣ иртибот дошта, чунин тавзеҳ ёфтааст:

Andar اندر паҳл. (пешоянд) 1. дар:

Эй ки гуфти марав андар пайи хубон, Саъдӣ,

Чанд гӯй, магас аз пеши шакар менаравад.

2. пасв. (инкорӣ) «но» бо «... хонд»: падарандар (нопадари), модарандар (модархонда // мойиндар) [13, 97].

Ҳамин тавр, дар натиҷаи ташаккули забони тоҷикӣ доираи истифодаи пасванди калимасозии **-гоҳ** низ оҳиста-оҳиста васеъ гашта, аз ҳисоби он калимаҳои зиёди дархури замон ба вучуд омада, таркиби луғавии забонро заррае ҳам бошад, ғайӣ гардондаст.

Бештари вожаҳое, ки дар осори назмии шоирони классик ба кор рафтаанд, дар мисоли гузаргоҳ, даргоҳ, чойгоҳ, пешгоҳ ва монанди инҳо ҷою маконро ифода мекунанд. Вале вожаи мавриди пажӯҳиши мо, яъне калимаи **andargoh** (**андар+гоҳ**) на маънои ҷою макон, балки мафҳуми замонро далолат менамояд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи ташаккули забон доираи истифодаи пасванди – **гоҳ** низ васеъ гашта, маъноҳои нав ба вучуд овардааст. Аз ин ҷиҳат аз пажӯҳишиҳои баъдӣ муайян карда мешавад, ки ба мафҳуми ҷою макон низ ҳамчун пасванди воҷасоз бо бархе аз калимаҳо пайваста, бо пасвандҳои – **дон**, **-када**, **-истон** вижагиҳои муродифӣ пайдо намудааст.

Мусаллам аст, ки калимасозӣ яке аз бахшҳои муҳими ғайӣ гардонидани таркиби луғавии ҳар забон, аз ҷумла забони тоҷикӣ мебошад. Рочей ба ин масъала донишманди рус А.Н.Тихонов андешаи худро ба таври зайл баён кардааст, ки хеле ҷолиб ва қобили қабул аст: «Хорошее знание правил словообразования, умение членить слово на составные компоненты, определить роль и значение частей слова помогает избежать многих ошибок, связанных с употреблением слова, способствует повышению грамотности и культуры речи» [11, 4].

Ҳамин тавр, як қисмати бисёр муҳим ва арзишманди таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаву истилоҳоти бунёдие ташкил медиҳанд, ки решаи онҳо ба забонҳои давраи бостону миёна мерасад. Бино бар ин, чунин навъи луғот мавқеи муайянеро ишғол намуда, баррасии онҳо аз нигоҳи решашиносӣ судманд аст ва барои омӯхтани таърихи забонҳои эронӣ мусоидат менамояд, ки вожаи мавриди пажӯҳиши мо – **andargāh** ҳам аз ин гуна вижагиҳо мустасно нест.

КИТОБНОМА

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 335с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 450с
3. Кишонӣ, Х. Иштиқоқи пасвандӣ дар забони форсии имрӯз / Х. Кишонӣ.- Техрон, 1371. – 128 с.
4. Касымов, О.Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулқасима Фирдавси / О.Х. Касымов. – Душанбе: ОАО Дониш, 2016. – 346 с.
5. Касымов, О.Х. Лексические единицы kada и goh в «Шахнаме» / О.Х. Касымов // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Силсилаи филология ва шарқшиносӣ. – 2009. – №2. – С. 9 -14.
6. Қобилов, А.А. Хусусиятҳои калимасозии пасванди **-гоҳ** дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» // А.А.Қобилов // Ахбори ДДХБСТ, 2016, №1 (66). – С. 87-92.
7. Рустамов, Ш. Исм (категорияи грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ) / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
8. Ромпурӣ, М.Ғ. Ғиёс –ул –луғот / М.Ғ. Ромпурӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Пайванд, 1987. – 480 с.
9. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. - 310 с.
10. Содикӣ, А. А. Шеваҳо ва имконоти вожасозӣ дар забони муосири форсӣ (4) / А. А. Содикӣ. – Душанбе: Дониш, 1371, шумораи 69. – С. 21-25 (ба хатти форсӣ).
11. Тихонов, А.Н. Школьный словообразовательный словарь русского языка / А.Н. Тихонов. – М.: Просвещение, 1978. – 727 с.
12. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ. – Ҷилди 1 (А). – Душанбе: Шарқи озад, 2011. – 829 с.
13. Mahshiri Moshiri. Persian Dictionary (alphabeticae - analogical). – Tehran: Soroush Press, 1990. – 1190 pp.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. I. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Ҷ. II. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе-Машҳад: ҚММ Ксероксленд ва Сухангустар, 2008. – 950 с.

17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. II. – Душанбе-Машҳад: ҚММ Ксероксленд ва Сухангустар, 2008. – 950 с.

ВОЖАИ «АНДАРГОҲ» ВА ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИВУ МАӢНОИИ ОН

Таҳлил ва таҳқиқи калимаҳо, махсусан луғоти алоҳидаи забонҳои эронии давраҳои бостон ва миёна яке аз масъалаҳои бисёр муҳим дар забонишиносӣ ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ҳамин масъала дар ин мақола яке аз истилоҳоти илми нучум (ситорашиносӣ) андаргоҳ, ки таърихи хеле қадим дошта, имрӯз аз баҳраҷӯӣ афтадааст, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Вожаи **андаргоҳ** дар заминаи маводи забони форсии миёна аз ҷиҳати хусусиятҳои сохторию маъноӣ ба риштаи таҳқиқ даромадааст, ки таҳлилу муқоисаи чунин навъи калимаҳо барои омӯзиши ойин ва расму русуми гузашта ва имрӯзаи мардумони эронитабор дорои аразии махсус мебошад. Бино бар ин, таҳқиқи луғоти забонҳои эронӣ хеле арзишманд буда, ин баҳши калимаву истилоҳот баёнгарии давраҳои гуногуни ташаккул ва таҳаввули забон мебошанд.

Калидвожаҳо: андаргоҳ, пасванди -гоҳ, забонҳои эронӣ, забони форсии миёна, забони тоҷикӣ, пасвандҳои вожасоз, калимаҳои куҳанбунёд, забонишиносӣ.

СЛОВО «АНДАРГОҲ» И ЕГО СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Анализ слов, особенно некоторых лексем иранских языков древнего и среднего периодов, считается одним из важнейших вопросов в лингвистике. В связи с этим, в данной статье исследуется один из терминов астрологии – «**андаргоҳ**», имеющий очень древнюю историю и вышедший из употребления на сегодняшний день. В статье слово **андаргоҳ** изучено с точки зрения структурных и семантических особенностей на основе среднеперсидского языкового материала. Анализ и сравнение исследуемого слова имеет особое значение для изучения древних и современных обрядов и обычаев иранских народов. Изучение лексики иранских языков имеет огромное научное значение, ибо содержит ценную информацию о разных периодах становления и эволюции языка.

Ключевые слова: андаргоҳ, суффикс -гоҳ, иранские языки, среднеперсидский язык, таджикский язык, словообразовательные суффиксы, архаические слова, лингвистика.

THE WORD «ANDARGOH» AND ITS STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES

Analysis and study of words, especially specific vocabulary of Iranian languages of the ancient and middle periods, is considered one of the most important issues in linguistics. In connection with this issue, there was researched one of the astrology terms – «**andargoh**», in this article, which has a very ancient history and has fallen out of today's usage. The word «**andargoh**» has been studied based on Middle Persian language materials from the of structural and semantic features point of view, and the analysis and comparison of such words have a particular importance for the study of ancient and modern mores. It is known as the word and terms section which represented different periods of formation and development language and

customs of the Iranian people. Therefore, the study of the vocabulary of Iranian languages is very valuable, and known as the section of words and terms provides information about different periods of the formation and evolution of the language.

Key words: *andargokh, suffix - goh, Iranian languages, Middle Persian language, Tajik language, derivational suffixes, archaist words, linguistic.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин – мудири шӯъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; Тел.: +992919803820, е-майл: sayf_yagnob@mail.ru

Сафарзода Хадича – магистранти соли 2-юми шӯъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; Тел.: 938863386, майл khadicha.safarzoda.21@mail.ru

Сведения об авторах: Мирзоев Сайфиддин – заведующий отделом языка Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ; Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел.: +992919803820, Е-майл: sayf_yagnob@mail.ru

Сафарзода Хадича – магистрант 2-ого курса отдела языка Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ; Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел.: 938863386, майл khadicha.safarzoda.21@mail.ru

Information about the authors: Mirzoev Sayfiddin – Head of Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST; Address: Republic of Tajiristan, 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki Street; Phone: +992919803820, E-mail: sayf_yagnob@mail.ru

Safarzoda Khadicha – the 2nd year master of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST; Address: Republic of Tajiristan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street; Phone: +992919803820, E-mail: khadicha.safarzoda.21@mail.ru

**БОЗТОБИ ЗАБОН ДАР ФАРҲАНГ
(ДАР НАМУНАИ МАВОДИ «ӢДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ)**

**Мирзомурод Норов
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Парадигмаи лингвофарҳангӣ, ки ҳамгироии дастовардҳои забоншиносӣ ва дигар илмҳои башарино зимни таҳлилу баррасии забон ҳамчун сарвати маънавии ин Ӣ он ҷамъияти лингвофарҳангӣ таҷассум менамояд, дар забоншиносии муосир нақши муҳим дорад. Ҳадафи чунин ҳамгироӣ ошкор сохтани робитаи байни забон, ҳувияти ҳар қавм, фарҳанг ва омӯзишу тавсифи онҳо мебошад. Робитаи байни забону фарҳангро шоҳаи нави забоншиносӣ - лингвофарҳангшиносӣ ба риштаи таҳқиқ мекашад, ки дар он инсон, офаридаҳои фарҳанги моддию маънавӣ ва таъриху фарҳанг, ки дар забон инъикос ёфтаанд, тавсиф мегарданд. Бино бар ин, масъалаи таъсири мутақобилаи забон ва фарҳанг, фаҳмиши инсонмехварии он, вежагиҳои миллию фарҳангию забонӣ, равишҳои лингвофарҳангӣ ва дидгоҳшинохтӣ (когнитологӣ) ҷиҳати тавсифи воҳидҳои забон аз масъалаҳои мубрами забоншиносии умумӣ ба ҳисоб рафта, ба ҳалли мушкилоти тавсифи суvari забонҳои олам мусоидат менамояд.

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки воҳидҳои забон, яъне вожаву ибораҳо ва дигар ифодаҳои забонӣ, нақши ба истилоҳ калидино ҳамчун ҳофизаи фарҳангию таърихӣ адо карда, зимни таҳлили лингвофарҳангӣ беҳтарин мавод маҳсуб мешаванд, ба ин далел ки дар онҳо олами маънавии инсон, тасаввуру тахайюл, андешаву бовар ва таҷрибаи фарҳангию таърихӣ халқ мунъакис мегардад.

Дар меҳвари лингвофарҳангшиносӣ инсон ва омилҳои инсонӣ қарор доранд. Воҳидҳои забонӣ, ки бо гузашти замон дар фарҳанги мардум маънои рамию маҷозиро дар шакли архитепу прототип ба худ мегиранд, дар офаридаҳои шифоҳию хаттӣ ва расму анъанаҳои мардумӣ инъикос мегарданд. Ин архетипу образҳо (прототипҳо), яъне концептҳо, дар зехну тафаккури мо нисбат ба паҳлуҳои гуногуни маъною мафҳум ассотсиатсия ба вучуд меоранд.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки забон ва фарҳанг василаи шинохти миллатанд, зеро ба таъкиди академик М. Шакурӣ «Халқеро шинохтан хоҳем, ба забони ӯ бояд рӯ оварем. Аз роҳи забон ба ниҳонхонаҳои дил, ба дунёи маънавии халқ сар даровардан бештар имкон дорад» [15, 26].

Далели робитаи ногустастанӣ доштани забону фарҳанг ҳамчунин дар он зоҳир мегардад, ки ҳамаи қавму миллатҳо ҳамеша дар муҳити фарогири забонӣ қарор доранд ва нақшу осори забонро дар тамоми офаридаҳои моддию маънавии башарият метавон пайдо кард. Дар ин бора андешаҳои донишмандон ҷолиб ва гуногун буда, бештари онҳо забонро падида (феномен)-и иҷтимоӣ ва фарҳангӣ унвон кардаанд. Тибқи ин андеша забон ба ҳайси маҳсули таърихи башар, рӯйдоди фарҳанги башарӣ доништа мешавад. Ҳамзамон бо ин, равиши антропологӣ (инсоншиносӣ) ба миён омад, ки ҷӣ тавр тавассути забон дар шуури инсон инъикос ёфтани оламро шарҳ меод. Тамоюли инсонмехварӣ

(антропосентрикӣ)-и илм забонро манбаи муҳимми фазои арзишу маъниҳои фарҳанг ба шумор оварда, неруи эҷодкорунаю созандаи забонро таъйид сохт, ки инро дар концепсияи забонии В. фон Гумболдт ва дигар олимони забоншинос метавон ба мушоҳида гирифт. В. фон Гумболдт забонро на танҳо василаи зохирии (берунии) муошират, нигоҳ доштани робитаҳои иҷтимоӣ, балки дар сиришти инсон нухуфта будани он ба қалам додааст [6, 51], файласуфи бузурги садаи ХХ Мартин Хайдеггер чунин фармудааст: «Забон хонаи ҳастӣ аст. Дар манзили забон инсон иқомат дорад. Мутафаккирон ва шоирон ниғаҳбони ин манзиланд» [13, 192].

Ин матлабро, ки инсон дар маркази ҳодисаҳои забонию фарҳангӣ қарор дошта, ба истилоҳ нақши гӯяндаву офарандаро адо мекунад, забоншиносии маъруф В.Н.Телия низ таъйид карда, инсонро субъекти номинатсия ва ҳамзамон субъекти фарҳанг ном бурдааст ва номинатсия дар шакли вожаву ибора ифода мегардад [11, 13].

Робитаи байни фарҳангу забон боз дар он аст, ки агар аз як тараф донишмандони урфу одат, расму ривоч, устура ва тахайюлу андешаи халқҳо дар бораи оламу табиат ба инсон имкон диҳад, ки нахустмаънии калимаҳо фаҳмида шавад, аз тарафи дигар таҳлили калимаю таркибҳо, концептҳоро матнҳо барои ошноӣ бо тарзи зиндагӣ ва ақидаҳои гузаштагон кумак мерасонад. Бино бар ин, зимни ҳалли баъзе масъалаҳои лингвофарҳангшиносӣ бо тақия ба дигар илмҳо барои фаҳмидани ҷаҳонбинии дар фарҳанги халқ бавучудода имкон пайдо хоҳем кард. Яъне, барои донишмандони фаҳмидани сарвати андӯхтаи гузаштаи миллат бо тамоми урфу одат ва анъанаҳои, ки ба ҳаёти ҳаррӯзаи инсон дохил шудаанд, инчунин барои донишмандони таъриху фарҳанги ҳар қавм зарур аст ба забони аҷдодон муроҷиат намоем.

Аз ин рӯ, барои таҳлили лингвофарҳангшиносӣ маводи беҳтарину ҷолибтарин вожаю таркибҳо ҳастанд, ки семантикаи онҳо тасаввуроту тахайюл, андешаю боварҳои мардум ва фарҳанги забониро дар худ ҷой дода, таҷрибаи фарҳангию таърихии халқро бозгӯ менамоянд. Бо назардошти ин матлаб, масъалаи таъсири мутақобилаи забон ва фарҳанг, фаҳмиши инсонмехварии фарҳанг, муайян кардани вежагиҳои миллию фарҳангию забонӣ, равишҳои лингвофарҳангӣ, дидгоҳшинохтӣ имрӯзҳо масъалаҳои мубрами забоншиносии умумӣ ба ҳисоб мераванд.

Бино ба андешаи забоншиносии рус Н.Ф.Алиференко категорияҳои хоси фарҳангшиносии ҳастанд, ки бар пояи арзишҳои маъниҳои дар забон буда қарор доранд ва ин муҳқиқ онҳоро арзишҳо ном бурда, чанде аз онҳоро номбар кардааст: аз ҷумла: арзишҳои ҳаёти (зиндагӣ, саломатӣ, муҳити табиӣ ва ғ.), иҷтимоӣ (мақоми ҷамъиятӣ, меҳнатдӯстӣ, сарват, касбу кор, оила, таҳаммулпазирӣ, баробарии ҷинсҳо ва ғ.), арзишҳои сиёсӣ (озодии сухан, шаҳрвандӣ, қонуният), ахлоқӣ (хайрхоҳӣ, некӣ, муҳаббату дӯстӣ, номусу шараф), динӣ (Худо, аҳкоми илоҳӣ, эътиқод, начот), зебоипарастӣ (зебонӣ, услуб, ҳамоҳангӣ) ва ғайра [3, 7].

Забонҳо гуногунанд, пас, фарҳангҳо низ метавонанд гуногун бошанд ва забону фарҳанги ҳар қавм вежагиҳои худро дорад. Ин нуктаро академик М. Шакурӣ чунин таъйид кардааст: «Бунёди фарҳангии аҳли башар як аст, вале

фарҳанги ҳар халқ рӯйдоде вежа мебошад, ки дар чаҳорчӯбаи он ягонагӣ бо обу ранги хосе ба чилва меояд» [14, 146]. Зимнан бояд гуфт, ки ин вежагиҳо таҷрибаи фарҳангию таърихии халқро мунъакис месозанд.

Арзишҳои маънавӣ дар баробари ин ба арзишҳои умумибашарӣ ва миллӣ, табақотӣ, гурӯҳию оилавӣ ва инфиродӣ тақсим мешаванд. Агар арзишҳои миллиро хоҳем таҳлил бидеҳем, онҳо ҳамчун арзиши фарҳангӣ нисбатан мушаххас буда, асосан вежагиҳои этномиллиро дар бар мегиранд. Ҳамчунин баъзе арзишҳои мавҷуданд, ки хусусияти универсалӣ доранд, ё хоси чанд қавм мебошанд. Донишманди рус А.Н. Мешеряков ёдовар шудааст, ки ашрофони Япония одате доштанд, ки асли худро ба аҷдоди нахустини устуравӣ мепайвастанд [8, 149]. Тавре ки маълум аст, дар фарҳангу таърихи форсии тоҷикӣ низ чунин анъана роиҷ буд, ки бисёре аз хонаводаҳои шоҳӣ аслу насабашонро ё ба Баҳроми Чӯбина, ё хонадони Сомониён, ё шоҳони қадими эронӣ пайвастанд медонистанд ва ифтихор мекарданд [10, 14].

Забоншинос В.А. Маслова андеша дорад, ки дар бештари ҷамъиятҳо қонунмандие ҳаст, ки онро наметавон амри тасодуф ё иштибоҳ унвон кард, одамон ба ҳар роҳ кӯшиш мекарданд офаридаҳои маънавии худро нигоҳ доранд, бино бар ин, фарҳанги маънавию наметавон нисбат ба фарҳанги моддӣ дар зинаи дуҷумла гузошт [7, 18]. Яъне, маълум мешавад, ки ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ як инстинкти худнигаҳдории миллат мебошад.

Расму одат ва анъанҳо ҷузъи фарҳанги мардуманд ва ба қавли И. Гердер аз қадим барои он арзи ҳаққӣ қарданд, ки инсониятро аз вартаи ваҳшоният бароварда, тадричан дар руҳияи одамгарӣ тарбия намоянд, масалан, расми маъмули меҳмондорӣ, ки муқаддас буд, дастгирию ҳимояи ниёзмандон, муқаддас донишмандони хонавода, ибодатгоҳ, қабр ва ғайра [5, 365].

Ҳамин тариқ, равишу моделҳои муносири забон ҳамин нуқтаро ба асос гирифтанд, ки забон тавассути қаринаи иҷтимоию фарҳангӣ тавсиф карда мешавад. Забони форсӣ-тоҷикӣ-дарӣ низ баъди футуҳоти араб ба хотири дафъи хатари нобудӣ охишта-охишта роҳи наҷот ҷуст ва он ҳам ҳамин буд, ки аз забони арабӣ танҳо қалима иқтибос гирифта, вале сохтори онро напазируфт. Ба донишмандони расму одоб ва фарҳанги маънавии халқ баррасии забони осори шоирону нависандагонӣ ҳар давраи замони кумак мерасонад. Яке аз шоҳкорҳои устод Айни «Ёддоштҳо» мебошад, ки маводи пурарзиши таърихӣ фарҳангӣ, адабӣ эстетикӣ, этнологӣ мардумшиносиро фаро гирифтааст. Дар маркази «Ёддоштҳо» низ чун дар ҳар асари адабӣ инсон қарор дорад, зеро ба ақидаи донишманди амриқӣ Э. Фромм андозагари ҳама чиз инсон аст ва на танҳо ба ҷомеа, балки ба олам тариқи инсон баҳо дода мешавад [12, 8].

Бино бар ин, таҳқиқ намудани «Ёддоштҳо» барои муайян кардани баъзе вежагиҳои арзишҳои фарҳанги миллии тоҷикон пураҳаммият хоҳад буд. Дар асари мавриди назар тафаккур ва худшиносии миллӣ ва гирех хӯрдани андешаҳо бо арзишҳои миллию фарҳангӣ хуб ба дид мерасад. Зимнан бояд афзуд, ки қорбурди муносиби вожаҳо, ибораорӣ бо дар назар гирифтани вежагиҳои хоси забони ҳазорсолаи тоҷикӣ форсӣ ва зам кардани офаридаҳои баъдӣ ин забон бо тоҷикӣ ба андӯхтаҳои мардумӣ дар ин романи устодро бисёр донишмандон, бахусус устод Шакурӣ низ ёдовар шудааст [15, 142].

Академик М. Шакурӣ ҳамчунин ёдовар мешавад, ки ба шумурди мутахассисон дар осори устод зиёда аз 24 ҳазор калима сабт шудааст ва ба эътибори захираи лугавӣ ва ғаномандии вожагон устод дар қатори барҷастатарин нависандагони ҷаҳон меистад. Барои муқоиса ин ҷо бояд афзуд, ки файласуфу забоншиноси олмонӣ Л. Вайсгербер аз қавли М. Мюллер нақл менамояд, ки Шекспир дар асарҳояш дар маҷмӯъ қариб 20000 калима истифода бурдааст [4, 90]. Тавре мебинем, калимаҳои корбурдаи устод Айни аз Шекспир ҳам зиёд аст.

Тавре ки ишора кардем, таъсири фарҳанг ба забон бештар дар семантикаи вожаҳо, аз ҷумла дар ибораҳои фразеологӣ ба мушоҳида мерасад, ки дар онҳо маишату анъана, бовару тасаввуроти устуравӣ ва дигар омилҳои фарҳангшиносӣ инъикос мегарданд.

Дар поин баъзе маводи лингвофарҳангшиносиро аз «Ёддоштҳо»-и С.Айни бо мақсади ошкор кардани он, ки чӣ тавр забон фарҳангро густариш мебахшад ва чӣ тавр анъанаҳо, расму ривоч, ҳаёти маишӣ одамон дар забон инъикос ёфтаанд, баррасӣ хоҳем кард.

Ноғуфта намонад, ки устод Айни барои ифодаи мағлаб дар «Ёддоштҳо» аз тамоми воситаҳои забонӣ – маъниҳо, мақолу зарбулмасал, ташбеҳу киноя ва дигар санъатҳои фаровон истифода бурдааст. Яке аз анъанаҳои асосии забону адаби форсии тоҷикӣ тули ҳазорсолаҳо андарз ва панду насиҳат, умуман суханони ҳикматомез буданд, ки адабиёти муосири тоҷикӣ онҳоро ба мерос гирифтааст. Дар «Ёддоштҳо» ба мушоҳида мерасад, ки барои Айнии ҷавон ва бародаронаш принсипҳои асосии ахлоқу одоб панду насиҳат ва раҳнамоиҳои падар буданд ва аз хурдсолӣ талқин мешуданд.

Яке аз роҳҳои тарбияву камолати инсон донишомӯзӣ ба ҳисоб мерафт ва беҳуда нест, ки падари устод дар бистари марг ба Айнии ҷавон мегӯяд, ки «*Хон! Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон!*» [1, 111], ё дар чанд ҷойи «Ёддоштҳо» чунин суханони пуртаъсир омадаанд: «*Мо худ нарасидем, ту шояд бирасӣ!*» [1, 8]. Суханони охири ишора ба он аст, ки падари Айни ба хотири нигоҳубини падару модари пир ночор аз таҳсил даст мекашад ва ба фарзандаш касби таҳсилро хатман зарур мешуморад. Касби фазлу дониш бе китоб намешавад. Ба нақли устод дар Бухоро бозори серхаридуфурӯши китоб мавҷуд будааст ва дар бораи нақши китоб дар тарбияву камолати инсон ва фарҳанги китобу китобдорӣ, китобфурӯшӣ низ метавон аз ин асар маълумот пайдо кард. Чунончи: *Дар замони пеш баъзе мадрасаҳо кутубхонаи махсус ҳам доштааст* [1, 132], *вайро ҳам ба пешаи китобфурӯшӣ кашид* [1, 314] ё «*Дар он мадраса Мулло Абдулҳаким ном як муллои қўлобӣ буд, ки дастақӣ китобфурӯшӣ мекард: ӯ рӯзҳои таътил, ки одатан бозори китоби Бухоро гарм мешуд, як бағал китоби дарсиро бардошта, ба бозор бурда рост мегашт, ба толибшудагон аз он китобҳои мефурӯхт ва китобҳои беруна ояд, мехарид (ин гуна китобчаллобони бедукон дар бозори китоби Бухоро бисёр буданд)*» [1, 145]. Азбаски дар фарҳанги тоҷикон китоб чизи пурқимату муқаддас аст, шояд аз ин хотир китобхониҳо ба «тасбеҳгардонӣ» тавҷам доништаанд: *Шояд ту хонӣ, китоб «ба тасбеҳ медарояд»* (ин ҷо устод девони Соибро дар назар дорад, ки барои ёдгорӣ аз дӯсташ гирифта буд) [1, 373]. Инчунин, устод дар қиёс бо

захмати ҳалолу китобхонӣ одати дуохонӣ карда, аз ин роҳ фоида гирифтандро «кори бемехнат» [1, 27] - яъне кори бемашаққат, осону муфт ном бурдааст.

Нуктаи дигаре, ки ба фарҳанги иҷтимоии тоҷикон бастагӣ дорад, маъракаву чамъомадҳои мардумӣ мебошад. Тӯю маърака (ба қавли устод маъракаву мавриди мардум) [1, 14] арзишҳои ҳастанд, ки аз қадим идома дошта, иҷрои онҳо барои аъзои чамъият зарур доништа мешуд: «*Аз рӯи урфу одати онрӯза дар пеши мо як вазифаи муҳим истода буд, ... Ин вазифа – ба падару модар оши сол додан ва ду додари хурдсоламонро хатна кардан буд. Агар мо ин корхоро намекардем, аз миёни чамъият берунишуда ҳисоб меёфтем*» [1, 127-128]. Тавре ки мебинем, ин гуфта маънои мувофиқ ба расму қоидаҳои маъмул рафтор карданро дар назар дорад, дар акси ҳол ради маърака, яъне аз чамъият берун шудани инсон мумкин буд. Барои иҷрои ин амр мардум пайдову пасандози худро сарф мекард [1, 302].

Вежагии дигари шинохти фарҳанг қорбурди ибораҳои фразеологӣ мебошад, ки образҳо (архетипҳо) ҳамчун рамзҳои ин ё он рӯйдоду ҳодиса дар ниҳонхонаи онҳо нухуфтаанд. Масалан, дар «Ёддоштҳо» ибораи «*кафандузд аввал*» [1, 496] ишора ба қиссаи миёни мардум маъруф дар бораи ду кафандузд аст, ки аввали баъди гирифтани кафан мурдари гӯр мекардааст, вале дувумӣ баъди кашида гирифтани кафани мурда онро гӯр намекардааст ва мардум мегуфтаанд: раҳмат ба кафандузди аввал. Ин кинои устод ба соҳибмансабоне дахл дорад, ки дар дуздиву ғорат аз пешиниёни худ гӯии сабқат мерабуданд.

Рукни фарҳанги дигари тоҷикон хидмати падару модар аст. Фарзанд бояд волидайнӣ худро нигоҳубин кунад, қарзи фарзандиашро адо намояд. Устод Айни ҳам инро «*маҷбурияти фарзандӣ*» [1, 117] ном бурдааст: «*Аммо дидам, ки падар ва модарам тир шудаанд ва баъд аз ин бе ёри ман зиндагониашон душвор аст, ночор қорро қабул кардам*» [1, 8].

Муоширати муомилаи инсонҳо низ аз арзишҳои миллӣ махсуб мешавад. Дар фарҳанги муоширати мардуми эронинаҷод таоруф нақши намоён дорад. Ба андешаи забоншиносу фарҳангшиноси маъруфи эронӣ Фарзод Шарифиён таоруф муносибатҳои иҷтимоӣ, мақом, ҳислатҳои инфиродиро нишон дода, воситаи нигоҳ доштани обрӯмандӣ аст. Бозтоби дигари таоруф ба гуфтаи Шарифиён истифодаи зиёди суҳанони пурназоқат ба хоҳири муҳофизакорӣ, пешгирии ночурӣ аст [17, 39], Донишманди дигари эронӣ Ойиша низ бовар дорад, ки чомеаи эронӣ атрофи таоруф – муоширати расмӣ гардиш мехӯрад ва меафзояд, ки таоруф худ як намоиши ритуалии осебпазирест, ки тарафҳо мехоҳанд ба иззати нафси якдигар нарасида, эҳтироми ҳамдигарро ба ҷо оранд ва ин нишонахоро дар дини зардуштӣ низ метавон пайдо кард (се амали шоиста – пиндори нек, рафтори нек ва гуфтори нек). Вобаста ба таоруф забоншинос Ойиша мегӯяд, ки илтифоту хушомад миёни эронӣ расми маъмул аст ва ин шикастанафсӣ, ки ба обрӯю таоруф алоқаманд мебошад [17, 41].

Умуман таоруф на танҳо бо обрӯ, хоксорию шикастанафсӣ, балки бо мафҳумҳои одоб, иззату эҳтиром, салому дуои хайр, суҳанони таслиятomez, ҳаяҷону ҳиссиёт (эмотсия) ва ғайра бастагӣ дорад. Баъзан дар фарҳанги мо изҳори иззату эҳтиром ва саломро мунофиқӣ мепиндоранд ва гумон мекунанд қасоне, ки ба мунофиқӣ одат кардаанд, қабоҳати он ба назарашон наменамояд.

Ибораю чумлаҳои зерро аз ин асар шохид меорем: **шикастанафсӣ**: *бо деҳқонони хокпош бародарвор шинухез менамояд* [1, 181], *нодони ҳечмадонро бубахшед* [1, 484], *амр муқаддам бар одоб аст* [1, 188], *ба саломи ӯ мерафтам* [1, 406] (яъне барои хабаргирӣ). Ин ҷо тавзеҳан бигӯем, ки вожаи «*хокпош*» дар фарҳангро маъмулан вожаи гуфтугӯӣ унвон шуда, ба маънии деҳқони камбағал аст. Азбаски деҳқон дар замин кор мекунад ва хоку замин ҳамеша ҳамраҳи ӯст ва як маъноӣ замин ҳамворию пастист, ба маъноӣ маҷозии камбағал ва ҳатто дар тарҷумаи русии «*Ёддоштҳо*» аз ҷониби А. Розенфелд «*простой крестьянин-земледелец*» омадааст [2, 264]. Инчунин шикастанафсӣ баъзан маъноӣ манфӣ низ дорад: *деглесии оиҳонаи амир* [1, 101]. Рукни дигари таоруф дуои хайри калонсолон, бахусус модарон буда, бо мурочиат ба Худо сурат мегирад: *Модаркалонам баланд-баланд дуо хонда дафъи фалокатро аз Худо мепурсид ва барои ба кор рафтаистодагон ривочи кор металабид* [1, 24], *падарамро дуо ва миннатдорӣ карда гусел намуд* [1, 25], *Биё, ба Худо ҳавола кун, Худо ба киштат барака диҳад!* [1, 558]. Тасалло низ мурочиатест барои рӯҳбаландию дилбардорӣ, навъе аз ғамгусорист: *Ҳар чӣ бошад мегузарад, «чист, ки нагузарад?»* [1, 116]. Дар фарҳанги тоҷикӣ вобаста ба ин суҳанони ҳикматомӯзии зерини назмгуна вирди забонҳост: *Бар сари фарзанди одам ҳар чӣ ояд, бигзарад.*

Тибқи расми маъмул, аз чумла хангоми ҷудой ба хотири тасаллоӣ дили фарзанд ё хангоми видоъ чунин суҳанон сари забони модарон мебошанд: *ба ҳазор дарой, ё ҳазорсола шавӣ ё барака ёбӣ*. Дар «*Ёддоштҳо*» ҳам ин ба назар мерасад: *Ба ҳазор дарой!* [1, 113].

Бояд гуфт, ки арзишҳои ҳаётии фарҳангӣ ба мисли зиндагӣ, умр, саломатӣ, нияти пок, инчунин хайрбод ва орзуи барори кор, ки волидайн ё калонсолон ба фарзандон дар дуои худ мегӯянд, дар анъанаҳои классикии форсии тоҷикӣ низ дида мешаванд: муқоиса шавад: Рӯдакӣ- *Ҳазор сол бизӣ, сад ҳазор сол бизӣ!*. Дар «*Ёддоштҳо*» бисёр вожаҳои таоруфиро дучор меоём, масалан, «*Гардам аз саратон*» [1, 558]. Ин маънӣ дар байни тоҷикон дар назм баъзан ба шакли «*қурбони сарат гардам*» ифода мегардад.

Ҷанбаи дигари фарҳанги миллӣ, ки ба таоруф иртибот дорад, мафҳумҳои ҳаяҷону ҳиссиёт аст. Фарзод Шарифиён чунин мешуморад, ки эмотсияи форсизабон дар қиёс бо концептҳои эмотсионалии мардуми Ғарб нисбатан аёну барҷастатар аст, бахусус миёни занон. Мисол: *Khoda margam bede* ('May God kill me') [17, 45]. Ин суҳанон одатан вақте ки кӯдак бемор аст ё аз чизе ранҷ мекашад, гуфта мешаванд. Зимнан бояд изофа кард, ки дар аксари хонаводаҳои тоҷик низ дар вақти оху афсӯси модарон аз руҳдоди нохушӣ ба кӯдак ё воқуниш ба ягон чизе «*Хок ба даҳонам*» ё «*Хокам бод!*» мегӯянд (*бигзор даҳонам пур аз хок шавад, шармандаам, мураму инро набинам*).

Дар забону фарҳанг бисёр мафҳумҳои ҳастанд, ки ба ҳолати рӯҳии инсон иртибот дошта, тариқи қиёс ифода мегарданд. Масалан, дар «*Ёддоштҳо*» ҳолати дармондагӣ ё андуҳу ғам чунин тасвир ёфтааст: *Ман дар ин ҷо бо бачагон зинда дар гӯр шуда нишастаам* [1, 26], *Ба тарзе ки намурда аз хок берун гахтем* [1, 373], *монанди хонаи мотамзадагон андӯҳовар ва ғамангез гардида буд* [1, 23].

Дар «*Ёддоштҳо*» инчунин ба калимаю ибораҳои маҷозие дучор мешавем, ки дар таркибашон архетип ё образи онҳо дар шуури соҳибзабонон ҷой дорад.

Масалан, бо вожаи «намак», ки ба ғайр аз маънои аслии худ инчунин маънои нон, неъмат, суфраю дастархон ва ҳамнишиниро дорад, бисёр вожаҳои мураккаб сохта шудаанд, ба мисли *намакандеш* [16, 394], (инчунин, мақоли *намак хӯрда намакдонро шикастан* ба маънии носипосӣ), *намакзада* ба маънии касе, ки нону намаки касеро хӯрда онро фаромӯш кардааст ва чурми носипосӣ ба гарданаш бор аст, *намакношинос* ба маънии носипос, *намакхӯр* (ба хонаи касе рафтуомади зиёд доштан) [с. 395]. Дар иборай *ҷавонимарги мағрури кӯрнамак* [1, 631] вожаи «кӯрнамак» ба кадр накардану надонистани кадри хидмату ёрии касе ишора дорад, аз ин рӯ, дар байни мардум чунин шахсро накуҳиш карда мегӯянд, ки *нону намаки фалонӣ кӯрат кунад*. Ё дар калимаи «намакхӯрда» (ғуломи намакхӯрда) [1, 655] маънии нон хӯрдан аз хонаи касеро ифода менамояд. Дар мақоли «*Моли мурда паси мурда*» [1, 385] тасаввуроте ниҳон аст, ки гӯё шахси мурда файзу баракати хонадонро бо худ мебарад, ё моли кас насиб намекунад, бояд худ меҳнат карда чизе ба даст дарорӣ, зеро «моли дуздӣ барака надорад» [1, 385].

Чизи дигари чолибе, ки дар «Ёддоштҳо» ба мушоҳида мерасад ва онро метавон ба фарҳанги сухан иртибот дод, бозие бо номи «ҳабозӣ» мебошад [1, 470]. «Ҳа» вожаи гуфтугӯӣ буда, шакли адабиаш «оре» ё «бале» аст. Бояд гуфт, ки «ҳа» оҳанги дағалию дуруштӣ дорад. Ин аст, ки мардуми мо ба хотири лутфи сухан кӯшиш мекарданд аз он канорагирӣ кунанд. Устод Айнӣ гуфтааст, ки «ин бозӣ барои наздик кардани забони гуфтугӯ ба забони адабӣ, кам ҳам бошад, хизмат мекард» [1, 471].

Дар «Ёддоштҳо» вожаву истилоҳоти зиёди хушсохти тоҷикиасл дида мешавад, ки онҳоро метавон бахше аз ҳофизаи фарҳангии халқ унвон кард: *коза* [1, 372], *корандагӣ* [1, 46], *ҳавасгор* (на хаваскор), *талабгор*, *рафтагор*, *талафгор*, *талафкунанда* [1, 95], *гаравгир*, *гаравдор* [1, 69], *озори чашм* [1, 348], *озори по* (маро озори пой пуршиддате пайдо шуд) [1, 616], *ҷӯибандӣ*, *регомез*, *гузаргоҳ*, *шукуфтарӯй* [1, 47], *ҳикоябандӣ* [1, 35], *ширинкома* [1, 171] – яъне, коми касеро ширин кардан, ки маънои манфӣ ва мусбат дорад.

Дар «Ёддоштҳо» бештари гуфтаҳои устод бо порчаҳои шеърӣ ҳамроҳанд. Ин фарҳанги хоси форсизабонон аст, зеро шеър тули ҳазорсолаҳо бо зиндагию рӯзгори форсизабонон робитаи ногусастанӣ дошт. Инчунин, баъзе ифодаҳои ҳастанд, ки қиёси (аналоги) онҳоро дар забони халқ ва ҳатто дар назм мебинем: *Ин дунё ба кӣ вафо кардааст, ки ба мову шумо вафо кунад* [1, 381]. Ба ҳамин каме монанд дар осори Низомии Ганҷавӣ чунин байт дида мешавад: *Сухбати гетӣ кӣ таманно кунад? Бо кӣ вафо кард, ки бо мо кунад?* [9, 319].

Ҳамин тариқ, баррасии масъалаҳои лингвофарҳангшиносӣ барои фаҳмидани ҷаҳонбиние, ки дар фарҳанги халқ мунъакис шудааст, фаҳмидани урфу одат, анъанаҳои ҳаёти ҳаррӯза, инчунин дониستاني таъриху фарҳанги гузашта имкон фароҳам меорад ва маводи «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ дар ин ҷода бехтарин намуна арзёбӣ мегардад.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - 680 с.

2. Айни, С. Воспоминания / пер. с тадж. А.Розенфельд; подг. А.Розенфельд, А.А.Семёнов, Н.А.Кисляков, А.Н.Болдырев. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – 1081 с.
3. Алефиренко, Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие/Н.Ф. Алефиренко.: Флинта, Наука; Москва; 2010. - 224 с.
4. Вайсгербер, Й. Л. Родной язык и формирование духа / Пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О.А. Радченко. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Едиториал УРСС, 2004. - 232 с.
5. Гердер, И. Г. Идеи к философии истории человечества/пер. и примеч. А.В. Михайлова. – М.: Наука, 1977. – 704 с.
6. Гумбольдт, В. Избранные труды по языкознанию. Перевод с немецкого языка под редакцией и с предисловием доктора филологических наук проф. Г.В. Рамишвили/В. фон Гумбольдт.– М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
7. Маслова, В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208с.
8. Мещеряков, А.Н. Герои, творцы и хранители японской старины/А.Н. Мещеряков. – М.: Изд-во «Наука». Главная восточ. литература, 1988. – 235 с.
9. Низомӣ, Ганҷавӣ. Куллиёт, чилди панҷум / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон. – 1984. – 479 с.
10. Султон, Мирзо Ҳасан. Забони пӯё ва поё / Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Дониш, 2018. – 230 с.
11. Телия, В. Н. Русская фразеология. – М., 1996. – 288 с.
12. Фромм, Э. Душа человека. – Москва. Издательство «Республика», 1992. - 434 с.
13. Хайдеггер, Мартин. Время и бытие: Статьи и выступления. Пер. с нем.-М.: Республика, 1993. – 447 с.
14. Шакурӣ, М. Инсонгароии омӯзиш ва забони миллӣ /М. Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2002. – 148 с.
15. Шакурӣ, М. Хуросон аст ин ҷо: маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон /М. Шакурӣ. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 292 с.
16. Таджикиско-русский словарь / под ред. Д. Саймиддинова, С.Д. Холматовой, С. Каримова. – Душанбе: Изд.во АН РТ, 2006. - 784с.
17. Applied cultural linguistics. Edited by Farzad Sharifian and Gary B. Palmer/ University of Nevada, Las Vegas. John Benjamins Publishing Company / Amsterdam/Philadelphia, 168 p.

БОЗТОБИ ЗАБОН ДАР ФАРҲАНГ

(ДАР НАМУНАИ МАВОДИ «ЁДДОШТҶО»-И С.АЙНӢ)

Дар мақола баъзе масъалаҳои назарӣ оид ба робитаи байни забону фарҳанг, ки мавзуи таҳқиқи шоҳаи нави этнолингвистика–лингвофарҳангшиносӣ мебошанд, инчунин нақшу осори забон дар офаридаҳои моддию маънавии инсон ва бозтоби фарҳанги мардум дар воҳидҳои забонӣ дар заминаи маводи «Ёддоштҷо»-и устод Айнӣ баррасӣ шудаанд. Таъйид мегардад, ки

омӯзиши ин масъалаҳо ба муайян кардани вежагиҳои миллию фарҳангию забонӣ, ҷаҳонбинӣ ва таҷрибаи фарҳангию таърихии халқ, дар маҷмӯъ ба ҳалли мушкилоти тавсифи суvari забонҳои олам мусоидат менамояд.

Таъкид шудааст, ки шоҳкори устод Айни «Ёддоштҳо» фарогири маводи нураъзиши таърихию фарҳангӣ буда, дар вожаву таркибҳо, аз ҷумла ибораҳои фразеологӣ ин асар образи рамзҳои ин ё он ҳодиса, арзишҳои дигари миллий, аз қабилӣ касби дониш, хидмати падару модар, нақши китоб, муомилаю муошират, яъне таоруф ва паҳлуҳои дигари он: шикастанафсӣ, дуои хайр, ҳиссиёт, фарҳанги суҳан ва ғайра инъикос гардидаанд.

Муқаррар карда мешавад, ки маводи «Ёддоштҳо»-и устод Айни, аз ҷумла вожаву ибораҳои аслию маҷозӣ, нақли ҳодисаҳо барои донистану фаҳмидани ҷаҳонбинию анъанаҳои фарҳангии мардум, ҳулоса арзишҳои миллий намунаи беҳтарин маҳсуб мегардад.

Каливожаҳо: лингвофарҳангиносии, забон, фарҳанг, архетип, инсонмехварӣ, арзишҳои маънавӣ, иборави фразеологӣ, таоруф, шикастанафсӣ, ҳиссиёт, истилоҳот.

ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКА В КУЛЬТУРЕ

(НА ПРИМЕРЕ МАТЕРИАЛА «ВОСПОМИНАНИЙ» С.АЙНИ)

В статье рассмотрены ряд теоретических вопросов, связанных с взаимоотношением языка и культуры, исследуемых в новом разделе этнолингвистики – лингвокультурологии, а также роль языка в материальных и духовных ценностях человека и отражение народной культуры в языковых элементах на базе материала «Воспоминаний» устода Айни. Утверждается, что изучение этих вопросов будет способствовать определению национальных, культурных и языковых особенностей, мировоззрения и культурно-исторического опыта народа и, в целом, решению проблем описания языковой картины мира.

Подчеркивается, что литературный шедевр устода Айни - «Воспоминания» содержит ценный историко-культурный материал, а в словах, выражениях, в том числе фразеологических оборотах данного произведения, отражены образы и символы того или иного события, другие национальные ценности, такие как изучение наук, служение родителям, роль книги, общение и обращение, то есть соблюдение церемоний и других его сторон: скромность, благословение, эмоция, культура речи и др.

Устанавливается, что материалы «Воспоминаний» устода Айни, в частности, прямые и переносные слова и выражения, способы изложения событий считаются лучшими примерами для понимания мировоззрения и культурных традиций народа, и в итоге, национальных ценностей.

Ключевые слова: лингвокультурология, язык, культура, архетип, антропоцентричный, духовные ценности, фразеологические обороты, таоруф (соблюдение церемоний), скромность, эмоция, термины.

**REFLECTION OF LANGUAGE IN CULTURE
(AN EXAMPLE FROM S. AYNİ'S «MEMOIRS»)**

This article addresses a number of theoretical issues related to the relationship between language and culture, explored through the new branch of ethnolinguistics known as cultural linguistics. It examines how language reflects both material and spiritual human values and how folk culture is represented in linguistic elements based on S. Ayni's «Memoirs» materials. The article argues that studying of these aspects helps define national, cultural, and linguistic peculiarities, worldviews, and cultural-historical experiences, ultimately contributing to a comprehensive understanding of the linguistic picture of the world.

The article emphasizes that S. Ayni's literary masterpiece «Memoirs», contains the valuable historical and cultural material. The words, expressions, and phraseological units in this work reflect images and symbols of significant events and other national values such as: the study of sciences, serving parents, the role of books, communication and etiquette, adherence to ceremonies, modesty, blessing, emotion, and the culture of speech.

It is established that the materials of S. Ayni's «Memoirs», particularly its literal and metaphorical language, and the events described, are prime examples for understanding of worldviews and folk cultural traditions, as well as national values.

Keywords: *linguoculturalology, language, culture, archetypes, anthropocentric, spiritual values, phraseological constructs, ta'aruf (adherence to ceremonies), modesty, emotion, terms.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Норов Мирзомурод Боймахмедович** – номзади илми филология, докторанти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; Нишони: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. тел.: **600-31-96, 93 -553 -21- 97.**

Сведения об авторе: **Норов Мирзомурод Боймахмедович** – кандидат филологических наук, докторант Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана; Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. тел.: **600-31-96, 93 -553 -21- 97.**

Information about the author: **Norov Mirzomurod Boymahmedovich** – Candidate of Philological sciences, Doctorant of the Institute of language and literature named after Rudaki of National academy of sciences of Tajikistan; Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 21. Tel: **600-31-96, 93 -553 -21- 97.**

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Наргис Хошимова
Худжандский государственный университет имени
академика Б. Гафурова

Современная лингвистика, в особенности область сопоставительного языкознания, уделяет значительное внимание вопросам изучения фразеологических единиц, поскольку они представляют собой уникальную форму выражения языковой картины мира, отражающую культурные, исторические и ментальные особенности носителей языка. Глагольные фразеологизмы, как устойчивые выражения, в которых центральным элементом выступает глагол, являются важным объектом исследования в рамках фразеологии. Эти языковые единицы не только обеспечивают выразительность и образность речи, но и выполняют функцию идентификации культурно-специфических особенностей. В этой связи особый интерес представляет сравнительный анализ глагольных фразеологических единиц в разных языках, например, в таджикском и английском, для выявления типологических особенностей их структуры и семантики.

Актуальность исследования определяется тем, что, несмотря на обширное количество работ по фразеологии, особенности глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках еще не получили достаточного внимания. Важность данного анализа обусловлена не только необходимостью выявления общих и различающихся структурных и семантических характеристик, но и стремлением углубить понимание фразеологической системы таджикского языка в сравнении с английским. Этот подход позволяет рассмотреть вопрос универсалий и типологических различий в структуре и содержании фразеологических единиц, что способствует более глубокому пониманию механизмов их формирования и функционирования в языках, принадлежащих к разным языковым семьям.

Цель настоящей статьи — исследовать типологические особенности структуры глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках, а также определить основные факторы, влияющие на их формирование и употребление. В процессе анализа будут выявлены особенности морфологического и синтаксического строения глагольных фразеологизмов, их образность и устойчивость, а также их культурная специфика, отражающаяся в образах и символах, используемых в данных языках.

В области фразеологии фразеологические единицы (ФЕ), выделенные через структурно-грамматический анализ, рассматриваются в научном дискурсе как обобщенные инвариантные конструкции, согласующиеся с определенными языковыми компонентами посредством правил структурной организации.

Структурное моделирование фразеологических единиц, особенно глагольных, остается одной из ключевых задач в структурно-грамматической категоризации этих языковых форм. Оно позволяет систематически интерпретировать конфигурацию фразеологической единицы, анализируя ее грамматическую организацию, что, в конечном итоге, способствует выделению доминирующих структурных моделей, клише и шаблонов, формирующих фразеологическую основу конкретного языка. Концепция структурной модели для фразеологических единиц служит научной абстракцией, направленной на выявление универсальных и специфических элементов в разнообразных языковых явлениях, тем самым упрощая структурированную классификацию фразеологических единиц [1, 173].

Следует отметить, что фразеологические единицы представляют собой устойчивые, воспроизводимые языковые образования, заранее сформированные и последовательно структурированные. В отличие от генеративных лингвистических моделей, допускающих вариации, фразеологические единицы – это стабильные конструкции с фиксированным порядком компонентов, что обычно исключает существенные структурные изменения. Эти единицы не образуются как свободные фразы, а существуют как установленные формы в языке, демонстрируя внутреннюю организацию и композиционную стабильность с минимальными допущениями к вариативности. Именно благодаря этой стабильности, систематизация и обновление фразеологической системы языка возможны за счет интеграции только воспроизводимых выражений в фразеологическую структуру.

В данной работе внимание уделено моделированию структуры глагольных фразеологических единиц (ФЕ) и детальному изучению их лексико-грамматических характеристик, отражающих ассоциативные связи между компонентами и грамматическую совместимость в языках. Валентные свойства основного компонента играют решающую роль в организации различных моделей глагольных фразеологизмов, способствуя их структурно-грамматической адаптации.

Построение структурных моделей фразеологических единиц включает разнообразные компоненты, функции и действия которых определяются структурно-семантическими и структурно-грамматическими моделями. В основе каждой модели лежит основная лексема, которая в зависимости от грамматической категории может выступать в роли глагола, существительного, прилагательного, числительного, местоимения или наречия. Эти лексико-грамматические категории в модели могут также выступать в качестве зависимых элементов. Синтаксические стратегии организации грамматических моделей применяют грамматические средства, включая предлоги, союзы и падежные формы (в русском языке), что способствует структурному оформлению глагольных фразеологических единиц в английском и таджикском языках.

Особенно значима валентность основного глагола в структурно-грамматической организации глагольных фразеологических единиц. Валентность глагола, отражающая его синтаксический потенциал к

объединению с различными компонентами в определенных контекстах, определяет как количественные, так и качественные параметры компонентной структуры модели. Формирование зависимых элементов в модели происходит в зависимости от грамматической валентности основного глагола. Таким образом, валентные свойства глагола вместе с грамматической и семантической взаимосвязанностью именных и глагольных компонентов в глагольных фразеологических конструкциях формируют основополагающие языковые признаки, определяющие структурные модели глагольных фразеологических единиц.

Важно подчеркнуть, что реализация валентного потенциала глагола в сочетании с другими компонентами в структуре фразеологической единицы (ФЕ) выявляет ее ключевые характеристики. Эти характеристики формируют семантический каркас ФЕ, основывающийся на устойчивости, образности и эмоционально-экспрессивных оттенках, интегрированных в структуру фразеологизма. Количественные параметры глагольных ФЕ напрямую зависят от валентного потенциала глагола, что позиционирует его как важнейший критерий при классификации таких единиц.

Глагольные ФЕ представляют собой семантически целостные конструкции, объединяющие две или более значимые лексемы. Эти элементы тесно связаны, формируя сеть моделей, морфологических категорий и парадигматических структур, воплощающих уникальную семантику данных единиц. Грамматическая структура фразеологизмов демонстрирует отличительные особенности, отличающие их от других фразеологических групп. В этом аспекте работы таких исследователей, как Н. Масуми [5], Р. Гаффаров [5], сыграли значительную роль в становлении таджикской фразеологии как самостоятельного направления. Их исследования обогатили таджикскую фразеологию анализом и классификацией, сформировав современный лингвистический дискурс.

К примеру, исследование Н. Масуми стало пионерским в применении комплексных лингвистических данных для изучения природы таджикских фразеологизмов. Масуми классифицировал эти единицы по структуре, акцентируя внимание на их национальном колорите, выразительности и образности [5, 144]. Существенный вклад С. В. Хушеновой связан с изучением изафетных фразеологизмов, построенных на синтаксической связи изафета. Она предлагает критерии, такие как структурная устойчивость, семантическая целостность, утрата буквального значения и грамматическая последовательность. В монографии «Изафетные фразеологические единицы таджикского языка» Хушенова сравнивает изафетные единицы со свободными словосочетаниями, сложными словами и терминами, устанавливая четкие различия между ними [12, 173].

Важное место занимает работа М. Н. Азимовой, которая представляет собой основополагающее исследование сравнительного анализа таджикской и английской фразеологии. Азимова М. Н. проводит тщательный структурный, семантический и функциональный анализ фразеологизмов двух лингвистически различных систем, выявляя как алломорфные, так и изоморфные процессы,

присущие каждому языку [1, 173]. Исследование Азимовой акцентирует внимание на конструктивном подходе в фразеологии, раскрывая семантические, функциональные и грамматические особенности фразеологических единиц на примерах из художественных текстов.

Фразеологическая наука продолжает развиваться благодаря вкладу таджикских лингвистов, таких как Д. Таджиев, Б. Камолиддинов, С. Хушенова, М. Мухаммадиев, Б. Ниёзмухаммедов и др., а также международных ученых, среди которых можно выделить Б. Джонсона, Л. Блумфилда, Н. Хомского, В. Виноградова, И. Смирницкого и других.

Примечательно, что таджикская фразеология исторически основывалась на русском лингвистическом материале, особенно в советский период, для решения ключевых фразеологических задач. Современные исследования показывают, что важнейшими проблемами фразеологии остаются понимание фразеологических слияний, их категориальные признаки и организационные модели. Эти аспекты согласуются с общей тенденцией в области фразеологических исследований, где ученые проявляют все больший интерес к типологическому сравнению фразеологических явлений в различных языках.

Типологические особенности структуры глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках представляют собой сложное сочетание семантических и грамматических характеристик, отражающих многообразие человеческих эмоций, состояний и действий. Важной чертой является использование метафор и идиоматических выражений, передающих смысл через культурные коды и исторические ассоциации, что делает фразеологизмы сложными для буквального перевода и требует глубокого понимания культурного контекста.

Фразеологизмы, которые выражают физическое состояние, часто отражают степень усталости или состояние здоровья, используя сравнения с животными, которые олицетворяют тяжелый труд или слабость. Например, выражение «as tired as a dog» в английском эквивалентно таджикскому «саг барин монда шудан», что означает «уставать как собака» и передает образ крайнего изнеможения, подобного состоянию собаки после долгого и изнурительного труда. Похожие ассоциации встречаются в «as tired as a horse» - «асп барин кор мекунад», что передает идею физической усталости, напоминая о трудолюбии лошади. Варианты выражений состояния крайнего истощения включают «дар пой базур истодан» – «barely able to stand», указывая на едва устойчивое положение, когда человек едва держится на ногах.

Отражение эмоционального состояния в фразеологии также играет важную роль в обоих языках. Например, выражение «to cry with all my heart» – «хун-хун гиристан» описывает плач от всей души, что соответствует таджикскому понятию интенсивной эмоциональной боли. Аналогичным образом, «to suffer from this work» переводится как «аз ин кор хуну чигар шуд», буквально означающее мучение от работы, что подчеркивает глубину страдания и воздействия тяжелого труда на человека. Важное значение имеют также выражения, связанные с гневом, такие как «to lose temper» – «хунаш мечӯшад»,

что в таджикском языке передается через метафору «кровь кипит», акцентируя силу негативных эмоций и интенсивность реакции на раздражитель.

Сравнение фразеологизмов, выражающих действие, демонстрирует метафорическую связь между языками. Например, английское «what is done by night will appear by day» имеет аналог «офтобро бо доман пушонида намешавад», что переводится как «нельзя скрыть истину». Эта пословица передает идею неизбежного раскрытия правды, несмотря на попытки скрыть её. С другой стороны, фразеологизм «don't poke your nose into other people's business» на таджикском передается как «ба хама ош қати нашав», что дословно переводится как «не вмешивайся в чужие дела», указывая на важность тактичности и уважения к личному пространству других людей.

Фразеологические выражения, связанные с психическим состоянием и настроением, показывают, как метафорические образы служат для передачи эмоциональной и психологической окраски состояния человека. Так, «to get out of bed on the wrong side» означает «ба пои чап аз хоб хестан» – «встать с левой ноги», что передает идею плохого настроения и объясняет возможные причины негативного поведения. В противоположность этому, выражение «дилу гурда доштан», что переводится как «to have courage» или «быть смелым», подчеркивает важность сердечной смелости в таджикской культуре и определяет личные качества, связанные с отвагой и стойкостью.

Такие выражения, как «to make a scandal» – «даст ба гиребон шудан» (устроить скандал), раскрывают особенности межличностного общения и демонстрируют универсальные поведенческие модели. В таджикском языке «даст ба гиребон шудан» образно описывает конфликтную ситуацию, что аналогично английскому варианту. Аналогично этому, «to support each other» имеет таджикский эквивалент «аз як гиребон сар баровардан», что означает совместные усилия и поддержку, выражая идею «один за всех и все за одного».

Фразеологические единицы, отражающие материальное положение человека, содержат культурные и социальные черты, указывающие на трудности и способы достижения финансовой стабильности. Так, выражение «to live in a difficult condition» в таджикском эквиваленте «бечорағи карда гаштан» (жить в тяжелом состоянии) представляет образ бедности и трудностей, с которыми может столкнуться человек. В свою очередь, фраза «earn money by your own labor» в таджикском языке выражается как «бо захми сӯзан нон хӯрдан», что буквально переводится как «зарабатывать на хлеб трудом иглы», символизируя трудный, но честный заработок [11, 48].

Далее, «сарам калу дилам нозук», что можно перевести как «одежда блестит, карман свистит», отображает противоречие между внешним видом и финансовым положением, акцентируя внимание на иллюзии достатка при финансовых трудностях. Английская фраза «the rich are always full, the poor are always hungry» перекликается с таджикским «ба пулдор кабобу ба бепул дуди кабоб», подчеркивая идею социального неравенства и невозможности бедного понять сытость богатого.

С точки зрения лингвистической природы, фразеологические единицы демонстрируют устойчивость, целостность значения и утрату синтаксических

связей внутри структуры. Они представляют собой формы, эквивалентные словам или словосочетаниям, которые обрели значение через сочетания, существовавшие на протяжении веков, что делает их важной и неотъемлемой частью языковой системы. Как отмечают исследователи, фразеологические единицы обладают собственной семантической структурой, которая делает их средствами образного выражения и яркими носителями культурного кода [8, 69].

Интересно, что многие фразеологизмы имеют аналогии в разных языках. Например, глагольная фразеологическая единица «have (gain, get) the upper hand on smb/smth» имеет эквивалент в таджикском – «ба даст овардани бартарӣ бар касе/чизе» (получить верх над кем-либо/чем-либо), что указывает на превосходство и достижение успеха. Это выражение широко употребляется как в литературном, так и в разговорном английском языке и имеет эквиваленты в таджикском языке, например, «ғолиб шудан», «муваффақият ҳосил кардан» [11, 48].

В англоязычной прессе часто встречается фразеологизм «come to light», который означает «обнаруживаться» или «раскрываться». На таджикском это выражение звучит как «ба чизе рӯшанӣ андохтан» — «пролить свет на что-то». Хотя данное выражение не всегда присутствует в словарях, его значение широко используется для обозначения выявления скрытой информации. Это фразеологическое выражение имеет схожие значения и в других индоевропейских языках, где фразеологизмы с компонентом «light» также указывают на процесс раскрытия истины.

В художественных текстах и литературе встречаются фразеологизмы, такие как «to strike fear into the hearts of somebody» — «ба дили касе воҳима (даҳшат) андохтан». На таджикском это выражение передает концепцию внушения страха или угрозы. Оно подчеркивает эмоциональное воздействие на человека и связано с переживанием ужаса, способного повлиять на дальнейшее поведение.

В целом, анализ семантических особенностей фразеологических единиц в английском и таджикском языках подчеркивает их уникальность и указывает на общие элементы, существующие в различных культурах. Выражения, закрепленные в языке, сохраняют свое значение, но обретают новые оттенки в зависимости от культурных и социально-исторических условий. Это делает фразеологию важным объектом для исследования. Рассмотрение типологических особенностей глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках позволяет выявить как общие черты, так и специфические различия в их структуре и семантике.

Анализ подтвердил, что глагольные фразеологизмы отражают культурные и исторические особенности общества, выступая своеобразным «зеркалом» национального мировоззрения. В таджикском языке фразеологические единицы часто формируются на основе представлений, связанных с традиционными ремеслами, природой и социальными устоями, что отличает их от английских фразеологизмов. Последние подвержены влиянию как повседневной городской культуры, так и исторического наследия английского языка. Это различие демонстрирует, насколько сильно влияет культурный контекст на развитие фразеологии.

Изучение структуры таджикских и английских глагольных фразеологизмов также выявило их морфологические и синтаксические особенности. Таджикские фразеологизмы демонстрируют большую склонность к метафоричности и гиперболизации, в то время как английские обладают более строгой структурой и следуют синтаксическим правилам, характерным для англосаксонской языковой традиции. Несмотря на эти различия, оба языка используют фразеологизмы как средство усиления экспрессии и передачи тончайших оттенков смысла, что указывает на универсальные функции глагольных фразеологических единиц.

Сравнительный анализ также подтвердил, что, несмотря на принадлежность таджикского и английского языков к разным языковым группам и культурным традициям, оба языка имеют значительное количество фразеологизмов, основанных на универсальных символах и действиях, таких как движение, природные явления и элементы повседневной жизни. Это свидетельствует о наличии типологических параллелей, которые могут быть рассмотрены в более широком контексте межъязыкового взаимодействия и сходства в ментальных процессах, отражающихся в фразеологии.

Подводя итоги, можно утверждать, что данное исследование вносит вклад в сопоставительное изучение фразеологических систем и способствует более глубокому пониманию взаимосвязей между языковой структурой и культурной спецификой. Выявленные в статье типологические особенности глагольных фразеологических единиц таджикского и английского языков могут послужить основой для дальнейших исследований, направленных на изучение межъязыковых и межкультурных фразеологических параллелей.

В заключение, проведенное исследование подчеркивает важность учета культурного и исторического контекста при изучении фразеологических систем разных языков. Глагольные фразеологические единицы таджикского и английского языков не только отражают уникальные черты своих культур, но и демонстрируют общие тенденции в использовании языка как инструмента выражения смыслов, эмоций и ценностей. Выявленные типологические особенности указывают на сложное взаимодействие между языком и мышлением, подчеркивая как универсальность, так и уникальность каждой языковой системы. Результаты исследования могут служить базой для дальнейших исследований в области сопоставительной фразеологии и способствовать углублению знаний о природе фразеологических единиц, их роли в межъязыковой коммуникации и культурном обмене.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – 242 с.
2. Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – Л., 1981. – 295 с.
3. Бабкин, А.М. Русская фразеология, её развитие и источники / А. М. Бабкин. – Л.: Наука, 1970. – 263 с.

4. Гафарова, М.М. Структурно-грамматические и семантические особенности глагольных фразеологических единиц в разноструктурных языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19 / М.М. Гафарова. – Душанбе, 2020. – 176 с.
5. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик: монография / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 294 с.
6. Молотков, А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л.: Наука, 1977. – 183 с.
7. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1968. – 158 с.
8. Ожегов, С.И. О структуре фразеологии / С.И. Ожегов // Сб. Лексикографический сборник библиографии. – М., 1957. – Вып. 2. – С. 121–129.
9. Рубинчик, Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю. А. Рубинчик. – М.: Наука, 1981. – 275 с.
10. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. – 260 с.
11. Турди-Аханова, И.А. Фразеологизмы в таджикском языке / И. А. Турди-Аханова // Международный научно-исследовательский журнал. – 2020. – № 2-2(92). – С. 47-49. – DOI 10.23670/IRJ.2020.92.2.044.
12. Халилов, А. Вазифаҳои грамматикӣ бандаки изофӣ (-и) дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Халилов. – Душанбе: Дониш, 1969. – 118 с.
13. Хушенова, С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С.В. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1971. – 190 с.
14. Хошимова, Н.М. Глагольные фразеологические единицы в таджикском и английском языках / Н.М. Хошимова // Суханшиносӣ. – 2024. – №3(47). – С. 71-79.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена типологическому анализу структуры глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках, направленному на выявление сходств и различий в их морфологическом и синтаксическом строении, а также в семантических характеристиках. Фразеологические единицы, особенно глагольные конструкции, играют ключевую роль в языковой системе, выражая целостные культурные и ментальные концепты, характерные для каждого народа. Анализ глагольных фразеологизмов позволяет не только углубить понимание структуры и специфики таджикского языка в сопоставлении с английским, но и выявить культурные и образные особенности, находящие отражение в этих устойчивых языковых конструкциях.

Результаты работы позволяют заключить, что, несмотря на различия в языковых системах, оба языка содержат как сходные, так и уникальные типы глагольных фразеологических единиц, которые свидетельствуют о существовании как универсальных, так и уникальных черт, присущих каждой

культуре. Выявленные типологические особенности могут быть полезны для дальнейших исследований в области сопоставительного языкознания, а также для разработки образовательных и лексикографических ресурсов, способствующих более глубокому пониманию фразеологических систем таджикского и английского языков.

Ключевые слова: глагольные фразеологизмы, таджикский язык, английский язык, типологический анализ, структура фразеологических единиц, культурно-специфические особенности, семантические характеристики, сопоставительное языкознание, фразеологическая система.

ХУСУСИЯТҲОИ ТИПОЛОГИИ СОХТОРИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола ба таҳлили типологии сохти воҳидҳои фразеологии феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баҳшида шуда, барои муайян кардани шабоҳат ва тафовут дар сохтори морфологӣ ва синтаксисӣ, инчунин аз рӯи хусусиятҳои семантикии онҳо нигаронида шудааст. Воҳидҳои фразеологӣ ва маҳсусан таркибҳои феълӣ дар системаи забон мавқеи асосиро ишғол намуда, мафҳумҳои кулли фарҳангӣ ва равонии хоси ҳар як миллатро ифода мекунанд. Таҳлили воҳидҳои фразеологии феълӣ имкон медиҳад, ки на танҳо дар муқоиса бо забони англисӣ сохтор ва вижагиҳои забони тоҷикӣ амиқтар дарк карда шавад, балки хусусиятҳои фарҳангӣ ва образнокӣ, ки дар ин сохтҳои устувори забонӣ инъикос меёбанд, муайян карда шавад.

Натиҷаҳои кор ба мо имкон медиҳанд ба ҳулосае ояем, ки сарфи назар аз тафовути системаҳои забонӣ, ҳарду забон ҳам навъҳои якхела ва ҳам беназири воҳидҳои фразеологии шифоҳӣ доранд, ки аз мавҷудияти хусусиятҳои универсалӣ ва беназири ҳар як фарҳанг шаҳодат медиҳанд. Хусусиятҳои типологии муайянишуда метавонанд барои таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи забоншиносии муқоисавӣ, инчунин барои таҳияи захираҳои таълимӣ ва лексикографӣ, ки ба дарки амиқтари системаҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат мекунанд, муфид бошанд.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологии шифоҳӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, таҳлили типологӣ, сохтори воҳидҳои фразеологӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ, хусусиятҳои семантикӣ, забоншиносии муқоисавӣ, системаи фразеологӣ.

TYPOLOGICAL FEATURES OF THE STRUCTURE OF VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to a typological analysis of the structure of verbal phraseological units in Tajik and English languages, aimed at identifying similarities and differences in their morphological and syntactic structure, as well as in their semantic characteristics. Phraseological units, and especially verbal constructions, play a key role in language systems, expressing integral cultural and mental concepts unique to each people. An analysis of verbal phraseological units not only deepens the understanding of the structure and specifics of the Tajik language in comparison with

English but also reveals cultural and figurative features reflected in these stable linguistic constructions.

The results of the study suggest that despite differences in linguistic systems, both languages contain similar as well as unique types of verbal phraseological units, which indicate the existence of both universal and distinctive features inherent in each culture. The identified typological features may be useful for the future research in the field of comparative linguistics, as well as for the development of educational and lexicographical resources that promote a deeper understanding of the phraseological systems of Tajik and English languages.

Keywords: *verbal phraseology, Tajik language, English language, typological analysis, structure of phraseological units, culturally specific features, semantic characteristics, comparative linguistics, phraseological system.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хошимова Наргис Мирҳақимовна – МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров», дотсенти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, кӯчаи Мавлонбеков, 1. E-mail: nargis_zebo@mail.ru. Тел.: (+992) 92-715-14-59

Сведения об авторе: Хошимова Наргис Мирҳақимовна – доцент кафедры фонетики и лексикологии английского языка Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова, д. 1. E-mail: nargis_zebo@mail.ru. Тел.: (+992) 92-715-14-59.

Information about the author: Khoshimova Nargis Mirkhakimovna – Associate Professor of the Department of Phonetics and Lexicology of the English Language at the State Educational Institution «Khujand State University named after Academician B. Gafurov». Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave., 1. E-mail: nargis_zebo@mail.ru. Tel.: (+992) 92-715-14-59.

ИБОРАҲОИ ИСМӢ ДАР ЗАБОНИ ВАХОНӢ

Нурафшон Бозорова

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Забони вахонӣ ҳам мисли дигар забонҳои шарқии эронии бехату алифбо асолати бунёдии худро то андозае нигоҳ дошта бошад ҳам, бархе аз вожаҳои ин забон аз гуфтори ин мардуми бумӣ бо тақозои замон аз байн рафтаанд. Бо вучуди он ки муҳаққиқони хориҷӣ ва соҳибзабонон, аз ҷумла Ҳ. Шёлд, Р. Маргенстиере, Д.Л. Лоример, И.И. Зарубин, Т.Н. Пахалина, И.М. Стеблин-Каменский, В.С. Соколова, А.А. Бобринский, Б. Лашкарбеков, А. Сайид-мамадов, А. Мирбобоев, С. Матроров, Ш. Ғулумалиев, Р. Соҳибназарбекова бисёр масъалаҳои забони вахониро мавриди пажӯҳиш қарор дода бошанд ҳам, баъзе паҳлуҳои он аз доираи омӯзиш берун мондааст, ки яке аз чунин масъалаҳо ибора ва хусусиятҳои он дар забони вахонӣ мебошад. Масъалаи ибора дар забони вахонӣ то ҳол ба таври дақиқ ва мукамал омӯхта нашудааст.

Ибора дар забони вахонӣ чун дар забони тоҷикӣ бо алоқаи изофӣ, вобастагӣ ҳамроҳӣ ва мувофиқат яке аз ҷузъҳо ба дигаре тобеъ мешавад. Дар забони вахонӣ чун дар дигар забонҳои типии флективӣ зимни сохтани ибораҳо аксаран воситаҳои алоқаи синтаксисии мувофиқат, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ ба қор мераванд. Ҳамчунин дар зерӣ таъсири забони тоҷикӣ дар ин забон алоқаи изофӣ низ ташаккул ёфта, фаровон ба қор меравад. Аз ин рӯ, мо лозим донистем, ки бештар ба ибораҳои исмии забони вахонӣ, ки бо навъҳои гуногуни алоқа ба ҳам тобеъ шудаанд, таъҷиб намоем ва ҳамчунин ба хусусияти шаклгирии онҳо аз ҳисоби ҳиссаҳои дигари нутқ низ тавачҷуҳ дошта бошем. Дар ибораҳои исмӣ ҷузъи тобеъшаванда на фақат аз худ исм, балки аз сифат, шумора, ҷонишин, ё дар шакли масдар ва сифати феълӣ сохта мешаванд.

Дар забоншиносии муосир ибора дар асоси ҷузъи асосӣ тасниф карда мешавад. Мувофиқи ҷузъи асосӣ ибораро ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд: номӣ, феълӣ ва зарфӣ. Иборайи номӣ дар навбати худ ба чор гурӯҳ – исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ ва ҷонишинӣ ҷудо карда мешавад [1; 23]

Мирзоев А. дар китоби худ «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ» дар хусуси ибораҳои исмӣ чунин қайд мекунанд: «Дар ибораҳои исмӣ калимаи асосӣ исм буда, онро калимаҳои дигар бо ёрии алоқаҳои гуногуни грамматикӣ шарҳу эзоҳ медиҳанд. Албатта, тобеияти ҳамаи ҳиссаҳои нутқ як хел нест. Исм пеш аз ҳама сифатро ба худ тобеъ намуда, ибора месозад. Ин табиӣ аст, зеро вазифаи асосии сифат аломату хусусияти предметро нишон дода, онро аз ҷиҳати грамматикӣ муайян намудан аст» [9, 13]

Иборайи исмӣ бо сифат. Ба сифати ҷузъи тобеъ сифатҳои ҳам аслий ва ҳам нисбӣ васеъ истифода мешаванд. Сифатҳои аслий исро аз ҷиҳати ранг, бӯй, маза, ҳаҷму шакл, андоза ё ин ки аз ҷиҳати намуди зоҳириву ботинӣ ё хислату ҳолат шарҳу эзоҳ медиҳанд, ин тартибот дар забони вахонӣ низ ба таври васеъ истифода бурда мешавад: Масалан, ибораҳои зерини забони вахонӣ, ки аз

чүзүхөи **исм+сифат** иборатанд, мисли ибораҳои **ʃыw ɔit** (дуди сиях), **səkr ɣыл** (гули сурх), **xuʒg мыr** (себи ширин), **tang-tir кыҗа** (кучаи тангу тор), **bələnd xun** (хонаи баланд), **ʃыwрзыv xalg** (одами дилсиёх), **vərz nаʔd** (шаби дароз), **xəʃruy мылк** (зебо кишвар), **savz мыʃ** (алафи сабз), **baf zindagi** (зиндагии хуб) сохта шудаанд, дар таркиби ҷумла чунин истифода гардидаанд. Мисол: **Da dast səkr ɣыл cə bozoreḅ wəzdi**. Дар дасташ садбарги сурх аз бозор омад. **Cə ɔirəḅ ʃыw ɔit nmoyon vit**. Аз дур дуди сиях намоён шуд. **Səro boḅəḅ ɣa xuʒg мыr**. Боғи мо себи бехад ширин дорад. **Yav qišloqəḅ ɣa tang-tir кыҗайш**. Он деҳа кучаҳои бехад тангу тор дорад. **Sərocəḅ bələnd xun**. Хонаамон баланд аст. **Cə dardi ziyotəḅ nə-əm dišt ki yəm vərz nаʔd crəḅg ruxn vit**. Аз дарди зиёд нафаҳмидам, ки ин шаби дароз чӣ хел рӯз шуд. **Səro Waxon ɣa xəʃruy мылк**. Вахони мо мулки зебост. **Ya savz мыʃ molvər**. Вай алафи сабз барои гӯсфандон аст. **Dəḅ zmon кыҗтəḅ baf zindagi**. Дар ин замон ҳама зиндагии хуб дорад.

Сифатҳои нисбӣ аломати предметро бо роҳи нисбат додан ба предмети дигар нишон медиҳанд ва дар натиҷа тобишҳои маъноии гуногун аз қабилӣ замон, макон, таъинот, монандиву муқоиса, ҳаҷму андоза, тарзи иҷрои амал, аз кадом мавод сохта шудани ашё ва маъноҳои дигар ифода мегардад. Мисол ибораҳои **sadsola musfid** (мӯйсафеди садсола), **ʃəkōri pətr** (писари шикорчӣ), **tirmoi kišt-kor** (кишти тирамоҳӣ), **bodom ʃəʒm** (чашми бодомӣ), **tatwor dilsuzi** (ғамхорӣ падарона), **išn̄in bar** (дари оҳанин) ба гурӯҳи мазкур дохил шуда, дар ҷумлаҳои забони ваҳонӣ чунин истифода гардидаанд: **Sadsola musfid x̄nətk**. Мӯйсафеди садсола гуфтааст. **Yav ʃəkori pətr wizit x̄and ki, ʒы vḅytīʃ ʃkor kərti, uz nəy**. Писари шикорчиаш омада мегӯяд, ки бародарони ман шикор карданду ман не. **Sintyabr ki viti, xalgīʃ də tirmoi kišt-korəḅ sargərdon wocəḅ**. Моҳи сентябр шавад, ҳама ба кишту кори тирамоҳӣ саргардон мешаванд. **Ya bar ɣa wazmin broi ki yaw išnin bar**. Дар бисёр вазнин аст, чунки дари оҳанин аст.

Ибораи исмӣ бо исм. Ибораҳои, ки аз исму исм таркиб ёфтаанд, дар маводи ҷамъовардаи забони ваҳонӣ хеле фаровон дучор мешаванд.

Мирзоев А. дар китоби худ «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ» дар хусуси ибораҳои, ки аз чүзҳои **исм+исм** сохта мешаванд вобаста ба семантикаи калимаҳои асосиву тобеи ин гуна ибораҳо, ки маъноҳои хеле мухталифро ифода мекунад, онҳоро ба гурӯҳҳои зер ҷудо мекунад:

Ибораҳои исмӣ аз рӯйи ифодаи мансубият: **соҳибият-** китоби талаба - **tlabaḅḅ yaw kitob**, роҳи мошин- **mošinəḅḅ yaw vdək**, олимони тоҷик- **tojikəḅḅ yaw olimiʃ**, хонаи Нодир - **Nodirəḅḅ yaw xun**; **муносибати касбу хунар ва унвон:** **ʃoir Odnamamad** - Одинамамади шоир), Бахтиёри табиб- **dəxtыr Baxtiyor**, Назари муаллим- **malim Nazar**; **муносибати чүзю кулл:** дастаи дар - **bar dəsta**, шохи дарахт- **draxt ʒolx**, панҷаи даст- **dast yanglək**, барги себ - **мыr palč**, шоҳаи чанор - **č̄inor ʒolx**; **муносибати шахс бо ташкилоту вазифа ва машғулият:** раиси колхоз - **kəlxozəḅḅ yaw rais**, профессори донишгоҳ- **doniʃgoəḅḅ yaw prafisər**, директори мактаб - **məktabəḅḅ yaw drix̄tər**); **муносибати мансубият:** **ɔayət kəndəḅḅ yaw jang** - мочарои байни зану шавҳар, **nanət pətrəḅḅ yaw ɣariʃ** - суҳбати очаву бача; **муносибати замону макон:** **zəmiston nаʔd** - шаби зимистон, **bəor fasl** - фасли баҳор, **ʃəḅbi rəwor** - рӯзи шанбе, **ʃkoʃyməḅḅ yaw**

čwan - зардолуи Ишкошим, **Wanjən yaw мыриš** - себҳои Ванҷ, **raftomad də xiš-təborvən** - рафтуомад бо хешу табор, **Ртыр nung qišloq** - Птуп ном қишлоқ; **таъинот: məktab mala-** бинои мактаб, **məl bozor** -бозори мол, **ўйуw zroxur** - охури гов, **Ўыwakəг ўуз** -ҳезум барои сўхтан; **аз кадом мавод сохта шудани ашē: tiloi dəндык** - дандони тилло, **atlas pīran** - куртаи атлас; **муносибати субъект: былбыл nola** - нолаи булбул, **rəfiqonvi guft-gəzor-** гуфтушуниди дўстон, **jwononvi məboriza** - муборизаи чавонон; **муносибати объект: kitob joyak** - хониши китоб, **vazifa ʔak** - ичрои вазифа, **ləmpa ныг** - шуои чароғ; **муносибати дорой: əlak yupk** - сатили об, **šrob jomək** - косаи шароб; **муносибати ҳолӣ: əlak yupk də dast** - сатили об дар даст, **satr tər sar** -фаранҷӣ бар сар, **ku dod ғам** - кўх барин ғам;

Ибораҳои дар боло номбаршударо дар таркиби чумла дида мебароем. Мисол: **Тлабаэн yaw kitobiš tə məktabəv wrəʔk**. Китобҳои талаба дар мактаб мондааст. **Mošīnən yaw vdəki ʔak dərkor**. Роҳи мошинро соз кардан даркор аст. **Tojikən yaw olimiš a-zi ʔnətkəv**. Олимони тоҷик гуфтаанд. **Nodīrən yaw xun a-dəm qribi**. Хонаи Нодир ҳамин наздикиҳост. **šoir Odnamamad cə Nəmədgыt diyorən**. Одинамамади шоир аз диёри Намадгут аст. **Yət bar dəsta cə išnən**. Дастаи дар аз оҳан аст. **əlak yupk də dast cə barən čərni**. Оби сатил дар даст аз дар даромад. **Ўын raftomad də xiš-təborvən nast**. Ман бо хешу таборон ягон рафтуомад надорам. **Ləmpaən ныг nast** - чароғ нур надорад.

Ибораи исмӣ бо шумора. Вазифаи шумора муайян кардани миқдори предмет аст. Шумора бо ёрии алокаи изофӣ ва ҳамроҳӣ бо исм тобеъ гардида, ибораи исмиро ба вучуд меоварад. Шумораи тартибӣ бештар бо алокаи изофӣ ва шумораи миқдорӣ бо алокаи ҳамроҳӣ бар шарҳу эзоҳи исм ба кор меравад. Вобаста ба ифодаи исму шумора ин ибораҳо миқдори мушаххас ва тахминии предmetro ифода мекунанд. Ин намуди ибора низ дар забони ваҳонӣ хеле васеъ ба кор бурда мешавад: **das kitob** - даҳ китоб, **cəбыr soat** - чор соат, **ыb sol** - ҳафт сол, **2010-ым sol** - соли 2010, **soati da** -соати даҳ, **soatoi ды** - соатҳои ду, **soloī bistым** - солҳои бистум, **sinfi da** – синфи даҳум, **yiўun čor sol** - ягон чор сол, **sad xyolət orzyw** - сад ҳаёлу орзу, **yakəmin xalg** - якумин одам. **Yaw soati se cə xunən nyəšt**. Ў соати се аз хона баромад. **Mažəv ki windəy, kyfčəv slom kərtəy**. Маро ки диданд, ҳар дуяшон салом доданд: **Sak cə ar xunən tarək panzi ʔəč wызmən**. Мо аз ҳар хона ба шумо панҷтоӣ нон меорем. **Oxir mimoniš soati yozda xayrxyšəv kərtiət ar truy tra lup vdəkəv nyəštəv**. Ниҳоят, соатҳои ёздаҳ бо мизбонҳо хайрухуш карда, ҳар се ба сари роҳи калон бароманданд. **yiўun panz dəqiqa**. Ягон панҷ дақиқа хомӯш нишастанд. **Sakən aft sol tawi ʔdat kərt** Мо ҳафт сол туро мунтазир будем.

Ибораи исмӣ бо чонишин. Ҳамаи чонишинҳо ба исм тобеъ шуда, ибораи исмиро ба вучуд меоранд. Чонишин бо ёрии алокаи изофӣ, ҳамроҳӣ, вобастагӣ ва омехта ба исм тобеъ шуда меояд. Вобаста ба семантикаи исм ва чонишин ин ибораҳо маъниҳои соҳибияту мансубият, субъекту объект, мукоисаву монандӣ, тахминро ифода мекунанд. Муносибати муайянқунандагӣ зиёдтар ба чашм мерасад: **yaw nan** - модари ӯ, **yaw oila** - хонаводаи онҳо, **ti rəfiq** - рафики ту, **spo amsoya** - ҳамсоияи мо, **sav nung** - номи шумо, **kuy kitob** - китоби кӣ, **cə savən jəda** - чудой аз шумоён, **ўы rang xizmatgor** - ман барин хизматгор,

ar xil bozičayiš - ҳар гуна бозичаҳо, **ar kum rāki** - ҳар кадом роҳгузар, **savi masala** - масъалаи шумоён. **Kyli zayiš** - ҳамаи бачагон, **kyli čiz-** ҳамаи чиз. **Žy tat-naniš mar kyli čiz goxtəv.** Падару модарам ба ман ҳама чизро муҳайё сохтанд. **Yawən ar xil kitobiš tu.** Ӯ ҳар гуна китобҳо дошт. **Sav nung čiz tu?** Номи Шумо чӣ буд? **Žy rang xizmatgor pərčod bət nast!** Ранги ман духтари хизматгор намеёбӣ! **cə savən jəda wocakəš mar nəford.** Аз шумо чудо шудан намефорад.

Иборои исмӣ бо сифати феълӣ. Сифати феълӣ монанди сифат бештар аломати предметро ифода мекунад, аз ин рӯ, бо исм ибора сохтани он зиёд мушохида мешавад. Дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ аломат, ҳолат ва хусусияти предметро вобаста ба замон ифода мекунад ва бештар бо ёри алокаи изофӣ ба исм тобеъ мешавад, вале дар забони ваҳонӣ ин хусусияти худро аз даст медиҳад, яъне вақти иборасозӣ бо ёри алокаи вобастагӣ ё пасояндӣ бештар дучор мешавад. Ҳамаи замонҳову шаклҳои сифати феълӣ чузъи тобеи иборои исмӣ дар забони ваҳонӣ омада метавонанд: **šəxsətkin rəworiš** - рӯзҳои гузашта, **rəḵkin xalgiš** - шахси рафта, **stətkin xatiš** - номаи фиристода, **rəčakызg mimon** - меҳмони раванда. **šəxsətkin rworiš doim də xalg yod wəgəčən.** Рӯзҳои рафта ҳамеша дар ёди одам мемонанд. **Rəḵkin xalgiš aži xanəṅš.** Одамони рафта ҳамин тавр гуфта истодаанд. **Udgyng mimoniš rəčakызg mimon.** Меҳмонони имрӯза меҳмонони рафтанианд.

Иборои исмӣ бо масдар. Ибораҳои, ки аз исму масдар таркиб меёбанд, дар забони ваҳонӣ нисбатан кам дучор мешаванд, зеро на ҳамаи исмҳо масдарро ба худ тобеъ намуда, ибора месозанд. Исмҳои ифодакунандаи замон ва маънӣ чунин хусусиятро доро мебошанд: **awasi joyak** - орзуи хондан, **maqšadi rəčak** - мақсади рафтан, **xoiši kšyуak** - хоҳиши шунидан. **žy vгыtən əčək awasi joyak nast.** Бародарам ҳеҷ ҳаваси хондан надорад. **Uzəm yaw maqšadi rəčaki əčək nədištəy.** Ман мақсади рафтаниро ҳеҷ надонистам. **Savən xoyiši yiš dygrak/kšyуak təya?** Шумо хоҳиши гӯш кардан/шунидан доред?

Иборои исмӣ бо зарф. Бо исм муносибати грамматикӣ пайдо кардани зарф хеле кам дучор мешавад, зеро зарф бар эзоҳи амалу ҳолат ва ё аломат меояд. Ба вазифаи чузъи асосӣ аксари исмҳо, вале бештар исмҳои ифодакунандаи замону сӯй, масофа, исми хислат, ҳолат ва маънӣ, исмҳои конкрет ва баъзан исми шахс меоянд. Ба сифати чузъи тобеъ асосан зарфҳои ифодакунандаи миқдору андозаи хеле. **Tqi** -бисёр, **kamək-** камтар, **ilaək** – қадре (каме), **yi qytək** - як қадар ва ғайраҳо меоянд: **Ska wod aži təqi yupk ki.** Дар чуйбор об он қадар бисёр аст, ки... **Yaw ara čini kamək čoy kartiət xy alqi nam goxti.** Ӯ ба пиёла камтар чой рехта ҳалки худро тар кард. **Sakən ilaək dra aldi.** Мо каме вақт дар он ҷо мондем. **Wəzi yi qəčək žarž xətər yund.** Биё як қадар шир барои худат бар!

Ҳамин тариқ, ибораҳои исмӣ дар забони ваҳонӣ ба таври зиёд ба қор мераванд. Аз рӯйи навъҳои алокаи синтаксисии ибораҳои исмӣ маълум гардид, ки иборасозии забони ваҳонӣ, махсусан ибораҳои исмӣ аз забони тоҷикӣ қомилан фарқ мекунад. Фарқи асосии он мавҷудияти сохтори флективӣ дар забони ваҳонӣ мебошад. Махсусан, аз ҳамин ҷиҳат аксарияти ибораҳои исмӣ дар забони ваҳонӣ бо ёри алокаи вобастагӣ, ҳамроҳӣ ва мувофиқат сохта шудаанд.

Ибораҳои изофӣ дар забони ваҳонӣ танҳо дар ибораҳои айнан тарҷумашуда ва ибораҳои иктибосӣ кор фармуда шудаанд.

КИТОБНОМА

1. Абдурахимов, С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 162 с.
2. Абдурахимов, С. Ибораҳои ҷонишинӣ / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1979. – 79 с.
3. Акрамов, М. Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Акрамов. – Душанбе: Дониш, 1977. – 165 с.
4. Виноградов, В.В. Вопросы изучения словосочитаний (На материале русского языка) // <https://project.phil.spbu.ru/lib/data/ru/vinogradov/syntax.html>
5. Камолитдинов, Б. Ҳаммаъноии як хели ибораҳои номӣ дар забони тоҷикӣ / Б. Камолитдинов // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1983. – С.121-134.
6. Камолитдинов, Б. Хусусиятҳои синтаксисии ибора / Б. Камолитдинов // Мактаби советӣ. – 1990. – №12. – С. 10-21.
7. Камолитдинов, Б. Масъалаҳои баҳсноки наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолитдинов. – Душанбе, 2003. – 132с.
8. Қосимова, М.Н. Доир ба ибора дар забони тоҷикӣ / М.Н. Қосимова // Маҷмӯаи мақолаҳои илмию методӣ оид ба таълими забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе, 1973. – С. 72-79.
9. Мирзоев, А. Намудҳои ибораҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Мирзоев // Маориф ва маданият, 6-апрели соли 1965.
10. Мирзоев, А. Ибораҳои феълии замони бо пешояндҳои содаи номии изофӣ / А. Мирзоев // Тезиси маърузаҳо дар конференсияи илмии олимони ҷавон. – Душанбе 1966. – С. 56-68.
11. Мирзоев, А. Хелҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибора / А. Мирзоев // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 1975. – С. 80-92.
12. Мирзоев, А. Хелҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибора / А. Мирзоев // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1975. – С. 109-121.
13. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ / А. Мирзоев. – Душанбе: Деваштич, 2002. – 120 с.
14. Рустамов, Ш. Мушкilotи синтаксис / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 344 с.
15. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. – Сталинобод, 1942. – 86 с.
16. Халилов, А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Халилов. – Душанбе: Дониш, 1964. – 34 с.

ИБОРАҶОИ ИСМӢ ДАР ЗАБОНИ ВАҲОНӢ

*Дар мақола нақши ибораҳои исмӣ дар забони ваҳонӣ, хусусан дар афзунгардонии захираи лугавии ин забон нишон дода шуда, вижагиҳои дастурӣ ва маъноии ин навъи ибора мавриди омӯзиши ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Аз рӯйи мисолҳои ҷамъовардашуда маълум гардид, ки ибораҳои исмии забони ваҳонӣ дар қолибҳои аз исм + исм (*tlabaæn yaw kitob, tojikæn yaw olimiš*), исм +*

сифат (səkr sadbarg, xušr-əy malk), исм + шумора (yiŷun ċor sol, sad xyolat orzu), исм + ҷонишин (cə savən jda, ʒy rang xizmatgor), исм + зарф (I qəʔək) ва исм + сифати феълӣ (rəxkin xalgiš, stətkin xatiš), бо навъҳои гуногуни алоқа сохта мешаванд, вале қобили қайд аст, ки ибораҳои бо алоқаи изофӣ сохташуда дар забони ваҳонӣ монанди забони тоҷикӣ серистеъмол нестанд.

Қисми зиёди ибораҳои исмӣ дар қолиби исму исм сохта шудаанд. Ибораҳои қолиби исму исм муносибатҳои зиёди маъноиро ифода кардаанд. Бархе аз қолабҳои ибораҳои ин гурӯҳ аз ҷиҳати шаклу ифодаи маъно бо шаклҳои ибораҳои забони адабии ҳозираи тоҷикӣ мувофиқат мекунанд. Дар баробари ин бо сабаби мансубияти забони ваҳонӣ ба типии забонҳои флективӣ қолаббандиву ифодаи маъноии баъзе ибораҳо фарқкунандаанд.

Калидвожа: ибораҳои исмӣ, қолабҳои иборасозӣ, забони ваҳонӣ, вазифаҳои синтаксисӣ, навъҳои алоқа, ибораҳои изофӣ.

ИМЕННЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ В ВАХАНСКОМ ЯЗЫКЕ

*В статье показана роль именных словосочетаний в ваханском языке, особенно в обогащении его словарного состава, а также исследованы структурные и смысловые особенности этого типа словосочетаний. Исследование данного языкового материала показывает, что формирование именных словосочетаний ваханского языка осуществляется посредством различных видов связи по моделям: существительное + существительное (*tlabaən yaw kitob, tojikən yaw olimiš*), существительное + прилагательное (*səkr sadbarg, xəšruy mylk*), имя существительное + числительное (*yiŷun ċor sol, sad xyolat orzyw*), имя существительное + местоимение (*cə savən jda, ʒy rang xizmatgor*), существительное + наречие (*yi qyʔək*), существительное + причастие (*rəxkin xalgiš, stətkin xatiš*), однако, следует подчеркнуть, что изафетные словосочетания, которые весьма многочисленны в таджикском языке, в ваханском языке малоупотребительны.*

Некоторые модели словосочетаний данной группы совпадают по структуре и семантике с соответствующими словосочетаниями таджикского языка, однако, в ваханском языке существуют также собственные модели образования словосочетаний, присущие языкам флективного строя.

Ключевые слова: именные словосочетания, модели образования словосочетаний, ваханский язык, синтаксические задачи, виды связи, изафетные словосочетания.

NOUN PHRASES IN THE WAKHAN LANGUAGE

*The article shows the role of noun phrases in colloquial speech, especially in increasing the vocabulary of this language, and also studies and investigates the educational and semantic features of this type of phrases. The study of this linguistic material shows that noun phrases in the Wakhan language are also used in the form of noun + noun (*tlabaən yaw kitob, tojikən yaw olimiš*) noun + adjective (*səkr sadbarg, xušr-əy malk*), noun + numeral (*yiŷun ċor sol, sad xyolat orzu*), noun + pronoun (*cə savən jda, ʒy rang xizmatgor*), noun + adverb (*I qəʔək*), noun + participle (*rəxkin**

xalgiš, statkin xatiš) however, it should be emphasized that isafet word combinations, which are very numerous in Tajik, are not widely used in Wakhan language.

Some models of word-combinations of this group coincide in structure and semantics with the corresponding word-combinations of the Tajik language, however, at the same time, in the Wakhan language there are also their own models of word-combination formation inherent in the language of the inflectional system.

Keywords: noun phrases, models of phrases, formation, Wakhan language, syntactic tasks, types of connection, isafet phrases.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Бозорова Нурафшон Сарфироҷзоновна** – докторант PhD-и Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; 1Тел: (+992) 502189793. E-mail: nurafshonbozorova@gmail.com

Сведения об авторе: **Бозорова Нурафшон Сарфироҷзоновна**- докторант PhD Институти тили ва адабиатури имени Рӯдаки НАНТ. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рӯдаки, 21 Тел: (+992) 502189793. E-mail: nurafshonbozorova@gmail.com

Information about the author: **Bozorova Nurafshon Sarfirozkhonovna** - Doctorant (PhD) of the Institute of language and literature named after A.Rudaki of National academy of sciences of Tajikistan, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025; Тел: (+992) 502189793. E-mail: nurafshonbozorova@gmail.com

**К ВОПРОСУ РЕВИТАЛИЗАЦИИ ЛЕКСИКОНА ПАМИРСКИХ ЯЗЫКОВ
(НА ПРИМЕРЕ ЛЕКСИКИ, СВЯЗАННОЙ С ТРАДИЦИОННЫМ
ПАМИРСКИМ ДОМОМ)**

Шахло Некушоева

**Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова
НАНТ**

В современных условиях интеграции и глобализации мировых сообществ не только малые языки, но и языки средней величины подвержены угрозе исчезновения, причиной которого, конечно, в первую очередь, является их функциональное предназначение, т.е. они не являются государственными языками и ими не пользуются в сфере образования. С другой стороны, происходит стремительный процесс утраты этими языками наиболее устойчивых социально-коммуникативных функций, таких как их внутрисемейное и бытовое использование, их употребление в традиционной хозяйственной деятельности, стремительный уход в небытия фольклора носителей малых языков. «Когда язык умирает, мир теряет уникальную коллекцию речи, структур и данных, которые, возможно, никогда больше не будут существовать...» [8].

Малые языки Горно-Бадахшанской автономной области не являются исключением из тенденции стремительного исчезновения под натиском более крупных языков и культур. Поэтому изучение и сохранение в целом лексикона памирских языков является актуальной проблемой для ревитализации их лексического пласта. Состояние угрозы исчезновения малых памирских языков вырисовывается склонностью носителей этих языков к легкой замене исконной лексики таджикскими, русскими, а также английскими словами. В результате мы наблюдаем наличие огромного количества заимствований из вышеназванных больших языков, а многочисленные исконные слова полным ходом исчезают из обихода. Подобный тревожный языковой феномен может свидетельствовать о приближении утраты памирских языков, и вместе с тем утраты идентичности носителей этих языков и культур. Поэтому вопрос ревитализации лексикона памирских языков должен остро обсуждаться среди разных слоев их носителей и стоять особняком. Языковая политика гарантирует сохранение и возрождение любого находящегося под угрозой исчезновения языка, однако и очевидно, что необходима осведомленность и готовность общества использовать свои родные языки, чтобы вернуть их к жизни.

Исчезновение лексических единиц, с одной стороны, приводит к обеднению исконного пласта языка, а с другой стороны, приводит к утрате уникальных традиционных знаний, хранящихся в них. Ярким примером для этого могут послужить малые языки шугнано-рушанской группы, где с утратой исконной лексики, содержащей в себе знания, основанные на культуре, религии и этически-моральные устои носителей этих языков, теряется и связь их

мировоззрения и мировосприятия относительно того или иного явления. Дом как жизненно важный артефакт является основополагающей частью мировоззрения этих народов, и лексика, связанная с данным объектом, хранит в себе философско-религиозные миропонимания этих народов, традиционные знания о строительстве дома, их отношение и восприятие пространства, называемый домом.

Сами слова, их семантические значения и вариативность их использования имеют огромное значение для самобытности языков и культур. В качестве основной единицы языка и речи и более того, в качестве узловой единицы языка [7, 3-49.], слова относительно других языковых уровней больше и чаще подвержены изменениям. Исходя из этого, мы попытаемся показать насколько важен вопрос ревитализации лексики памирских языков на примере лексических единиц шугнано-рушанской группы памирских языков, связанных с постройкой и интерьером дома. В ходе изучения данной проблемы были рассмотрены более 70 лексем, входящие в группу собственно обрядовой лексики, лексика, приуроченная к описанию процесса строительства, а также наименования архитектурных элементов традиционного памирского дома. Анализ показал, что большая часть этих лексем уже пополнила пласт архаизмов или полностью забыты носителями языков.

Для шугнанского языка нами был использован онлайн словарь Карамшоева Д., который комбинирует словарь, морфологический анализатор и корпус шугнанского языка [10]. Графика не только для шугнанского языка, но и всех памирских языков, конечно спорная тема, так как используются множество алфавитов, две из которых основные: таджикская кириллица и латиница. Кириллическая графика на онлайн словаре содержит некоторые латинские буквы и диакритики, которые характерны и латинскому алфавиту для этих языков. Конвертор орфографии онлайн словаря умеет распознавать вариации отдельных символов, которым сопоставлены фонемы из Международного фонетического алфавита [11, 61-64].

Следует отметить, что изучение, сохранение, а также ревитализация языка под угрозой исчезновения становится реальностью только тогда, когда обществу или носителям этих языков создаются благоприятные условия для поддержания и использования своего языка. Первым шагом в деле ревитализации малого языка под угрозой исчезновения является процесс его документирования, без чего сохранение и возрождение кажутся невозможными. Поэтому онлайн шугнано-русский словарь Додхудо Карамшоева является серьезным шагом для ревитализации не только шугнанского языка, но и других памирских языков. Так как в словарь добавляется языковой материал для таких языков, как рушанский, хуфский, бартангский, рошорвский и сарыкольский языки шугнано-рушанской группы, а также ваханского языка, образующий отдельную группу в составе восточноиранских языков. Проблема ревитализации является сложной и актуальной проблемой не только лингвистики, но и других смежных наук. Проблема освоения лексического запаса памирских языков, восстановления утраченного пласта и его активизации – а может быть, и обогащения – это первая и важная задача при ревитализации.

Лингвисты разницу между языками видят, в основном, в их грамматическом строе. Однако, для говорящих и изучающих язык лексика является важнейшей частью языка. Это утверждение обосновывается тем, что, во-первых, большая часть информации этнографического и культурологического характера, которая передается посредством языка, кодируется именно с помощью лексики и отдельные слова в разных языках могут быть наполнены совершенно разным объемом информации того или иного характера. Поэтому одни и те же слова или конструкции слов для одних народов могут быть пустым звуком, а для других преисполнены значимой информацией.

Во-вторых, лексика языка, являясь самым подвижным языковым уровнем, быстрее меняется, чем грамматика языка. Словарный состав языка изменяется непрерывно и обновляется гораздо быстрее, чем другие языковые уровни, а это обосновано тем, что лексика языка, которая напрямую отражает предметы и окружающую среду, в силу изменения и появления новых объектов, реалий и процессов, неизбежно каждый раз обновляет свой состав новыми словами, одновременно отодвигает в сторону ряд других слов - обозначения предметов и явлений, которые утрачены носителями языка и культуры. Утверждение этнографа М.С. Андреева о том, что во время второго его приезда в долину Хуф, имевший место в 1929 году, он обнаружил отсутствие в быту хуфцев многих обычаев, о которых ему рассказывал информант в Ташкенте (в 1911г.), является наглядным примером сказанного выше. Впечатления от третьей поездки М.С. Андреева в долину Хуф в 1943 году оказались еще более ошеломляющими. Новый советский быт, новые отношения между людьми стали причиной исчезновения ряда других обычаев, зафиксированных им самим в 1929 году [1, 9-10]. Трудно не согласиться с этнографом, высказывание которого напрямую указывает также на естественную причину утраты слов и появление новых в силу исчезновения предметов быта и изменения стиля жизни носителей языка и культуры.

В-третьих, лексика больше подвержена влиянию других языков при контактном взаимодействии, в результате чего в уязвимом статусе находятся языки, которые контактируют с наиболее сильной языковой средой. Артамонова Т.С. со ссылкой на Хаугена Э. термин языковой контакт определяет как процесс поочередного использования двух или более языков одними и теми же лицами, которых называют двуязычными носителями или билингвами [2, 51-55]. Профессор Карамшоев Д. в предисловии своего трехтомного словаря констатирует, что «... когда речь идет о бесписьменном языке, затруднительно провести четкую грань между устойчивым и окказиональным заимствованием лексических единиц ... За вычетом относительно небольшого количества лексем едва ли не любое таджикское и русское слово может быть употреблено окказионально в шугнанской речи ...» [4, 12].

В мире огромное количество сообществ, где используют два или более языка, и эти языки на равных могут считаться родными языками их носителей. Согласно некоторым научным исследованиям родной язык можно определить по следующим четырем условным критериям: 1) возраст освоения языков —

какие языки были выучены человеком в раннем детстве; 2) какие языки были выучены человеком от родителей (или людей, их заменяющих); 3) языковая компетенция – какими языками человек владеет с максимальной свободой и глубиной; 4) этническая идентичность: с какой языковой группой человек себя отождествляет [3, 10].

Этот процесс практически реален и для носителей памирских языков, в том числе шугнано-рушанской группы языков, для которых все факторы языкового контактирования, такие как экономический, политический и религиозный моменты и фактор престижа имели и имеют место. Поочередное использование двух или более языков билингвами «в условиях языкового контакта предполагает наличие кодового переключения» [3, 10], что сильно ускоряет изменение словарного состава языка в уязвимом статусе. Памирские языки находятся в постоянном контакте с более мощными иранскими языками. На территории Таджикистана таким языком является таджикский язык, но следует отметить, что в силу фактора престижа языковое контактирование ярко проявляется с русским и английским языками. Памирские языки подвергаются существенному и постоянно растущему влиянию этих языков, которое, в первую очередь, затрагивает именно лексику, и только затем – грамматику. Влияние состоит не только в том, что заимствуется конкретное слово, однако в силу данного процесса исконная памирская лексика теряется безвозвратно, а остается только слово доминантного языка. Примером могут послужить следующие подобранные исконные слова – термины традиционного памирского дома из словаря Д. Карамшоева: *pigal* «край крыши»; «край стены» (*ar pigal na-dīyi* – как-бы тебе не упасть с края (крыши)), на данном этапе развития шугнанского языка носители склонны использовать лексему *parā* <тадж. пара «край», *widūm* – *patalok* (<рус. потолок), *zidūn* «кладовая», «кладовка»; «чулан», чаще в замен носителями используется тадж. *oṣṣūnā*; давно забытое слово *luk* «замок» сменен арб. *qulf*, такие исконные лексемы, как *pardīr* или *safīl* «забор», «стена», «ограда» заменены словом *dewol* <тадж. *devor* и многие другие.

Десятки слов, связанных только с традиционным памирским домом в речи носителей языка в силу утраты того или иного предмета или архитектурного элемента вышли из употребления или находятся на стадии потери. В качестве примера можно назвать такие слова как: *čagas* - перекладина между столбами в сенях (для сушки белья и пр.), *marzā* - поперечная доска вдоль стены, *omurzā* - брус, балка (на стене дома во всю ее длину для наложения бревенчатой настилки потолка), *sūlak* - заслонка, камень перед очагом (для задержания огня и золы); поддувало, *darbučā* – дверца, калитка, ведущая в сеновал, *xūnabandi* - приспособление под отверстием крыши дома, *darak-divi* – «калитка», «дверце», шуг. *gow-xūnā*, руш., хуф. *gōxōnā* «телятник телятник (внутри жилого дома)», *obxīn* «водосток; углубление, отверстие в полу дома (для стока воды)», *obxīn-žīr* «плоский камень с отверстием для стока воды», *rēx* «небольшая ниша, углубление в стене дома для хранения мелкой посуды и вещей», *zīn-xūnak* «углубление в стене дома, ниша для хранения седельных принадлежностей» и многие другие.

Вследствие таких языковых процессов также может происходить сдвиг употребления исконного слова на памирском языке, слово вроде бы сохранилось, но значит оно уже другое и употребляется иначе, чем раньше. Очевидно, что невозможно искусственно остановить упомянутые языковые процессы особенно в нынешних условиях стремительного преобразования и интеграции мировых сообществ, однако следует и необходимо вести работу с лексиконом памирских языков в целях ее ревитализации. Следует отметить, что среди памирских языков лексикон шугнанского языка наиболее полно изучен, документирован и сохранен. Примером для его документирования может послужить упомянутый нами трехтомный двуязычный шугнано-русский словарь Карамшоева Д., который по объему достаточно большой, состоящий из 16 тысяч словарных статей, систематизированных автором на основе собранного материала в 60-ые годы прошлого столетия. Словарь содержит подробную информацию о лексике шугнанского языка, в том числе грамматическую и стилистическую характеристику слов, синонимы, устойчивые сочетания и идиомы, сложные глаголы, диалектное расхождение слов, иллюстративный материал в виде пословиц, поговорок, фразеологии и т.п. Однако, с момента сбора и документирования языка профессором Карамшоевым Д. прошел период более 70 лет, в течении которого шугнанский язык не стоял на месте, а претерпел значительные изменения. Наглядным примером для этого могут стать многочисленные лексические единицы, в семантике одних из которых за этот период произошли определенные сдвиги, другие вовсе вышли из употребления и наравне с этим огромное количество заимствований пополнило лексикон данного языка не охваченный словарем.

Современная лингвистика в противовес языковому сдвигу развила противодействующую тенденцию, которая называется термином «возрождение языка», «ревитализация» или «обратный языковой сдвиг». Смысл данной тенденции заключается в том, что носители культур и языков под угрозой исчезновения осознанно и совместно начинают возрождать свой язык и культуру, что в результате приводит к замедлению языковой ассимиляции и обратному языковому сдвигу. [3, 16-17]. Поэтому возникает вопрос «какие конкретные пути существуют для ревитализации памирских языков с последующим полным возрождением их лексикона?». История развития языковых процессов показывает, что явление полной ревитализации языка случается крайне редко. Прецедентом для этого является ревитализация языка иврит, который начался в конце XIX века и в результате из языка богослужения он превратился в национальный для миллионов людей. Но в данном случае возрождение иврита было не только лингвистическим процессом, толчком для этого являлось политическое сионистское движение, целью которого являлось объединение и возрождение еврейского народа на его исторической родине - в Израиле, т.е. возрождение иврита было одним из ключевых принципов сионизма и результатом усердного труда лингвистов, педагогов, системы образования и политиков в целом [9]. Однако и в этом случае многие языковеды считают, что иврит, который был заново возрожден, сильно отличался от классического иврита. При любом раскладе, данный случай «является

обнадеживающим примером вследствие разнообразия структур и видов деятельности по поддержке культуры и языка» [5, 74-81].

Невзирая на языковые установки официальных лиц, официального статуса и административного использования языка в разных странах мира, оптимистичным моментом является то, что современные технологические достижения предоставляют широкую возможность в той или иной степени возродить лексикон языков, находящихся под угрозой исчезновения. В число таких возможностей входят создание лексикографических материалов для мобильных устройств, т.е. это толковые и двуязычные словари для сохранения на мобильных устройствах, создание корпусов, содержащих фольклорные, литературные, этнографические материалы малых языков, создание мобильных игр для детей на языке, находящийся в состоянии исчезновения, использование интернета и виртуальных миров и многое другое. Ключевым условием успеха и в этом случае является стремление и желание самого народа – носителя малого языка к сохранению своей культуры и языка.

К счастью, для шугнанского языка со стороны ученых Школы лингвистики факультета гуманитарных наук Высшей школы экономики города Москвы в рамках проектной работы на основе оцифровки вышеупомянутого шугнано-русского словаря Д. Карамшоева создана ее онлайн версия. Названной группой ученых на онлайн словарь вводятся и данные рушанского, хуфского и бартангского языков и на данном этапе словарь и корпус находятся в процессе пополнения. Для определенного круга ученых и заинтересованных лиц словарь является своего рода удобной платформой для возрождения шугнанского и других названных языков шугнано-рушанской группы, однако широкий круг носителей языков, несмотря на ее более трехлетнее существование, остаётся в стороне. Словарем активно пользуются памироведы - лингвисты, этнографы, историки, студенты и прочие заинтересованные лица с целью получения достоверной информации того или иного характера, и только создатели онлайн словаря выступают в роли редакторов. Заключается процесс редактирования в том, что к существующему языковому материалу Д. Карамшоева по шугнанскому языку добавляется новая языковая информация о заимствованиях и вышедших из употребления лексем с новыми примерами. Одновременно на онлайн словарь вводятся данные о соответствии в рушанском, хуфском и др. диалектов шугнано-рушанской группы памирских языков, и в частности, проводится соотнесение рушанского словаря В.С. Соколовой и шугнанского словаря И.И. Зарубина со словарем Д. Карамшоева

Работа с лексикой онлайн шугнано-русского словаря смыкается с различными общими задачами исследований других смежных с лингвистикой областей. Историки и этнографы наравне с извлечением информации относительно народа, их быта и культуры, путем связи с редакционной коллегией могут дополнить статьи онлайн-словаря отсутствующими в ней этнографическими и историческими данными. Словарь для этого дает большие стартовые возможности и устойчивое лингвистическое основание, возможность для которого предоставляет инструментарий поиска, которым словарь снабжен в онлайн версии. К примеру, этнографам интересны вещи и их названия, которые

в словаре легко доступны: к примеру, с легкостью находим все слова для обозначения понятия «дом» путем выбора в поисковике среди «значений» такие лексем и сочетания слова, как : *čīd, mala, xūnā* «дом», *dar-at palandar, dar-at dargat* и т.д.; или все слова для обозначения разновидностей балок: *wūs, darsarā, miyūna-wūs, owaḫk, omurzā, peḫ-čūb, sipoḫč* и т.п. Когнитивистам, которым данный инструмент является приспособленной платформой для мгновенного статистического и лексико-семантического анализа лексем, следует также внести свой вклад в развитие словаря путем показа соотношения языковых знаков – лексем и отраженных в них культурных реалий, а также другим знакомым им материалом. Для лингвистов-когнитивистов лингвистические корпуса и электронные словари являются своего рода современными инструментами для быстрого поиска синонимических полей и экспликаторов различных концептов. В случае концепта «ДОМ» в шугнано-рушанской группе языков на онлайн словаре и корпусе обнаруживаются такие его экспликативы, как *burguc, burgucak* - маленький дом, домишко, *palandari* - местожительство; дом, жилье, *dar-at-palandar* – дом и двор, усадьба; дом со всеми службами, хозяйство, *dar-at-xūnā* – дом, жилище, шуг. *piḡāl*, руш. *pagal*, хуф., бр. *sarpagal*, рош. *sarpegal* – край крыши, перен. двор, дом, *hasxūnā* - лачуга, домишко, шуг. *xūnawodā*, руш. *xonawodā* - семейство, семья; дом, двор, *dargo* - двор, пространство перед домом; дом, *awli* - двор, дом, усадьба, *aweli* - дом; *obodī* - благоустройство, благоустроенность, благосостояние; дом, помещение, *rēz* - нора, гнездо, логовище, *ḫīčīfrēz* букв. нора сурка - перен. (метаф.) теснота; тесное помещение, конура, убежище, шуг. *wužrā // wujrā*, руш., хуф. *(w)užrā*, рош. *ujra*, сар. *uj(ы)ro // ūj(ũ)ro* - комната, келья, хижина, лачуга, *werūnā* - развалины, руины; хижина, убогое жилище, домишко, лачуга (чаще в речи хозяина дома, обращенной к гостю), шуг.-руш. *ḫilā/ ḫilāyak* - небольшое полуразрушенное помещение; сарайчик, хибара, *makūn* – место(жительство), *joy-jigīr* - двор, двор и усадьба, дом, шуг. *joy-at-makūn*, руш., барт., хуф. *joy-at-makon* – пристанище, местожительство. Относительно многих вышеприведенных лексем в словаре отсутствует информация, имеющая этнографическое значение. Поэтому, важно дополнить словарь необходимой этнолингвистической информацией, способствующей более четкому пониманию мировоззрения носителей языков исследуемой группы.

Сам словарь как электронный инструмент для анализа языков с разных направлений дал возможность путем сравнительного анализа лексики, составляющей ядерную и приядерную зону концепта ДОМ, обнаружить 48 лексем синонимов и экспликативов исследуемого нами концепта в шугнано-рушанской группе памирских языков. Посредством этого инструментария было определено, что описание существующих в словаре лексем и синтаксических конструкций не всегда содержит разные оттенки значения дом, тогда как ряд других единиц, выявленных в полевых условиях, вовсе в ней отсутствуют. Поэтому здесь некоторые из этих слов и устойчивых сочетаний мы предлагаем на ваше рассмотрение в следующих двух группах:

1) *единицы, которые имеются в словаре*, однако в статьях не зафиксирован тот или иной оттенок значения «дом», обнаруживающееся в их семантике в речи

носителей языка. В число этих единиц входят такие лексемы, как: *pidīnd* – «порог», который имеет оттенок значения дом в следующем контексте: *Māš-am yal wi pidīnd-aḡ na-wīnč*. букв. Мы еще не видели его порога, т.е. Мы еще не были у него дома; *rēz* согласно словарю «нора», «гнездо», «логовище». Собранный нами материал показывает, что данное слово также имеет пренебрежительный оттенок значения «дом», т.е. «убогий, маленький домик», «домишка»: *Deḡ-et tar xu rēz-ak xu ačaḡ azed-and na-naḡti-yet* - Зашли в свой домик и никак не выходите оттуда. Или в выражении грубой формы: *Tar xu rēz deḡ xu qaror niḡ!* – Зайди в свой (убогий) домик и молчи!; слово *qasri* – согласно словарю «дворец», в речи носителей языка в переносном значении используется как «большой состоятельный дом». К примеру, *Yā čīz gilā kiḡt, dirang qasr-en wam-ard mīzj, dūn-ta boft* – Что она так жалуется, такой дворец (шикарный дом) ей построили, что больше некуда. Тоже самое с единицей *qalā* – «крепость» имеет переносное значение «большой дом», «крепкий дом». К примеру, *Qobil čorik yu vud, xu zindagindi-ḡi xu ziryot-en-ard qala-yen mīzd* – Умелый он был мужчина, еще при жизни своим детям построил крепости (крепкие дома), *qalā-t qiblā* – (устойч. сочет.) согласно словарю Карамшоева Д. имеет значение «резиденция»; «все имущество», «все имение», тогда как собранный в полевых условиях языковой материал показывает, что данное выражение отражает значение «состоятельный дом с хозяйством»: *Wi-nd ared qalāt-qiblā-yidi ačaḡ mā-reḡs* – У него там такой (состоятельный) дом, что не спрашивай. Или слово *nēx*, который согласно словарю «нары внутри жилища», в разных контекстах может иметь значение «родной дом», «свой дом». Ярким примером для этого может послужить формулировка *tar xu nēx-um xu difirēpt* – мне бы только дойти до своего дома.

2) *единицы, которые не были обнаружены в словаре.* В число данной группы единиц входят ряд слов и синтаксических конструкций, которые наравне с основным значением в разных контекстах приобретают оттенок значения дом: *sarpano* – «укрытие», «убежище»: *Dūndik sarpano-eu xurd di mīzd* – Им бы только домик себе построит, также в контексте *xu sar-en pano di čūd* – им бы только укрыться где-нибудь, шуг. *panogo* – «укрытие», «дом»: *wef panogo yi ku ḡilayak vud* – Их домом была та хибара. Метафоризированная синтаксическая конструкция *aft dar-abodūmi* очевидно к тадж. *haft dari obod* букв. семь дверей благосостояния, не обнаружена в словаре, однако полевой материал показывает, что данная конструкция имеет значение как «зажиточность», так и «большой богатый дом»: *Tu dod-and pi di māš qišloq-aḡ aft dar-abodūmi vud* – У отца твоего не только в нашем кишлаке был состоятельный дом. Очевидно, более поздние образования как: *bob zamīn* – букв. «дедовская земля», *dod zīngak* – букв. «отцовская передняя часть очага», *nān zīngak* – букв. «материнская передняя часть очага» в разных контекстах передают значение свой дом, своя территория. Такая синтаксическая конструкция, как *kas-at kū* <тадж. *kas* «человек» и *kūh* «гора» букв. род и гора аналогично предыдущим единицам ситуативно носит значение «дом»: *Ero, Šhogado māš-and be kas-at kū* – Ну, Шогадо у нас без рода и дома (двора).

Наравне с анализом языкового материала, собранного среди носителей языка, в качестве инструмента для выявления различных ситуативных использований того или иного экспликаторов концепта ДОМ мы также обратились к онлайн словарю Карамшоева Д. Лексико-семантический анализ экспликаторов концепта ДОМ для шугнанского языка, проведенный на основе данного онлайн инструмента дал хороший результат в плане выявления коннотативных значений при использовании того или иного экспликатора концепта в разных примерах из словаря.

Лексические системы памирских языков очень самобытны и, в этом плане, очень важно было бы их и восстановить, и описать самым тщательным образом – не только для того, чтобы лексическое богатство вернулось к носителям в полном объеме, но и чтобы создать базу для сравнения этой необычной лексики с лексикой других языков. Замечательным примером лексического своеобразия в этом отношении являются шугнанские глаголы падения, которые профессор Рахилина Е.В. описала в одной из работ – на фоне систем падения в более чем 40 других языках мира [6, 9-63].

Подобный подход не только сильно может развить и обогатить словарные статьи, но и предоставить новую информацию указанным смежным наукам и в результате данный электронный словарь постепенно превратится в культурно значимый онлайн-ресурс, в инструмент для сохранения и возрождения не только языков шугнано-рушанской группы, но и других малых языков Памира.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-дарьи). Выпуск I / М.С. Андреев. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР. – 1953. – 247 с.
2. Артамонова, Т.С. Процессы контактирования языков: билингвизм, переключение кода Т.С. Артамонова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2016. № 4(58): в 3-х ч. Ч. 1. – С. 51-55.
3. Замятин, К., Пасанен, А., Саарикиви, Я. Как и зачем сохранять языки народов России? / К. Замятин, А. Пасанен, Я. Саарикиви. Хельсинки: Vammalan Kirjain Oy, Vammala 2012. – 180 с.
4. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь. Том I / Д. Карамшоев. – М.: Наука, 1988. – 658 с.
5. Манджиева, Ц.Д. Методы ревитализации языков. Вестник Калмыцкого университета / Ц.Д. Манджиева. – 2021. Т. 4. №452, 2021. – С.74-85.
6. Рахилина, Е.В. Глаголы падения в языках мира: фреймы, параметры и типы систем \ [Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований.](#) 2020. Т. XVI. – С. 9-63.
7. Смирницкий, А.И. К вопросу о слове (проблема «тождества слова») А.И. Смирницкий // Труды Института языкознания АН СССР. Т. 4. М., 1954, с. 3-49.
8. Энрике Урибе-Йонгблуд - Enrique Uribe-Jongbloed, 2007.
9. <https://nplus1.ru/material/2019/07/04/Hebrewnotdead> (дата обращения 12.10.2023).

10. <https://pamiri.online/> Y. Makarov, M. Melenchenko. 2021. Pamir Languages. Moscow: School of Linguistics, HSE University.

11. <https://publications.hse.ru/pubs/share/direct/669809670.pdf> Yury Makarov, Maksim Melenchenko, Dmitry Novokshanov. Digital Resources for the Shughni Language, Proceedings of the EURALI Workshop @LREC2020, pages 61–64 Marseille, 20 June 2022 (дата обращения 13.10.2023)

К ВОПРОСУ РЕВИТАЛИЗАЦИИ ЛЕКСИКОНА ПАМИРСКИХ ЯЗЫКОВ (НА ПРИМЕРЕ ЛЕКСИКИ, СВЯЗАННОЙ С ТРАДИЦИОННЫМ ПАМИРСКИМ ДОМОМ)

Данная статья посвящена исследованию проблемы ревитализации лексикона малых памирских языков Горно-Бадахшанской автономной области на примере шугнано-рушанской лексики, связанной с традиционным памирским домом. Делается попытка показать необходимость и важность изучения именно лексического пласта сферы строительства дома – ключевого артефакта в жизни любого человека. Автор констатирует, что исчезновение исконной лексики, связанной с традиционным памирским домом, приводит к утрате понимания мировоззрения носителей этих культур и традиционных знаний относительно этой сферы. Поэтому ревитализация лексикона памирских языков является необходимостью для сохранения традиционной картины мира носителей культур.

Ключевые слова: ревитализация, лексикон, памирские языки, исконная лексика, онлайн-словарь, шугнано-рушанская группа языков.

ОИД БА МАСЪАЛАИ ЭҶӢИ ЛУҶОТИ ЗАБОНҶОИ ПОМИРӢ (БАР МАБНОИ ЛУҶОТИ МАРБУТ БА ХОНАИ СУННАТИИ ПОМИРӢ)

Мақола ба масъалаи эҷи лексикони забонҳои хурди помирӣ Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон дар мисоли лексикаи марбут ба хонадони суннатии помирӣ баҳишда шудааст. Муаллиф қӯшиши кардааст, ки зарурат ва аҳамияти омӯзиши қабати лексикии забонҳои таҳти хатарро дар мисоли лексикаи соҳаи номбурда нишон диҳад. Дар мақола таъкид бар он мешавад, ки аз байн рафтани вожаҳои аслии марбут ба хонадони суннатии помирӣ боиси гум шудани фаҳмиши ҷаҳонбинии соҳибони ин забонҳо ва донишҳои суннатӣ дар ин хусус мегардад. Аз ин рӯ, эҷи лексикаи забонҳои помирӣ барои нигоҳ доштани алоқа байни фаҳмиши соҳибони забон ва ҷаҳони беруна зарур аст.

Вожаҳои калидӣ: эҷ, лексикон, забонҳои помирӣ, лексикаи асли, лугати онлайн, гурӯҳи забонҳои шугнонӣ-рушонӣ

TO THE ISSUE OF REVITALIZATION OF THE VOCABULARY OF PAMIR LANGUAGES (BASED ON VOCABULARY ASSOCIATED WITH THE TRADITIONAL PAMIR HOUSE)

This article is devoted to the study of the revitalization problem of the Pamir languages based on vocabulary associated with the traditional Pamir house. An attempt is made to show the need and importance of studying the lexical layer of the sphere of house construction - a key artifact in the life of any person. The author

states that the disappearance of the original vocabulary associated with the traditional Pamir house leads to a loss of understanding of the worldview of the native speakers and traditional knowledge regarding this area. Therefore, revitalization of the vocabulary of the Pamir languages is necessary for preserving the traditional picture of the world of these people.

Key words: *revitalization, vocabulary, Pamir languages, original vocabulary, online dictionary, Shughnan-Rushan group of languages.*

Сведения об авторе: Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ, ГБАО, г. Хорог, ул. Холдорова 4; e-mail: nekushoevash@gmail.com, тел.: 93 5971176

Маълумот дар бораи муаллиф: Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – номзади илми филология, ходими калони илмии шӯъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Холдоров 4. e-mail: nekushoevash@gmail.com, тел.: 93 5971176

About the author: Nekushova Shahlo Saidnuriddinovna – Candidate of philology sciences, Senior scientific worker of Pamir Languages Department of the Institute of Humanities of NAST. Address: Khorog city, Kholdorov street 4, e-mail: nekushoevash@gmail.com, тел.: (+992) 93 5971176

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ
ДАР ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ ДАР МАТНИ АСЛ ВА
ТАРҶУМАИ РУСИИ «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНИ**

**Наргис Раҳмонова, Ҳилола Нарзикулова
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Дар доираи воситаҳои алоқа аломатҳои китобат ҷойгоҳи махсусро ишғол менамоянд. Онҳо ба синтаксис ва омӯзиши ҷумлаҳо алоқамандии зич доранд, зеро ҳудуди як қатор ҷумлаҳоро муайян менамоянд [9]. Аломатҳои китобати *вергул* (,), *баён* (:), *бисёрнуқта* (...), *хитоб* (!), *савол* (?), *нохунак* («»), *тире* (–), *қавс* (()) ва *нукта-вергул* (;) дар ҷумлаҳо сервазифа мебошанд. Олимони забоншинос се вазифаи аломатҳои китобатро қайд намудаанд: ба оҳангу маъноӣ матн алоқамандӣ доштан ва дорои вазифаи грамматикӣ будани онҳо [13, 8; 14, 6; 18]. Аломатҳои китобат ба мантиқ ва сохтори матн мувофиқат карда, тариқи кироат ва дарки маъноӣ онро барои хонанда ё шунаванда таъмин мекунад. Онҳо вобаста ба оҳанг ҳолатро муайян менамоянд. Забоншинос А.В. Текучев ҳангоми баррасии вазифа ва хусусиятҳои аломатҳои китобат ба оҳанг низ диққат додааст: «Пунктуатсияи муосир танҳо ба як қатор принсипи маъноиву дастурӣ таъя мекунад, ки ҷузъҳои он мазмун ва сохтори дастурии ҷумла мебошанд. Интонатсия ба грамматика алоқаманд аст: он ҷузъи муҳим ва ҳатмии ҳар ҷумла мебошад» [16, 289]. Забоншиносон бар он андешаанд, ки пунктуатсия (аломатҳои китобат) низ мисли имло барои муоширати байни одамон хидмат мекунад [10, 151]. Бо дарназардошти ин нуктаи муҳим, мухтасаран дар асоси «Ёддоштҳо»-и С. Айни оид ба қорбурди баъзе аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои мураккаби пайваст (баъдан ҚМП) таваҷҷуҳ менамоем.

Ба андешаи забоншинос А.Б. Шапиро аломатҳои китобат барои мушаххас дарк кардани маъноӣ ҷумла замина фароҳам меоранд [20, 169]. Таснифоти мо вобаста ба дараҷаи қорбурд ва сервазифагии аломатҳои китобат анҷом дода мешавад:

1. Аломати китобати вергул (,). Ин аломат дар навишт аҳамияти хос дошта, дар матн низоми созмонёбии ҷумлаҳо ба он алоқамандии бевосита дорад ва фикри инсон тавассути хат дақиқ ва мушаххас сабт мегардад.

Тобишҳои маъноӣ ва истифодаи аломати вергул (,) ба ҷойи пайвандакҳои ҳазфшудаи ниҳодҳои гуногуни дохили ҚМП чунин сурат мегиранд:

а) Ҷумлаи мураккаб бо муносибати ҳамзамонӣ, ки воқеаҳои баёншаванда дар ҷумлаҳои содаи дохили он хусусияти тасвирӣ доранд:

Духтархона рафтани гирифт, ман қадамҳои ӯро ягон-ягон бо диққат шумурда истодам [2, 393].

Служанка пошла, а я принялся считать её шаги [1, 50].

Барои ҷудо намудани сохтор ва мантиқи ҷумлаҳои содаи баробарҳукуки дохили ҷумлаи мураккаби матни асл аломати вергул (,) ба ҷойи пайвандакӣ пайвасткунандаи пайиҳами *ва* (*y*) истифода гаштааст. Хабарҳои дохили ҷумлаи

мураккаби мазкур замони гузаштаи давомдорро бо муносибати ҳамзамонӣ ифода намудаанд. Ҷумлаҳои муқоисасаванда мазмунан ба ҳам наздиканд. Дар тарҷума пайвандаки пайваस्तкунандаи *a* барои пайваст кардани қисмҳои ҷумла истифода гаштааст, ки амалҳои пай дар пай иҷрошударо мефаҳмонад. Мутарҷим тавонистааст, ки то ҳадде амонати матни аслро нигоҳ дорад, аммо сарфи назар аз ин, дар тарҷумаи русӣ баъзе тафовутҳо ба назар мерасанд: хабари ҷумлаи аввал – *рафтан гирифт*, ки амали давомдори замони гузаштаро ифода мекунад, бо калимаи *пошла* дар матни русӣ баён шудааст, ки наметавонад ҳамин хусусияти хабари матни аслро ба таври комил ифода намояд. Гайр аз ин, мутарҷим дар ҷумлаи дувум калимаҳои *ягон-ягон*, *бо диққат* – ро ҳазф намудааст, ки низ боиси кистии мазмун гаштааст.

б) Ҷумлаи мураккаби пайвасте, ки ҷумлаҳои содаи дохили он муносибати пайҳамзамонӣ доранд.

Шаб шуд, торикӣ ҳама ҷоро фуру гирифт [2, 418].

Наступила ночь, всё кругом погрузилось в темноту [1, 377].

Матни асл аз ду ҷумлаи содаи баробарҳуқуқ иборат буда, хабарҳои он *шуд*, *гирифт* амалҳои пай дар пайи дар замони гузашта ба вуқӯ омадаро ифода мекунад. Матни тарҷумашуда аз рӯйи низому мантиқ ба матни асл мутобиқат дорад. Хабарҳои ҷумлаи мураккаби тарҷумашуда низ *наступила*, *погрузилось* муносибати пайҳамзамониро ифода мекунад.

в) Ҷумлаи мураккаби пайвасте, ки дар он аломати вергул ба ҷойи пайвандакҳои пайваस्तкунандаи пайҳами ва, -у, -ю омада, барои чида шудани калимаҳо истифода гаштааст :

Занон, духтарон ва бачагон тӯб-тӯб шуда, бар рӯи хомаҳои рег ва дар ҳавои кушода менишастанд, дар пеши ин тӯдаҳои одамони бехонумонгардида парчаналосҳо, кӯрпа-болишҳо ва дегу табақҳо ҳам менамуданд [2, 38].

Женщины, девушки, дети—все находились на улице, небольшими группами сидели на песчаных холмах. Перед лежавшимися кровя людьми были навалены паласы, одеяла, подушки, котлы, тарелки и другая домашняя утварь [1, 40].

Ҷумлаи мураккаби пайвасти матни асл аз ду қисми баробарҳуқуқ иборат мебошад, ки дар қисмҳои он ҷонишинҳои шахсӣ ишоратӣ ва бандакҷойнишинҳо барои алоқамандии ҷумлаҳои содаи таркиби он ёрӣ расонидаанд. Мубтадоҳои ҷумлаҳои содаи дохили ҷумлаи мураккаби мазкур дар шакли ҷамъ оварда шуда, (*женщины, девушки, дети—все, паласы, одеяла, подушки, котлы, тарелки*) чида шудаанд. Шаклҳои феълӣ *менишастанд*, *менамуданд* аз амалҳои ҳамзамон дар замони гузаштаи давомдор хабар медиҳанд.

Мутарҷим матни аслро ба ду ҷумлаи содаи дутаркиба тарҷума намудааст. Ҷумлаҳои тарҷумашуда мазмунан ба матни асл наздик буда, калимаи *все* ва ибораи *другая домашняя утварь* маълумоти иловагӣ дар он мебошанд, ки дар матни асл қайд нашудаанд. Шаклҳои феълии ҷумлаҳои мазкур *находились*, *сидели*, *были навалены* аз рӯйи замон ба матни асл мутобиқат дошта, аз рӯйи мазмун *находились*, *были навалены* фарқ мекунад. Мутарҷим ба таври комил сохт ва мазмуни таркибҳои ҷумлаи аслро нигоҳ надоштааст.

г) Ҷумлаи мураккаби пайваст бо такрори калима, ки дар онҳо

аломати вергул (,) барои таъкиди маъно истифода мешавад:

Ў извогар аст, ў бо ин гуна байтҳо камбагалонро ба муқобили ман шӯрондан мехоҳад [3, 630].

Он смутьян, такими стихами он хочет настроить против меня бедняков [1, 906].

Матни асл аз ду чумлаи содаи дутаркиба иборат мебошад, ки амалу ҳолати дар чумлаҳои содаи мазкур ифодаёфта ба як субект мансуб мебошанд. Хабарҳо: *аст* замони ҳозира ва *мехоҳад* замони ояндаро ифода намуда, аз рӯи сохтори нахвӣ чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак мебошад. Масалан, агар пайвандаки пайвасткунандаи *ва* истифода гардад, матн тобиши пайвастро ифода мекунад, чунки чумлаҳо дар алоҳидагӣ мустақил ва баробарвазн мебошанд. Вале дар мавриди гузоштани пайвандаки тобеъкунандаи *зеро* матн тобиши тобеъ гирифта, як чумла пайрави чумлаи дигар мегардад, яъне як чумлаи сода чумлаи дигарро аз ҷиҳате шарҳу эзоҳ медиҳад. Чумлаи тарчумашудаи забони русӣ аз рӯи сохт ва мазмун ба чумлаи асл мутобиқат дорад. Дар чумлаи мазкур низ бо иваз намудани аломати китобат ба пайвандакҳои пайвасткунандаи гуногун тобишҳои маъноии дигар зам намудан мумкин аст. Тобиши пайваст дар мавриди гузоштани пайвандаки пайвасткунандаи *и* ва тобиши тобеъ дар сурати гузоштани пайвандаки тобеъкунандаи *потому что* ифода ёфта метавонанд.

д) Чумлаи мураккаби пайвасте, ки чумлаҳои содаи дохилаш муносибати сабабу натиҷаро ифода намудаанд:

Айёми баҳорон буд, зардолуҳо ба шукуфтан сар карда буданд [2, 61].

Была весна, начали цвести абрикосовые деревья [1, 60].

Дар ташкили чумлаи мураккаби матни асл ду чумлаи содаи алоҳидае, ки ҳодисаву воқеаҳои ҳамзамон ба вуқӯъомадаро тасвир менамоянд, истифода шудаанд. Чумлаҳои содаи мазкур дутаркиба буда, ҳар яки онҳо мазмунан ба як мавзӯ мансуб мебошанд. Матни тарҷума аз рӯи сохт ва мазмун бо матни асл мутобиқат дорад. Хабарҳои чумлаҳои содаи аввали чумлаҳои мураккаби муқоисашаванда *буд/ была* бо намуди мутлақ ифода шуда бошанд ҳам, амалу ҳолати дар онҳо ба вуқӯъомада бо муносибати ҳамзамонӣ замони гузаштаи давомдорро мефаҳмонанд. Мутарҷим дар чумлаи тарчумашуда калимаи *айём-*ро ҳазф кардааст.

е) Аъзои истисноӣ дар дохили чумлаи мураккаби пайваст:

Аммо, бадбахтона, он торикӣ монанди бахти сиёҳи ман ва он духтар зуд омад ва ман ҳам оҳиста-оҳиста, тағ-тағи девори работ ба тарафи ваъдагоҳ рагон шудам [2, 416].

Но, к несчастью, ночь, подобно нашей чёрной судьбе, пришла слишком быстро, и я медленно побрёл вдоль стены усадьбы к назначенному для свиданья месту [1, 368].

Чумлаи мураккаби пайвасти матни асл аз ду чумлаи содаи дутаркиба иборат мебошад. Барои пайваст намудани чумлаҳои сода ва аъзоҳои дохили онҳо пайвандаки пайвасткунандаи *ва* ва оҳанги талаффуз мавқеи муҳимро касб намудаанд. Ба хусусиятҳои забонии чунин қолабҳои нахвӣ олимони дар вақташ тавачҷуҳ зоҳир намуда буданд [8, 233; 12; 15, 111]. Хабарҳои *омад, шудам* амали

дар замони гузашта пайхам рӯйдодаро ифода намудаанд. Дар матни асл калимаҳои *ман, он* такрор шудаанд. Чумлаи мазкур бо пайвандаки хилофии *аммо* оғоз ёфтааст, ки ин хилоф будани онро нисбат ба чумлаи пешинаи матн нишон медиҳад. Калимаи туфайлии *бадбахтона // к несчастью* дар чумлаҳои муқоисашаванда нисбат ба фикри гуфташуда эҳсоси таассуфро ифода кардааст, ки дар ин маврид аломати вергул худуди онро муайян месозад. Чумлаи тарҷумашуда шаклан ва мазмунан ба матни асл умумияти зиёд дорад. Такрори калима дар матни тарҷумашуда вучуд надорад. Воситаи алоқаи байни чумлаҳои сода ва аъзоҳои онҳо дар матни тарҷумашуда оҳанги талаффуз ва пайвандаки пайваस्तкунандаи *и* мебошад.

ё) **Истифодаи аломати вергул (,) дар чумлаи мураккаби пайваст пеш аз пайвандаки хилофӣ:**

Ба болои ин, дар наздикии ин деҳа – дар деҳаи Болои Рӯд, дар Сарваре ва Табарӣён ном деҳаҳо чандин санги осӣ будааст, аммо устои чархосиётарош ҳеч набудааст [2, 9].

Кроме того, вблизи этой деревни, в селениях Болои-Руд, Сарвари, Табарӣён находилось несколько мельниц, но не имелось мастеров, вытачивающих мельничные колёса [1, 15].

Дар матни асл аломати вергул (,) ҳамчун воситаи алоқаи грамматикӣ пеш аз пайвандаки пайваस्तкунандаи хилофии *аммо* якҷоя барои ифодаи тобиши хилофӣ истифода гаштааст. Ғайр аз ин, ин аломат якҷо бо тире (–), ки барои ҷудо кардани қисми тавзеҳии ҳоли макон омадааст, ҳамчунин пайвандаки пайваस्तкунандаи *ва* воситаи алоқаи ҷузъҳои чумлаи содаи аввал мебошад. Чумлаи мураккаби мазкур аз ду чумлаи дутаркибаи сода иборат буда, шаклҳои феълӣ замони гузаштаи ҳикоягиро *будаст, набудааст* ифода намудаанд. Чумлаи тарҷумашудаи русӣ аз рӯи сохт ва мазмун ба матни асл мутобикати наздик дорад. Фарқ дар калимаи *усто*, ки дар матни асл дар шакли танҳо ва дар чумлаи тарҷумашуда дар шакли *чамъ мастеров* омадааст, ба назар мерасад. Барои алоқаи ҷузъҳои чумлаҳои содаи дохили чумлаи мураккаби тарҷумашуда танҳо аломати вергул (,) истифода гаштааст.

2. Аломати китобати тире (–). Дар асари таҳқиқшаванда аломати тире (–) вобаста ба навъи пайвандакҳои пайваस्तкунанда дар ташаккули чумлаҳои мураккаби пайваст сервазифа гаштааст. Ба андешаи забоншинос В.Г.Зданкевич [10, 152] аломати тире (–) барои дарки маънои чумла ва муайян намудани чумлаҳои содаи таркиби ЧМП мавқеи муҳимро касб менамояд. Ин нуктаро олимони тоҷик низ қайд кардаанд [11, 43]. Истифодаи аломати тире (–) байни қисмҳои чумлаҳои мураккаб алоқаи синтаксисии онҳо, инчунин якҷоя кардани ду фикри асосӣ ба як ахбор мебошад. Ин аломати китобат хусусияти тавзеҳӣ дошта [20, 156], ҳамзамон бо дигар аломатҳои китобат дар матн истифода мегардад. Аломатҳои тире (–) ва вергул (,) якҷо дар вазифаи аломати китобати таркибӣ дар забон барои эҷоди сохти дурусти чумла истифода мегарданд. Қоидаи истифодаи тире ва вергул метавонад дар услуби гуногуни навиштани матнҳо фарқ кунад. Дар «Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ» мавридҳои истифодаи аломати тире (–) ҳамчун василаи тавзеҳ ва ҷудо кардани матлаб дар чумла мушаххасан нишон дода шудааст [12, 27].

а) Истифодаи аломати тире (–) дар ҷумлаи мураккаби пайвасти муносибати хилофидошта:

– Баъд аз оши соли модарам падарам зани дигар гирифт, – гӯён духтари аламдида мусибатномаи худро давом дод, – ман дар вафоти модари пуришафқатам чӣ қадар сӯхта бошам ҳам, мусибати ҳақиқии тоқатнопазир баъд аз зани нав гирифтани падарам ба сарам омад, – гиря гулӯи духтарро гирифта, хомӯш монд [2, 403].

Через год отец женился вторично. Как я ни горевала, лишившись матери, но беды, свалившиеся на мою голову после его женитьбы, оказались совсем непереносимыми [1, 357].

Матни асл аз се ҷумлаи содаи дутаркиба иборат буда, суханони муаллиф дар байн ва охири ҷумлаҳои мазкур ҷойгир шудаанд. Дар байни ҷумлаи дуюм ва сеюми содаи матни асл тобиши хилоф «...– ман дар вафоти модари пуришафқатам чӣ қадар сӯхта бошам ҳам, аммо мусибати ҳақиқии тоқатнопазир баъд аз зани нав гирифтани падарам ба сарам омад, ...» ба назар мерасад. Амалҳои ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиби мазкур муносибати пайҳамзамониро ифода намудаанд. Ҷумлаи тарҷумашуда аз рӯи сохт ва миқдори ҷумлаҳои содаи дохилаш аз матни асл фарқ мекунад. Мутарчим ҷумлаи аслро ба се ҷумлаи содаи мустақил тарҷума намудааст ва дар ҷумлаи тарҷумашуда аломати тире (–) ба назар намерасад, ки ин ҳолатро метавон ба табиати забони русӣ мансуб донист. Ҷумлаи аввал содаи дутаркиба буда, хабари он *женился* замони гузаштаро ифода намудааст. Ҷумлаи баъдӣ мураккаби пайваст буда, воситаи алоқаи ҷумлаҳои содаи дохилаш пайвандаки пайвасткунандаи хилофии *но* мебошад. Ҷумлаҳои содаи дохили ҷумлаи мураккаби мазкур дутаркиба буда, дар қисмати дуюм хабарҳо *свалившиеся, оказались* чида шудаанд. Суханони муаллиф аз матни асл дар алоҳидагӣ оварда шуда, ҷумлаи содаи сеюми ҷумлаи тарҷумашударо ташкил додаанд. Ҷумлаҳои тарҷумашуда шаклан аз матни асл фарқ кунанд ҳам, бо ҷумлаи асл умумияти зиёди мазмунӣ доранд.

б) Истифодаи аломати тире (–) дар ҷумлаи мураккаби пайваст, ки дар шакли муколама ифода гаштааст:

– Ман аз модар 18-сола мондам, – гӯён гап сар кард духтари ноком, – ман дар хонадони падару модарам фарзанди ягона мебошам [2, 402].

– Когда умерла моя мать, –начала свой рассказ девушка, – мне шёл уже девятнадцатый год. Я была единственной дочерью в семье [1, 357].

Матни асл аз ду ҷумлаи содаи дутаркиба иборат буда, суханони муаллиф дар байн ҷой гирифтаанд ва хабарҳо *мондам, мебошам* замони ҳозираи давомдорро ифода намудаанд. Ҷумлаи тарҷумашудаи русӣ ба ҷумлаи асл шаклан мутобиқат надорад. Мутарчим ҷумлаи мураккаби аслро ба ду ҷумлаи мустақил тарҷума намудааст. Қисми аввал ҷумлаи мураккаби тобеъ буда, суханони муаллиф дар байн омадаанд ва қисми дуюм ҷумлаи сода мебошад. Ҷумлаҳои тарҷумашуда дутаркиба буда, хабарҳо *умерла, была* замони гузашта ва *шёл* гузаштаи давомдорро ифода намудаанд. Тарҷумон дар шакли русии ҷумлаи тарҷумашуда хабари нав «– *Когда умерла моя мать*» илова намудааст, ки дар матни асл ба назар намерасад. Бо илова намудани маълумоти нав матни

тарчумашуда шакл ва тобиши нахвии дигар гирифтааст. Аз сабаби тағйир додани баъзе хусусиятҳои луғавӣ ва гарамматикии суханони гуянда чумлаҳои тарчумашуда иттилооти дар чумлаи асл бударо мазмунан ифода намудаанд. Вобаста ба маҳорат ва малакаи тарҷумон дар шакли русӣ маънои чумла ба таври васеъ шарҳ ёфтааст.

3. **Аломати баён (:).** Дар чумлаи мураккаб аломати баён (:) барои маълумоти иловагӣ ё фикри нав истифода мегардад. Одатан, он дар матн пеш аз калимаҳои гузошта мешавад, ки тавассути нохунак ё қавс ихота гаштаанд. Вобаста ба ин аломат ва пайвандаҳои ҳазфшуда дар байни чумлаҳои содаи дохили ҚМП тобишҳои маъноии гуногун ифода меёбанд.

Дар чумлаи мураккаби пайвасти чидаазо хабари чумла тавассути аломати баён (:) хусусияти тавзеҳӣ дорад, яъне маънои амал барҷаста ифода мегардад:

Вазифаи ман асосан ба ҳамин се хидматгори мардина ёрӣ додан буд: меҳмонхона ва рӯйи ҳавлиро мерӯфтам, дар вақти меҳмондорӣ ва умуман барои меҳмонхона чой тайёр мекардам, дар вақти дастархонпаҳнкунӣ ошу нону чой ва дигар чизҳоро ба Мирзо Абдулвоҳид мерасондам, дар вақти аспичӯӣ ба саис ёрӣ медодам ва баъзан тағӣ пойи аспичро ҳам саис ба ман мерӯбонд [3, с.5].

Моей же обязанностью было помогать этим трём слугам: я подметал мехмон-хону и двор, когда приходили гости, кипятил для хозяина чай; когда подавали угощение, доставлял Мирзо- Абдулвохиду плов, лепёшки, чай и тому подобные вещи; помогал конюху мыть и чистить лошадей, а иногда он заставлял меня убирать за лошадьми [1, 383].

Чумлаи мураккаби асл аз ду чумлаи содаи баробархукук иборат буда, дар чумлаи аввал хабарҳои буд, мерӯфтам, мекардам, мерасондам, медодам чида шуда, замони гузаштаи ҳикоягиро ифода намудаанд. Воситаи алоқаи чумлаҳои содаи дохили чумлаи мураккаби асл пайвандаки пайвасткунандаи ва мебошад, ки аз амалҳои пай дар пай иҷрошуда хабар медиҳад. Аломати баён (:) пеш аз хабарҳои иловагии дохили чумлаи содаи аввали матни асл истифода гаштааст. Амалҳои иловагӣ тавассути аломати вергул (,) ба ҳамдигар алоқаманд гаштаанд. Дар матни тоҷикӣ аъзоҳои чида бо вергул чудо шудаанд, вале дар тарҷумои русии он аломати нуктавергул (;) бо вергул истифода шудаанд, ки ин ҳолат аз ҳамвазифа будани онҳо бармеояд, яъне вобаста ба мазмуни чумла якдигарро ба осонӣ иваз карда метавонанд. Чумлаи тарҷумашуда аз рӯйи сохт аз чумлаи асл фарқ дошта, мазмунан ба он мутобиқат дорад. Дар чумлаи мураккаби асл калимаи саис тақрор шудааст, ки дар чумлаи русӣ конюх ба назар намерасад.

4. **Аломати баён (:)** ва **нохунак («»)**. Дар сохтори навиштори чумлаҳои аломати баён (:) ва нохунак («») дар дохили матн дорои хусусиятҳои гуногун буда, барои дарки ташкил ва фаҳмиши маъноии он ёрӣ мерасонанд. Дар чумлаҳои мураккаби пайвасти аломати баён (:) ба чойи пайвандаҳои ҳазфшуда барои таъкиди маъноҳои гуногун мушоҳида мегардад.

Ман баъд аз ин суҳбат дар душвории сахте монда будам: ман мебоист «барои ба ӯ домоди боб ёфтан» зудтар ба шаҳр мерафтам [2, 415].

После разговора с отцом моей любимой я оказался в тяжёлом положении и должен был как можно скорее отправиться в город, чтобы найти ему

«подходящего зятя» [1, 367].

Чумлаи мураккаби пайвасти асл аз ду чумлаи содаи дутаркибаи мустақил иборат мебошад. Дар чумлаи мураккаби мазкур чумлаи содаи аввал қисмӣ асосӣ «Ман баъд аз ин суҳбат дар душвории сахте монда будам.» ба ҳисоб рафта, пас аз он аломати баён гузошта шудааст. Қисми дуум ба қисми якум алоқаманд буда, барои тавзеҳи он омадааст. Аломати китобати нохунак («») бошад, барои ишора ба тавакқуф ва ҳудуди байни қисмҳои чумлаи содаи дуум истифода гаштааст. Хабарҳо: *будам, мебоист, мерафтам* амалҳои дар замони гузашта ба вуқӯ омадари мефаҳмонанд. Чумлаи тарҷумашудаи русӣ мазмунан ба матни асл наздикӣ дошта, аз рӯи воситаи алоқа фарқ мекунад. Воситаи алоқаи байни чумлаҳои дохили чумлаи мураккаби мазкур пайвандаки пайвасткунанда *и* буда, чумлаи дуум мураккаби тобеи чидааъзо мебошад. Шаклҳои феълӣ *оказался, был* замони гузашта, *отправиться, найти* замони ояндари ифода намудаанд. Вобаста ба мазмуни умумии асар дар чумлаи тарҷумашуда мутарҷим маълумоти нав *с отцом моей любимой* илова намудааст, ки дар матни асл ба назар намерасанд.

5) **Аломати хитоб (!).** Ин аломат оҳанги қатъият, изтиробу ҳаяҷони баландро дошта, дар охири чумла гузошта мешавад. Он дар ҚМП аломати китобати камистеъмол ба шумор меравад, ки онро мухтасаран чунин тасниф менамоем:

а) **Ин аломат дар чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак барои таъкиди маъно истифода мешавад:**

– *Ман рафтан мегирам, шумо 20 қадам пастар аз ман биёед!* [2, 393].

– *Я сейчас пойду вперед, а вы следуйте за мной на расстоянии двадцати шагов!* [1, 349].

Чумлаи асл аз ду қисми баробархуқуқ иборат буда, ба як нафар тааллуқдоранд ва хабарҳо *мегирам, биёед* муносибати пайиҳамзамониро дар замони оянда ифода мекунанд. Воситаи алоқаи байни чумлаҳои содаи дохили чумлаи асл аломати вергул (,) дорои оҳанги хитоб мебошад. Матни тарҷумашуда аз рӯи сохт ва мазмун ба матни асл наздик буда, воситаи алоқаи байни чумлаҳои сода пайвандаки пайвасткунандаи *а* мебошад. Мутарҷим чумлаи мураккаби пайвасти бепайвандакро ба чумлаи мураккаби пайваст бо пайвандаки пайвасткунанда тарҷума намудааст.

б) **Вобаста ба услуби нависанда чумлаи мураккаб сертаркиб буда, дар баробари аломати тире аломатҳои китобати дигар барои муайян кардани мазмун ва сохти он ба қор бурда шудаанд:**

Ба болои инҳо ӯ на танҳо аз бозор куртаворӣ оварда, ба ман додани падарамро манъ мекард, ҳатто барои ғайри бурдани ман аз либосҳои модари марҳумаам ҳам роҳ намедод: «Мероси зан аз он зан мешавад, на аз он духтар» – гӯён нӯшоқиҳои аз модарам мондари дар сандуқаш андохта, қуфл зада монд ва барои ман нӯшоқиҳои мурдашӯши куҳнаро, намедонам, аз кучо ёфта оварда, маро ба нӯшидани он чизҳои дилнокаш маҷбур мекард ва ҳол он ки дар замони модари ӯгаи аввалиям аз либосҳои модарам ғайри мебардам, – духтарак ба куртаи сафеди пешкушоди занонаи худ ишора карда илова намуд, – ана ҳамин курта аз он модари марҳумаам мебошад [2, 404]...

Новая мачеха не только не позволяла отцу покупать мне на базаре необходимую одежду, но даже запрещала носить платья, оставшиеся после покойной матери. «Наследство от первой жены должно достаться женищине, а не девушке», – говорила она и запирала в сундук на замок одежду моей матери. Меня она заставляла носить бог весь откуда добытые отвратительные старые тряпки, в то время как при первой мачехе я всё же ходила в платьях моей матери. – Девушка показала на свою необычную одежду с разрезом на груди и пояснила:

– Вот это платье моей покойной матери [1, 359] ...

Сабку услуби нависанда имкон фароҳам овардааст, ки бандҳои мураккаби нахвӣ дар доираи матн барои ифодаи фикр ташаккул ёбанд. Дар ин ҷумла, ки онро метавон ба ду ҷумлаи сода ва як ҷумлаи мураккаб тақсим намуд, мавқеи ҷумлаи мураккаби пайваст муҳим арзёбӣ мешавад, ки аломатҳои китобат ва пайвандаҳо дар муайян намудани ҳудуди ҷумла истифода гаштаанд. Ҷумлаи содаи аввал дутаркиба буда, хабарҳои ҷида замони гузаштаре бо муносибати пайҳамзамонӣ ифода мекунад. Ҷумлаи содаи дуюм ба тавзеҳи ҷумлаи содаи аввал омада яктаркиба буда, дорои муносибати хилофӣ мебошад. Ҷумлаи сеюм аз рӯйи сохт мураккаби пайвасти бепайвандак буда, вобаста ба тобиши маъноии ҷумла ва пайвандаки ҳазфшуда метавон ҷумлаҳои мураккаби тобеъ номид:

а) духтарак ба куртаи сафеди пешкушоди занонаи худ шиора карда илова намуд, – ана ҳамин курта аз онӣ модари марҳумаам мебошад...

б) духтарак ба куртаи сафеди пешкушоди занонаи худ шиора карда илова намуд, ки ана ҳамин курта аз онӣ модари марҳумаам мебошад...

Дар шакли русии ин ҷумла мутарҷим матни асло дар доираи чор ҷумлаи мустақил ифода кардааст, ки онҳо гуногунсохт мебошанд. Ҷумлаи аввал содаи дутаркиба буда, хабарҳояш ҷида (*позволяла, покупать, запрещала носить, оставшиеся*) шудаанд. Қисми дуюм ва чорум низ ҷумлаҳои сода мебошанд, ки аз нутқи айнан нақлшуда ва суҳанони муаллиф иборатанд. Ҷумлаи сеюм ҷумлаи мураккаби пайваст мебошад, ки ҷумлаҳои содаи дохилаш баробарҳуқуқ буда, муносибати қиёсиро ифода мекунад. Хабарҳои ҷумлаи мазкур замонҳои гуногунро ифода намудаанд.

Дар ташкил ва ифодаи маъноии ҚМП нақши аломатҳои китобат назаррас буда, вобаста ба мавқеи нутқ ҳамвазифагии аломатҳои китобатро бо пайвандакҳо мушоҳида менамоем. Ҳамчунин, маҳз аломатҳои китобат барои муайян намудани банди ҷумла хидмат намуда, тобишҳои нозуки маъноӣ дар ин замина амалӣ гаштаанд. Дар забони муосир ба интонатсия (зада)-и ҷумлаи дикқати махсус медиҳанд [4, 66; 5; 12]. Дар тарҷумаи русии ин ҷумла мувофиқати маъноӣ риоя шуда бошад ҳам, вобаста ба маҳорати касбии тарҷумон сохти ҷумлаи тарҷумашуда фарқ мекунад. Аломатҳои китобат воситаи муҳими ҷудо намудани таркибҳои луғавӣ дар забон мебошанд.

Ҳамин тавр, дар ташкил ва ифодаи маъноии ҚМП нақши аломатҳои китобат назаррас мебошанд. Ҳамчунин, маҳз аломатҳои китобат барои муайян намудани банди ҷумла хидмат намуда, тобишҳои нозуки маъноӣ дар ин замина амалӣ мегардад. Дар тарҷумаи русии ин нахвӣ ҷумлаҳо мувофиқати шакливу маъноӣ риоя шуда бошад ҳам, баъзан вобаста ба маҳорати касбии тарҷумон

доираи ифода ва сохтори ҷумлаҳо дар забонҳои муқоисашаванда тафовут ба миён меоранд. Дар матн аломатҳои китобат дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст барои таъйини ҳудуди ҷумла, калимаҳову таркибҳо, ибораҳо, ҳудуди ҷумлаҳои содаи дохили он, ҷумлаҳои туфайливу истисноӣ, мухотаб, нидо, ҳиссаҷа ва ғ. ба кор бурда мешавад.

КИТОБНОМА

1. Айни, С. Воспоминания (перевод с таджикского Анна Розенфельд) / С. Айни. – Москва – Ленинград, 1960. – 1090 с.
2. Айни, С. Ёддоштҳо // Куллиёт / С. Айни. – Душанбе: Дониш, 2020. – Ҷ.10. – 560 с.
3. Айни, С. Ёддоштҳо // Куллиёт / С. Айни. – Душанбе: Дониш, 2021. – Ҷ.11. – 699с.
4. Белошاپкова, В.А. Современный русский язык / В.А. Белошاپкова. – М., 1989. – С. 800
5. Блинов, Г. И. Методика изучения пунктуации в школе / Блинов, Г.И. – М. : Просвещение, 1990. – 208 с.
6. Валгина, Н. С. Русская пунктуация: принципы и назначение: пос. для учителей / Н.С. Валгина. – М. : Просвещение, 1979. – 125 с.
7. Востоков, А. Х. Русская грамматика / А.Х.Востоков. – М., 1848. – 449 с.
8. Головин, Б.Н. Введение в языкознание /Б.Н.Головин. – Москва, 1977. – 311 с.
9. Грот, Я.К. Филологические разыскания (Спорные вопросы русского правописания от Петра Великого до ныне) / Я.К. Грот, ч 2. – М., 1889. – 483 с.
10. Зданкевич, В.Г. Пособие по русскому языку (Для средних специальных учебных заведений) В.Г. Зданкевич. – М., 1989. – С. 287
11. Каримов Ш., Обидов У. Аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ / Ш. Каримов, У. Обидов.– Душанбе, 2002.
12. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобати забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2021. – 34 с.
13. Лекант, П.А. Современный русский литературный язык / П.А. Лекант. – М., 1982. – С.- 399
14. Ломизов, А. Ф. Обучение пунктуации в средней школе / А.Ф. Ломизов. – М.: Педагогика, 1975. – 160 с.
15. Магомед-касумов, Г.М. Обучение русской пунктуации / Г.М. Магомед-касумов // Известия Дагестанского государственного педагогического университета (психолого-педагогические науки). – М., 2014, № 2 (27). – С. 102-108
16. Ниёзмұхаммадов, Б., Исматуллоев, М. Грамматикаи забони тоҷикӣ (Синтаксис) / Б. Ниёзмұхаммадов, М.Исматуллоев. –Душанбе, 1963. 182 с.
17. Текучев, А. В. Методика русского языка в средней школе / А.В. Текучев. – М : Просвещение, 1980. – 414 с.
18. Хусейнов, Х. Пунктуатсияи забони адабии ҳозираи тоҷик / Х. Хусейнов.– Душанбе: Маориф, 1971.

19. Шокиров, Т. Аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ / Т. Шокиров. – Хучанд, 2010.

20. Шапиро, А.Б. Основы русской пунктуации / А.Б. Шапиро. – Москва: 1955. – 395 с.

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР
ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ ДАР МАТНИ АСЛ ВА ТАРҶУМАИ
РУСИИ «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ**

Аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои мураккаби пайваст вазифаҳо ва тобишҳои гуногуни грамматикиро адо мекунанд. Дар ин мақола ба таври мухтасар баъзе хусусиятҳои аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти «Ёддошҳо»-и Садриддин Айнӣ баррасӣ шуда, вобаста ба маҳорати тарҷумон сохтори наҳви ин навъи ҷумлаҳо дар забони русӣ арзёбӣ мегардад.

Дар забони тоҷикӣ вобаста ба мазмуну мундариҷаи ҷумла истифодаи аломатҳои китобат ва вазифаҳои он ҳамонро ниёз ба таҳқиқ дорад. Бо дарназардошти ин нуктаи муҳим, ба таври мухтасар оид ба баъзе вазифаҳои аломатҳои китобат ҷумлаҳои мураккаби пайвасти «Ёддошҳо»-и Садриддин Айнӣ изҳори андеша менамоем.

Дар ташикл ва ифодаи маъноии ҶМП нақши аломатҳои китобат назаррас буда, вобаста ба мавқеи нутқ ҳамвазифагии аломатҳои китобатро бо пайвандакҳо мушоҳида менамоем. Ҳамчунин, маҳз аломатҳои китобат барои муайян намудани банди ҷумла хидмат намуда, тобишҳои нозуки маъноӣ дар ин замина баён гаштаанд. Дар забони муосир ба оҳанги ҷумла диққати махсус медиҳанд.

Дар мақола мавқеи истифодаи ҳар як аломати китобат бо мисолҳо баён гардида, мувофиқати шаклу маъноии ин навъи ҷумлаҳо дар забонҳои таҳқиқшаванда нишон дода шуданд.

Ҳамин тавр, дар ташикл ва ифодаи матлаб дар ҶМП нақши аломатҳои китобат назаррас мебошанд. Ҳамчунин, маҳз аломатҳои китобат барои муайян намудани банди ҷумла хидмат намуда, тобишҳои нозуки маъноӣ дар ин замина амалӣ мегардад. Дар тарҷумаи русии ин навъи ҷумлаҳо мувофиқати шакливу маъноӣ риоя шуда бошад ҳам, баъзан вобаста ба маҳорати касбии тарҷумон доираи ифода ва сохтори ҷумлаҳо дар забонҳои муқоисашаванда тафовут ба миён меоранд. Дар матн аломатҳои китобат дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст барои таъйини ҳудуди калимаҳо, ибораҳо ва ҳудуди ҷумлаҳои содаи дохили он ва ғ. ба кор бурда мешавад.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои мураккаби пайваст, аломатҳои китобат, пайвандакҳо, синтаксис, муносибатҳои синтаксисӣ, сохтори ҷумла, нутқи айнан нақлишуда, хусусиятҳои услубӣ, муқоиса, хусусиятҳои грамматикӣ.

**НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЗНАКОВ
ПРЕПИНАНИЯ В СЛОЖНОСОЧИНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ В ТЕКСТЕ
ОРИГИНАЛА И РУССКОГО ПЕРЕВОДА «ВОСПОМИНАНИЙ»
САДРИДИНА АЙНИ**

Использование знаков препинания в сложносочинённых предложениях

имеет ряд лингвистических особенностей. В данной статье кратко рассматриваются некоторые аспекты применения знаков препинания в сложносочинённых предложениях на материале текста оригинала и русского перевода «Воспоминаний» Садриддина Айни.

В таджикском языке в зависимости от содержания предложений ещё предстоит изучать особенности употребления знаков препинания и их лингвистических функций. Учитывая этот важный момент, кратко остановимся на некоторых функциях знаков препинания в сложносочинённых предложениях «Воспоминаний» Садриддина Айни.

В структуре и смысловом выражении ССП значима роль знаков препинания, и в зависимости от выражения речи мы наблюдаем взаимодействие знаков препинания с союзами. Именно знаки препинания служат для определения члена предложения, и в этом контексте реализуются тонкие смысловые оттенки. В современном языкознании уделяется особое внимание интонаций.

На основе многочисленных примеров в статье описано употребление каждого знака препинания, а также показано сочетание формы и значения данных предложений в изучаемых языках.

Таким образом, роль знаков препинания значительна в структуре и выражения смысла ССП. В русском переводе данных предложений, хотя форма и значение совпадают, иногда, в зависимости от профессиональных навыков переводчика, объем выражения мысли и структура предложения в сравниваемых языках имеют некоторые различия. Знаки препинания в составе сложносочинённых предложений определяют границы слов, словосочетаний и простых предложений и т. д.

Ключевые слова: сложносочинённые предложения, знаки препинания, союзы, синтаксис, синтаксические отношения, структура предложения, прямая речь, стилистические особенности, сравнение, грамматические особенности.

SOME FEATURES OF THE PUNCTION MARKS IN COMPOUND SENTENCES IN THE ORIGINAL TEXT AND RUSSIAN TRANSLATION OF «MEMOIRS» BY SADRIDDINA AYNI

The use of punctuation marks in compound sentences has a number of linguistic features. This article briefly examines some aspects of the use of punctuation marks in compound sentences based on the original text and the Russian translation of «Memoirs» by Sadrididin Ayni.

Depending on the content of sentences, the peculiarities of the use of punctuation marks and their linguistic functions still need to be studied in the Tajik language,. Taking into account this important point, let us briefly dwell on some of the functions of punctuation marks in compound sentences of Sadrididin Ayni's «Memoirs».

In the structure and semantic expression of compound sentences, the role of punctuation marks are significant, and depending on the expression of speech, we

observe the interaction of punctuation marks with conjunctions. It is punctuation marks, that serve to define a member of a sentence, and in this context subtle shades of meaning. In modern linguistics, special attention is paid to intonation.

Based on numerous examples, the article describes the use of each punctuation mark, and also shows the compatibility of the form and meaning of these sentences in the studied languages .

Thus, the role of punctuation marks is significant in the structure and expression of the meaning of compound sentences. The Russian translation of these sentences, regardless of the form and meaning, sometimes, depending on the professional skills of the translator, the volume of expression of thought and the structure of the sentence, there were clarified some differences in the compared languages . Punctuation marks in compound sentences determine the boundaries of words, phrases and simple sentences, etc.

Key words: compound sentences, punctuation marks, conjunctions, syntax, syntactic relations, sentence structure, direct speech, stylistic features, comparison, grammatical features.

Маълумот дар бораи муаллифони: Раҳмонова Наргис Шарифовна – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33; Тел.: 917-09-02-99; **E.-mail:** nargisbonu66@mail.ru;

Нарзиқулова Ҳилола Маъруфҷоновна – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. E-mail: noila@internet.ru. Тел.: (+992-37) 221-60-11.

Сведения об авторах: Раҳмонова Наргис Шарифовна – д.ф.н., профессор Академии давлатии идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. г. Душанбе, ул. Саид Носир 33. Тел.: (+992) 917-09-02-99; E-mail: nargisbonu66@mail.ru;

Нарзиқулова Ҳилола Маруфҷоновна – соискатель Институти тили ва адабиёти ба номи Рӯдакии НАНТ. Адрес: 734025, Республика Тоҷикистон, г. Душанбе, пр. Рӯдаки, 21. E-mail: noila@internet.ru. Тел.: (+992-37) 221-60-11.

About the authors: Rakhmonova Nargis Sharifovna, Doctor of Philology Sciences, Professor in the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir Street. Phone: (+992) 917-09-02-99; Email: nargisbonu66@mail.ru;

Narziqulova Hilola Marufjonovna – Researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki TNAS. Address: Tadjikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki street, 21; Phone: (+992-37) 221-60-11. E-mail: noila@internet.ru

**АНЧОМАҲОИ НОМСОЗ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАШАККУЛӢБИИ
НОМВОЖАҲОИ ЧУҒРОФИӢӢ****Бурҳон Тураев****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Анҷомаҳо, яъне ба истилоҳи байналмилалии илми ономастика (номшиносӣ) формантҳо ва ё пасвандҳои ҷойномсоз дар ташаккулӣбии номвожаҳои ҷуғрофӣ (номи мавзеъу маҳалҳо, ба истилоҳи илмӣ топонимика) нақши бағоят муҳим доранд.

Формантҳо, яъне анҷомаҳои топонимсоз асосан ду навъ мешаванд: анҷомаҳои дорои маънои мушаххас ва анҷомаҳои шакли пасвандии маконсоз.

Анҷомаҳое, ки дорои маънои мушаххасанд, он формантҳое ҳастанд, ки дар алоҳидагӣ ҳам дорои маъно мебошанд, яъне лексемаҳо маҳсуб мешаванд. Агар возеҳтар баён намоем, ин гуна формантҳо, яъне анҷомаҳо калимаҳои маънодоре ҳастанд, ки барои тақвияти фикр ва баёни матлаб ва мушаххастар кардани объект, шаклу намуд, ҳаҷму масоҳати он, худуд ва андозаи он, сифати он, баландиву пастии он, мавқеи ҷойгиршавии он ва ғайра истифода мешаванд.

Шакли дигари формантҳо пасвандҳои калимасозе ҳастанд, ки дар алоҳидагӣ дорои маънои муайяну мушаххас набошанд ҳам, дар номсозӣ хеле ғаъол буда, ба воситаи онҳо номвожаҳои ҷуғрофиӣии нав ба нав сохта мешаванд. Ва дар навбати худ дар баробари сохтани номвожаҳои нав формантҳои номсоз, яъне калимасоз нақши ифодакунандаи маконро доранд, яъне онҳо маконсоз ҳастанд ва дар охири номвожаҳои ҷуғрофиӣӣ васл гардида, макони муайяну мушаххаси мавзеъро ишора ва таъкид мекунанд. Ҳамчунин ин гуна анҷомаҳои топонимсоз номвожаҳое ҳастанд, ки дар охири номвожаҳо омада, шаклҳои танҳо ва чамъ месозанд ва камиву зиёдӣ ва танҳои ашӯ ё объектеро ифода мекунанд.

Ҳар як номи ҷуғрофиӣӣ колаби худро дорад. Номвожаҳои ҷуғрофиӣии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла номвожаҳои ҷуғрофиӣии минтақаи Зарафшон низ дорои қолабҳои маҳсуси ономастикӣ (номшиносӣ) буда, асосан дар заминаи забонҳои бумии ин марзу буми қадима ба вучуд омадаанд. Қисмати асосии номвожаҳои ҷуғрофиӣиро номҳои таърихӣ ташкил медиҳанд. Номҳои қадимӣ муҳимтарин қисмати бунёдии номвожаҳои ҷуғрофиӣиро ташкил медиҳанд, ки дар осори хаттии қадима навишта шудаанд. Номвожаҳои ҷуғрофиӣии қадимии Тоҷикистони куҳантаърихро (минҷумла минтақаи Зарафшонро) асосан номвожаҳои бунёдии қадимии суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ, сақой-хутанӣ, умумиэронӣ, эронии бостон, портии ашқонӣ (парфиянӣ), паҳлавӣ, дарию куҳан, яъне тоҷикӣ ва баъдан юнонӣ, ҳиндӣ, арабӣ, туркӣ, муғулӣ ташкил медиҳанд. Яъне номвожаҳои бунёдии марзу буми Тоҷикистон ва дар баробари ин аксари мавзеъҳои Осиёи Марказӣ, дар қатори он марзҳои Эрону Афғонистон ва ғайраро

номвожаҳои таърихӣ ва қадимии мансуби забонҳои шарқи эронӣ ва ғарби эронӣ (точикии форсӣ) ташкил медиҳанд.

Топонимҳои таърихӣ вижагиҳои худро доранд, чунки онҳо тӯли асрҳои зиёд хусусиятҳои забонҳои даврони қадимро дар худ нигоҳ доштаанд. Бино бар ин, шарҳу тавзеҳ ва маънидоди номвожаҳои қадимӣ ба осонӣ ба даст намеоянд, онҳоро бо эҳтиёт, бо таҳаммули зиёд ва хеле дақику мӯшикофона аз нигоҳи решашиносӣ бояд маънидод кард. Омӯзиш ва баррасии сохтори номвожаҳои таърихӣ дар мадди аввал аз рӯи усули таҳлили анҷомавӣ (формантӣ) сурат мегирад. Формант (анҷомаи топонимсоз) муҳимтарин ва асоситарин унсури топонимияи (номвожаҳои чуғрофиёӣ) миллии ҳар як халқ ва қавму миллат маҳсуб мешавад ва умри дароз мебинад. Забонҳо аз байн раванд ҳам, номҳои чуғрофиёӣ боқӣ мемонанд. Мо имрӯз шоҳиди онем, ки қисмати асосии ҷойномҳои марзу буми кишварамонро ҷойномҳои қадим ташкил медиҳанд.

Ба танзим даровардан, омӯзишу баррасӣ намудан ва шарҳу тавзеҳу маънидод кардани номвожаҳои чуғрофиёӣ (топонимия) марзу буми таърихии Тоҷикистон, аз ҷумла минтақаи Зарафшон, дар шароити кунунӣ яке аз масъалаҳои муҳими татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад.

Дар навбати аввал бояд, ки номҳои таърихии марзу буми манотиқи кишвар ҳифз, нигоҳдорӣ ва барқарор карда шаванд. Вақти он расидааст, ки луғати номвожаҳои чуғрофиёӣ минтақаҳои ҷумҳурӣ тартиб дода шавад. Қадимияти марзу буми ҳар миллату қавму нахуст номҳои қадимии марзу буми он ва баъд ёдгириҳои таърихию меъморӣ он ва ашӯҳои қадимии бостоншиносӣ мардумшиносии он муайян ва исботу муаррифӣ мекунад. Хушбахтона, бо ибтиқори бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти ҷумҳурӣ, Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бисёр номҳои тарихии ба коми фаромӯшӣ рафтаи кишвар барқарор карда шуданд, ки мояи ифтихор аст.

Бунёди гулгаштҳо, деҳу маҳаллаҳо, шаҳраку шаҳрҳои нав, ноҳияҳои нав, табдили номҳое, ки ҷавобгӯи талаботи имрӯза нестанд ва аз рӯи адолату қонуну қоидаҳои таърихӣ миллӣ номгузорӣ нашудаанду асолати қадимаи номгузориро рӯя намекунад ва асолати фарҳанги миллии ориёӣ, яъне бунёдии тоҷикии қадимро инъикос намекунанду бемантиқанд, тақозо мекунанд, ки бо дарназардошти асолат ва суннати номгузори таърихӣ номҳои мувофиқро интихоб намоем. Барои ин кор бояд аз хазинаи забон, аз ганҷинаи забони тоҷикӣ ва забонҳои бумии шарқӣ эронии Тоҷикистон истифода бурд.

Ва муҳимтарин унсури нигоҳдоранда ва дар баробари ин инъикоскунандаи асолати номи таърихӣ формантҳои таърихӣ мебошанд, ки дар раванди номгузори имрӯза низ бояд мавриди истифода қарор бигиранд.

Ҷарчанд илми муосири номшиносӣ – ономастика дар Тоҷикистони муосир таърихи беш аз нимасра дошта бошад ҳам, аммо дақиқан агар назар афканем, нишонаҳои илми номшиносиро мо ба таври амиқ дар осори адибону

донишмандони калассики тоҷик, аз қабилҳои Фирдавсӣ («Шохнома»), Носири Хусрав («Сафарнома»), Ибни Балхӣ («Форснома»), Ибни Фарегун («Худуд-ул-олам»), Ёкут Ал-Ҳамавӣ («Муъҷам-ул-булдон») (Луғати кишварҳо), «Китоб-ул-муштарик ваъъан ва муфтарик суқъан» (Китоб дар бораи номҳои яксон ва ҷойҳои гуногун, асри XIII), «Шахристонҳои Эрон»-и аҳди сосонӣ ва ғайра мушоҳида мекунем.

Донишманди тоҷик С. Сулаймонов (С. Сулаймонӣ) дуруст қайд мекунад, ки: «Ёкути Ҳамавӣ аввалин топонимисти асримиёнагии Шарқ» махсуб мешавад. Ва аввалин нишонаҳои методи форманти (тавассути анҷомаҳо сохтани номвожаҳои ҷуғрофӣ) дар асарҳои Ёкути Ҳамавӣ ба назар мерасанд [10, 64-74].

Баъдан дар даврони муосир муҳаққиқони варзидаи илми номшиносии тоҷик аз солҳои 30-юми асри XX сар карда, оид ба илми ономастика (номшиносии), бавижа оид ба риштаи илми топонимика (номвожаҳои ҷуғрофӣ) таҳқиқоти ҷолиб ба анҷом расониданд. Муҳаққиқони риштаи номшиносии оид ба паҳлуҳои мухталифи илми топонимика асарҳо навишта, манотиқи гуногуни Тоҷикистон ва берун аз онро мавриди таҳқиқ қарор додаанд, аз ҷумла: М.С. Климчитский, В. С. Расторгуева, А.З. Розенфелд, С.И. Смирнова, М.С. Андреев, М.Н. Боголюбов, А.Л. Хромов, В.А. Лившиц, А.А. Фрейман, Д. Саймиддинов, А. Бухоризода, Ш. Исмоилов, Ҷ. Алимӣ, О. Маҳмадҷонов (О. Муҳаммадҷонзода), Н. Офаридов, С. Сулаймонов (С. Сулаймонӣ), Б. Бердиев, Д.Р. Ҳомидов, Б.Б. Тураев, У.Т. Булбулшоев, Ф. Насриддиншоев, Ш. Ҳайдаров, А. Абдунабиев, П.Б. Луре, муаррих А.Р. Аюбов, М. Шодиев, А. Мирбобоев, Р. Шодиев, С. Матробиён, А. Одинаев, Р. Холназаров, П.Ш. Абдулхамидова, М. Турсунова ва дигарон.

Ҳамаи муҳаққиқони ҷуғрофик дар асарҳои худ қайд мекунанд, ки анҷомаҳои топонимсоз (формантҳо) дар ташаккули номвожаҳои ҷуғрофӣ нақши хеле муҳим доранд.

Масалан бо формант-анҷомаи топонимсозии қадимии тоҷикии -обод (аз $\sqrt{\text{āpāta}}$ -и умумиэронӣ) чунин номвожаҳои ҷуғрофӣ сохта шудаанд, аз ҷумла: Рукнобод (Панҷакент), Аслонобод, Хайробод (ноҳияи Айнӣ), Олимобод, Хуррамобод (Панҷакент), Хайробод (Кӯхистони Мастҷоҳ) Нуробод, Навобод (Рашт, Панҷакент, Деваштич, Айнӣ), инчунин номҳои замони шуравии Сталинобод, Ленинобод, Калининобод, Комсомолобод, Файзобод, Гиждалобод, Муъминобод, Фаҳробод, Зафаробод ва ғайра сохта шудаанд.

Ё дигар формант-анҷомаи топонимсозии қадимии тоҷикии -истон аз решаи умумиэронии ($\sqrt{\text{-stan}}$ ва решаи ҳиндуаврупоии -st), ки хеле анҷомаи ҷуғрофӣ буда, дар номсозӣ васеъ истифода бурда мешавад ва тавассути ин формант миқдори зиёди номвожаҳои ҷуғрофӣ сохта шудаанд. Ин анҷома аз забони тоҷикӣ ба халқҳои туркзабон иқтибос шуда ва ҳатто номи бисёре аз кишварҳои туркзабон, яъне этнонимҳои туркӣ-муғулӣ тавассути анҷомаи топонимсозии тоҷикии -истон сохта шудаанд. Пасванди «истон» дар номсозӣ хеле ҷолиб

мебошад: Мушкистон, Қабристон (Панҷакент), Хадангистон (< хаданг-дарахти кӯҳӣ, н. Айнӣ, Панҷакент), Каткистон (< катк-пиёзи кӯҳӣ, Панҷакент, Айнӣ), Ўзбекистон, Қирғизистон, Тотористон, Бошқирдистон, Муғулистон, Доғистон, Қазоқистон, Туркманистон, Қарақалпоқистон, Қалмикистон, Туркистон (номи минтақа) ва ғайра. Бо анчомаи «-истон»-и тоҷикӣ чунин этнотопонимҳо вучуд доранд: Тоҷикистон, Ҳиндустон, Покистон, Чеченистон, Ингушистон, Маҷористон, Лаҳистон, Паштунистон, Арманистон, Гурҷистон ва ғайра. Анчомаи топонимсози «истон» дар охир омада, шакли чамъ месозад ва ба бисёри ашёу макон далолат мекунад, яъне исмҳо месозад.

Номҳои ҷуғрофиёӣ асосан дар забони тоҷикӣ ва забонҳои гурӯҳи эронӣ ва умуман дар ҳамаи забонҳои дунё дар ҷаҳор қолаб ё шакл сохта мешаванд:

- дар қолаби сода;
- дар қолаби мураккаб;
- дар қолаби калимаҳои сохта ё тавассути маконвандҳо (анҷомаҳо - топоформантҳо);
- ибораҳо, яъне ибора-топонимҳо.

Формантҳо ва ё анҷомаҳои топонимсозро морфемаҳои мустақили махсуси топонимсоз низ меноманд. Формантҳо, яъне анҷомаҳои топонимсоз маъмулан ду навъ мешаванд, формантҳои дорои маъноӣ луғавӣ ва формантҳои пасвандии ёрирасони бидуни маъноӣ луғавӣ, ки маконсоз буда, далолат ба макон, хурдӣ, бузургӣ, ҳаҷму андоза ва шумораҳо, яъне миқдор далолат мекунанд.

Топонимия қабати аз ҳама муҳимми вожагони ғайрифасоли забони тоҷикиро ташкил медиҳад ва аз нигоҳи сохтор дар ҷорҷӯбаи ҳамон меъёрҳои калимасозии забони тоҷикӣ, ки қаблан маъмул буданд, имрӯз низ тарҳрезӣ меёбанд. Бино бар он, таҳқиқи топонимҳо ҳамчун унсурҳои забон, яъне воҳидҳои луғавӣ, мебояд вобаста ба раванди пажӯҳиши анъанавии проблемаҳои мухталифи лексикиву грамматикӣ забони тоҷикӣ, бахусус бахши калимасозии миёни ин ду қисмати забоншиносӣ, ҷойгаҳи махсуси худро дорад [4,123-130].

Яке аз масъалаҳои басо муҳим, вале алҳол ҳалнашуда дар забоншиносии тоҷикӣ муайян сохтани ҷой ва мавқеи ҳар як формант дар сохтор ва ташаккули таҳаввули топонимияи манотиқи алоҳидаи Тоҷикистон аст, зеро пайдоиши топонимҳо аксаран ба мавқеи формантҳо дар забон, имкони формантҳо дар зухуроти топонимҳо, дараҷаи фасолияти топоасосҳову топоформантҳо, дар раванди номсозӣ зич вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, А.В. Суперанская дуруст менигорад, ки «Гурӯҳҳои топонимӣ ё дар асоси умумияти топоасосҳо ва ё дар заминаи умумияти топоформантҳо ба амал меоянд» [11, 175].

Омӯзиши топонимҳо тавассути формантҳо дар даҳсолаҳои ахир мустақиман гашта, дастовардҳои зиёде ҳосил гаштаанд. Бисёре аз пайравони ин метод ва муҳаққиқони топонимшинос онро яке аз воситаҳои муътамад ва муҳим медонанд, зеро унсурҳои ба тариқи фаровон дар номҳои ҷуғрофиёӣ дучоршаванда асоси ҷиддие барои мулоҳиза оид ба қолабҳои воҳид, муҳочирати аҳолии дода метавонанд, ки ба маҳаллоти нав кӯчида, онҳо номҳои дигаре

мувофиқи одат, анъана ва қолибҳои шиносе, ки аз маҳалҳои пешин медонанд, мегузоранд, оварда шудааст [1, 42].

Зери мафҳуми «формант» муҳаққиқони соҳаи топонимия анҷома ва ё пасванди калимасозу шаклсозеро мешиносанд, ки дар ташаккули топонимҳо иштирок менамояд. Вале зикр кардан бамаврид аст, ки як идда аз калимаҳои мустақилмаъно низ дар ташаккули номҳои чуғрофиёӣ ҳамчун топоформант иштирок намуда, дар натиҷаи сохтани шумораи зиёди топонимҳо метавонанд вазифаҳои формантро иҷро намоянд. Баъзан истилоҳи «формант»-ро унсури ёридиҳанда (ёвар) низ зикр менамоянд [2, 19]. Ба андешаи топонимшинос А.Л. Хромов, топоформантҳо суффикс ва ё морфемаҳои ёвареанд, ки ҳамчун воситаи калимасозии топонимӣ истифода мешаванд [12, 453].

Дар ин бобат топонимшиноси дигари тоҷик Ҷ. Алимӣ дар таҳқиқоти топонимҳои минтақаи Кӯлоб боз чунин меафзояд: Ба андешаи мо, топоформант суффикс ва калимаҳои алоҳидаеро номбар кардан мумкин аст, ки аввалан, тавассути онҳо дар як ҳудуд ва ё минтақа ё замони алоҳида гурӯҳе (қаторе) аз топонимҳо ташаккул ёфтаанд ва сониян, бе истифода аз онҳо топоним – калима ҳамчун номи мавзеи чуғрофӣ вучуд дошта наметавонад [2, 96].

Пас маълум мешавад, ки формантҳо дар шакл гирифтани номвожаҳои чуғрофиёӣ саҳми хосса доштаанд, ки ҳамаи муҳаққиқони илми топонимия ба ин унсур тавачҷух намуда, дар таҳлили маводи топонимии ин ё он минтақа хусусиятҳои онро махсус қайд намудаанд.

Муҳаққиқи дигари соҳаи топонимика О.О. Маҳмадҷонов барои муқаррар ва муайян намудани хусусиятҳои сохтори топонимияи Ромит ду қолаби зеро сармашки кори худ карда, хусусиятҳои сохтори номҳои чуғрофиёии минтақаи мазкурро мавриди таҳлил ва барасӣ қарор дода, чунин гурӯҳбандӣ намудааст: а) топонимҳое, ки дар заминаи исмҳо ва бидуни анҷома (формант) ташаккул ёфтаанд; б) топонимҳои мураккаб, ки дар заминаи ду асос ба вучуд омадаанд. Инчунин, забоншинос О. Маҳмадҷонов қайд мекунад, ки «Дар баробари тополексемаҳои топонимсоз дар низоми топонимии минтақаи Ромит як гурӯҳ унсурҳои номсози шарқии эронӣ дида мешаванд, ки хусусияти формантӣ (анҷомавӣ) доранд. Чунин топоформантҳо дар топонимияи Осиёи Марказӣ ва берун аз он, дар ҳудуди густариши забонҳои шарқии эронӣ серистифода ва маълум ба шумор мераванд [5, 56]

Формантҳо дар шакл гирифтани номҳои чуғрофиёӣ саҳми хосса доштаанд, ки ҳамаи муҳаққиқони илми топонимика ба ин унсур тавачҷух намуда, дар таҳлили маводи топонимии ин ё он минтақа хусусиятҳои онҳоро махсус қайд намудаанд. Аз ин ҷост, ки мо ҳам дар навбати худ маҷмӯи формантҳои топонимсозро дар забони тоҷикӣ, вобаста ба хусусиятҳои хосашон тадқиқу таҳқиқ ва таҳлил менамоем. Бояд гуфт, ки анҷомаҳои топонимсозро метавон вобаста ба хусусиятҳои луғавию дастуриашон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: а) анҷомаҳои топонимсозии дорои маънои луғавӣ ; б) анҷомаҳои топонимсозии аз маънои луғавӣ орӣ [13, 68]

Дар ташаккулёбии номвожаҳои ҷуғрофиёӣ (ҷойномҳо-топонимҳо ва микротопонимҳо) нақши пасвандҳои забони тоҷикӣ (дар маҷмуъ ҳамаи пасвандҳои қадимии ф. б.; ф. м.; суғдӣ, бохтарӣ, ав.; сақой, хутанӣ, хоразмӣ, портии ашқонӣ, парфиянӣ), ки дар риштаи илми ономастика (номшиносӣ) онҳоро анҷомаҳои топонимсоз ё формантҳо меноманд, бағоят калон аст. Дар номшиносӣ (ономастика) пасвандҳоро бо истилоҳи аврупоӣ (ва умуман ҳидуаврупошиносӣ) ва эроншиносӣ бо истилоҳи «формант» ёд мекунанд, муодили тоҷикии он «пасванд» аст.

Дар адабиёти илмӣ ва луғату фарҳангҳои соҳавӣ дар бораи истилоҳи формант ё пасванд, яъне анҷомаи топонимсоз маълумоти ҷолиб дода шудааст. Аз ҷумла, дар «Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ» омада, ки формант аз калимаи *formans*-и забони лотинӣ гирифта шуда, маънояш ба-вучудоваранда мебошад ва дар илми забоншиносӣ: 1) айнан худуди вандҳо (аффикс); 2) пасванд (суффикс) бо ҳамроҳии анҷома, бандак мебошад [15, 334].

Тополексема он ҷузъи топоним, яъне ҷойном аст, ки маънои луғавӣ дорад (дар танҳой). Аммо формант (топоформант) ҷузъи ёвари (ёрирасон) аз маънои луғавӣ холи (орӣ) мебошад.

Ба қатори формантҳои топонимсози аз маънои луғавӣ холии тоҷикӣ асосан пасвандҳои шаклсозу маънисоз дохил мешаванд ва ин пасвандҳо инҳоянд: -а, -ӣ, -он, -ак, -ор, -гоҳ, -истон, -от, -чӣ, -гарон, -шон, -ча, -вара, -зор, -вор ва ғайра.

Ин нуктаро бояд хотирнишон сохт, ки топонимҳо ва микротопонимҳои навъи сода ниёз ба анҷомаҳо, яъне формантҳо (пасвандҳо) надоранд, яъне бе иштироки пасвандҳои ёвар ҳам маънои онҳо мушаххас аст. Масалан: Кул (деҳа ва дара, водии Яғноб), Дарғ (деҳа, сароб, сарбанди об, ноҳияи Айнӣ), Панҷ, Роғ (фарохной, мавзеи кушод, васеъ, ноҳияи Варзоб), Метк (деҳа, ноҳияи Деваштич) ва ғайра.

Дар шаклгирии топоним ва микротопонимҳои навъи сохта ва мураккаб формантҳо мроли муҳим мебозанд. Барои намуна, чанд мисол аз формантҳои калимасози забони тоҷикӣ меорем:

Форманти ё анҷомаи -а бо пасванди тоҷикии -а баробар аст. Дар топонимҳо ва микротопонимҳо ба исмҳо ҳамроҳ гардида, навъҳои гуногуни номҳои ҷуғрофиёиро ба вучуд меоварад. Ҷунончи: Сиёма (номи кӯҳ, номи рӯд ва номи дара); Қадоба, Даҳана, Дуоба, Гирдоба, Шӯроба ва ғайра.

Анҷома, ё форманти топонимсози аз маънои луғавӣ холии -ар дар забони тоҷикӣ сермахсул буда, аз замонҳои қадим тавассути ин анҷомаи топонимсоз ҷойномҳои ҷолиб сохта мешуданд ва низ сохта мешаванд. Форманти мазкур (-ар) бо шаклҳои гуногуни худ -ор, -ир, -ур, дар таркиби як қатор топонимҳо омадааст. Масалан: Ҳисор, Помир, Кӯҳи Вома (Вом+ар), Зоғар (Варзоб), Фалғар (муарраби < суғ.-яғ.: Рағар – кӯҳистон, ноҳияи Айнӣ), Полғар (деҳаи Зимтӯди шаҳри Пачакент), Абарғар ва ғ.

Анҷома, ё форманти -ӣ (-гӣ) дар п.б. - *idha* <п. м. -*ih*> п.н. - *i*> тоҷ. -*i* (-*qī*) [6, 6-74; 146] бо пасванди -ӣ (-гӣ)-и забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад ва дар доираи топонимҳои маҳалҳои мухталиф хеле сермахсул мебошад. Масалан Мӯр+ӣ (ағба), Шӯр-ӣ (дара), Обмӯр+ӣ ва ғайра.

Анҷома, ё форманти ёвари топонимсози -ак.

Ин анчома чун пасванди ифодакунандаи хурдӣ ва навозиш буда, калимаи нав месозад ва инчунин барои шакли нав гирифтани он калимаҳо мусоидат намуда, дар забони порсии қадим -ak < п. м. - ak> п. н. -ak. нисбатан сермахсул буда, чунин номҳо сохтаву низ месозад: Дехнавак, Бувак (н.Варзоб ва д. Воруи Панҷакент), Менак (Панҷакент), Рухак (теппа), Даштак (кӯҳ), Валвалак (кӯҳ), Кӯҳак, Раҳак, Хирманак, Ҳавзак, Адирак...

Топонимҳои сохта аз топонимҳои сода, ки аз як асос сохта шудаанд, фарқи кулӣ доранд. Топонимшинос Ш. Исмоилов дуруст ишора мекунад, ки : «Топонимҳои сохта дар рӯ ба рӯ бо топонимҳои сода ё худ яқасоса аз нигоҳи теъдод чанд баробар зиёданд. Сабаб дар он аст, ки формантҳои воситаи хуби истилоҳсоз (ва номсоз) мебошанд ва аксарияти вожаҳои забон маҳз тавассути ғайолияти формантҳои моҳияти истилоҳӣ (ва номсозӣ) касб намуда, дар ифодаи анвои номҳои чуғрофӣ ба қор мераванд». Пасвандҳои забони тоҷикӣ дар ташаккули топонимҳо ва микротопонимҳо хеле ғайолианд. Муҳаққиқ Ш. Исмоилов хеле бамаврид таъкид мекунад, ки «Дар бобати шакли сохта пайдо намудани топонимҳо қариб ҳама пасвандҳои калимасозии забони тоҷикӣ, ки формантҳои асосан аз онҳо ибтидо мегиранд, ғайолият мекунад. Бо вучуди ин, агар ба ин масъала ҷиддӣ таваҷҷуҳ кунем, зиёд будани мавқеи анҷомаҳо равшан ба назар мерасад...» [4, 123-130].

Анҷома ё форманти ёвари топонимсозии – истон // -истун дар забони ҳ.қ. – stāhanam (ҷой, зистгоҳ, ҷойизист, сукунатгоҳ) >ав. stāna > п.к.-stāna> п.м.- stān // -estān > п. н.- estān, - iston[5, 38], дар забони яғнобӣ – stan //stw»n[12,469-470], дар забонҳои мустаъмали помири – stān[12, 469] дар ташаккули топонимҳо ва микротопонимҳо сермахсул буда, бештар ба ифодаи маҳалли зисти мардум, халқе ва ё анбӯҳи предмете ва ашӯе, аз муҳити атроф далолат мекунад: Мушкистон (Панҷакент), Курдистон, Туркистон (қаторкӯҳ, ки номи аслиаш қаторкӯҳи Куромос аст), Сангистон (замин, деҳа дар ноҳияи Айнӣ), Фаркистон (мақони серфарк – дарахти ҷинси кӯҳии саҳт), Даштистон, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Ҳиндустон, Муғулистон, Гулистон, Боғистон, Доғистон ва ғайра.

Анҷома ё форманти ёвари топонимсозии – ин дар забони суғдӣ ва бозмондаи як лаҳҷаи он суғдӣ нав (мустаъмал дар водии Яғноб ва дигар манотиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо номи яғнобӣ) ва дар забонҳои помири, аз ҷумла дар забони вахонӣ, қобили истифода аст ва дар топонимҳо ҷо-ҷо ба назар мерасад. Вай аз шакли қадимии п.қ. – aīna ба вучуд омада, дар топонимҳо ба анбӯҳи чизе, бисёрӣ, фаровонӣ ва зиёдии ашӯ (кӯҳ, санг, регу, кум, дарахт, гиёҳ ва ғайра)-и мавзӯе маҳал далолат мекунад. Масалан: Дилварзин, аз дил+варз+ин (дашт), Пашлавин // Паш+лав+ин (дашт), Путхин (Путх+ин), Зомин (Зом+ин)- аз суғ. zāyīn – серзамин, даштистон...

Унсурҳои дигари номвожасоз, яъне топонимсозии анҷома ё форманти ёвари – сор мебошад, ки дар доираи интишори забонҳои гурӯҳи эронӣ (ориёнасл) хеле серистифода ба шумор меравад дар низомии топонимии маҳаллаҳои Тоҷикистон, аз ҷумла минтақаи Зарафшон, аз ҷониби аксари муҳаққиқони номшинос ҳамчун форманти топонимсозии сермахсул ба қайд гирифта шудааст (аз ҷумла дар нигоштаҳои В.А. Лившиц, М.Н. Боголюбов, В.С. Расторгуева, А.З. Розенфелд, Р.Х. Додихудоев, Н. Офаридоев, Ш. Исмоилов, Д. Саймиддинов, А.Л. Хромов,

Қ. Алимӣ, У.Т. Булбулшоев, О. Муҳаммадҷонов (Муҳаммадҷонзода), Д.Р. Ҳомидов, Б.Б. Тураев, А. Насриддиншоев, А. Одинаев, Р. Шодиев, Б. Алавӣ, М. Шодиев, Р. Шоев, П.Б. Луре, С.Қ. Матробинов, М. Турсунова ва дигарон). Масалан: Кӯхсор (Кӯх+сор), Чашмасор (Чаш+ма+сор), Исфисор, Сарихосор, Гургсор (минтақа дар Хуросони Марказӣ) ва ғайра.

Анҷомаи топонимсоз ё форманти ёвари номсози -го (х) //-га (х) дар номвожаҳо хеле ғаёл аст. Ин формант низ анҷомаи қадимии таъриҳӣ буда, реша дар умқи таъриҳи забон дорад. Форманти -го (х) //-га (х) дар забони ф.к. дар шакли *gāva-* ба маънии чой, маҳал; *gātu* - макон, тахт, чойгоҳ, п. м. *gāh* - макон, тахт, авранг, п. кл.*gāh* -ро ифода мекард[8,140] ва имрӯз дар забони тоҷикӣ низ ба шакли -гоҳ // -гаҳ истифода мешавад. Форманти -го (х) қаринаи овози он -га (х) нисбатан серистеъмол буда, аз исмҳои мухталиф номвожаҳои ҷуғрофиёӣ зиёдро ба вучуд овардааст: Чунончи Газгоҳ (дара), Гардангаҳ (ағба), Шикоргаҳ (дара), Намозгаҳ (деҳа дар ноҳияи Варзоб – музофоти Зиддӣ).

Анҷома ё форманти ёвари маънодори «-замин» низ дар ташаккули номвожаҳои ҷуғрофиёӣ ба сифати ҷузъи маънодори охири номвожаҳои ҷуғрофиёӣ мавриди қарор дорад. Форманти мазкур, яъне – -замин аз формантҳои маънодори қадима (дар алоҳидагӣ ҳам вожаи «замин» ҳамчун як калимаи мустақил дорои маънои мушаххас мебошад) буда, дар у. эр. **zam* – замин (< х.а.**ghem* – аз **ghdem* – замин, хок (Pokorny, 1959, с. 414) х. к. *ṣma*, *ṣmah* - *ksam* – замин, хок; ав. *zam*-замин) > паҳ. *zamig* (*zmyg*), тоҷ. замин дар суғ. буд- *zayha*; суғ. мон *zmp*; *z* > *mpu* => *zāu*, суғ. нав (яғнобӣ) -*zāu* -замин. Чунончи Эронзамин, Ховарзамин, Хатлонзамин, Туронзамин, Юнонзамин, Вахшонзамин, Рахшонзамин, шибарзамин ва ғайра.

Албатта дар ташаккули ҷойномҳо формантҳои дорои маънои луғавӣ нақши муассир доранд ва дар маънидода қардани ҷойномҳо қари муҳаққиқони соҳаро қаме осон мекунад ва маҳз тавассути формантҳои маънодори номвожаҳои ҷуғрофиёӣ маънои яқлукту мушаххаси ҷойномҳо равшан мегардад ва низ маънои яқлукту томи топонимҳо ошкор мегардад. Бе иштироки формантҳо (чи формантҳои дорои маънои луғавӣ ва чи формантҳои аз маънои луғавӣ ғайр) ба ҷуз ҷойномҳои сода, сохтани номвожаҳои ҷуғрофиёӣ номумкин аст.

Формантҳо ва ё анҷомаҳои топонимсозии аз маънои луғавӣ ҳолӣ баробари вандҳои забони адабии тоҷикӣ вазиғаи дастурӣ (грамматикӣ) дошта, дар шаклгирии номҳои ҷуғрофиёӣ тобишҳои изофӣ пайдо менамояд. Агар ба таъбири дигар баён намоем, анҷомаҳо ё формантҳои ҷойномсоз зинатбахши номвожаҳои ҷуғрофиёнд.

КИТОБНОМА

1. Алимӣ, Қ. Топонимияи минтақаи Кӯлоб / Қ. Алимӣ. – Душанбе: Эрграф, 2015. – 420 с.
2. Алимӣ, Қ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб / Қ. Алимӣ. – Душанбе: 1995. – 196 с.
3. Додыхудоев, Р.Х. Памирская микропонимия (исследование и материалы) / Р. Х. Додыхудоев. – Душанбе. 1975. – 165 с.

4. Исмоилов, Ш. Формантҳои -ар ва -вор дар топонимияи Тоҷикистон / Ш. Исмоилов // Паёми ДМТ. – 2014. – № 4-6 (146). – С. 123-130.
5. Маҳмадҷонов, О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик / О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 84с.
6. Расторгуева, В.С., Молчанова, Е.К. Среднеперсидский язык / В.С. Расторгуева, Е.К. Молчанова // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. – М.: Наука, 1981. – С. 6-74-146.
7. Расторгуева, В.С. Среднеперсидский язык / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1966. – С. 29-160.
8. Расторгуева, В. С. Сравнительно-историческая грамматика западно-иранских языков. Филология / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1990. – 253 с.
9. Саймиддинов, Д. Лексика среднеперсидского языка (Автореферат докт. дисс.) / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 1998. – 38 с.
10. Сулаймонов, С. Ёкути Ҳамави аввалин топонимисти асримиёнагии шарқ / С. Сулаймонов // Восточная филология. – Душанбе, 1976. – Выпуск IV. – С. 64-74.
11. Суперанская, А.В. Что такое Топонимика? / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1985. – 175 с.
12. Тӯраев, Б.Б. Номвожаҳои ҷуғрофии субстрати суғдӣ дар қаламрави Панҷакенти бостонӣ / Б.Б. Тӯраев // Суханшиносӣ. – №2. – 2020. – С. 26-38.
13. Хормов, А.Л. Согдийская топонимия верховьев Зеравшана / А.Л. Хормов // Топонимика Востока. – М., 1969. – С. 87-99.
14. Хромов, А.Л. Историко лингвистическое исследование Ягноба и Верхнего Зеравшана (Дисс... докт... филол... наук.) / А.Л. Хромов. – Душанбе, 1970. – 765 с.
15. Ҳомидов, Д. Топонимияи Водии Кешрӯд / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2014. – 168 с.
16. Шарифов, В. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ – интернационалӣ / В. Шарифов. – Душанбе, ЭСТ, 1984. – 376 с.

АНҶОМАҲОИ НОМСОЗ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАШАККУЛӢИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИӢ

Дар ташаккулӢи топонимҳо Ӣ номҳои ҷуғрофиӢи топоформантҳо Ӣ пасвандҳо нақши муҳим доранд. Асосан ду навъи топоформантҳо вучуд доранд: якум топоформантӣ Ӣ пасоянд бо маънои дақиқтар ва дуҷум пасоянд Ӣ топоформанти навъи пасвандӣ.

Дар забони тоҷикӣ чунин топонимҳо хеле зиёданд, ки аз онҳо топонимҳо ва микротопонимҳо сохта шудаанд. Барои ташаккули топонимҳо ва микротопонимҳо асосан топоформантҳои зерин истифода мешаванд: - обод (аз ф.б. ва ум.эр – ара́та), умуми), -истон (аз ум.эр √ - stān, ва √ ҳин. ав – st) -а, -ӣ, -он, -ак, -ар, , -гоҳ, -от, -чӣ, -гарон, -гар, -шон, -ча, -вара, -зор, -дузд, -дара ва ғайра. Масалан: Нуробод, Гиждалобод, Ҷалолобод, Файзобод, Меҳнатобод, Шӯрообод ва ғайра; Тоҷикистон, Покистон, Ҳиндустон, Афғонистон ва ғайра. - Найвара, Хорвара, Гулвара, Девдара, Шердара, Гургдара, Буздара, Оҳудара;

Оҳангарон, Чуянгарон, Камонгарон, Чармгарон, Заргар, Мисгар; Зарафшон, Бадахшон, Нурафшон; Гулзор, Себзор, Марғзор, Хорзор, Пистазор ва ғайра.

Барои илми забониносии омӯзиш ва таҳлили ҳар яке аз ин топоформантҳои дар боло зикришуда хеле муфид аст. Дар ин мақола вазифаҳои ҳар яке аз ин топоформантҳои тоҷикӣ баррасӣ мешавад.

Калидвожаҳо: Анҷомаҳо, топоформантҳо, топонимҳо, ф.б; умумиэронӣ, микротопонимҳо, ҳиндуаврупой, реша, ташаккулёбӣ, забони тоҷикӣ, илм, ономастика, забониносии, –истон, -зор, -вара, -дара ва ғ.

ТОПОФОРМАНТЫ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

В формировании топонимов или географических названий важную роль играют топоформанты или суффиксы-окончания. В основном, существуют два вида топоформантов: первый вид – это топоформанты или окончания с более точными значениями и второй – окончания или топоформанты суффиксального вида.

В таджикском языке существуют значительное количество таких топоформатов, с помощью которых формируются топонимы и микротопонимы. Для формирования топонимов и микротопонимов, в основном, используются топоформанты: -обод (из д.п. и оби ир. –arata), -истон(из оби. ир. $\sqrt{\text{—}}$ – stan, и инд. евр. корн. $\sqrt{\text{—}}$ – st), -а, -ӣ, -он, -ак, -ар, -гоҳ, -от, -ҷӣ, -гарон, -гар, -шон, -ча, -вара, -зор, -вор, -дара и т.д. Например: Нуробод, Гиждалобод, Джалолобод, Файзобод, Мехнатобод, Шурообод и т.д.; Тоджикистон, Покистон, Хиндустон, Афғонистон; Найвара, Хорвара, Гулвара; Девдара, Шердара, Гурғдара, Буздара, Охудар; Охангарон, Чуянгарон, Камонгарон, Чармгарон; Заргар, Мисгар; Зарафшон, Бадахшон, Нурафшон; Гулзор, Себзор, Марғзор, Хорзор, Пистазор и т.д.

Ключевые слова: окончания, топоформанты, топонимы, древнеперсидский, общеиранский, микротопонимы, индоевропейский, корень, формирование, таджикский язык, наука, ономастика, языкознание, -зор, -обод, -истон, -вара, -дара и т.д.

TOPOFORMANTS AND THEIR ROLE IN THE FORMATION OF GEOGRAPHICAL NAMES

The article examines the role of the toponyms or endings in the formation of toponyms or geographical names. Basically, there are two types of toponyms: the toponym or ending with a more precise meaning, and the suffixal ending or toponyms.

There are a lot of toponyms in Tajik language that serves for construction of the toponyms and microtoponyms. For construction of toponyms and microtoponyms of Tajik languages mainly are used such kinds of formants: general Iranian $\sqrt{\text{—}}$ -stan, Indo-iran. $\sqrt{\text{—}}$ -st), -a, -i, -he, -ak, -ar, -goh, -ot, -chi, -garon, -gar, -shon, -cha, -vara, -zor, -thief, -dara and then. For example: Nurobod, Gizhdalobod, galolobod, Fayzobod, Mehnatobod, Shuroobod and then; Tojikiston, Pokiston, Hinduston,

Afghoniston, etc.; Naivara, Khorvara, Gulvara; Devdara, Sherdar, Gurgdara, Buzdara, Ohudara; Okhangaron, Chuyuyangaron, Kamongaron, Charmgaron; Zargar, Misgar; Zarafshon, Badakhshon, Nurafshon; Gulzor, Sebzor, Marzor, Khorzor, Pistazor, etc.

Keywords: *endings, topoformants, toponyms, ancient Persian, general. ir., mikorotonyms, ind. heb. root, formation, Tajik language, science, onomastics, linguistics, -zor, -rim, -iston, -vara, -dara totald.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Тураев Бурхон Бузургович – ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, н.и.ф. 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21, тел(+992)111555750.

Сведение об авторе: Тураев Бурхон Бузургович – ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудакі НАНТ, к.ф.н., тел (+992)111555750.

About the author: Turaev Burhon –Leading researcher at the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, Candidat of Philological sciences, 21734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street, phone: (+992) 111555750.

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ФОНЕТИКӢ, МАЪНОӢ ВА
МОРФОЛОГИИ КАЛИМАҲОИ СИФАТИИ ИҚТИБОСИИ
АРАБӢ ДАР «МАСНАВИИ МАЪНАВИ»**

Бахтиёр Раҳмонов
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар низоми луғавии забон ворид шудани калимаҳо аз як забон ба забони дигарро бо мафҳуми «иктибоси калимаҳо» ифода менамоянд. Дар китоби «Лингвистический энциклопедический словарь» доир ба ин мафҳум чунин оварда шудааст: «Иқтибос гуфта, зухуроти забоние дар назар дошта мешавад, ки зимни он унсури забони бегона (калима, морфема, сохтори синтаксисӣ) аз як забон ба забони дигар тавассути робитаҳои забонӣ гузаштааст. Дар натиҷаи муносибатҳои мутақобилаи забонҳо, ба ҳам омезиш ёфтани онҳо дар низоми луғавии онҳо иқтибосот мавқеи махсусро касб менамоянд. Дар натиҷаи тақвияти равобити иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар байни мардум истифодаи калимаҳои иқтибосӣ низ густариш пайдо мекунад, ки ин батадрич ба бунёди фонди калимаҳои иқтибосӣ боис мешавад» [9, 158].

Иқтибоси калима аз як забон ба забони дигар ҳодисаи ноғузир мебошад, яъне, ин далолат бар он мекунад, ки соҳибони забон дар рафти инкишофи таърихии худ бо ҳалқе ё мамлакати дигаре аз ҷиҳате робитае доштааст ва байни онҳо дар баробари додугирифтҳои тичорӣ, ҳамчаворӣ доду гирифтҳои маънавий низ вучуд доштааст. Ба андешаи забоншиносон иқтибос гардидани калимаҳо яке аз муҳимтарин омилҳо ва роҳҳои ғанӣ гардидани таркиби луғавии ҳар як забон ба шумор меравад. Ин ба он маъност, ки ҳеч забоне бе иқтибос аз забонҳои дигари дуру наздик вучуд дошта наметавонад. Сабабҳои аз забонҳои дигар иқтибос шудани калима ва таркибу ибораҳо гуногун мешаванд: ҳамсарҳад будан бо мамлакатҳои дигар (рафту омад, доду гирифт, муносибатҳои ҳешутаборӣ барқарор кардан), тичорат, муносибатҳои дипломатӣ, пешрафти илму технология, тарҷумаи асарҳои халқҳои дигар ва амсоли инҳо.

Мувофиқи назари забоншинос Т. Бердиева «Сабабҳои, ки аз табиати забон бармеоянду ба ворид шудани унсурҳои бегоназабон замина мегузоранд, пеш аз ҳама, эҳтиёҷи номдиҳии (номинатсияи) ҳодисоти сершумори ҳаёти рӯзмарра аст. Чамъият, ки инкишоф меёбаду ақлу хиради инсон олату афкори нав ба нав меофарад, ҳар як забонро ба номҳои нав эҳтиёҷманд месозад. Дар ин ҳолат забон аз банду решаи худ ғизо мегирад ва агар он расоӣ накард, вай аз сарчашмаи дигари иқтибосот баҳра мегирад. Сабаби дигаре, ки аз табиати забон бармеояд, полисемия аст, ҳангоме ки як калима маъноҳои гуногунро ифода мекунаду лекин моҳияти ҳодиса ё предметро қатъӣ ифода карда наметавонад. Дар ин ҳолат он калима бо амри қонуниятҳои дохилии инкишофи забон аз ин «вазифа» соқит мегардад. Барои ифодаи мафҳумҳои нав унсурҳои лексии он забонро, ки соҳибонаш ин мафҳумҳоро офаридаанд, ё чорӣ кардаанд, иқтибос мекунад» [2, 128].

Иқтибоси калима аз забони дигар нишонаи очизӣ ва нотавонии ҳамон забон набуда, балки як раванди иҷтимоӣ мебошад, ки тавассути иқтибосот байни мардумони гуногунзабон вучуд доштани иртибот ва ҳамкориву ҳамгароиро ифода мекунад. Ҳамчунин, иқтибос шудани калимаҳо дар забони тоҷикӣ падидаи нав нест ва он заминаҳои хеле қадими таърихӣ низ дорад.

Агар истилоҳоти динию тасаввуфиро, ки дар қолаби калима ва ибораҳои гуногун истеъмол шудаанд ва иқтибос аз оятҳои Қуръон ва Ҳадисро истисно намоем, таносуби қорбурди калимаҳои тоҷикиасл нисбат ба иқтибосоти арабӣ дар «Маснавии маънавӣ» куллан бартарӣ дорад. Дар Маснави мавқеи истифодаи исмҳои арабиасл нисбат ба сифат афзалияти назаррас дорад. Ташҳиси луғавии «Маснавии маънавӣ» нишон дод, ки танҳо калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ дар дафтарҳои яқум ва дувум бештар аз 400 воҳиди луғавӣ – калимаҳои гуногунсохтор, ибораҳои озоди синтаксисӣ ва ибораҳои фразеологиро ташкил медиҳанд.

Профессор М.Н. Қосимова дар мавриди дар марҳалаи аввали инкишофи забони адабии тоҷик, яъне асрҳои IX-X ворид шудани иқтибосоти арабиро ба тариқи зер натиҷагирӣ намудааст: «Азбаски дар асрҳои IX-X забони адабии тоҷик ва намояндагони илму ҳунари тоҷик ба забони арабӣ саҳт муқобилият нишон меодагӣ шуданд, калимаҳои арабӣ дар осори хаттии ин асрҳо ниҳоят кам вомерӯад. Масалан, тибқи тадқиқоти забоншинос С. Сулаймонов дар «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино 71,1 %-ро калимаҳои забони тоҷикӣ ва 28,9%-ро калимаҳои забони арабӣ ташкил медиҳанд» [6, 490].

Бо вучуди дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ нисбат ба калимаҳои забонҳои дигар мавқеи махсус пайдо кардани калимаҳои иқтибосии арабӣ аксари соҳибони забон арабӣ будани онҳоро ҳис менамоянд, зеро забони арабӣ хусусиятҳои вижаи худро дорад ва калимаҳои онро аз рӯи аломатҳои, ки дорад, муайян кардан мумкин аст. Аз ҷумла, аз рӯи ифодаи овозӣ баъзе калимаҳои арабӣ аз тоҷикӣ фарқ мекунанд, ин фарқро мо дар мавҷудияти ҳамсадоҳои ҳалқии ع ва ح ва ҳамсадоҳои ص ض ث ط ظ мушоҳида карда метавонем. Барои фарқ кардани калимаҳои арабӣ аз калимаҳои тоҷикӣ нишонаҳои зикршуда низ мусоидат карда метавонанд, вале, мутаассифона, дар расмулхатти кириллӣ муайян кардани ин аломатҳо мушкил аст.

Дар баробари ин бояд таъкид кард, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ дар тӯли таърихи дароз барои мардуми тоҷик ҳамчун маводи тайёри луғавӣ хидмат намуда, барои ифодаи ашё ва мафҳумҳои гуногун хидмат намудаанд ва ин анъана дар замони нав, яъне қарни бисту яқум низ идомаи худро пайдо намуд. Қайд кардан бамаврид аст, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ дар тамоми қабатҳои луғавӣ ва услубии забони тоҷикӣ мавҷуданд ва барои ифодаи ашё, мафҳум ва ҳодисаю воқеаҳои гуногун хидмат менамоянд.

Калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ зимни истифодаи дуру дароз аз шакли аслии худ дур рафта, як силсила дигаргуниҳои ҷиддии забониро аз сар гузаронида, бо як қатор нишонаву аломатҳои умумии овозӣ, сарфӣ ва маъноияшон нисбат ба дигар калимаҳои таркиби луғавии забонамон фарқ мекунанд. Ин қабил вожаҳо ба забони тоҷикӣ ворид гардида, ба меъёрҳои

талаффузию имлой ва калимасозию нахвии забони тоҷикӣ ба тадриҷ мутобик шудаанд ва сарвати луғавии онро такмил додаанд.

Бисёре аз калимаҳои арабӣ то ин давра ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил гардида, аз онҳо бо ёрии пешвандҳо ва пасвандҳо калимаҳои дигаре сохта шудааст: *ғамгин, ошиқӣ, безарар, навҳазар, носавоб, юсуфсурат, хушчавоб, бадахд*. Ин ақидаро комилан ҷонибдорӣ менамоем, зеро нақши калимаҳои исмию сифатии арабӣ дар бунёди вожаҳои сохта, мураккаб ва таркибӣ бо ширкати воситаҳои калимасоз ва асосҳои тоҷикӣ дар сохтани калимаҳои сифатии нав хеле калон аст. Чанд намуна:

а) Пешванди тоҷикӣ + решаҳои арабиасл: *номуборак* (зишт, бад, бебаракат), *бешукр* (носипос, кӯрнамак), *боҳазар* (парҳезгор, боэҳтиёт) ва ғайра.

Номуборак хандаи он лола буд,
Аз даҳони ӯ сиёҳӣ дил намуд [12, 63].
3-он ки бешукрӣ бувад *шуму шанор*,
Мебарад *бешукрро* дар қаъри нор [12, 76].
Одамиро душмани *пинҳон* басест,
Одамии *боҳазар оқил* касест [12, 82].

б) Пасвандҳои тоҷикӣ + решаҳои арабиасл: *завқнок* (лазиз, хушмазза; сурурангез), *ошиқона* (ошиқвор, самимона, дӯстона), *ғамгин* (андӯхгин, ғамнок, *андӯхманд, маъюс*) ва ғайра. Чанд мисол:

Чунки оби ҷумла аз ҳавзест пок,
Ҳар яке обе диҳад хуш *завқнок* [12, 187].
Дастҳои Мустафо бар рӯ ниҳод,
Бӯсаҳои *ошиқона* бас бидод [12, 161].
Омадаш пайғом аз давлат, ки рав!

Ту зи манъи ин зафар *ғамгин* машав [12, 226].

в) Калимаҳои арабӣ бо вожаҳои хусусияти пасвандгуна пайдокардаи тоҷикии *пур, хуш* ва амсоли инҳо низ ҳамроҳ омада, сифат сохтаанд: *пурайб* (гунаҳкор, пургуноҳ), *хушалҳон* (хушовоз) ва ғайра. Чанд намуна:

Пеш аз ин ҳарчанд чон *пурайб* буд,
Дар раҳим буду зи халқон *ғайб* буд [12, 226].
Эй дарего, мурғи *хушалҳони* ман,
Роҳи руҳу равзаву райҳони ман [12, 121].

г) Калимаҳои тоҷикию арабӣ дар як қолаби морфологӣ якҷо омада, вожаҳои мураккаб сохтаанд. Онҳо аз қолаби ибораҳои исмию изофӣ дар натиҷаи ба зухуроти «факки изофат» (афтодани бандаки изофӣ) дучор омадан дар сохтори калимаҳои мураккаб созгор афтодаанд: *соҳибзавқ* (орзуманд, шавқманд) – *соҳиби завқ, некухисол* – *хислати нек, хубсавт* – *савти хуб* (овози хуш) ва монанди инҳо. Чанд намуна:

Ҳар кӣ чуз *огоҳу соҳибзавқ* буд,
Гуфти ӯ дар гардани ӯ тавқ буд [12, 47].
Боз зорӣ кард, к-эй *некухисол*,
Мар маро дар сар мазан, дар рӯ мамол [12, 171].
Мустафо *бехеш* шуд 3-он *хубсавт*,
Шуд намозаш аз *шаби таърис* фавт [12, 137].

5. Калимаҳои исмию сифатии арабӣ тавассути бандаки изофӣ ибораи озоди синтаксисӣ сохтаанд: *луқмаи ҳалол*, *меъроҷи хос*, *тоҷи хос*, *толиби мискин*, *хуруфи мухталиф*, *занни ҳасисона* ва монанди инҳо. Чанд мисол аз «Маснавий»:

Илму ҳикмат зояд аз **луқмай ҳалол**,
 Ишқу риққат ояд аз **луқмай ҳалол** [12, 118].
 Ҳар даме ўро яке **меъроҷи хос**,
 Бар сари тоҷаш ниҳад сад **тоҷи хос** [12, 114].
 3-он ки сихҳат ёфт в-аз парҳез раст,
Толиби мискин миёни таб - дар аст [12, 115].
Дар хуруфи мухталиф шўру шакест,
 Гарчи аз як рӯ, зи сар то по якест [12, 192].
 Инчунин **занни ҳасисона** ба ман
 Мар шуморо буд? Нангони заман! [12, 199].

6. Як гурӯҳи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар шакли бевосита ва якҷоя бо асосҳои тоҷикӣ дар сохтани ибораҳои фразеологӣ нақш доранд: *моҳи бадр* (зебо, хубрӯ), *асҳоби садр* (болонишин, соҳибобрӯ), *моҳрӯйи қандхӯ* (маҳбубаи хушахлоқ), *сағи маҳрум* (киноя аз шахси бебаҳра, бенасиб, берӯзӣ) ва амсоли инҳо. Чанд намуна аз «Маснавии маънавий»:

Гуфт: «Ман нашносам ўро, кист ў»,
 Гуфт: «Ў он **моҳрӯйи қандхӯ**» [12, 159].
 Кўдаки думоҳа ҳамчун **моҳи бадр**,
 Дарси болиғ гуфта чун **асҳоби садр** [12, 161].
 Рӯзи дигар он **сағи маҳрум** гуфт:
 К-эй хурӯси жоҷхо, ку току чуфт? [12, 168].

Ҳамин гуна аломату нишонаҳои махсус, ки тавассути онҳо калимаҳои арабиро фарқ мекунанд, аз чанд ҷиҳат ба калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ низ хос мебошад. Онҳоро аз рӯи нишонаҳои савтӣ, сарфӣ ва маъноияшон бештар фарқ кардан мумкин аст:

1) Нишонаҳои фонетикии калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ.

а) Сифатҳои арабиасл монанди калимаҳои исмӣ дар таркиби худ ҳамсадои ҳалқии зичи сакта **-ъ** (дар арабӣ – **ъайн**) доранд: 1) дар забони тоҷикӣ ҳамчун сифати асли мақом пайдо кардаанд: *муътабар* (бозътибор, баобрӯ), *аъм//аъмо* (кӯр, нобино), *баъид* (дур), *маъин* (чорӣ, равон), *лаъин* (малъун, рондашуда, бадном, лаънатзада), *мунъим* (соҳиби неъмат, бадавлат, сарватманд, бой, тавонгар), *қонеъ* (қаноатпеша, сер), *маъсум* (пок, бегуноҳ), *саъд* (бахосият, бахтовар), *чаъд* (чингила, пурпечутоб), *раъно* (зебо, хушрӯй, латиф, хушнамо, дилкаш; мутақаббир, мағрур; заъиф, сушт, нарм), *заъиф* (сушт, нотавон, нарм), *саъб* (душвор, мушқил, саҳт; шадид, зӯр), *шучоъ* (далер, нотарс, часур) ва ғайра. Чанд намуна:

Он ки зулфи **чаъду раъно** бошадаш,
 Чун кулоҳаш рафт, хуштар оядаш [12, 159].
 Аз адаб пурнур гаштаст ин фалак,
 В-аз адаб **маъсуму** пок омад малак [12, 26].
 Марди **қонеъ** аз сари ихлосу сӯз

3-ин насақ мегуфт бо зан то ба рӯз [12, 157].

Соирон дар осмонҳои дигар,

Ғайри ин ҳафт осмони **муътабар** [12, 65].

2) Сифатҳои нисбии арабӣ, ки дар таркибашон ҳамсадои зичи сакта –ъ (дар арабӣ – ъайн) доранд: **таърис** (арӯсӣ; чашни арӯсӣ), **чаъфарӣ** – зари чаъфарӣ, динори чаъфарӣ (мансуб ба Чаъфар, номи кимиёгари араб) ва ғайра. Чанд намуна:

Дар шаби **таърис** пеши он арӯс,

Ёфт чони **поки** эшон дастбӯс [12, 137].

б) Мавҷуд будани ҳамсадои зичи забончагии **қ**: **содиқ** (ростгӯӣ, росткор; рост, дуруст; бовафо вафодор), **ҳозик** (мохир, некдон, комил), **нотик** (гӯянда, сухангӯ, гапзан), **дақик** (борик, нозук; маҳин, латиф, хушоҳанг), **ноқис** (нотамом, нуқсондор, боқамбудӣ), **қатул** (қотил, кушанда, қатлқунанда), **ҳақир** (назарногир, бекадр, хурд; хор, залил), **фақир** (камбағал, қашшоқ; нодор, муҳтоҷ; гадо, соил), **раҳик** (*халис, соф, беғаш*), **оқил** (*хирадманд, доно, боақл*), **қалб** (*носара, сохта, бардурӯғ, қалбақӣ*), **воқиф** (*огоҳ, бохабар, ҳолдон, донанда*), **аҳмақ** (*аблаҳ, ғӯл, бефаросат, бефаҳм*), **содиқ** (*ростгӯӣ, росткор*) ва ғайра. Чанд мисол:

Оқил андар бешу нуқсон нангарад,

3-он ки ҳар ду ҳамчу селе бигзарад [12, 156].

Чунки ояд ӯ, ҳақими **ҳозик** аст,

Содиқаш дон, к-ӯ амину **содиқ** аст [12, 25].

Баъд аз гуфташ суханҳои **дақик**

В-аз сифоти поки Ҳақ ниъм-ур-**рафик** [12, 106].

Дониستاني ин нуқта низ муҳим аст, ки дар калима мавҷуд будани овози «қ» аз аломатҳои туркиасл будани он низ ҳаст. Мо арабӣ будани онро аз рӯи муштакқоташ мешиносем. Агар аз ҳамон реша дигар калимаҳое иштиқоқ шуда бошад, пас, арабиасл будани он яқин аст ва ин хусусият дар калимаҳои аслии тоҷикӣ ва туркӣ дида намешавад.

в) Зухуроти такрор ёфтани ҳамсадоҳо (ташдид): Дар қолабҳои муайяни мушаддад омадани калима аз ҷумлаи нишонаҳои арабӣ будани он аст: **ғаммоз** (чашмақзан, суханчин, хабарқаш, наммом), **сиддиқ** (ростгӯӣ, росткор, боимон), **даррок** (дарққунанда, зудфаҳм, зирақ, хушфаҳм), **шарр** (бад, зишт), **каззоб** (дурӯғгӯӣ, дурӯғгӯӣ гузаро), **мунаввар** (пурнур, равшан), **муғафғал** (ғофил, чоҳил, нодон), **муаттар** (атрогин, хушбӯӣ) ва амсоли инҳо. Чанд намуна:

Ишқ хоҳад ин сухан берун бувад,

Ойина **ғаммоз** набвад, чун бувад? [12, 23].

Омад аз офоқ ёри меҳрубон,

Юсуфи **сиддиқ**ро шуд меҳмон [12, 206].

Бумусайлимро лақаб «**каззоб**» монд,

Мар Муҳаммадро «улул-ал-боб» монд [12, 40].

Гарчи дар худ хона нуре ёфтаст,

Он зи ҳамсоҷи **мунаввар** тофтаст [12, 212].

2. Нишонаҳои сарфӣ-калимасозӣ: Калимаҳои сифатии аз бобҳои мазид иктибосшуда дар қолибҳои муайяни калимасозии иштиқоқӣ меоянд. Масалан: қолаби **муфӯал**: **муборак** (бобаракат, хучаста, неку, бахайр), **қолаби муфӯил**: **мунофиқ** (дурӯя), **қолиби мунфаъил**: **мункасиф** (тира, хира), **қолиби муфтаъил**: **мухталиф** (муқобил, зид, ихтилфнок), **қолаби муфъил**: **мушфиқ** (меҳрубон, дилсӯз), **мушкил** (душвор), **мумсик** (хасис, тангдаст), **муфлис** (бечиз, камбағал, нодор, фақир, бенаво), **қолаби мафъул**: **мастур** (босатр, пӯшида, пинҳон), **масрур** (соҳибсурур, шод, хурсанд, хушвақт), **маъшук** (дӯстдошта, маҳбуб, дилдор), **маҳҷур** (дурафтода, ҷудо), **маъқул** (донисташаванда, дуруст, пухта, аз рӯйи ақл), **маҳсус** (ҳисшаванда), **мағлуб** (шикастхӯрда, бохта), **маҳбуб** (дӯстдошта, азиз), **мазлум** (зулмдида, ҷафокаш, ҷаврдида), **макшуф** (кушода, ошкор), **маҳдуд** (мунҳасир, дорои ҳудуди муайян), **маҳҷуб** (нопадид, пасипарда, пинҳон, пӯшида), **маҳрам** (хеши наздик, зан, завҷа, дӯсти самимӣ, мунис, ҳамдам), **мустамир** (устувор, пойдор, давомдор, муқаррарӣ, маъмул) ва монанди инҳо:

Сар аз он хоби **муборак** барнадошт,
То намози субҳдам омад ба чошт [12, 137].
Гар **мунофиқ** хонияш, ин номи **дун**,
Ҷамчу каждум мехалад дар андарун [12, 38].
То бипӯшонад ҷаҳонро нуктае,
Меҳр гардад **мункасиф** аз сактае [12, 229].
Бачча меларзад аз он неши ҳаҷом,
Модари **мушфиқ** он дам **шодком** [12, 35].
Роҳҳои **мухталиф** **осон** шудааст,
Ҷар якero миллате чун ҷон шудааст [12, 49].
Так марон, даркаш инон, **мастур** **беҳ**,
Ҷар кас аз пиндори худ **масрур** **беҳ** [12, 232].
Эй ҳарифони бути **мавзуни** худ,
Ман қадаҳҳо меҳурам пурхуни худ [12, 113].
Ҷумла **маъшук** асту ошиқ пардае,
Зинда **маъшук** асту ошиқ мурдае [12, 23].

3. Мураккаботи арабӣ. Профессор Ҳ. Маҷидов дар бораи ин гурӯҳи вожаҳо ҷунин навиштааст: «Баробари калимаҳои аслии арабӣ ба забони тоҷикӣ, ҳамҷунин, як идда мураккаботи ин забон, яъне таркиб, ибора ва ҷумлаҳои калимашудаи он низ ворид шудаанд» (10, 105). Ҷамин ҷиҳатро дар «Маснавий» низ мушоҳида намудан мумкин аст. Ҷунончи: **ихвон-ус-сафо** – **ихвони сафо** (бародарони содик), **суъ-ул-қазо** – қазои бад (тақдири бад, толеи бад), **ҷиҳод-ил-асғар** – **ҷиҳоди асғар** (хурд); **ҷиҳод-ул-акбар** – **ҷиҳоди акбар** (бузург, калон) ва ғайра:

Бигзарон аз ҷони мо **суъ-ул-қазо**,
Во мабур моро зи **ихвони сафо** [12, 248].
«Қад раҷаъно мин **ҷиҳод-ил-асғар**»-ем,
Бо набӣ андар **ҷиҳоди акбарем** [12, 103].

Қайд кардан зарур аст, ки нақш ва мавқеи калимаҳои арабӣ дар сабкҳои адабӣ якранг нест, яъне дар як сабк шумораи онҳо зиёд ва дар сабки дигар теъдоди онҳо камтар ба назар мерасад. Ба назари профессор М.Н. Қосимова «Дар ибтидо дар забони шеър калимаҳои арабӣ ба забони форсӣ кам ворид шудаанд, яъне дар сабки хуросонӣ ин калимаҳои иқтибосӣ кам истифода шудаанд, ки ин яке аз хусусиятҳои барҷастаи забони осори он давра ба шумор мерафт» [6, 270]. Забони «Маснавии маънавӣ» ба сабки хуросонӣ тааллуқ дорад, аз ин ҷиҳат, дар он калима, ибораҳои таъбир ва ҷумлаҳои арабии дар матни он истифодашуда вобаста ба мавзӯи тасвир ва зарурат бештар ба кор рафтаанд.

Баррасии калимаҳои иқтибосии сифатии арабӣ дар «Маснавии маънавӣ»-ро чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

1. Калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ дар забони асар бештар ба ҳайси унсурҳои луғавие ба кор рафтаанд, ки онҳо қаблан дар забонамон муодили мувофиқ надоштанд; як гурӯҳи калимаҳо ба сифати муродифи вожаҳои тоҷикӣ ба кор рафта, қисми дигарашон барои таъмини зухуроти муқобилмаъноӣ ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ истеъмоли шудаанд: калимаҳои сифатӣ – санъати тавсиф, калимаҳои синонимӣ – муродифот, калимаҳои антонимӣ – мутазод ё тазод ва муқобиларо ба вучуд овардаанд.

2. Калимаҳои сифатии арабӣ амсоли дигар категорияҳои нутқ – исм, феъл бо хусусиятҳои сермаъноии худ ба забони тоҷикӣ гузашта, дар натиҷаи мақоми устувор пайдо намудан тобишҳои нави маъноӣ пайдо кардаанд.

3. Дар маҷмӯъ забони «Маснавии маънавӣ» содаву раван ва қобили фаҳм аст, вале ҳангоми зикри масъалаҳои динӣ ва илмию фалсафӣ ӯ ноғузир ба оёту ибороти «Қуръон» ва ҳадиси Расули акрам (с), истилоҳоти илмию фалсафӣ рӯ меорад.

4. Дар натиҷаи ба забони тоҷикӣ гузаштан калимаҳои сифатӣ аз ҷиҳати савтӣ ва грамматикӣ маъноӣ ҳазм мешаванд. Онҳо аломатҳои қаблан дар забони арабӣ доштаи худро қисман аз даст медиханд. Масалан, вожаҳои, ки дар аввали онҳо ҳамсадои ҳалқии ʿайн мавҷуданд, талаффузи он қариб ҳис карда намешавад. Ба ҷои он садонокҳои **а, и, у** ба кор меравад, ʿе ин ки бештарини калимаҳои иқтибосии арабӣ задаи аслии худро гум карда, ба қоидаҳои фонетикӣ забони тоҷикӣ мутобиқ шудаанд.

5. Сермаҳсулии калимаҳои иқтибосии арабиро хусусан дар сохтани калимаҳои нав бештар мушоҳида кардан мумкин аст. Онҳо пешванду пасвандҳои тоҷикӣ қабул кардаанд, бо асосҳои тоҷикӣ ҳамроҳ омада, калимаҳои сифатии сохта ва мураккаб, ибораҳои озоди синтаксисӣ ва ибораҳои фразеологӣ нав сохтаанд.

КИТОБНОМА

1. Анваров, С. Забони тоҷикӣ (китоби дарсӣ барои синфи 6) / С. Анварзода. – Душанбе: Офсет, 2001. -128 с.

2. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос (Калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ) / Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – 128 с.

3. Бобомуродов, М., Мухторов, З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / М. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: ДМТ, 2016. – 428 с.
4. Ғаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Чалил / Р. Чалил. – Душанбе, 1966. – 224 с.
5. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 400 с.
6. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2009. – 490 с.
7. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 186 с.
8. Камолиддинов, Б. Ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 120 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
10. Мачидов, Ҳ. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе. – 2007. – 242 с.
11. Маҳмудов, М., Бердиев, Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 1989. – 280 с.
12. Мавлоно Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ. «Маснавии маънавӣ». Дафтари аввал ва дувум. – Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
13. Мухторов, З. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саной / З. Мухторов. – Душанбе, 2001. – 127 с.
14. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 252 с.
15. Ҳалимов, С. Калимаҳои иқтибосии «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ // Мҷмуи мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1972.

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ФОНЕТИКӢ, МАЪНОӢ ВА МОРФОЛОГИИ
КАЛИМАҲОИ СИФАТИИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР «МАСНАВИИ
МАЪНАВӢ»**

Забони «Маснавии маънавӣ» ба сабки хуросонӣ тааллуқ дорад, аз ин лиҳоз дар он калима, ибораву таъбир ва ҷумлаҳои арабии дар матни он истифодашуда вобаста ба мавзӯи тасвир ва зарурат беиштар ба қор рафтаанд. Калимаҳои иқтибосии сифатии арабӣ дар «Маснавии маънавӣ» беиштар ба ҳайси унсурҳои лугавие ба қор рафтаанд, ки онҳо қаблан дар забонамон муодили мувофиқ надоштанд; як гурӯҳи калимаҳо ба сифати синоними вожаҳои тоҷикӣ ба қор рафта, қисми дигарашон барои таъмини зухуроти муқобилмаъноӣ ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ истеъмол шудаанд. Калимаҳои сифатии иқтибосии арабӣ амсоли дигар категорияҳои нутқ – исм, феъл бо хусусиятҳои сермаъноии худ ба забони тоҷикӣ гузашта, дар натиҷаи мақоми устувор пайдо намудан тобишҳои нави маъноӣ пайдо кардаанд. Ин қабил вожаҳо қаблан дар

забони тоҷикӣ аз ҷиҳати фонетикӣ, маъноӣ ва морфологӣ ҳазм гардида, тадриҷан мақоми умумистеъмоли пайдо кардаанд.

Калидвожаҳо: калимаҳои сифатӣ, калимаҳои иқтибосии арабӣ, нишонаҳои фонетикӣ, аломатҳои морфологӣ, сермаъноӣ, калимаҳои муродифӣ, антонимшавии калимаҳо бо ширкати калимаҳои сифатии арабӣ, таҳаввулоти маъноӣ, пешвандҳо, пасвандҳо, калимаҳои серистеъмом, калимаҳои сода, сохта, мураккаб, ибораҳо, сохтори калимаҳо.

НЕКОТОРЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ, СЕМАНТИЧЕСКИЕ И МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАЧЕСТВЕННЫХ АРАБСКИХ ЗАЙМСТВОВАННЫХ СЛОВ В «МАСНАВИИ МАЪНАВИ»

Язык «Маснави» принадлежит к хорасанскому стилю, и с этой точки зрения, используемые в его тексте арабские слова, словосочетания, синтаксические конструкции и предложения употребляются в зависимости от тематики изображения и их лексико-стилистической необходимости. Качественные арабские слова используются в «Маснави Маънави» преимущественно как лексические элементы, не имеющие ранее соответствующих эквивалентов в нашем языке; группа слов использовались как синонимы таджикских слов, а другая часть использовалась как средство художественного изображения для придания противоположных значений. Качественные слова, как и другие категории речи – существительные, глагол, со своими смысловыми особенностями перешли в таджикский язык и в результате обретения устойчивого статуса приобрели новые смысловые оттенки. Эти слова прошли фонетическую, семантическую и морфологическую адаптацию и постепенно становились общеупотребительными.

Ключевые слова: адъективные слова, арабские заимствованные слова, фонетические признаки, морфологическая форма, многозначность, синонимичные слова, антонимы с участием арабских заимствований, семантические развития, префиксы, суффиксы, производные слова, сложные слова, словосочетание, общеупотребительные слова, структура слов.

ABOUT SOME PHONETIC, SEMANTIC AND MORPHOLOGICAL FEATURES OF QUALITY ARABIC LOANWORDS IN «MASNAVI MANAVI»

The Masnawi language belongs to the Khorasan style, and from this point of view, the Arabic words, phrases, interpretations and usage of the sentences in its text are used rather depending on the theme of the image and the need. Quality Arabic loanwords are used in «Masnawi Manavi» mainly as lexical elements that previously did not have corresponding equivalents in our language; a group of words were used as synonyms of Tajik words, and the other group was used as a means of artistic representation to give opposite meanings. Quality words, like other categories of speech - noun, verb, with their semantic characteristics, passed into the Tajik language and, as a result of acquiring a stable status, acquired new semantic

shades. These words underwent phonetic, semantic and morphological adaptation and gradually became commonly used.

Keywords: *quality words, Arabic loanwords, phonetic features, morphological form, polysemy, synonymous words, antonyms involving Arabic loanwords, semantic development, prefixes, suffixes, derived words, compound words, phrases, common words, word structure.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович - номзади илми филология, ходими пешбари шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рудаки. Телефон: 938701720; zobit@list.ru

Сведения об авторе: Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела языка Института языка и литературы имени Рудаки. Телефон: 938701720 zobit@list.ru

About the author: Rahmonov Bahktiyor Nurmahmadovich. – Candidate of Philology sciences, Leading employee of the Language department of the Institute of Language and Literature named after A.Rudaki. Phone: (+992) 938701720, zobit@list.ru

**ЧАНД СУХАН ДАР БОРАИ ЯК БАӢЗИ НОДИРИ САДАИ ХУ11
ВА РУБОИӢТИ ЗАНОНИ СУХАНВАР ДАР ОН****Матлубаи Мирзоюнус****Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров**

Мусаллам аст, ки баӢз аз сарчашмаҳои муҳимми шинохти адибон буда, осори аглаби онҳо дар ин навъ сафинаҳо бознависӣ шудаанд ва то рӯзгори мо расидаанд. Ном ва намунаҳои осори баӢзе адибон танҳо дар баӢзҳо ҳифз шудаанд. Анвои баӢзҳо гуногун буда, дар бархе аз онҳо танҳо ашъори ҳамзамонон, дар бархе дигар ашъори адибон аз оғоз то замони нигоранда, дар баӢзе баӢзҳо танҳо як навъи адабӣ – рубоӣ, ғазал, қасида ва ғ. дар баӢзеи дигар назму наср омехта ҷо дода мешаванд. Яке аз баӢзҳои хеле ҷолиб ва пурарзиши садаи ХУ11, ки дар китобхонаи Худобаҳши Патна [Ҳиндустон] зери рақами 1086 маҳфуз аст, дастхатти хеле нафисест иборат аз 583 саҳифа, ки бо ҳатти настаълиқи бағоят зебо навишта шудааст. Ин баӢз танҳо аз рубоӣ иборат аст. Он 4578 рубоӣи 461 нафар шоири давраҳои пешин ва замони нигорандаро дар бар гирифтааст. Номи нигоранда Ӣ котиб дар ҳеч ҷои китоб сабт нашудааст. БаӢз бо ашъори зер шуруъ мешавад:

Ӣй холиқи нуру нор, шукро, шукро,
В-Ӣй розиқи мӯру мор, шукро, шукро.
Дар ҳар нафасе неъматӣ алвони туро
Шукро, шукро, ҳазор шукро, шукро [1, 20].

Номи шоирон дар ҳошияи китоб бо ранги қирмиз навишта шудааст. Дар оғози китоб дар ҳафт саҳифае, ки чадвали шашхонагӣ дорад, исми шоирон ҷой дода шудааст. Боқии саҳифаҳо ҳар қадом ба ду қисм ҷудо шуда, дар миёни ин қисматҳо низ ҳошияи кашида шудааст. Номи муаллифон дар ҳошияҳои ҷапу рост, дар ҳошияи мобайнӣ дар сурати муқарраран овардани рубоӣ аз як шоир бо ранги қирмизӣ «ва лаху» навиштаанд. Дар ҳошияи поини саҳифа як Ӣ ду калимаи аввалини шеър аз саҳифаи оянда навишта шудааст, ки дар сурати қанда шудани варақ барқарор кардани ҷои дурусти он имконпазир бошад.

Рубоӣҳо ба тартиби алифбо ҷойгир шудаанд, баъди тамом шудани рубоӣҳои як ҳарф миёни он ва ҳарфи навбатӣ нақшу нигоре бо рангҳои сиёҳу зард ва сафеду гулобӣ ба андозаи ҷои як рубоӣ ҷой дода шудаанд. Чунин нақшу нигорҳо бо андозаи бузургтар дар оғози китоб ва пеш аз рӯйхатти шоирон низ ба назар мерасад. Дар охири китоб муҳру навиштаи ҳосе мавҷуд нест.

Дар баӢз рубоӣҳои шоирон Абусаиди Абулхайр, Умари Хайём, Шайх Фаридуддини Аттор, Ҳаким Ҳоқонӣ, Ҳаким Анварӣ, Ҳаким Унсурӣ, Ҳаким Қатрон, Ҳаким Саной, Заҳириддини Форёбӣ, Шайх Муҳиддини Бағдодӣ, Шайх Начмуддини Кубро, Шайх Фаҳруддини Ироқӣ, Шайх Саъдии Шерозӣ, Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ, Камолиддини Исмоил, Амир Хусрави Дехлавӣ, Толиби Омӯлӣ,

Соиби Табрезӣ, Бедил, Назирии Нишопурӣ, дар маҷмӯъ беш аз 450 нафар ба назар мерасанд.

Чо-чо дар хошияи рубоие навиштаанд: «Дар «Девони Хоча Ҳофиз» дида шуд», ки як навъ ишораест ба машқук будани ин рубой ба қалами ин ё он шоир.

Ин баёз нусхаи хеле нодир аст, зеро ашъори занони суҳанварро низ фаро гирифтааст. Рубоӣҳои Оишаи Самарқандӣ, Подшоҳ Хотун, Тунӣ Отун, Бика Чалоир, Бика Маҳастӣ, Бедилӣ бинти Солорӣ, Ҳичобӣ, Меҳрӣ Чалоири Ҳиравӣ, Ниҳонии Қоонӣ, Духтари Амир Ёдгорбек, Зебуннисо Бегими Маҳфӣ, Латифа Бегим, Хадича Султон Бегим, Комила Бегим, Чамилаи Фасеҳа ва дигарон ба ин баёз ворид шудаанд, ки чунин шумори зиёди занони шоир дар баёз бори аввал ба назар расид.

Аз шоира Маҳастӣ, ки ўро нигоранда гоҳе Бика Маҳастӣ ё Бича Маҳастӣ ном мебарад ва дар ҳеч чо нисбаи ўро наменависад, 9 рубой бо ҳарфҳои охирини калимоти ҳамқофия «то», «дол» «мим» ва «нун» дар ин баёз ба чашм расиданд:

Гуфтам, дилам аз ту бўсае хоҳон аст,
 Гуфто, ки баҳои бўсаи ман чон аст.
 Чон омаду дар паҳлуи ман зад ангушт,
 Яъне, ки бихар, байъ бикун, арзон аст [1, 105].

Шабҳо, ки ба ноз бо ту хуфтам, ҳама рафт,
 Дур(р)ҳо, ки ба нуки мижа суфтам, ҳама рафт.
 Ороми дилу муниси чонам будӣ,
 Рафтию ҳар он чи бо ту гуфтам, ҳама рафт [1, 105].

Қисса чӣ кунам, ки иштиёқи ту чӣ кард,
 Бо ман дили пурзарку нифоқи ту чӣ кард.
 Чун зулфи дарози ту шабе мебоист,
 То бо ту бигӯям, ки фироқи ту чӣ кард? [1, 265].

Бархезу биё, ки ҳучра пардохтаам,
 В-аз баҳри ту пардаи хуш андохтаам.
 Бо ман ба шаробею кабобе дарсоз,
 К-ин ҳар ду зи дидаву зи дил сохтаам [1, 461].

Зард аст зи ишқи хокбезе рӯям,
 В-ин нодираро баҳри касе чун гӯям.
 В-ин турфа, ки хокбез зар чӯяду ман
 Зар дар кафу хокбезро мечӯям [1, 461].

Ман аҳди ту саҳт суст медонистам,
 Бишкастани он дуруст медонистам.
 Ҳар душмание, ки дӯст кардӣ бо ман,
 Охир кардӣ, нахуст медонистам [1, 461].

Моро сари нози дилбарон нест кунун,

Он рафту гузашт, дил бар он нест кунун.
Он хусну тароват, ки дилу дилбар дошт,
Дил нест бар ону дилбар он нест кунун [1, 536].

Дар доми ғами ту хастае нест чу ман,
В-аз чаври ту дилшикастае нест чу ман.
Бархостагони ишқи ту бисёранд,
Лекин ба вафо нишастае нест чу ман [1, 536].

Муқоисаи рубоӣти баёз ба мачмуаҳои интишорёфтаи Маҳастӣ ба натиҷае овард, ки ҳамаи онҳо то ин дам ба таъб расидаанд. Аммо дар ин баёз хеле рубоӣхое ҳастанд, ки дар сарчашмаҳои дигар надидаем.

Яке аз шоироне, ки рубоӣти зиёде аз ӯ нақл шудааст, Оишаи Самарқандист. Маълумот дар бораи Оишаи Самарқандӣ дар сарчашмаҳои мухталиф ба мушоҳида меояд. Замони зиндагии ӯро баъзе сарчашмаҳои (Масалан, «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик», ҷ. 2, с. 499) асри XI ба баъзеи дигар асри ҳафтуми ҳиҷрӣ, яъне асри XIII гуфтаанд. Ашъори ӯ дар тазкираҳои гоҳе бо ашъори Оишаи Муқрия махлут шудааст. Дар ин баёз 7 рубоӣ аз ӯ ба назар омад. Қолиб он аст, ки дар тазкираҳои, ки мутолиа кардаем, асосан ду рубоӣ аз ин шоира қой ёфтаанд, ки бо мисраъҳои «Дишаб, ҳама шаб, эй ба ғамат қонам шод» ва «Зад шуъла бурун оташи пинҳонии ман» шуруъ мешаванд. Рубоӣҳои дигар бори аввал ба назар омаданд. Агар воқеан дар дигар сарчашмаҳои қой надошта бошанд, пас, ин маъхаз ганҷи бебаҳоест, ки бори аввал қандин асари шоираҳои асрҳои XI-XUIII-ро муаррифӣ мекунад.

Гар нест туро тухми шақоват дар гил,
То қанд ба аҳли фитна бошӣ моил?
Зинҳор, ки эътимод бар сифла макун,
К-аз мардуми бад нек набинӣ, эй дил [1, 414].

Дилгир шавӣ зи ёди мурдан, эй дил,
Гӯӣ, ки қӣ ҳолатам равад дар таҳи гил.
Ҳастанд азизон ба тамоми он қо,
Танҳо на туй, ки бар ту ояд мушқил [1, 414].

Зад шуъла бурун оташи пинҳонии ман,
З-андоза гузашт меҳнати қонии ман.
Маъзурам, агар суҳан парешон афтод,
Маълум шавад магар парешонии ман [1, 581]

То ман раҳи ишқ дидаму роҳи равон,
Бошад дилу қони ман дар он роҳ равон.
Ҳоҳам лаби хушқу чашми тар дар раҳи ишқ,
З-он рӯ ки бувад нишонаи роҳравон [1, 537].

Рафтанд рафиқону манам вомонда,
Дар гӯшаи факру фоқа танҳо монда.

Чун лола ба ёдгори ёрон нашудам,
Сад доғ маро бар дили шайдо монда [1, 581].

Ранчиду ба узрхоҳи омад он моҳ,
Гуфто: Ба дилат чист зи ман? Гуфтам: Ох!
Гуфт: Ох, магар ханӯз дорӣ рамаке?
Гуфтам: На, чон супурдаам инналлох [1, 581].

Дишаб, хама шаб, эй ба ғамат чонам шод,
Бадгӯенат, ки ҳечашон нек мабод,
Аз аҳди бадат ҳикояте мегуфтанд,
Он гоҳ дилам низ гувоҳи меод [1, 265].

Ду рубоии **Подшоҳхотун** (асри XI) духтари Кутбиддин Муҳаммад Султон, ки дар замони давлати султони Ғозон умр ба сар бурдааст, дар ин баёз ба чашм расид:

Бар лаъл кӣ дид ҳаргиз аз мушк рақам,
Ё голия бар бӯш кучо кардастам.
Чоно, асари холи сияҳ бар лаби ту
Торикию оби зиндагонит ба ҳам [1, 460].

Бас ғусса, ки аз чашмаи нӯши ту расид,
То дасти ман имрӯз ба дӯши ту расид.
Дар гӯши ту донаҳои дур(р) мебинам,
Оби чашмам магар ба гӯши ту расид [1, 266].

Аз **Ҷотимабегим** (асри XI), ки тазкираҳо ўро аз мардуми Хуросон ном бурдаанд, 3 рубой нақл шудааст:

Эй аз ту вафову меҳрубонӣ ноёб,
Бе ишқи ту лаззати ҷавонӣ ноёб.
Васли ту ҳаёти ҷовидонӣ, лекин
Монандаи оби зиндагонӣ ноёб [1, 66].

Ороста боғу булбулони сармаст,
Ёрон хама аз нишоти гул бодапараст.
Асбоби фароғат хама барҳам задааст,
Биштоб, ки чуз ту ҳар чи мебояд, ҳаст [1, 105].

Бар орази ёри ман сипехр аз ангишт
Маншури равони ҳусн мехост навишт.
Пешандешӣ намуд он хурсиришт,
З-он пеш ки дӯзахӣ шавад, шуд ба бихишт [1, 105].

Аз **Меҳрии Ҳиравӣ** (асри XV), ки дар замони Шохрух Мирзо зиндагӣ кардааст ва ҳамсари Хоча Абдулазизи Ҳаким будааст, низ 5 рубой оварда шудааст. Аксари рубоиеҳои ӯ ҳаҷвомез буда, дар онҳо шиква аз ҳамсари пир кардааст:

Шўйи зани навчавон агар пир бувад,
 Чун пир бувад, ҳамеша дилгир бувад.
 Оре, масал аст, ин ки занон мегўянд,
 Дар пахлуи зан тир бех аз пир бувад [1, 266].

Бурданд ба зиндон бути симинтанро,
 Ин воќеа мотам аст марду занро.
 Афсўс, ки дар кунда нахоҳад судан,
 Пое, ки душоха буд сад гарданро [1, 42].

Онй, ки зи лаъли лаб чаконй моро,
 Саргашта ба баҳру баҳр давонй моро.
 Эй кош, ба манзиле расонй моро,
 К-аз мастии худ боз раҳонй моро [1, 42].

Дар рубоии зер вожаҳои «дид» ва «дида»-ро бисёр зебо ва бо хунари воло истифода бурдааст:

Бигзид, чу дид дида нодида туро,
 Чун мардумаки дида писандида туро.
 Бар дидаи аҳли дид хандида дилам,
 Нодида зи чашми дида дуздида туро [1, 42].

Дар хонаи ту ончи маро шояд, нест,
 Банде зи дили рамида бикшояд, нест.
 Гўйй, ҳама чиз дорам аз молу манол,
 Оре, ҳама ҳаст, ончи мебояд, нест [1, 105].

Бедилй бинти Солорй (асри ХУ, Ҳирот) ҳарамии Мавлоно Шайх Абдуллоҳи Девона аст. Аз ин шоира рубоии зер интиқол шудааст:

Рўзе, ки талаб бо дилу холи ту кунам,
 Ҷон тоза ба фархунда ҷамоли ту кунам.
 В-ин чурм, ки зинда мондаам бе руҳи ту,
 Дар гардани уммеди висоли ту кунам [1, 460].

Аз Ҳичобй (асри ХУ1), ки баъзе сарчашмаҳо ўро духтари Хоча Ҳодии Астарободй ва баъзеи дигар духтари Мавлоно Бадриддини Ҳилолй гуфтаанд, низ як рубоӣ нақл шудааст:

Дар марги ту, эй шоҳ, сияҳ шуд рўзам,
 Бе рўйи ту дидағони худ бардўзам.
 Теғи ту кучост, эй дарего, то ман
 Хун рехтан аз дида ба ў омўзам [1, 460].

Ҳадича Султонбегим (асри ХУ1), духтари Султон Амирй, яке аз умарои Эрон будааст, ки аз ў рубоии зерин ба назар расид:

Ман сустии аҳди ёр медонистам,
 Бемехрии он нигор медонистам.
 Охир ба хазони ҳаҷри хешам биншонд,
 Ман одати навбаҳор медонистам [1, 460].

Баёзи мазкур сарчашмаи нодирест, ки бори аввал се рубоии номашхури Зебуннисои Махфиро ба мо муаррифӣ мекунад. Маълум аст, ки дар бораи Зебуннисо ва девони ӯ бахсҳо зиёданд ва исбот шудааст, ки аксари ашъоре, ки то ин дам бо номи Зебуннисо интишор ёфтааст, таълифоти Махфӣи Раштист. Ба қавли А. Ғаффоров, «Аз ӯ танҳо як рубой, як ғазал ва як руқъа боқӣ мондааст» (Девони Махфӣ). Азбаски ин шоираи соҳибном бо истеъдоди саршораш маъруф аст, зарур аст, ки аз сарчашмаҳо ашъори асил ва бебаҳси ӯ ёфт шавад. Ҳоло ин баёз, ки дар садаи ХУ11, яъне замони зиндагии Зебуннисо таълиф шудааст, ба мо иҷозат медиҳад, ки ашъори ӯро бидуни баҳс қабул кунем. Дар ин баёз се рубой ба номи ӯ оварда шудааст, ки дар ҳеч тазкираи дигар ба чашм нарасид:

Дардо, ки асири фурқати ёр шудам,
Фарёд, ки маҳрум зи дидор шудам.
Доим зи балои ҳаҷр метарсидам,
Охир ба ҳамон бало гирифтаор шудам [1, 455].

Гул гаштаму матбӯи машомат нашудам,
Мул гаштаму ҳамнишини ҷомат нашудам.
Умре ба пари бурида кардам парвоз,
Аз бахти нигун шикори домат нашудам [1, 455].

Пирохани ранги осмон бар дӯшат,
Гулҳои Ирам масти лаби майнӯшат.
Дарё сари бўсидани поят дорад,
Дур[р] омада, то арз кунад бар гӯшат [1, 102].

Аз **Ҷамилахонуми Ҷасеҳа (асри ХУ1)** низ дар баёз панҷ рубой ҷой дода шудааст:

Дигар на зи ғам, на аз чунун хоҳам хуфт,
Не, з-ин дили ғамдида ба хун хоҳам хуфт.
В-ин гуна ки баст наргисат хоби маро,
Дар гӯр ба ҳайратам, ки чун хоҳам хуфт [1, 105].

Қатли чу мане ба ҳашму кин меарзад,
Хунам ба шикасти остин меарзад.
Дар узри дилам ҳаёлат аз пой нишаст,
Озурдани дӯстон ба ин меарзад [1, 265].

Рӯзе, ки ба хони васл меҳмон гаштам,
Шарманда зи интизори ҳичрон гаштам.
З-ин чашмаи ҳайвон чу кашидам обе,
Аз зиндагии хеш пушаймон гаштам [1, 461].

Эй бе сабабе дили ту озурдаи ман,
Чандин ба итоби худ мадар пардаи ман.
Эй карда бисе лутфу нақӯӣ, вақт аст,

Гар даргузарӣ зи ҷурми нокардаи ман [1, 536].

Эй карда дилат дар дили мискин маскан,
3-ин беш дилам ба зулфи мушкин машкан.
Ё шохи вафо дар чамани ҷон биншон,
Ё беҳи ҷафо аз дили пуркин баркан [1, 536].

Латифабегимро (асри ХУ11, Ҳиндустон) низ аз шоирони форсизабони Ҳинд номбар кардаанд. Дар баёз аз ӯ танҳо як рубоӣ нақл шудааст:

Шаб арбада бо меҳнати ҳичрон кардам,
Бо ӯ ҷонро дасту гиребон кардам.
Ҷун дидам, аз ӯ рӯйи халосӣ мушкил,
Ҷон додаму кор бар худ осон кардам [1, 460].

Ниҳонии Қоинӣ (асри ХУ1) аз шаҳри Қоини ҷануби Хуросони Эрон аст. Зимнан, бо ин таҳаллулус якҷанд нафар зан шеър гуфтаанд. «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» дар бораи ду нафар маълумот медиҳад, ки яке Ниҳонии Қирмонӣ ва дигаре Ниҳонии Шерозӣ мебошад. Тазкираи «Занони суҳанвар» бо истинод ба дигар сарчашмаҳо аз мавҷудияти шаш нафар шоир бо таҳаллулуси «Ниҳонӣ» хабар медиҳад: Ниҳонии Қоинӣ, Ниҳонии Қирмонӣ, Ниҳонии Исфохонӣ, Ниҳонии Акбарободӣ, Ниҳонии Шерозӣ ва Ниҳонии мусоҳиби волидаи Шох Сулаймон. Рубоии зерро тазкираи «Занони суҳанвар» ба номи Ниҳонии Қирмонӣ овардааст ва маҳз ӯро ҳамсуҳбати модари шох Сулаймон Хуррамбегим гуфтааст [6, 374]. Нақл аст, ки Ниҳонӣ бағоят зебо будааст ва хостгори зиёд доштааст. Аммо ӯ рубоии зерро гуфта, шарт мондааст, ки танҳо касе, ки ба ин рубоӣ ҷавоби дуруст медиҳад, шавҳари ӯ хоҳад шуд:

Аз марди бараҳнарӯӣ бар металабам,
Аз хонаи анкабут пар металабам.
Ман аз даҳани мор шакар металабам,
В-аз пашшаи мода шери нар металабам [1, 460].

Дар «Занони суҳанвар» дар мисраи аввал ба ҷои калимаи «бар» «зар» омадааст. Дар ҳамаи тазкираҳо гуфта мешавад, ки дар замони зиндагии ӯ касе ҷавоб ёфта натавонист ва танҳо баъди маргаш рубоии ҷавобия гуфта шуд, ки онро низ дар баёз ҷо додаанд:

Илм аст бараҳнарӯ, ки таҳсил зар аст,
Тан хонаи анкабуту дил болу пар аст.
Заҳр аст ҷафои илму маънӣ шакар аст,
Ҷар пашша аз ӯ чашид, он шери нар аст [1, 460].

Рубоии дигари Ниҳониро дар тазкираҳо надидем, аммо дар баёз боз як рубоӣ ба ҷашм расид. Ҷолиб он аст, ки ин рубоӣ аз назари истифодаи ташбеҳи шартӣ намунаи хуби ҳунари шоирист:

Гар сарв ҷу қадди туст, рафтораш ку?
В-ар ғунча ҷу лаъли туст, гуфтораш ку?
Гирам, ба сари зулфи ту монад сунбул,
Дилҳои асирони гирифтораш ку? [1, 569].

Рубоии дувум, чунон ки гуфта шуд, дар ҳеч сарчашмаи дигар ба назар нарасид. Аммо мазмуни наздик ба онро аз «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» мушоҳида

намудем, ки як санади бисёр ҷолиб дорад. Ниҳониро ин тазкира ҳамшираи Хоҷа Афзали Девон гуфтааст ва илова кардааст, ки ӯ матлае дар татабуи ғазали зерини Камоли Хучандӣ гуфтааст:

Ҳазор сарв, ки дар ҳадди эътидол барояд,
Ба қоматат нарасад, гар ҳазор сол барояд.

Ва он матлаъ ин аст:

Агарчи меҳр ба тақдири лоязол расад,
Ба моҳи ман нарасад, гар ҳазор сол барояд [8, 64].

Рубоии фавқ низ ҳамин мазмунро ифода мекунад.

Комилабегим аз занони номвари асри ХУI будааст ва дар замони Акбаршоҳ дар Дехлӣ умр ба сар бурдааст. Дар баёз аз номи ӯ як рубоӣ оварда, навиштаанд, ки он «дар ҳаҷви Файзӣ гуфта» шудааст. Зимнан, шояд ин Файзӣ Файзии Даканӣ, шоири маъруфи форсизабони Ҳиндустон бошад. Аммо ин рубоӣ мазмуни ҳаҷвӣ надорад, балки шояд марсияест, ки дар сӯғи шоир гуфта шуда бошад:

Файзӣ, махур ин ғам, ки дилат тангӣ кард,
Ё пойи умеди умри ту лангӣ кард.
Меҳост, ки мурғи руҳ бинад руҳи дӯст,
З-ин восита аз қафас шабоҳангӣ кард [1, 266].

Духтари Амир Ёдгорбек (асри ХУI) аз Хуросон буда, номи аслии ӯро Фаҳрии Ҳиравӣ Фаҳруннисо ва таҳаллусашро «Нисой» навиштааст [12, с. 75]. Дар ин тазкира як ғазал ва чанд матлаи дигар нақл шудааст. Ҷолиб он аст, ки танҳо ду мисраи рубоии ин шоира дар «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» ба мушоҳида омад, аммо шакли комили онро аз баёзи мавриди назари мо метавон дарёфт:

Дар хоб ҳаме ҳамдами дилдор шудам,
З-ин воқиа бо шодию ғам ёр шудам.
Шодӣ зи барои он ки хобаш дидам,
Ғам з-он ки чаро зи хоб бедор шудам [1, 460].

Дар баёз аз шоирбонӯҳои дигар, аз ҷумла, Хайруннисо Дарғодии Маҷлисӣ, Мунисаи Шуштарӣ ва Тунӣ Отун низ намунаҳо ҷой дода шудааст.

Ҷунончи аз Хайруннисои Маҷлисӣ:

Эй ёр, касе бесабобе ёр кушад,
В-он гоҳ чу ман ёри вафодор кушад.
Ту дӯст мағӯ, душмани худ гир маро,
Кас душмани хешро чунин зор кушад? [1, 266]

Мунисаи Шуштарӣ:

Эй шох, на тахту на нигин мемонад,
Не салтанати рӯйи замин мемонад.
Сандуқи худо косаи дарвешонро
Холӣ куну пур кун, ки ҳамин мемонад [1, 288].

То дидаам аз ғами ту гирён нашавад,
Дур(р)ҳо ба рухам зи файз хандон нашавад.
Ғам нест, ки шуд дилам парешони ғамат,
Бояд, ки ғамат зи дил парешон нашавад [1, 288].

Тунӣ Отун:

Мулло, ғами нозу ишваат кушт маро,
То чанд занӣ таъна бар ангушт маро?
Шабҳо ҳама пушт сӯйи ман хоб кунӣ,
Бигзор, ки дил гирифт аз пушт маро [1, 42].

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки Баёзи шумораи 1086-и китобхонаи Худобахши Ҳиндустон аз сарчашмаҳои нодирест, ки ашъори 15 нафар бонуи суханвари асрҳои XI-XV11-ро дар бар гирифта, баъзе аз рубоӣҳои он бори аввал ба назар мерасанд. Аз ин лиҳоз ин баёзро метавон, аз як тараф, манбаи хеле ҷолиби шинохти жанри рубоӣ ва аз ҷониби дигар, сарчашмаи хуби ашъори занони суханвар маҳсуб кард.

КИТОБНОМА

1. Баёз. Bayad. Khuda baksh O.P. library. Manuscript. Нусхаи № 1086. Китобхонаи Худобахш. – 583 с.
2. Девони Зебуннисо [Махфӣ]. Таҳқиқ ва таҳияи Маҳиндухт Сиддиқӣён ва Саидабутолиб Миробидини. – Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1381. – 425 с.
3. Девони Махфӣ. Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Абдуллоҷон Ғаффоров. Мураттибони матни илмӣ-интиқодӣ У. Ғаффорова, З. Ғаффорова. – Хучанд, 1998. – 298 с.
4. Мирзоюнус, Матлуба. Рӯзгор ва осори Маҳастии Хучандӣ / Матлубаи Мирзоюнус. – Хучанд: Хуросон, 2020. – 564 с.
5. Муншӣ, Аҳмад. Оинаи ҳайрат / Аҳмад Муншӣ. – Техрон, 1392. – 90 с.
6. Муҳташами Шарвонӣ Бухупоӣ. Ахтари тобон. Таҳияи Муҳаммад Хушқоб. – Техрон, 1393. – 324 с.
7. Рачабӣ, Муҳаммадҳасан. Машоҳири занони Эронӣ ва порсигӯӣ. Аз оғоз то Машрута / Муҳаммадҳасан Рачабӣ. – Техрон: Суруш, 1374. – 263 с.
8. Салимӣ, М.А. Занони суханвар Дар се ҷилд. Ҷ. 1 / Алиакбар Мушири Салимӣ. – Техрон, 1335. – 386 с.
9. Салимӣ, М.А. Занони суханвар. Дар се ҷилд. Ҷ. 2 / Алиакбар Мушири Салимӣ. – Техрон, 1335. – 398с.
10. Салимӣ, М.А. Занони суханвар. Дар се ҷилд. Ҷ. 3 / Алиакбар Мушири Салимӣ. – Техрон, 1337. – 423 с.
11. Тоҷӣ, Усмон. Бисту се адиба /Тоҷӣ Усмон. – Сталинобод, 1957. – 126 с.
12. Ҳиравӣ, Ф. Ҷавоҳир-ул-аҷоиб. Таҳияи Матлубаи Мирзоюнус / Фаҳрии Ҳиравӣ. – Хучанд, 2007. – 138 с.
13. Шерозӣ, Маликулқуттоб. Тазкират-ул-хавотин. Таҳияи Нуруллоева Муҳлиса / Маликулқитоб Шерозӣ. – Хучанд: Хуросон, 2018. – 232 с.
14. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 2. – Душанбе, Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – С. 499.
15. Яздонӣ, Зайнаб. Зан дар шеърӣ форсӣ[Дирӯз-имрӯз] / Зайнаб Яздонӣ. – Техрон, 1378. - 301 с.

ЧАНД СУХАН ДАР БОРАИ ЯК БАЁЗИ НОДИРИ САДАИ ХУ11 ВА ОСОРИ ЗАНОНИ СУХАНВАР ДАР ОН

Мақола ба таҳқиқи яке аз сарчашмаҳои нодири асри ХУ11, ки дар китобхонаи Худобахши Патна ниғаҳдорӣ мешавад, ихтисос ёфтааст. Таъкид мешавад, ки баёз аз сарчашмаҳои муҳими шинохти адибон буда, осори ағлаби онҳо дар ин навъ сафинаҳо бознависӣ шудаанд ва то рӯзгори мо расидаанд. Дар ин баёз, ки ҳовии беш аз чаҳору ним ҳазор рубоии шоирони садаҳои Х1-ХУ11 мебошад, ашъори занони суханвар низ мавқеи хос дорад. Аҳамияти ин баёз дар он низ зоҳир мешавад, ки рубоиёти 15 нафар занон, аз ҷумла Оишаи Самарқандӣ, Подшоҳ Хотун, Тунӣ Отун, Бика Чалоир, Бика Маҳастӣ, Бедилӣ бинти Солорӣ, Ҳичобӣ, Мехрӣ Чалоири Ҳиравӣ, Ниҳонии Қоонӣ ва дигарон ба ин баёз ворид шудаанд, ки чунин шумори зиёди занони шоир дар баёз бори аввал ба назар расид. Муқоисаи рубоиёти баёз бо маводи тазкираҳо ба натиҷае овард, ки бархе аз онҳо то ин дам интишор наёфтаанд. Муаллиф ба ҳулосае меояд, ки баёзи мазкур манбаи хеле муҳими шинохти жанри рубоӣ ва сарчашмаи хуби ашъори занони суханвари форсизабон мебошад.

Калидвожаҳо: баёз, китобхонаи Худобахш, занони суханвар, рубоӣ, жанр, тазкира, Маҳастӣ, Оиша, Мехрӣ.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБ ОДНОМ РЕДКОМ БАЯЗЕ ХУ11 ВЕКА И ОТРАЖЕНИИ ТВОРЧЕСТВА ПОЭТЕСС В НЕМ

Статья посвящена изучению одного из редких источников ХУ11 века, хранящегося в библиотеке Худобахша Патны. Подчеркивается, что баяз является одним из важных источников для знакомства с творчеством писателей. В этом сборнике, включающем более четырех с половиной тысяч стихотворений поэтов Х1-ХУ11 веков, особое место занимают и стихи женщин-поэтесс. Важность этого баяза подчеркивает и то, что в нем приведены образцы из творчества 15 поэтесс, в том числе Айши Самарканди, Подшоҳ Хотун, Туни Отун, Бика Джалаир, Бика Махастии, Бедили бинт Солори, Хиджаби, Мехри Джалаир Хирави, Ниҳони Коани и других, вошедших в этот баяз. Такое большое количество поэтесс, вошедших в баяз, отмечается впервые. Сопоставление рубаи баяза с рубаи в тазкире привело к тому выводу, что некоторые из них до сих пор не опубликованы. Автор приходит к выводу, что этот баяз является важнейшим источником знаний о жанре рубаи и достоверным источником стихов персоязычных поэтесс.

Ключевые слова: баяз, библиотека Худобахша, поэтессы, рубаи, жанр, тазкире, Махастии, Оиша, Мехри.

A FEW WORDS ABOUT ONE RARE BAYAZ OF THE XVIIITH CENTURY AND THE REFLECTION OF THE POETESS' WORKS IN IT

The article dwells on the study of one of the rare sources of the 17th century, stored in Khudobakhsh Patna's library. It is emphasized that bayaz is one of the important sources of acquaintance with the works of writers. This collection of more than four and a half thousand poems by poets of the 11th-17th centuries, in which the poems of women poets occupy a special place. The importance of this bayaz is also

emphasized by the fact that it contains sample of the creation of 15 poetesses, including Aisha Samarkandi, Podshhoh Khotun, Tuni Otun, Bika Jalair, Bika Mahasti, Bedili bint Solori, Hijabi, Mehri Jalair Khiravi, Nihoni Koani and others included in this bayaz. Such a large number of poetesses has been included in the bayaz is noted for the first time. A comparison of the rubai of bayaz with the rubai in tazkira led to the conclusion that some of them have not yet been published. The author comes to the conclusion that this bayaz is the most important source of knowledge of rubai genre and a reliable source of poems by Persian-speaking poetesses.

Key words: bayaz, Khudobakhsh library, poetesses, rubai, genre, tazkire, Mahasti, Oisha, Mehri.

Матлубаи Мирзоюнус – д.и.ф., профессори кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ «ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров» [Тоҷикистон, Хучанд]; кӯчаи Мавлонбеков, 1, matluba.khojaeva@gmail.com; 927335696

Матлубаи Мирзоюнус – д.ф.н., профессор кафедри современной таджикской литературы ГОУ «ХГУ имени академика Бободжана Гафурова»; ул. Мавлонбекова, 1, matluba.khojaeva@gmail.com; 927335696

Matlubai Mirzoyunys – doctor of Philology, Professor of modern Tajik literature department under SEI «Khujand State University named after academician B.Gafurov» [Tajikistan, Khujand], Mavlonbekov st, 1 matluba.khojaeva@gmail.com 927335696.

ТАРОНАҲОИ МАВЛОНО ЧАЛОЛУДДИНИ БАЛХИ

Варқа Охонниёзов*Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур
Искандарови АМИТ*

Солхост, ки таваҷҷуҳи мо ба як шакли шеърӣ дар ашъори шуарои пешгоми адабиёти тоҷик нигаронида шудааст ва ҳар бор моро ба суоле рӯ ба рӯ месозад, ки чаро муҳаққикон бо «ғазал» ном бурдани ин навъи ашъор қаноъат кардаанд, ҳол он ки он ғазал нест? Натиҷаи чунин таваҷҷуҳ буд, ки мақолае бо унвони «На ҳамаи ғазалҳои Мавлоно Чалолуддини Балхии Румӣ ғазаланд»-ро таҳия намудем ва он дар маҷмӯаи Симпозиуми байналмилалӣи филологияи кишварҳои форсизабон (Persian Speaking Countries International Philology Symposium, Malatya, Turkiy, December 15, 2023) аз чоп баромад. Азбаски на ҳамаи хонандагон ва аҳли таҳқиқи Ватан ба ин маҷмӯа дастрасӣ доранд ва бодарназрдошти мисолҳо ва андешаҳои тоза, ин мақоларо омодаи нашр намудем. Ҳадафи мо аз эҷоди ин мақола чудо намудани шаклҳои шеърӣ ашъори Мавлоно аст, ки аз жанри ғазал дида, имконоти васеътари эҷод доранд ва тахти суруду таронаҳои халқӣ эҷод шудаанд.

Аксари муҳаққикон ғазалро машҳуртарин жанри осори Мавлоно Чалолуддини Балхӣ гуфтаанд, ҳарчанд ба бархе аз ғазалҳои дар «Девон» омада ва аксари ашъори ба вай мансуб доништашуда шубҳа кардаанд ва ба ин ҳақ ҳам доранд. Масалан, яке аз муҳаққикони чирадасти ҳаёт ва осори Мавлоно, Бадеъуззамони Фурӯзонфар дар ботил сохтани бархе аз ғазалҳои ба Чалолуддин мансубдониста далелҳои муътамад овардааст ва теъдоди 230 ғазали «Девони Шамс»-ро маҳсули қалами Шамси Машриқӣ доништааст. Инчунин, ин муҳаққиқ заъфҳои дигари бархе аз ғазалҳоро, ки маҳсули тафаккури Мавлоно нестанд ва аз ҷиҳати баёни андешаву фасоҳати бадеӣ дар сатҳи паст қарор доранд, ошкор сохтааст [9, 205-216].

Бо вучуди ин, ғазалро ҳамонро аз машҳуртарин ва беҳтарин намунаи осори ғиноии Мавлоно шумурдаанд ва ин андеша ҷои баҳс надорад. Фурӯзонфар ишора мекунад, ки «иддаи абёти «Девон»-ро мутақаддимин ба 30000 расонидаанд ва нусахи хаттии муҳтавои 5000 то 40000 ва «Девони чопӣ»-и болиғ бар 50000 байт мебошад» [9, 206]. Мураттиби «Девони кабир» ба хатти сириллик Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ, ки онро Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон соли 2007 ба муносибати таҷлили 800-солагии ин нобиға дар ҷаҳр чилд аз чоп бароварда буд, дар сарсухани он теъдоди ғазалҳоро беш аз 3100 гуфтааст [10, 20]. Вале агар мо ин теъдоди ғазалҳоро дар тарозуи талаботи шакли жанри ғазал барқашем, маълум мегардад, ки на ҳамаи онҳо ғазал ҳастанд. Баъзе печидагиҳо дар дохили худ ин навъи шеърӣ дар осори Мавлоно ҷой доранд, ки дар сурати истинбот теъдоди ғазалҳои ӯ кам, вале навъи ашъори ғиноияш зиёд хоҳад шуд.

Бархе аз навъҳои ғазалмонанди Мавлоно, дар баробари қофияи асосӣ, яъне қофияи ҳар як мисраи чуфт, дорои се қофияи дохилӣ мебошанд. Муҳаққиқон ин навъи қофиябандиро санъати сачъ ном ниҳодаанд ва мо онро дар ашъори Мавлоно ба касрат мушоҳида мекунем. Чунончи, дар ин пораи ғазал омадааст ва ғазал саропо бо сачъ гуфта шудааст:

Мутриби хушнавои ман, ишқ навоз ҳамчунин,
Нағнағаи дигар бизан, пардаи тоза баргузин.
Мутриби руҳи ман туй, киштии Нуҳи ман туй,
Фатҳу футуҳи ман туй, ёри қадиму аввалин.
Ай зи ту шод чони ман, бе ту мабод чони ман,
Дил ба ту дод чони ман, бо ғами туст ҳамнишин.
Талх бувад ғами башар в-ин ғами ишқ чун шакар,
Ин ғами ишқро дигар беш ба чашми кам мабин...[6, 540-541].

Чунон ки дида мешавад, дар байти аввали ин ғазал калимаҳои ҳамқофияи «ҳамчунин» ва «баргузин» онро ба талаботи байти матлаи жанри ғазал мутобиқ намудаанд. Дар баробари таъмин гардидани қофияи асосӣ дар ду мисраи байти аввали он, ин мисраҳо дорои ду қофияи дигар низ ҳастанд, ки онҳоро муҳаққиқи тоҷик Шохзамон Раҳмонов бо номи «қофияҳои дохилӣ» пешниҳод намудааст [4, 30]. Байтҳои баъдӣ дорои се қофияи изофӣ ва қофияи асли ҳастанд, ки муҳаққиқон ин тарзи эҷоди шеърро бар мабноси санъати сачъ гуфтаанд ва аз он мисолҳо овардаанд. Аммо дар ин масъала як истилоҳи дигар мавҷуд аст, ки муҳаққиқони пешин онро баъзан бо санъати сачъ омехта мекарданд ва баъзан аз он чун навъи шеърӣ ёд меоварданд. Ин истилоҳи адабӣ «тасмит» аст ва тасмит он аст, ки ҳар байти шеър ба чаҳор пораи баробарвазн тақсим мешавад, ки се қисмати он дорои қофияи байнихудӣ ва қисмати чаҳорумаш дорои қофияи аслии шеър (ғазал) мебошад. Бино бар он, ки баҳси назарияшиносони форсу тоҷик дар хусуси санъати бадеӣ (сачъ) ё навъи шеърӣ будани тасмит аз тарафи муҳаққиқи тоҷик Шохзамон Раҳмонов ба таври муқоиса таҳлил шудааст, мо онро тақрор намекунем, вале ба таври хулоса чанд нуқтаҳо дар зимн ба таъкид мегирем:

Аввалан, назарияпардозони пешин дар масъалаи оё ашъори дорои қофияҳои дохилӣ ва қофияи асли санъати сачъ аст ё тасмит, бар як ақида нестанд. Масалан, Ваҳиди Табрэзӣ «санъат»-и ин гуна шеърро бар «мусаммат» эҷодшуда гуфтааст, ҳол он ки Шамси Қайс онро «сачъ гуфтааст» [4, 29].

Дуюм, назарияпардозони форсу тоҷик тасмитро навъи мусаммат донистаанд ва онро қадиму асли хондаанд. Аз ҷумла, Атоуллоҳ Маҳмуд Ҳусайнӣ ва Рашиди Ватвот бар ҳамин ақидаанд. Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ ҳатто онро на танҳо «мусаммати қадим ва асли» хондааст, балки моли мардуми форс гуфта ва таъкид мекунад, ки порсиён надониста онро мусаччаъ хонанд [4, 28].

Сеюм, муҳаққиқони назарияи шеър онро санъати мусаччаъ низ гуфтаанд ва баъзе аз уламои шеършиноси муосир ба он «чорбаҳра» ё «чори дар чор» ном низ ниҳодаанд [4, 29]. Мусаммат ё тасмитро «гурӯҳбандӣ» ва ё «гурӯҳ-гурӯҳ кардан» ҳам гуфтаанд [4, 31].

Муҳаққиқ Шохзамон Раҳмонов андешаҳои қудаморо дар хусуси тасмит таҳлил ва муқоиса намуда, дар заминаи онҳо зикр кардаст, ки «тасмит дар ибтидо ба туфайли қасида ва баъд ба воситаи ғазал ривоч гирифтааст» [4, 31]. Дар идомаи таҳлили хеш, муҳаққиқ ба хусусияти тасмит дахл намуда, менигорад: «Як хусусияти тасмити қасидаву ғазал аз он иборат мебошад, ки байтҳои матлаи жанрҳои мазкур аксаран озод омада, баъд аз байти дуюм мусаччаъ мешаванд» [4, 31].

Чун баҳси тасмит ва хусусиятҳои он метавонад домандор бошад, мо идомаи онро ба фурсати дигар мегузорем ва дар ин ҷо бо таърифи бар қисмати аз ашъори ғиноии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, навъи дигари шеърро барои аҳли таҳқиқ пешниҳод мекунем, ки на дар шакли ғазал, балки дар шаклҳои мусаммату тарҷеъот эҷод шудааст. Пажӯҳиши баъдии ин намунаи ашъор метавонад онро чун навъи нав, ки тасмит ё унвони дигар хоҳад дошт, ба субут расонад. Аммо мо бар онем, ки ин навъи ашъор ғазал набуда, балки навъи нави шеърест, ки дар заминаи сурудҳои мусаммату тарҷеъашакл пайдо шудааст. Хусусиятҳои фарқкунандаи ин навъи ашъор дар эҷодиёти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ Румӣ аз инҳо иборат аст:

1. Бар хилофи аксари ғазалҳои бо санъати саҷъ эҷодгардидаи шуарои пешин, ки байти аввали онҳо аз қофияи дохилӣ озод аст, байти аввали ин навъ эҷодиёти Мавлоно дорои қофия мебошад. Ин навъи ашъорро дар миёни ғазалҳои шоир зиёд дидан мумкин аст ва инак чанд намунаи абёти аввали ин гуна ашъорро дар зер меоварем:

Ай нӯш карда нешро, бе хеш карда хешро,
 Бо хеш кун бехешро, чизе бидеҳ дарвешро [5, 32].
 Ай ту валиэхсони дил, ай хусни рӯят доми дил,
 Ай аз қарам пурсони дил в-ай пурсишат ороми дил [6, 215].
 Фақир аст ӯ, фақир аст ӯ, фақир ибн ал-фақир аст ӯ.
 Хабир аст ӯ, хабир аст ӯ, хабир ибн ал-хабир аст ӯ [7, 50].

2. Баъзан байти аввали ин гуна ашъор дар шеъри Мавлоно аз ҷаҳони қисми қофиядор иборат шуда, вале қофияҳои дохилии он на аз се балки аз ду ва албатта, ду қофияи дигари асосӣ иборат мешаванд. Мисол, дар матлаи ин ғазал:

Мутриби хушнавои **ман**, ишқ навоз ҳамчунин,
 Нағнағаи дигар **бизан**, пардаи тоза баргузин [6, 540].

3. Воҳиди шеърии ин гуна ашъорро банд ташкил медиҳад на байт. Чунончи, агар ин шеъри кӯчакро, ки дар воҳиди байт ва бо унвони ғазал дар «Девони Кабир» сабт шудааст, бар воҳиди банд қарор диҳем, он гоҳ мо шакли омехтаи мусаммату тарҷеъро ба даст меорем, ки номи нав талаб дорад:

Ай ойинай фақирӣ,
 Ҷонию чизи дигар.
 В-ай он-к дар замирӣ,
 Онию чизи дигар.
 Асрори осмонро,
 Андешаву ниҳонро,
 Аҳволи ину онро
 Донию чизи дигар.

Таърих баргузашта,
Бар инсию фаришта,
Хатҳои наонабишта
Хонию чизи дигар [6, 71].

4. Агар дар мисоли боло мисраъҳои охири ҳар банд (қисмати дуҷуми ҳар мисраи дуҷуми байт дар ғазал) танҳо бо ҷузъи калима («ҷонӣ», «онӣ», «донӣ», «хонӣ») аз ҳам фарқ кунанд, дар намунаҳои дигари ашъори шоир мисраъ комил такрор мешавад ва ин намуди ашъорро ба таронаҳои халқӣ монанд месозад. Яъне, дар ин намунаи ашъор аз банди аввал сар карда, мисраи восила дар охири ҳар банд, бидуни тағйир такрор мешавад, чунончи дар ин шеър:

Ай ёр, агар некӯ кунӣ,
Иқболи худ садгӯ кунӣ,
Ту бу-к рӯ ин сӯ кунӣ,
Бошад, ки бо мо хӯ кунӣ.

Ман гарди рахро костам,
Офокро оростам,
В-аз ҷурми ту бархостам,
Бошад, ки бо мо хӯ кунӣ.

Ман аз адам зодам туро,
Бар тахт бинҳодам туро,
Ойинае додам туро,
Бошад, ки бо мо хӯ кунӣ...[6, 221].

Чунон ки аз порчаи боло бармеояд, мисраи «Бошад, ки бо мо хӯ кунӣ» пас аз ҳар банд батакрор меояд ва он вазифаи нақаротро, ки ҳоси сурудҳои гуфторист, иҷро менамояд. Дар адабиёти навишторӣ ё худ китобӣ, онро «мисраи восила» мегӯянд, ки ягонагии шакли ва мазмунии бандҳои шеърро фароҳам меорад ва ҳоси навҳои мусаммат ва тарҷеъот аст. Новобаста ба баҳҳои мавҷуда доир ба чунин шаклҳои шеърӣ [3, 31], нахустин бор адабиётшинос Саъдоншоҳ Имронов онро навъи мусаммати тарҷеъот номида буд [1, 71-78] ва баъдтар профессорон Шохзамон Раҳмонов [4, 24-33] ва Раҳими Мусулмониён [2, 176-193] ин андешаро то андозае тақвият бахшиданд.

Профессор Раҳими Мусулмониён ҳангоми ташреҳ ва тафсири навъи тарҷеъот ба мисраи восила дучор омада, чунин андешаро иброз намуда буд: «Ҷоҳе шоирон баъди ҷаҳор мисраъ, ки яқинан аз рӯи принсипи мусаммат таълиф шудаанд, як байти тарҷеъ не, балки як мисраи восила меоранд». Муҳаққиқ барои тақвияти фикраш ду банди як шеъри шоир Мирзо Азими Сомиро, ки дар байни солҳои 1837-1908 зиндагӣ кардааст, меорад [2, 179].

Ҷои тазаккур аст, ки муҳаққиқ тарҷеъбанди овардашударо «яқинан аз рӯи принсипи мусаммат» таълифшуда қаламдод кардааст. Чунон ки гуфта шуд, андешаи дар заминаи мусамматҳо арзи ҳастӣ намудани ин гуна тарҷеъот ва маҳсусан бо як мисраи восила анҷомидани бандҳои шеърро аз ин пеш дотсент Саъдоншоҳ Имронов изҳор намуда буд. Муҳаққиқ зимни таҳлили афкори уламо аз хусуси чунин ашъори шоири асри XIX Шамсиддин Шохин ва бо дар назар доштани хусусияти жанрии мусамматҳо ба чунин хулоса меояд: «...дар мусаддас ҳамчун дар дигар навҳои мусаммати маъмулӣ байти охири ҳар як банд

такрор ва тағйир намеёбад. Пас аз ҳар як банд ба сифати накарот такрор гардидани як байт ё як мисраъ ва ё бо қофияи дигар омадани байте, ки он фикри асосии дар ҳар банд ифодаёфтаи шоирро ҷамъбасту пурқувват мекунад ва бо мазмуни худ робитаи маънавӣ-мантиқии байни бандҳоро мустақкам менамояд, онҳоро бо ҳам мепайвандад, аз хусусиятҳои асосии на жанри мусаммат, балки тарҷеъбанду таркиббанд мебошад» [1, 75]. Олим шеъри мавриди баҳс аз Шамсиддини Шохинро навъи шеърии мураббаи таркиббанд ё тарҷеъбанд номидааст.

Муҳаққиқон ва пажӯҳандагони ин гуна осор бар он ақидаанд, ки сарчашмаи асосии пайдоиши ин навъ дар адабиёти навишторӣ намунаҳои сурудҳои халқӣ мебошанд ва мо дурустии ин хулосаро дар сурудаҳои Мавлоно низ дарк мекунем.

5. Дар миёни ашъори лирикии Мавлоно Чалолуддин намунаҳое ҷой доранд, ки онро боз ҳам ба сурудаҳои мардумӣ баробар месозанд ва сирф шакли сурудҳои мардумиро ба худ гирифтаанд. Яъне, агар дар шеъри боло аз банди аввал сар карда, мисраи охири ҳар банд такорор шуда бошад, дар намунаҳои дигар мисраи восила, ки дар сурудҳои халқӣ накорот хонда шуда, барои пуртаъсир гардидани ҳадафи гӯянда хидмат мекунад, дар банди аввал яқдармиён меояд ва баъд аз он пас аз ҳар се мисраи дигар такрор мешавад. Чунончи:

Эй орзуи чонам,
 Аз мо салом бодат.
 Эй роҳати равонам,
 Аз мо салом бодат!
 Эй ёри баргузида,
 В-аз ёри худ бурида,
 Эй нури ҳар ду дида,
 Аз мо салом бодат!

Эй офтоби тобон,
 В-эй олам аз ту чун чон,
 Рӯят зи ман матобон,
 Аз мо салом бодат... [8, 48]

6. Тарзи дигари кофиябандии ин гуна ашъор низ мушоҳида шуд, ки қобили таваҷҷуҳ аст. Масалан, дар бархе аз ашъори шоир матлаъ муқоффо омада, пас аз он қисмати дуюми мисраи байти матлаъ дар мисраҳои ҷуфт такрор мешавад. Ва агар мо онро бар мабной байт нею бар асоси банд нависем, ҳамоно таронаи халқиро дар шакли мусаммати тарҷеъот ба даст меорем, чунончи:

Ай нури афлоку замин,
 Чашму чароғи ғайббин.
 Ай ту чунину сад чунин,
 Махдуми чонам Шамси дин.
 То ғамзаат чун рӯз шуд,
 В-он зулфи анбарбез шуд,
 Чон бандаи Табреш шуд,
 Махдуми чонам Шамси дин.

Хуршеди чон ҳамчун шафак,
 Дар мактаби ту навсабак,
 Ай бандаат хосони Ҳак,
 Махдуми чонам Шамси дин.
 Ай баҳри иқболу шараф,
 Сад моҳу шохат дар канаф,
 Бардоштам пеши ту каф,
 Махдуми чонам Шамси дин...[6, 521].

7. Дар «Девони кабир»-и Мавлоно мо бо шакли дигари шеърӣе дучор омадем, ки умуман ғазал нест. Шакли қофиябандии ин намунаи ашъор дар ҳар банд алоҳида аст ва комилан шакли мусаммати мураббаъ дорад, вале он куллан побанди шаклҳои анъанавии мусамматҳо ҳам нест. Ҳарчанд муҳаққикон ба чунин навъи мусаммат дар шеърӣ мутақаддимин дучор шуда бошанд ҳам (аз ҷумла, Раҳими Мусолмониён тасдиқ мекунад, ки «муаллифи «Дурраи Начафӣ» Начафқулӣ Мирзо аз мусаммати мусаддасе ёдовар мешавад, ки ҳар банде аз вай қофияи ягона дорад» [2, 1990, с. 178]), шояд Ҷалолуддини Балхӣ аз аввалинҳо бошад, ки ба ин шакл дар адабиёти форсии тоҷикӣ шеър сурудаст.

Шеър ин аст:

Ай дил, нагӯӣ чун шудӣ?
 Дар ишк рӯзафзун шудӣ,
 Гоҳе зи ғам Мачнун шудӣ,
 Гоҳе зи меҳнат хун шудӣ.

Дар ишқи ту чун дам занам,
 Сад фитна шуд андар адам,
 Ай мутриби ширинкадам,
 Мезан наво то субҳдам.

Гуфтам, ки шуд хангоми май,
 Мо ғарқа андар воми май,
 Не, не, раҳо кун номи май,
 Мастон нигар бе чоми май...[7, 233-234].

Навъи ашъори мавриди назар асосан дар шакли мураббаи тарҷеъбанд ё таркиббанд эҷод шудааст ва таҳти жанри ғазал қарор гирифтани ин навъи осори Мавлоно маҳз ба ҳамин сабаб аст, зеро агар асоси онҳоро бар байт қарор диҳем, онҳо ба ғазал монанд мешаванд. Бар замми ин, аксари ғазалҳои Ориф бар санъати сачъ эҷод шудаанд ва хонанда бидуни тавачҷуҳи жарф бар шаклу қолаби онҳо наметавонад ин гуна ашъорро аз ҳамдигар бишносад. Аз ин лиҳоз, зарур аст ба шаклу навъу жанри осори ғиноии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ тавачҷуҳи бештар шавад ва таҳлилҳои жарфтар дар ин самт анҷом ёбанд. Намунаи ашъоре, ки мо онро навъи мусаммани тарҷеъот ном ниҳодем, аз ҷиҳати тарзи баён, интиҳоби ибораҳо, мустафоди санъатҳои лафзӣ бадеӣ ва ҳатто мазмуну мундариҷааш низ нозукикову хосиятҳои алоҳидаро доро ҳаст, ки зарурат ба пажӯҳиши бештар доранд.

Ҳамин тариқ, намунаҳои шеърӣ мавриди назари мо бо хусусиятҳои зеринашон аз ашъори дигари Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ фарқ мекунад:

- шакли қофиябандии онҳо дигар аст;
- воҳиди шеърӣ онҳо банд аст, на байт;
- ин навъи ашъор бар сабк ва шеваи таронаҳои халқӣ (сурудҳо) суруда шудааст;
- шеваи гуфтор (лафзи бадеӣ) ва тасвири таъбирҳои онҳо содаву равонанд;
- шӯро ҳаяҷони ғӯянда дар онҳо фаровон ба назар мерасад;
- сароидани онҳо дар навоҳои баланди шӯрангез анҷом шуда, ба мативҳои ҳолатҳои беҳудӣ рост меояд;
- онҳо аз ҷиҳати сохтор ва шакли адабӣ ба навъҳои мусаммату тарҷеъот марбутанд.

КИТОБНОМА

1. Имронов, С. Доир ба хусусияти жанри ду шеъри Шамсиддин Шохин / С. Имронов // Образ ва маҳорати бадеӣ. – Душанбе: УДТ ба н. В.И. Ленин. 1980. – С 71-78.
2. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
3. Охонниёзов, В.Д. Пайдоиш ва ташаккули шеъри муаллифӣ ба забонҳои помирӣ / В. Д. Охонниёзов, 2017. – Душанбе: Эрграф. – 330 с.
4. Раҳмонов, Ш. Мусаммат: ташаккул ва таҳаввули он / Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 172 с.
5. Румӣ, М. Ҷ. Девони кабир / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. Дар чаҳор чилд, чилди якум. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш, 2007. – 687 с.
6. Румӣ, М. Ҷ. Девони кабир / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. Дар чаҳор чилд, чилди дуввум. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш, 2007. – 710 с.
7. Румӣ, М. Ҷ. Девони кабир / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. Дар чаҳор чилд, чилди сеюм. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Дониш. – 772 с.
8. Табрзӣ, Ш. Тулӯи офтоб (Гулчини ғазалиёт) / Шамси Табрзӣ. Таҳия ва муқаддима аз Абдулҳай Комилӣ. Бидуни соли нашр ва номи ношир. – 64 с.
9. Фурӯзонфар, Б. Шарҳи аҳвол ва осори Мавлоно. Бо кӯшиши Ҷаъфар Ранҷбар ва Масъуд Миршоҳӣ / Б. Фурӯзонфар. – Душанбе. Бидуни номи ношир. – 248 с.
10. Хуросонӣ, А. М. Мавлоно дар олами ғазалу тарона / А. М. Хуросонӣ. Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. Девони кабир. Дар чаҳор чилд, чилди якум. – Душанбе: Дониш, 2007. – С. 9-20.

ТАРОНАҲОИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Бо вуҷуди шухрати беандоза доштани шахсият ва осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ Румӣ, на ҳамаи тарафҳои ҳаёт ва вижагиҳои осораи ошқору собит гардидаанд. Дар ин мақола як тарафи ҳанӯз дуруст наомӯхта ва

пажӯҳишнадидаи осори манзуми Мавлоно Ҷалолуддин, яъне дуруст муайян намудани навъҳо ё жанрҳои ашъораи, мавриди баррасӣ қарор гирфтааст. Аксари донишмандон ва пажӯҳандагон эҷодиёти Мавлоно осори гиноии ӯро асосан аз газал иборат донистаанд, вале на ҳамаи газалҳои ашъораи дар қолаби жанри газал сароида шудаанд. Ҳадафи мақола ҷалби тавачҷуҳи мавлавишиносон ба навъи дигари ашъори гиноии ӯ аст, ки газал нест. Муаллифи мақола бар мабнои таҳлили баъзе аз намунаҳои ашъори Ориф ба хулоса меояд, ки бархе аз газалҳояш шакли комилишудаи таронаҳои халқӣ буда, аз хусусиятҳои зерин иборат мебошанд: 1) шакли қофиябандии онҳо дигар аст; 2) воҳиди шеърӣ онҳо банд аст, на байт; 3) ин намуди ашъор бар сабк ва шеваи таронаҳои халқӣ (сурудҳо) суруда шудааст; 4) шеваи гуфтор (лафзи бадеӣ) ва тасвиру таъбирҳои онҳо содаву равонанд; 5) шӯру ҳаяҷони гӯянда дар онҳо фаровон ба назар мерасад; 6) сароидани онҳо дар навоҳои баланди шӯрангез анҷом шуда ба мотивҳои ҳолатҳои беҳудӣ рост меояд; 7) онҳо аз ҷиҳати сохтор ва шакли адабӣ ба навъҳои мусаммату тарҷеъот марбутанд.

Калидвожаҳо: Ҷалолуддини Балхӣ Румӣ, жанрҳои лирикӣ, ашъори гиноӣ, газал, тарона, байт, банд, шакл, навъ, қофиябандӣ, воҳиди шеърӣ, мусаммат, тарҷеъот.

ПЕСНИ МАВЛАНА ДЖАЛАЛУДДИНА БАЛХИ

Несмотря на огромную известность личности и творчества Мавлана Джалалуддина Балхи Руми, не все стороны его жизни и особенности его творчества раскрыты и доказаны. В данной статье рассматривается аспект поэтического творчества Мавлана Джалалуддина, который еще не был должным образом изучен и исследован, а именно правильное определение типов или жанров его стихов. Большинство учёных и исследователей творчества Мавлана считали, что его лирические произведения состоят преимущественно из газелей, однако не все его газели исполнены в стиле этого жанра. Целью данной статьи – привлечь внимание учёных к другому типу его лирической поэзии, не являющийся газелью. На основе анализа некоторых образцов стихотворений Орифа автор статьи приходит к выводу, что некоторые из его газелей представляют собой усовершенствованные формы народных песен и имеют следующие особенности: 1) различна их рифмованная форма; 2) их поэтической единицей является строфа (банд), а не байт; 3) этот вид поэзии творятся в стиле народных песен; 4) стиль речи (литературный язык), их образы и интерпретации просты и свободны; 5) в них обильно волнение говорящего; 6) их пение исполнено высокими, зажигающими тонами и соответствует мотивам самоотречения; 7) по структуре и литературной форме они родственны типам мусаммата и тарджеата.

Ключевые слова: Джалалуддин Балхи Руми, лирические жанры, лирическая поэзия, газель, песня, стих, строфа, форма, тип, рифма, поэтическая единица, мусаммат, тарджеат.

SONGS OF MAWLANA JALALUDDIN BALKHI

Despite the enormous fame of the personality and work of Mawlana Jalaluddin Balkhi Rumi, not all aspects of his life and features of his work have been revealed and proven. This article examines an aspect of Mawlana Jalaluddin's poetic work, that has not yet been properly studied and researched, namely the correct definition of the types or genres of his poems. Most scholars and researchers of Mawlana's work believed that his lyrical works consist mainly of ghazals, but not all of his ghazals are written in the style of this genre. The purpose of the article is to draw the attention of scholars to another type of his lyrical poetry, which is not a ghazal. Based on the analysis of some samples of Orif's poems, the author of the article comes to the conclusion that some of his ghazals are improved forms of folk songs and have the following features: 1) their rhymed form is different; 2) their poetic unit is the stanza (band), not the bayt; 3) this type of poetry is performed in the style of folk songs; 4) the style of speech (literary language), their images and interpretations are simple and free; 5) they are rich in the speaker's excitement; 6) their singing is performed in high, fiery tones and corresponds to the motives of selfless situations; 7) in structure and literary form they are related to the types of musammat and tarjeot.

Keywords: *Jalaluddin Balkhi Rumi, lyric genres, lyric poetry, ghazal, song, verse, stanza, form, type, rhyme, poetic unit, musammat, tarjeot.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Охонниёзов Варка Дӯстович – д.и.ф., сарҳодими илмии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ. **Нишони:** Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Усмон Холдоров 4. **Тел:** (+992) 93 593 1693; **E-mail:** shuwoz@mail.ru

Сведения об авторе: Охонниёзов Варка Дустович – д.ф.н., главный научный сотрудник Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. **Адрес:** Таджикистан, ГБАО, г. Хорог, улица Усмона Холдорова 4. **Тел:** (+992) 93 593 1693; **E-mail:** shuwoz@mail.ru

Information about the author: Okhonnioyozov Varka Dustovich, Dr. of Philology, Leading Scientific of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov under the NAST. **Address:** 4 Usmon Kholdor St. Khorog, GBAO, Tajikistan. **Phone:** 935931693; **E-mail:** shuwoz@mail.ru

МУНАҚҚИДИ ДАҚИҚНАЗАР ВА МАСЪУЛИЯТШИНОС

Беҳрӯзи Забехулло

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Нақди адабии асри XX-и тоҷикро бидуни Соҳиб Табаров тасаввур кардан ғайримумкин аст. Ӯ аз мунаққидони дақиқназар, масъулиятшинос ва сермахсули таърихи адабиёти тоҷик дар садаи бистум ба шумор меравад. С. Табаров шогирди Евгений Эдуардович Бертелс, шарқшиноси маъруфи рус буда, рисолаи номзадии худро дар Институти шарқшиносии Академияи илмҳои СССР, ки ҳамаи аъзои Шуро академикҳо ва аъзо-корреспондентони АИ СССР буданд, Ҳимоя кардааст. Яъне Соҳиб Табаров бо мактаби адабиётшиносӣ ва баҳусуи равиши нақди адабии русҳо ошноии комил дошта, таҷрибаи андӯхтаи худро ҳангоми таҳлилу арзёбии арзиши осори бадеӣ дар Тоҷикистон огоҳона ба қор гирифтааст. С. Табаров бо усули таҳқиқӣ ва шеваи таҳлилии асарҳои бадеии мунаққидони барҷастаи рус, ба монанди В.Г. Белинский, Н.А. Чернишевский, Н. Добролюбов, Г.В. Плеханов, А.В. Луначарский, В.И. Баронов, Ю.И. Суровцев, Е.Э. Бертелс, Брагинский ва ғ... ошноии комил пайдо карда, ба таври хирфай ба осори адабиёти советии тоҷик баҳогузорӣ кардааст. Аз ҳамин рӯ, нақдҳои адабии ӯ аз ҷиҳати дақиқназарӣ, ҳуҷҷатнокӣ ва услуби таҳлилий воқеъбинонаву асоснок аз дигар мунаққидони ҳамзамонаш фарқ мекунад.

Фаъолияти мунаққидии Соҳиб Табаровро метавон ба чанд марҳала тақсимбандӣ кард:

1. Омӯзиш ва таҳлилу баррасии ҳаёту фаъолияти симоҳои абарҷастаи адабиёти классикии тоҷику рус ва дигар намояндагони адабиёти ҷаҳон аз қабилҳои Рӯдакӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абулқосими Фирдавӣ, Саъдии Шерозӣ, Дақиқӣ, Носири Хусрав, Аҳмади Дониш, А.С. Пушкин, Л.Н. Толстой, А.П. Чехов, Иван Франко, Максим Горкий, В.Г. Белинский, Бетховен, Ж.Б. Моляк ва дигарон.

2. Таълифи асари назарӣ дар мавриди усули таҳқиқу арзёбии маҳсули адабиёти советии тоҷик ва дар заминаи он нақду таҳлилу осори адибоне, ки дар нимаи аввали асри XX, ки бори асосии назму насри тоҷикро ба дӯш гирифта буданд. Дар ин давра арзиши адабиву эстетикӣ асарҳои Ҳаким Карим, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Сотим Улуғзода, Бокӣ Раҳимзода, Ҷалол Иқромӣ, Раҳим Ҷалил ва дигарон мавриди таваҷҷуҳи ин мунаққиди дақиқназар қарор гирифтааст.

3. Нақду таҳлилу осори адибони ҷавон дар нимаи дууми асри XX. Ҷунони профессор Аламхон Кӯчарзода дар ин замина менависад: «Дигар аз хусусиятҳои хоси нақди Соҳиб Табаров дар он аст, ки устод зиёдтар асарҳои истеъдодҳои ҷавонро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор медиҳад ва бо ҳамин, ҷи хеле ки аз тақризҳои пайдарпайи мунаққид ба осори Муъмин Қаноат, Фазлиддин Муҳаммадиев, Муҳиддин Хочаев, Юсуфҷон Ақобиров, Ғоиб Сафарзода, Гулруҳсор Сафиева, Ҳабибулло Файзулло... бармеояд, адибони ҷавони соҳибистеъдодро бо роҳи мақбул ва самараноки эҷодӣ ҳидоят менамояд. Ин

нақд, ки муносибати адабиёти бадеиро ба ҳаёти воқеӣ талқин мекунад, чи хеле ки адабиётшиносон низ ишора кардаанд, усули таҳқиқу танқиди мунаққидони бузурги рус В.Г. Белинский, Н.А. Чернишевский ва Н. Добролюбовро ба хотир меорад» [8, 7-8].

4. Марҳалаи ҷаҳоруми фаъолияти мунаққидии Соҳиб Табаров ба даврони «бозсозии горбачёвӣ» ва даврони Истиқлоли Тоҷикистон рост меояд. Дар давраи мазкур низ ба қавли устод Кӯчарзода «Ҳар як тадқиқоти анҷомдодаи устод Табаров дорои ҷанбаи амиқи таҳлилӣ мебошад ва тамоми паҳлуҳои мундариҷавию лафзии осори адибони ибтидоӣ асри ХХ-ро фаро гирифта, иртиботи эҷодии нависандагонро ба замон ва воқеаҳои иҷтимоӣ давр нишон медиҳад» [8, 3-4].

Дар нақду таҳлили асарҳои бадеӣ симои Соҳиб Табаров ҳамчун назарияпардозӣ дурандеш ва мудофеи арзишҳои инсонӣ ва эстетикӣ бадеӣ зоҳир мешавад. Нақди ӯ воқеъбинона ва ба дур аз ҳаёлпардозӣ бепоя аст.

Масалан, устод Соҳиб Табаров соли 1964 маҷмуаи «Ситораҳои замин»-и Муъмин Қаноатро нақд карда, хусну кубҳи шеърҳои маҷмуаи мазкурро ба тафсил баён кардааст. Ӯ «Сисилаҳои Карпат»-ро баррасӣ намуда, ба ин натиҷа мерасад, ки баъзе шеърҳо дар ин силсила саросемавор эҷод шудаанд ва агар шоир диққати бештар ба ҳарч меод, метавонист мавзӯ ва масъалаҳои муҳимтареро ҳангоми сафар ба Украина пайдо ва инъикос намояд. Ӯ дар ин мақола шоири ҷавон Муъмин Қаноатро ба хотири он ки дар шеър аз баёни мавҳуми маҷҳул даст қашида, ба тасвири мавзӯҳои конкретӣ ғароиш пайдо кардааст, ситоиш намуда, менависад: «Маҷмуаи «Ситораҳои замин» аз инкишофи маҳорати эҷодии Муъмин Қаноат гувоҳӣ медиҳад. Мавзӯ ва хусусиятҳои бадеии ашъори ӯ сол то сол равшантару возеҳтар шуда, дар назм услуби ҳоси шоир муайян гардида истодааст» [7, 24]. Ба ҳамин равиш устод теъдоди зиёде аз ашъори шоирони ҷавони нимаи дувуми асри ХХ-ро нақду баррасӣ карда, дар баробари нишон додани хатоҳои мафкуравӣ ва заъфу кубҳи шеърҳо, хусни ашъори онҳоро низ ба хубӣ нишон додааст.

Қобили зикр аст, ки Соҳиб Табаров дар нақду арзёбии осори адибони советӣ, ҳамчун шаҳрванди мамлақати сотсиалистӣ ба мақсаду маром, идеали эҷодӣ, сабку услуб (яъне методи реализми сотсиалистӣ) ва талаботи замон саҳт пойбанд буда, ҳар гуна инҳироф аз усулҳои таъиншударо беибафош мекард. Ӯ мунаққидиро масъулияти иҷтимоӣ ва таърихӣ медонист ва тамоми неруи зеҳнии худро барои иҷрои ин рисолат сарф менамуд. Устод Табаров дар мақолае бо номи «Ҷавобгарӣ дар назди таърих», ки дар моҳи марти 1972 ҷоп шудааст, вазифаи мунаққидро ин гуна таъриф мекунад: «Мунаққиди адабӣ чун ҳар як санъаткори советӣ баҳри пойдорӣ ва ғалабаи идеалҳои коммунистӣ ҳаёт ба сар бурда, ҳама гуна муваффақиятҳои эҷодии ҳамкасбони худро бо самимият пешвоз мегирад, аз ҳар саҳву хато ва камистеъдодию бемуваффақиятии онҳо ба ташвиш меояд; барои раванқи комёбиҳои эҷодии санъаткорон ҳамаҷониба кумак мерасонад ва баҳри барҳам додан ва ё кам гардидани норасоҳои ҷудоғонаи эҷодии санъаткорон ёрии амалии худро дарег намедорад» [14, 30-31].

Ӯ дар баробари иҷрои талаботи меъёрҳои пешгузоштаи ҷамъият дар назди адибон, дар осори адабии онҳо ҳамчун мутахассис образҳои бадеӣ,

мавзуъҳои тоза, жанру намудҳои нав, задухурд ва низоҳои ҳаётиро ҷустуҷу намуда, аз ҳамин зовия ба асарҳои бадеӣ баҳо меод.

Аз назари Соҳиб Табаров ҳеч адабиёт бе идеология вучуд дошта наметавонад, ҳатто деидологизатсияи санъат низ як навъ идеология маҳсуб мешавад. Ў дар ин замина менависад: «Дур шудани баъзе нависандагон аз мавзуъҳои ҳозирзамон, аз масъалаҳои пурқимату яқумдараҷа, инкор намудани тасвири шахсияти маънавиёти бойдошта ва гуногунхарактери идеалии муосир, сустию харобии задухурд ва низоҳои барҷастаи ҳаёти ва ҷойи онҳоро ишғол кардани инъикоси ҳасби ҳоли фардӣ, ғаму андӯх, худвасфкунӣ, ё худмазамматнамоӣ, ишқварзиҳои маҳрамона ва амсоли онҳо нишонае аз ин «назария» (яъне деидологизатсия дар адабиёт) ба ҳисоб меравад» [8, 33].

Баъзе эродҳое, ки мунаққид Соҳиб Табаров ба осори ҳамзамонони худ гирифтааст, ҳанӯз ҳам ҳамчун проблема дар адабиёти даврони истиқлол низ қобили мушоҳида ҳастанд: «Дар солҳои охир дар ашъори ягон-ягон шоири тоҷик ҳодисаи дигар: дуршавӣ аз масъалаю муаммоҳои зарурии зиндагӣ, кам ҷустуҷӯ кардани мавзуъҳои муҳимми муосир ва навҷӯиҳои камқимати навъҳои нави шеър ба назар мерасад. Дар ин гуна шеърҳо на танҳо масъалаҳои муҳимми замон ба миён гузошта ва ҳал карда нашудаанд, балки ягонагии мазмуну шакл, рабти мустаққамаи мавзӯ ва ғоя, яклухтии фикр ва аниқияти образҳои шеърӣ кам ба ҷашм мерасанд... Давраи мо садҳо рустамҳову гурдофаридҳои муосирро тавлид мекунад. Вале имрӯз қисме аз қаҳрамонони шоирону шоирагони тоҷик гоҳо мафтунӣ сароиши ишқи ноқому барабасрафтаи худ гаштаанд, ё дар фироқи ёри гурезпо ашқ мерезанд ва ё ўро дуои нек менамоянд, ки ў, дар ишқварзӣ чӣ тавр сӯхтану ҷон фидо карданро ба ин қабил қаҳрамонони лирикӣ ёд додааст. Агар ин гуна шеърҳоро як ё якчанд шоиру шоираи камистеъдод ва навқалам мекард, илочи давои онро ёфтагон осон мешуд. Аммо, афсӯс, ки ҷунин ишқи пурсӯзу гудоз, ғаму андӯх ва ноқомӣро фироқро баъзе шоирони хеле боистеъдод ва умеду орзуи қалони ояндаи адабиётнамон месароянд» [8, 34].

Ў ба ҳамин минвол асарҳои адибон аз қабилӣ Муъмин Қаноат, Ҳабибулло Файзулло, Мостон Шералӣ, Озод Аминзода, Мавҷуда Ҳақимова, Муҳиддин Ҳоҷаев, Саттор Турсун, Юсуфҷон Ақобиров, Сорбон, Ҷумъа Одинаев, Маъруф Бобочон, Меҳмон Бахтӣ, Султон Сафаров, Файзулло Ансорӣ, Аъзам Сидқӣ ва дигаронро бо ҳисси баланди масъулиятшиносӣ ва дақиқназарона таҳлилу баррасӣ намуда, равандҳои назму насри адабиёти советии тоҷикро мушаххас намуда, роҳу равишҳои рушду такомули адабиётро дар давраи муосир муайян кардааст.

Устод Соҳиб Табаров мавқеъ ва присипҳои эҷодии устод Айниро дар наср ва услуби устод Турсунзодаро дар назм намуна ва сармашқи ибратомӯз барои адибони ҷавон медонист ва аз инҳирофоти мафкуравие, ки баъдҳо дар зехни баъзе адибони тоҷик нуфуз карда буд, сари вақт хушдор дода буд. Мунаққид аз ин ки дар осори эҷодшудаи нимаи дувуми асри XX «персонажҳое, ки дорой хислат ва характери барҷастатарини фардӣ бошанд ва бо нишонаҳои маълуму машҳури миллии худ дар хотири хонандагон ҷун образҳои Ёдгору Гулнор, Ҳасани аробакаш, Шодӣ, Нурали, Сафар Одинаев, Пулод, Гулрӯ, Фирӯза, Ҳайдаркул ва амсоли онҳо абадӣ нақш банданд, ҷустуҷӯ кардан ва

ёфтан амри мушкил аст» изхори нигаронӣ карда, сабаби онро таъсири назарияи дегерозатсия (инкори қахрамонон) дар адабиёт арзёбӣ кардааст. Дар ин замина метавон эродҳои ӯ дар мавриди инхирофоти фикрӣ дар баъзе шеърҳои Бозор Собирро, ки дар муқобили андешаҳои ҷомеаи сотсиалистӣ қарор гирифта буд, мисол овард. Интиқодҳои беғаразонаи мунаққид баҳсҳоеро дар ҷомеаи адабии тоҷик барпо карда буд. Аммо бо гузашти солҳо ва фурупошии давлати Шӯравӣ шоири диссиденти тоҷик аз афкори демократмаобонаи худ изхори надомату пушаймонӣ кард. Устод Бозор баъдан менависад: «Моро дар замони ҳангомаҳои демократияи амрикоӣ... фиреб дода буданд. Мо саҳт фиреб хӯрдём» [4]. Устод Бозор Собир дар муқаддимаи китоби «Хуни қалам»-аш боз ба ҳамин мавзӯ бармегардад ва низоми капиталистиро ин гуна тавсиф мекунад: «Чамъияте, ки аз бою камбағал иборат аст, ба ҳеч вачҳ демократӣ нест ва демократӣ намешавад. Ту дар муҳити капиталистӣ ҳатто барои се рӯзак қафолати қору манзили озука надорӣ, агар имрӯз не, фардо ё пасфардо ҳамчун бехонумон ба сӯи куттии ахлоту ба зери қадом купруке хоҳӣ рафт. Ҳеч шахси бовичдон бо капитализми мурдабозори ҷаҳонии дурӯғу дағо ва туршоби даҳшатноки бадахлокию маразу «бомж»-игарӣ муросо карда наметавонад. Ва ҳар касе, ки бо ин паразит мубориза намебарад, бевичдон аст. Капитализмро ҳеч илму олиме ихтироъ накардааст. Ин ташкилоти судхӯрону савдогарону ҳаннотону қалтабонону айёруну чарчинфурӯшону кисабурону қиморбозони ҳаромхӯр асту бас» [3, 3-4].

Гузашта аз ин, дар доираи нақди мунаққид ҷаҳонбинии васеъ, тафаккури амиқ ва завқи бадеию эстетикӣ барои эҷоди асарии бадеӣ унсури муҳиму ҳалқунанда ба ҳисоб меравад. Ӯ эҷоди шеъри баландро мусталзами доштани афкори баланд ва ҷаҳонбинии васеъ медонист. Бино бар ин, Соҳиб Табаров ҳангоми муқоисаи хусусиятҳои шаклию поэтикӣ ва миқдорию сифатии маҷмуаи «Ошӯни уқоб»-и Султон Шохзода бо маҷмуаи «Гуҳфаи ҷавонӣ»-и устод Мирзо Турсунзода менависад: «Вай ҳамчун шоири даврони худ – шоири солҳои ҳафтодуму ҳаштодум дар атрофи ҳамон доираи мавзӯ ва масъалаҳое, ки на он қадар қимати калони иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ доранд, суҳан меронад. Худи шоир ҳам дар доираву ҳудуди онҳо қору зиндагӣ менамояд ва аз онҳо лаҳзае берун намебарояд» [8, 130].

Қобили ёдоварист, ки яке аз ҳадафҳои методи реализми сотсиалистӣ дар баробари эҷоди асарҳои конкрету пурмазмун аз ҳаёти ҷомеаи сотсиалистӣ ҳамчунин муборизаву муқобала бо ҷараёну равияҳои адабӣ эстетикӣ зидди ҷомеаи сотсиалистӣ низ буд. Соҳиб Табаров ба унвони намоёнда ва мунаққиди ҳамин адабиёт бо садоқати том рисолати адабии худро дар ҳамин қорҷӯб анҷом додааст ва дар бисёр мавридҳо афқору андешаҳои ӯ дурусттар аз об даромадаанд, зеро шиори адабиёти советӣ шаклан миллӣ ва мазмунан сотсиалистӣ буда, ҷанбаҳои назариявии нақд таҳлили устод Соҳиб Табаров ҳанӯз ҳам барои ташаккули адабиёти миллӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол қорсозу судманд мебошанд.

Тавачҷуҳ ба ҷаҳонбинии адиб ва мавқеи сиёсии он дар замони сотсиалистӣ ба ин маънӣ набуд, ки мунаққидон ба арзиши бадеӣ ва ҳунарии асар диққат надода бошанд, балки мутолиаи нақди мунаққидони ин давра собит мекунад, ки онҳо дар ин замина ҳам мутахассисони серталабу саҳтгире будаанд.

Тавсифи сатҳӣ ва хушқу холии идеологӣ низ аз назари мунаққиди серталаб писандида нест. Ӯ дар тамоми нақдҳои бештар ба маҳорати адабии шоирону нависандагон тавачҷуҳ намуда, аз ҳамин зовия асарҳои бадеиро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Устод Соҳиб Табаров дар ин замина менависад: «Образ чону руҳи адабиёт, аз он ҷумла назм аст. Ҳангоме ки шоир образи бадеии воқеӣ-реалӣ, конкретӣ, муайяну мафҳум эҷод намекунад ва ё эҷод карда наметавонад, шеърӣ ӯ бе болу пар мегардад. Образи шеърӣ тасхиркунандаи дил ва бойгардонандаи маънавиёти ақлу тафаккури хонадагон мебошад. Мубориза баҳри образи ҳақиқии шеърӣ мубориза баҳри фатҳи ақлу дили хонандагон низ мебошад» [8, 39].

Устод Соҳиб Табаров ҳамчун мунаққиди масъулиятшиносу дақиқназар на танҳо нозири раванди эҷоди адибони тоҷик буд, балки осори тарҷумашудаи адибони ҷаҳонӣ ба забони тоҷикӣ ва тарҷумаи асарҳои нависандагони тоҷик ба забонҳои дигарро низ бо диққат мутолиа карда, хусну кубҳ ва хатои мафкуравӣ ва таърихии содиршуда дар онҳоро низ ошқору ислоҳ қардаст. Ӯ аз ҷумлаи мунаққидонест, ки хато ва заъфҳои содиршуда дар тарҷумаи повести «Одина»-и устод Айнӣ ва ҳамчунин иштибоҳоти таҳрифоти адабиётшинос З.Г. Османова дар таҳлили шеъри «Навиди Вахшстрой»-и П. Сулаймонӣ ва саҳву хатоҳои адабиётшиноси рус В.Ф. Огнев дар бораи фальолияти эҷодии устод Мирзо Турсунзодаро ошқор намуда, ба онҳо посух додааст.

Аз сӯи дигар, Соҳиб Табаров бо таълифи мақолаи «Назми нағз тарҷумаи хуб металабад» тарҷумаи ашъори шоирони Беларус ба забони тоҷикиро таҳлилу баррасӣ намуда, дар ин замина нақде холисонаву дилсӯзона пешниҳод қардаст. Мунаққид аз тарҷумаҳои сатҳӣ ва сахлангоронаи ашъори Максим Танк тавассути мутарҷим (Бурҳон Фаррух) ба хурӯш омада менигорад: «...Ҳеч боварии кас намеояд, ки порчаҳои боло шеъранд. «Мисраъҳои» болоро на шеър, балки як навъ безътиной ва ҳатто таҳқир ба шеърӯ шеърят, ба поэтикаю бадеиёти назм номидан мумкин аст» [8, 166]. Дар идома мунаққид аз тарҷумаи қисме аз ашъори асосгузори адабиёти советии беларус Якуб Колас тавассути Муҳиддин Фарҳат ва Нодир Шанбезода изҳори ризоят қарда, зимни ишора ба камбуди кори онҳо менависад: «М. Фарҳат ба мисли Н. Шанбезода аз тамоми қонуният ва нозуқиҳои шаклу услуб, санъату поэтика, вазну қофия, жанру намудҳои назми тоҷик пурра воқиф аст ва дар ҳақиқати ин масъала яке аз сарварони номдори назми тоҷик ҳисоб меёбад» [8, 167].

Ба ҳамин тартиб бо мутолиаи нақдҳои устод Соҳиб Табаров хонанда ба ҷунин ҳулоса меояд, ки ҳангоми нақду баррасии маҳсули адабӣ ҳеч унсуре ба ҷуз таҳассус ва эҳсоси масъулият дар коргоҳи эҷодии мунаққид таъсиргузор набуда, муҳаққиқ аз сари ихлосу садоқат рисолати адабии ҳешро анҷом додааст. Нақдҳои ӯ дақиқ, мустанад ва саршор аз назарияву амалияи равиши эҷоди асари бадеӣ мебошанд.

КИТОБНОМА

1. Абдуманнон, А. Аз дирӯзу имрӯзи адабиёти тоҷик / А. Абдуманнон. – Душанбе: Адиб, 2022. – 480 с.

2. Нарзикул, М. Чусторхо дар назму наср ва нақди адабии муосир / Мисбоҳиддини Нарзикул. – Душанбе: ҶДММ «Аршам», 2022. – 406 с.
3. Собир, Б. Хуни қалам / Бозор Собир. – Душанбе: Шучоат, 2010. – 132 с.
4. Собир, Б. Бехтарин система сотсиализм аст! / Бозор Собир // СССР, 30 сентябри 2010.
5. Саидзода, Ҷ. Бозор Собир – шоири танҳои миллат / Ҷ. Саидзода. – Душанбе: Адиб, 2024. – 382 с.
6. Саидзода, Ҷ. «Намунаи адабиёти тоҷик» «Шоҳнома»-и дигар аст / Ҷ. Саидзода. – Душанбе: Дониш, 2024. – 416 с.
7. Суханро қудрати чонофарин бахшид. – Душанбе: Дониш, 2022. – 254 с.
8. Табаров, С. Материалҳо оид ба омӯхтани адабиёти советии тоҷик / С. Табаров. – Душанбе, 1948.
9. Табаров, С. Садриддин Айни – асосгузори адабиёти советии тоҷик / С. Табаров. – Душанбе, 1954.
10. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм. Ҷ. 1 / С. Табаров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 254 с.
11. Табаров, С. Методи таҳлили асарҳои бадеӣ / С. Табаров. – Душанбе, 1992.
12. Табаров, С. Асосҳои назариявии танқиди адаби. Китоби сеум (Дастури таълимӣ) / С. Табаров. – Душанбе, 1999. – 244 с.
13. Табаров, С. Зиндагиномаи Садриддин Айни (1975–1899) / С. Табаров. – Душанбе, 2009.
14. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм. Ҷ. 6 (Таҳиягарон: А. Кӯчарзода, Б. Забеҳулло; Мухаррир: Л. Шарифзода. – Душанбе: Дониш, 2024. – 254 с.
15. Ҳаким, А. Пажӯҳиш ва нақди шеър / Аскар Ҳаким. – Душанбе: Дониш, 2022. – 652 с.

МУНАҚҚИДИ ДАҚИҚНАЗАР ВА МАСЪУЛИЯТШИНОС

Соҳиб Табаров дар нақди адабиӣ дар асри ХХ нақши барҷастае дорад. Адабиёти советӣ бидуни нақдҳои ин мунаққиди пуркор номукамал менамояд. Ӯ ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз назари амалӣ назму насри тоҷикро аз зовияҳои гуногун нақду баррасӣ карда, ҳусну қубҳи онро муайян намудааст. Соҳиб Табаров нақдро «ҷавобгарӣ дар назди таърих» медонист ва ҳамчун мунаққид ҳангоми таҳлили асарҳои бадеӣ масъулона амал мекард.

Соҳиб Табаров дар баробари таҳлили равандҳои ташаққули назму насри адабиёти давраи советӣ, ҳамчунин барои аксари шоирону нависандагони ҷавони ҳамзамони хеш нақду тақризи муфассал таълиф намуда, барои ташаққули ҳунари бадеи чанд насл ба сифати муаллиму раҳнамо хизмат кардааст. Нақдҳои ӯ дақиқ, мустанад ва саршор аз назарияву амалияи равиши эҷоди асари бадеӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: *Мунаққид, дақиқназар, масъулиятишинос, адабиёти советӣ, нақди адабиӣ, тақриз, назарияи нақд, реализм.*

ПРОНИЦАТЕЛЬНЫЙ И ОТВЕТСТВЕННЫЙ КРИТИК

Саҳиб Табаров сыграл заметную роль в истории литературоведения XX века. Советское литературоведение остается неполной без участия этого деятельного критика. Он проанализировал таджикскую поэзию и прозу как

теоретически, так и практически с разных сторон, и определил их качественную характеристику. Сахиб Табаров считал литературную критику «ответственностью перед историей» и как критик с огромной ответственностью относился к анализу литературного произведения.

Сахиб Табаров, наряду с анализом процессов формирования поэзии и прозы литературы советской эпохи, также написал подробные отзывы на большинство произведений молодых литераторов - современников, служил наставником в развитии художественного творчества нескольких поколений. Его критические замечания точны, документированы и переполнены теоретическими и практическими наставлениями о создании художественного произведения.

Ключевые слова: критик, проницательный, ответственный, советская литература, литературная критика, обзор, история литературной критики, реализм.

INSIGHTFUL AND RESPONSIBLE CRITIC

Sahib Tabarov played a significant role in the history of literary criticism of the twentieth century. Soviet literary criticism remains incomplete without the participation of this active critic. He analyzed Tajik poetry and prose both theoretically and practically from different sides, and determined their qualitative characteristics. Sahib Tabarov considered literary criticism a «responsibility to history» and, as a critic, treated the analysis of a literary work with great responsibility.

Sahib Tabarov, along with analyzing the processes of formation of poetry and prose literature of the Soviet era, also wrote detailed reviews of most of the works of young writers - contemporaries, and served as a mentor in the development of artistic creativity of several generations. His critiques are precise, documented, and filled with theoretical and practical instruction on the creation of a work of art.

Keywords: critic, insightful, responsible, Soviet literature, literary criticism, review, history of literary criticism, realism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забеҳулло Саидхоҷа – н.и.ф., мудири шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. ш. Душанбе, куч. Рӯдакӣ-21, Э-майл: bekhruz@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Сведения об авторе: Бехрузи Забеҳулло Саидходжа - к.ф.н., заведующий отделом современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки АМИТ. г. Душанбе, ул. Рудаки-21, Э-майл: bekhruz@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Information about the author: Behruzi Zabehullo Saidkhoja – Candidate of Philology, head of the Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki NAST. Address: Dushanbe, Rudaki-21, e-mail: bekhruz@mail.ru, Тел.: (+992) 937592521, 554116868.

**РИСОЛАИ «ДОДИ СУХАН»-И СИРОЧИДДИН АЛИХОНИ ОРЗУ ВА
ЧОЙГОҲИ ОН ДАР НАҚДИ АДАБИИ ШИБҲИ ҚОРАИ ҲИНД****Ромезчон Абдуллоев****Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров**

Рисолаи «Доди сухан»-и Сирочиддин Алихони Орзу яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини нақди адабӣ дар шибҳи қораи Ҳинд ба шумор меравад, ки аз ҷиҳати баррасӣ ва фарогирии аҳаммияти қасидаҳои ҷавобияи шоирони адабиёти форсизабони Ҳинд, аз ҷумла Мунири Лоҳурӣ, Мулло Шайдо ва Муҳаммадҷони Қудсӣ чойгоҳи хосса дорад. Мунири Лоҳурӣ аз шоирон ва суханварони ҳамасри Сирочиддин Алихони Орзу буда, ба ашъори суханварони маъруфи сабки ҳиндӣ, ба монанди Урфии Шерозӣ, Толиби Омулӣ, Зулолии Хонсорӣ ва Зухурии Туршезӣ эродхоеро ваъз намуда, рисолаи «Корнома» [2]-ро таълиф кардааст. Баъдан Сирочиддин Алихони Орзу дар ҷавоби рисолаи «Корнома»-и Мунири Лоҳурӣ китоби «Сирочи мунир» [6]-ро ба қалам овардааст. Чун дар рисолаи «Доди сухан» [4] номи Мунири Лоҳурӣ дида мешавад, дар марҳалаи аввал ба назар мерасад, ки дар ин китоб Сирочиддин Алихони Орзу бо Мунири Лоҳурӣ дар шаклу шеваи дигар баҳси ҳешро идомат бахшидааст, аммо умқи масоили баррасишаванда нишон медиҳад, ки масъала мутафовиттар аст. Сирочиддин Алихони Орзу дар рисолаи «Доди сухан» ба ҷуз як ишора дигар тамоман доир ба баҳси байни худ ва Мунири Лоҳурӣ чизе зикр накардааст. Аз ин ҷиҳат, назароти Сирочиддин Алихони Орзу дар кул ба арзёбии арзишҳои қасидаҳои ҷавобии Мунири Лоҳурӣ, Мулло Шайдо ва Муҳаммадҷони Қудсӣ равона гардида, дидгоҳҳои ӯ нисбат ба мулоҳизоти қаблӣ дигаргунатар ба миён омадаанд.

Мулло Шайдо низ шоири маъруфи асри Сирочиддин Алихони Орзу буда, доир ба қасидаи ҷавобии ӯ маълумоти арзишманд дар тазкираҳои ин давра ба монанди «Тазкираи Насрободӣ»-и Тоҳири Насрободӣ [7] ва «Сафинаи Хушгӯ (дафтари солис)»-и Биндробан Доси Хушгӯ [6] зикр гардидааст. Ин санадҳо бозгукунандаи он ҳастанд, ки хеле пештар ба масъалаи нақди манзум, аз ҷумла эродоти тариқи шеър баённамудаи шоирон доир ба ҳунари суханварии якдигар ва инчунин навъҳои гуногуни жарнҳои адабӣ, тарзи тасвир ва қорбасти ин ё он санъати бадеӣ тавачҷӯх зоҳир шудааст ва аз ҷониби суханварон ва муаллифони тазкираҳо мулоҳизоти ҷолиб ба миён омадаанд.

Муҳаммадҷони Қудсӣ низ шоири ба шумор меравад, ки қасидаи дар мадҳи Ҳазрати Алӣ сурудаи ӯ аз ҷониби Мулло Шайдо мавриди танқид қарор гирифта, баъдан ҳар дуи ин қасидаҳоро Мунири Лоҳурӣ баррасӣ намудааст.

Рисолаи «Доди сухан»-и Сирочиддин Алихони Орзу як андоза дар баробари ин ки як навъ қасидаҳои ҷавобии суханварони мазкурро аз нигоҳи меъёрҳои суханшиносӣ ва шеършиносии аҳди классикӣ баҳогузорӣ кардааст, дар шакли як рисолаи алоҳида ба равандҳои асосии рушди афкори интиқодӣ, фарогирии роҳҳои фаҳму дарки шеър, шарҳи маонӣ ва зебоишиносӣ ва дар маҷмӯъ ошкор

сохтани баъзе тамоюлоту манфии таъсиргузор ба асолати шеъру ирфон нақши муҳиммеро бозидааст.

Ҳарчанд нақди Муҳаммад Акрамшоҳ – мураттиби рисолаи «Доди сухан» ба ин рисолаи арзишманди Сирочиддин Алихони Орзу ба сифати нахустин нақди ҷомеи рисолаи «Доди сухан» дар муқаддимаи асар қобили мулоҳиза мебошад, Маҳмуди Футӯҳӣ дар китоби «Нақди ҳаёл (Баррасии дидгоҳҳои нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ)» [8] бардоштҳои васеъ ва пурдоманаро вобаста ба ин рисолаи арзишманди ҳавзаи мазкур анҷом дода, дар ин замина навиштааст: «Дар рисолаи «Доди сухан» Орзу зимни баҳс аз фаҳму дарёфти шеър ҳафт навъи дарёфти мухталиф аз шеърро баршумурдааст. Ҳар қадам аз ин дарёфтҳои натиҷаи дониш ва тавоноии адабии касест, ки рӯбарӯи матн қарор гирифта ва ба таъбири имрӯзиён бо матн муқолама дорад. Чунон ки аз навиштаҳои Орзу бармеояд, вай бештар ба «шеършиносӣ», ки дар истилоҳи ӯ иборат аст аз диққат дар ҷузъиёт ва аносири шеър, назар доштааст. Тақсимбандии вай аз дарёфтҳои шеърӣ, дар воқеъ, баёни анвои шеършиносӣ ва шинохти аносири адабии шеър аст» [8, 292].

Як нуктаи муҳим ва асосии Маҳмуди Футӯҳӣ дар иқтибоси боло алоқаманд ба таъкиди бештари масоили шеършиносӣ ва унсурҳои вобаста ба фаҳму дарки шеър дар байни суханварони мазкур мебошад, ки ҳамин масъала дар рисолаи «Доди сухан»-и Сирочиддин Алихони Орзу мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Сирочиддин Алихони Орзу истилоҳи «шеършиносӣ» ва «шеърфаҳмӣ»-ро дар шарҳи байти Шайдо «Гар наям шоир, худ шеър тавонам фаҳмид, Шеър гуфтан зи шумо, шеършиносӣ аз мост» ва баҳсҳои зерини дар ин замина ба миёновардаи Мулло Саҳбой дар посухи байти Шайдо: Рост гӯӣ, ки наям шоиру бошӣ чу ба арз, Гуфтани шеър бачо, шеършиносӣ бечост/ Шеърфаҳмӣ шуда машхур ба назди фузало, Ҳам ту худ гӯӣ, Шайдо, шеършиносӣ ба кучост/ Гар нагӯӣ, ки манам низ ба маъно устод, Табли ҳолӣ заданат аз раҳи бозию ҳавост/ Ҳар кӣ шогирд шавад, мешавад устод охир, Ту, ки шогирд набошӣ, зи кучо ин даъвост?/ чунин шарҳу тафсир намудааст: «Муаллиф гӯяд, лафзи «шеършиносӣ» ғайримасмуъ аст, лекин итлоқи шинохтан тафовути гуна нест, зеро чи шинохтан дар умури чизе мебошад ва фаҳмидан наздик ба маънии илм, ки агар дар куллиёт аст, чи пеши фақир Орзу он аст, ки шинохтани шеър он бошад, ки шеършинос ҷомеъ бувад ва ҷамеъи маротиби фаҳмиданро чунонки дар муқаддима навишта омад, балки бояд олими арӯзу қофия низ бувад ва ин қисм шинохтро хеле илму татаббуъ ва зехни салими расо мебояд» [4, 51].

Яъне, тибқи назари Сирочиддин Алихони Орзу истилоҳи «шеършиносӣ» наздик ба маънии илм аст. Касе, ки шеършинос аст, бояд олим ва муҳаққиқи барҷастаи илми бадеънигорӣ ва ҳатто фаротар аз он, аз ҷумла донандаи қоидаву қонунҳои шеър бошад. Ба ифодаи дигар, тавре ки ба мушоҳида расид, Сирочиддин Алихони Орзу дар қанори истилоҳи «шеършиносӣ», ки дар қасидаҳои ҷавобияи шоирони мазкур қорбаст гардидааст, истилоҳи «шеършинос»-ро ба сифати донишманди соҳаи шеър ва инчунин арӯзу қофия истифода намудааст. Ҳамин тариқ, нақди манзум ё баррасии қасидаҳои ҷавобияи шоирон дар истилоҳотшиносӣ, нақди адабӣ ва ҳам шеършиносӣ зовияҳои муҳимми фаҳму дарки шеъру маъниро боз намуда, дар ин замина тавачҷуҳи донишмандони варзидаеро ба монанди Сирочиддин Алихони Орзу ба худ ҷалб

кардааст. Илова бар ин Сирочиддин Алихони Орзу дар мавриди истилоҳи шеърфаҳмӣ муълумоти пурдомана дода, чор намуди идрок ва фаҳми шеърро муаррифӣ кардааст:

1. Фаҳмидан ба тариқи мазоқи омма;
2. Фаҳмидан ба тариқи муллоён;
3. Идроки арбоби бадеиён;
4. Фаҳми суҳан мувофиқи мазоқи шуаро.

1. Фаҳмидан ба тариқи мазоқи омма. Дар баробари ин, ки ин навъи идрок аз ҷониби Сирочиддин Алихони Орзу ҳамчун яке аз масоили мубрам ва муҳим дар шиноҳти шеър шарҳу тафсир ёфтааст, метавон таъкид кард, ки дар бисёр мавридҳо эродҳои муаллиф ба ҳамин дастаи мунаққидони ашъори суҳанварон тааллуқ дорад, зеро онҳо бо идроки сатҳие, ки ба шеърдоранд, ба ин ё он ашъори суҳанварон баҳогузорӣ кардаанд. Яъне, фаҳмидани шеър ба тариқи мазоқи омма дар баробари ин ки аз ҷониби Сирочиддин Алихони Орзу ба сифати як навъи шиноҳти шеър мавриди таҳлил қарор гирифтааст, як навъи интиқод ба чунин раванди идроки шеър низ мебошад, ки ин ду масъаларо ба ҳам пайванд бахшидааст. Тавре ки Сирочиддин Алихони Орзу таъкид медорад, дар шиноҳти шеър «ҳарф задан мувофиқи авом камоле нест ғӣ ҳадди зотиҳи, то бар дақиқу асрори он иттилоъ набошад ва ин иттилоъ мавқуф бар фаҳмидани каломӣ ғусаҳо ва тарбияти онҳост» [4, 8]. Ҳамин тариқ Сирочиддин Алихони Орзу фаҳмидани шеърро яке аз рукҳои асосии суҳаншиносӣ, сатҳу сифати идрокро яке аз пояҳои асосии маърифат дар ин марҳала медонад. Ҳарчанд тариқи мазоқи оммаро яке аз навъҳои дарки шеър эътироф менамояд, мутассифона, доир ба ин масъала намуна наовардааст.

2. Фаҳмидан ба тариқи муллоён. Чун дар мулоҳизаҳои муаллиф ифодаи «муллои мактабӣ» низ қорбаст гардидааст, шояд манзури Орзу аз ин ифода масъул ё омӯзгор-тарбиятдиҳандаи завқи бадеии аҳли таҳсил дар мактаб бошад. Дар тафсири ин навъи фаҳмиш ӯ дар мисоли байти «Сарви ман, тарҳи нав андохтаӣ, яъне чӣ?! Ҷомаро ғохтаӣ сохтаӣ, яъне чӣ?!» навиштааст: «Муллое шунида ғуфт, ки «яъне чӣ» ба сӯғай хитоб меояд, ба сӯғай ғойб хатост» [4, 8]. Тавре ки ба мушоҳида расид, ин навъи дарк сатҳӣ буда, барои фаҳмидани аслу моҳияти фикрии шоир на ин ки кумак намекунад, балки аз нигоҳи меъёрҳои шарҳу тафсир низ заиф ва бечост. Сирочиддин Алихони Орзу чунин шарҳу тафсирро ба ҳамин равиш мавриди интиқод қарор медиҳад ва аз оҳанги зикри иқтибоси болоӣ дараҷаи забондонии чунин муллоёнро низ бозғӯ менамояд. Фаҳми тариқии муллоён дур аз фасохат, яъне ба истилоҳи Орзу мактабист. Фаҳмидан ба тариқи муллоён аз нигоҳи Сирочиддин Алихони Орзу зинаи муқаддамоти фаҳмидани шеър буда, бо чунин равиш наметавон аслу моҳияти фикри суҳанварро таҳлилу баррасӣ намуд.

3. Идроки арбоби бадеиён. Ба назари Сирочиддин Алихони Орзу шеърфаҳмии бадеиён асосан така ба унсурҳои саноеи бадеӣ дорад. Чунин идрок мушобеҳи фаҳми тариқи муллоён доништа шудааст. Тавре ки тариқи муллоён дар мавриди фаҳми шеър шарҳу тафсири калимаву ибораҳост, арбоби бадеиён низ танҳо аз ҳунари қорбасти саноеи бадеӣ ҳарф мезананд ва дар ин роҳ тибқи таъкиди Орзу ифрот ҳам мекунанд: «...соҳиби «Муайядулғузало» ғӯяд, ки он

мисраъ «Ҳақими сухан бар забон офарин» ғалат аст, чаро ки таркиби сухан офарин дар ҳақиқат музофу музофунилайҳ аст ва фасл дар баёни онҳо чоиз аст. Пас, саҳеҳ чунин бошад, ки дар баъзе нусаҳ дида шуда, «Чӣ гӯям, сухан дар забон офарин». Ва бар шиносои услуби калом зоҳир аст, агар мисраи мазкур чунин бошад, наҳси иборат аз миён меравад ва ин қисм ҳаргиз аз булағо содир нашавад» [4, 9]. Корбурди таркибу ибораҳои «музофу музофунилайҳ» (муайянқунанда ва муайяншавада), «услуби калом», «насақи иборат» ва ғайра собит менамояд, ки баҳс перомуни кадом ҷанбаи кори суханварӣ сурат гирифтааст ва Сирочиддин Алихони Орзу ҳам бо овардани варианти дигари байт тарзи пазируфта шудани яке аз вариантҳои нишон дода, бо чунин усул доманаи шеърфаҳми бадеӣро бозгӯ кардааст. Дар маҷмӯъ, Сирочиддин Алихони Орзу ҳамчун як суханвари мумтоз ва муҳаққиқи барҷастаи шибҳи қораи Ҳинд дар баррасии чунин масъалаҳои мубрами суханшиносӣ дар роҳи фаҳмидани шеър ирфон қадами росих гузоштааст. Ҳарчанд ба бадеӣ эрод мегирад, ки санъати истиораро, ки ҷузъе аз илми баён аст, ба илми бадеъ ворид намуда, ҳамин корро бо санъати илтифот низ анҷом додаанд, аммо намунаи шарҳу тафсири зикрсохтаи ӯ, ки аз ҷониби бадеӣ анҷом ёфтааст, бозгӯ менамояд, ки бадеӣ низ дар кори шеърфаҳмию шеършиносӣ раванди мураккаб ва мушкилро пешорӯи худ доштаанд. Ва кори анҷомдодаи эшон дар ин масир бо вучуди ин ки аз ҷониби Сирочиддин Алихони Орзу интиқод гардидааст, дар шароити кунунӣ яке аз усулҳои муҳимтарини шинохти шеър ба ҳисоб меояд ва омӯзиши он аз аҳамият холӣ нахоҳад буд.

4. Фаҳми сухан мувофиқи мазоқи шуаро. Сирочиддин Алихони Орзу ин навъи идрокро нисбат ба дигар қисматҳои баёншуда андак муфассалтар, аз ҷумла бо дар назар доштани ҷойгоҳи истифодаи таркибу ибораҳо дар шеър, ҷанбаҳои мусиқии онҳо, маъноҳои луғавӣ, истифодаи забони асри суханвар ва ё забони суханварони қарнҳои пешин ва ғайра тафсир кардааст. Дар ин маврид манзури муҳаққиқ аз қорбасти таркиби «алфози ҷида муносиби мувофиқи рӯзмарраи забони худ ё забони шоир» забони асри шоир аст ва тибқи ин концепсия ӯ доир ба тарзи фаҳми сухан тибқи таъбу завқи шуаро маълумот манзур менамояд. Масалан, дар мисоли байти зер ба ҷои калимаи «қадаре» истифодаи вожаи «нафасе»-ро пазируфтани шоир намунаи ҳамин гуна мувоҳисот мебошад:

«Шоме ба сабуҳӣ қадаре пештар аз субҳ
Бархез, ки то субҳ шудан тоб надорам.

Тифле дар он ҷо нишаста буд, шунида гуфт, ки агар ба ҷои «қадаре» «нафасе» гуфта буд, муносибтар аст. Қудсӣ инсоф дода гуфт, ки офарин! Ва ҳол он ки қабули ин ҳарф мувофиқи мазоқи шуарост ва нафасу субҳ муносиби ҳаманд, зеро иборати «то субҳ шудан тоб надорам» имтидоди муддате мебошад ва дар нафас он имтидод аст» [4, 10]. Яъне, «мазоқи шуаро» афзалият аз он аст, ки ин навъи фаҳм аз нигоҳи Сирочиддин Алихони Орзу нисбат ба дигар навъҳои мақбултар, писандидатар ва пешрафтатар қаламдод шудааст ва ба андешаи Сирочиддин Алихони Орзу ҳамин меъёру санча тавозуни асосии баҳогузорӣ ба мероси адабии ин ё он сухаварро барқарор мекунад. Ӯ аз рӯи ҳамин меъёр баъзан нигоҳи худро интиқод намуда, ба такмили тарҷеҳи он пардохтааст:

«...фақир Орзу дар ин шеъри Фавҷи Нишопурӣ дахл карда, лафзе расонда буду ба ҷо медонист ва баъд аз тааммулу тадқиқ хилоф зоҳир шуд, байти Фавҷӣ ин аст:

Чашмам хабар зи гирия Яъқуб медихад,
Ашкам насаб ба силсилаи анбиё расонд.
Ва фақир ин қисм тасарруф карда буд:
Чашмам хабар зи гирия Яъқуб медихад,
Тифлам насаб ба силсилаи анбиё расонд.

Аммо баъд аз ғавр маълум гардид, ки агар ба ҷойи «тифлам» «ин тифл» мавзун мешуд, маънӣ мустафҳам мегардид. Ва «тифлам насаб ба фалон силсила расонад» иборати хуб нест, ҳарчанд лафзи ашқу тифл муносиби ҳаманд...» [4, 11].

Сирочиддин Алихони Орзу бо овардани санадҳои мазкур аз чунин навъи фаҳми шеър ва қорбасти тамом доштани ин гуна усулҳо дар байни шоирон, ки худи ӯ низ ба сифати як суҳанвари барҷастаи аср аз равишҳои мазкур истифода намудааст, маълумоти муътабар ироа менамояд. Бо дар назар доштани дидагоҳҳои суҳанвар чида шудани калимаҳо ҳамчун дурдонаҳои пурҷилои тафаккури бадеии эҷодкор дар шеър маҳаки асосӣ ва боиси пурбории калом эътироф гардидааст. Хусусан ба ҷои «ашқ», «тифлам»-ро гузоштани Сирочиддин Алихони Орзу ва баъдан онро ба «ин тифл» иваз намуданаш ҳама аз рӯи ҳамин санҷа сурат гирифтааст ва баъдан ӯ таассуф ҳам хӯрдааст, ки иборати «ин тифл» агар ба вазни ғазал мувофиқ меомад, барои қобили фаҳм шудани маънӣ кумак мекард. Аммо, мутаассифона, ин тавр нест, баракс маънӣ дар ҳолати истифодаи ифодаи «ин тифл» ба ҷои «тифлам» хеле шакли маъниро таъдил меод ва маънии мавриди назари ӯ ба даст намеомад, зеро калимаи «тифлам»-ро Сирочиддин Алихони Орзу ҳамчун муродифи калимаи «ашқ» дар байти боло иваз намудааст, иборати «ин тифл» маънии «ашқ» ё «тифл»-ро ифода карда наметавонад. Дар сурати қорбасти таъбири мазкур, яъне «ин тифл» калимаи «чашмам»-и мисраи аввали байтро шарҳу тавзеҳ медихад, яъне, бо қорбасти ин таъбир дар сурати ба вазн гунҷоиш ёфтагӣ чунин маънӣ ҳосил мегардад: чашмам зи гирия Яъқуб хабар медихад ва ин тифл (манзур чашм – А.Р.) насаби хешро ба силсилаи анбиё мерасонад ва ғайра.

Ҳамин тарик, ба назар мерасад, ки Сирочиддин Алихони Орзу аз сабаби ин ки дар мисраи дуюм калимаҳои ифодакунандаи насаб шачараи авлодӣ ба қор рафтааст, ин амалро анҷом додааст. Ҳол он ки вожаи «ашқ» робитаи мисраи дуюмро бо мисраи аввал мустақкам менамояд, зеро дар мисраи аввал дар баробари калимаи «ашқ»-и мисраи дуюм калимаи «чашм» вучуд дорад. Мушоҳида мешавад, ки Сирочиддин Алихони Орзу вожаи «ашқ»-ро напосандида, баъди ҷойгузин кардани калимаи «тифл» ин калимаро низ мақбул надониста, варианти сеюмро, яъне «ин тифл»-ро истикбол менамояд, аммо варианти писандидаи ӯ ба қолаби шеърӣ мувофиқ намеояд. Сирочиддин Алихони Орзу бо ин тарзи мулоҳиза аз таҷриба ва мушоҳидаҳои эҷодӣ дар замони зиндагии хеш суҳан ба миён меоварад, ба донишмандони дараҷаи калимаҳо ва ҷӣ гуна вазн доштани онҳо дар шеър ишора мекунад, ки бевосита аз сӯи суҳанварон ва эҷодкорони ҳирфай ин меъёр ба назар гирифта мешавад. Аз дигар

чихат метавон таъкид кард, ки ин санадҳо чараёни як раванди бисёр мукаммали фаҳми намояндагонро дар бораи шеър бозгӯ менамоянд ва нишон медиҳанд, ки идроки шеър дар баробари ин ки суруда мешаванд, як қонунмандии хоси ҳешро доро мебошад ва тибқи ин қонунмандӣ набояд калима, ибора ва ҳатто ҳарф дар суҳанофаринӣ бечо ва бемавқеъ истифода шавад. Ҳатто ташбеҳҳои қабех, дағал, зишт, сусту заиф ба пешрафти кори шеърӯ шоирӣ ҳалал мерасонанд. Аз ҷумла, Сирочиддин Алихони Орзу баъзе қисматҳои қасидаҳои Мулло Саҳбой ва Шайдоро, ки дорои ҳамин гуна нуқсонҳои баён мебошанд, «тариқи муллоён» унвон ниҳодааст [4, 30], ки хилофи «расми шоирон» мебошанд. Ба назар мерасад, ки истилоҳи «тариқи муллоён» дар суҳансанҷӣ муқобили истилоҳи «расми шоирон» қарор гирифтааст, ки барои возеҳ арзёбӣ қардани шеъри суҳанварон ин меъёрҳо қобили мулоҳиза мебошанд. Қорбасти як идда калимаҳо, аз ҷумла вожаи «дар» ба шакли «андар» ва «набувад» ва «надихад» ба шакли «набваду надҳад», ки дар ашъори суҳанварони пешин ба маротиб мешоҳида мешавад, бо баҳонаи ин ки қаблан истифода шудаанд, суҳанварони муосири ӯ дар ашъорашон бисёр қор фармудаанд ва ин масъала яке аз мувоҳисоте мебошад, ки Сирочиддин Алихони Орзу дар раванди мазкур ҳамчун ҷузви муҳимтарини фаҳми шеър матраҳ сохтааст. Ба андешаи ӯ дар шеър калимаҳои бояд қорбаст шаванд, ки дар асри суҳанвар истифода мешаванд. Дар баробари ин ӯ тарафдори он нест, ки аз истифодаи забони суҳанварони пешин даст кашида шавад.

Ҳамин тарик, бояд таъкид кард, ки Сирочиддин Алихони Орзу дар арзёбии меъёрҳои баҳогузори ба шеър ва рӯи қор овардани нақди асарҳои манзум аз дидгоҳи хос бархурдор буда, шеърро ба сифати як маҷмӯаи муҳимтарин масъалаҳои забоншиносӣ, фарҳангшиносӣ, маънигустарӣ, илми бадеъ ва дар маҷмӯъ тафаккури ҳунари бозгӯ намудааст. Як қисми эродҳои Сирочиддин Алихони Орзу дар доираи қасидаҳои ҷавобия ба миён омада, ба тарзи ибораву ифодаҳо, аз ҷумла нодуруст истифода шудани маънии калимаҳо, бо ҷамъбандии арабӣ омадани баъзе калимаҳои форсӣ, ки дуруст ҳисобида шудааст ва шакли калимасозии шоирон, ки реша аз суннати калимасозии форсӣ дорад, алоқамандӣ пайдо кардаанд. Масалан, ба андешаи ӯ, ифодаи «маънии кӯтоҳ»-ро ба маънии «мазмуни норасо» қор фармудан иштибоҳ мебошад. Ин масъала чунин тавзеҳ ёфтааст: «...ғароибии маънии кӯтоҳ, ки ба маъноии норасо оварда, балки камол он аст, ки наёмада ва номарбутии маънӣ дар ин байт:

Маро маъноии кӯтоҳ дилписанд набошад,

Чу қар намешунавам, то суҳан баланд набошад.

Ва низ ҳалали назми иборат аст» [4, 4].

Сирочиддин Алихони Орзу дар иртибот ба масоили забонии шеър ва баррасии ҷанбаҳои ҳунарии каломи шоирон ба як раванди адабӣ, ки аз ҷониби суҳанварони Ҳинд бешак он вусъат пазируфтааст, қорбасти калимаҳои ҳиндӣ дар шеъри форсӣ ишора кардааст. Вай бо назар доштани ин ки доманаи вуруди калимаҳои арабӣ ва мавқеъ ёфтани онҳо дар забони форсӣ хеле васеъ ба назар мерасад, дар асоси ин масъала дар шеъри форсӣ омадани калимаҳои ҳиндӣ як масъалаи табиӣ ва қобили алоқамандиро табиӣ медонад. Масалан, калимаи

«гирах»-и хиндӣ ба маънии «киса»-и форсӣ дар мисоли байти зерини Амир Хусрави Дехлавӣ: «тасарруфоти соҳибқудратони хиндӣ низ ҷоиз бувад ин қадар тафовут ҳаст, ки ихтилофи эронӣ дар туркӣ умуман бошад ва ихтилофи хиндӣ дар форсӣ, хусусан, ки тасарруфи соҳибқудратон аст ва ... бар ин тақдир мисли Амир Хусравӣ, агар гуфта:

Ў меравад ба нозу гирах мезанад ба зулф,

Мурдан марост, аз гираҳи ӯ чӣ меравад?

Эътирозоти форсия ин ҷост, ки рӯзмарраи мо «аз кисаи ӯ чӣ меравад» аст, на «аз гираҳи ӯ» ва аз ҳамин олам аст» [4, 7]. Тавре ки аз лаҳни сухани Сирочиддин Алихони Орзу бар меояд, аз сабаби аз забони рӯз, яъне аср қорбасти тамом надохтани калимаи «гирах» ба маънии «киса» баъзе эродҳо ироа шудаанд ва бояд гуфт, ки чунин масоили забонӣ дар рисолаҳои нақди адабӣ хеле ҷудомана мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Масалан, баҳси калимаҳои «оташлоғ», «нишеблоғ», «санглоғ»-у «девлоғ» аз рисола ба рисолаи дигар гузашта, ки албатта таҳлили он ҷои баҳси дигар аст. Ҳамчунин ӯ дар мавриди калимаи захроло мувоҳисоти шоиронро чунин хулоса менамояд: «Қудсӣ гӯяд: Он ки дӣ захр дар ангури ту мекард, имрӯз/ Ба азоби абадӣ коми дилаш захролост. Шайдо гӯяд: Захроло чу бувад пашша, на захролуд аст,/ Бо ту гуфтан, ки чунин нест бигӯ, захр кирост. Ҳосили каломӣ Шайдо он аст, ки «захроло» сифати исми фоил аст ба маънии қасе, ки захр биполояд, на ба маънии захролуд, ки дар ин ҷо мебояд. Аблӯлбаракоти Мунир гӯяд: «Захроло» чу ба маънӣ набувад захролуд,/ З-эътирози ту мазоқи хирадаш талх ҷарост?/». Сирочиддин Алихони Орзу ин баҳсро ин гуна ҷамъбаст намудааст: «... лафзи «абироло» ба маънои анбаролуд шуда дар ин байт аст: Чу он гунҷадаҳон омад ба гулгашт./ Абиролоӣ шуд буму бару дашт. Ва маҳсули лафз захроло дар каломӣ яке аз ақибар дар шумор муъҷизоти набавӣ алайҳиссалом дар боби сухан омадан бар масмум ворид аст он: Ба Паямбар, ки барраи бирён/ Гуфт аз ман махур, ки захролост» [4, 39].

Ҳамин тариқ, Сирочиддин Алихони Орзу дар баробари таваҷҷуҳ ба шеър ва ҷузъиёту таркиботи он, қолабҳои зоҳириву ботинӣ, мазмунҳои калимаву таъбироти истифодашаванда, инчунин доир ба вазну қофия ва ғалатҳои дар ин маврид бамиёномада маълумот додааст. Чун ҳадафи шоирон аз шеър баёни маъниҳои тоза ба шумор меравад, Сирочиддин Алихони Орзу аслу моҳияти расидан ба ҳамин ҳадафро ба вазну қофия алоқаманд медонад: «вазну қофия кундаи пой расоии баёни маъноист» [4, 5]. Ҳамчунин дар бораи воҷиб будани вазну қофия дар шеър мегӯяд: «аксар риояти вазну қофия бин, ки аз воҷиб... назм аст» [4, 5]. Суханвар дар мисоли зер ҳолати вайрон шудани вазно дар шеър зикр кардааст, ки бегумон ба маънӣ низ таъсири амиқ расонидааст: «...бояд донист, ки ҳар гоҳ ғалат дар вазни шеър, ки таъби салим мизони он аст, дар баъзе авҷот аз асотиди, ки бурдани номи эшон суидаб воқеъ шуда бошад...:

Дилам бар риштаи тӯли амал расанбор аст,

Ки бесубот бувад ресмонаш дил ба рӯз.

Чи мавзун бар мисраи аввал мафӯзилун фаъилотун мафӯзилун фаълун ва мавзун ба мисраи дувум мафӯзилун фаъилотун мафоилун фаъилотун» [4,6].

Дар маҷмӯъ, Сирочиддин Алихони Орзу аз суханвароне ба шумор меравад, ки дар масири нақди шеъри суханварон ва муайян намудани меъёрҳои шеърӯ шоирӣ ва инчунин нишон додани афзалиятҳои хунари шоирон дар офаридани ин ё он жанрҳои адабӣ нақши бориз гузоштааст. Илова ба вайрон шудани вазн ӯ ҳамчунин ба нодуруст ташбеҳ шудани ашё дар шеър низ ишора мекунад, ки ба тариқи зайл мебошад:

«Ба дарвешӣ, Салим, азбаски хӯ кардам, пас аз мурдан,
Чу оташ зинда мегардам, агар бар бўриё афтам.

Чи зубдаи сухан, ки оташ хусусият ба бўриё надорад, балки ба афтодани пунбаву пашм ва сӯфу абрешим... аст, маъахозо оташи мурда на аз бўриё зинда намегардад, на аз ғайри он, дар ин сурат ташбеҳ дуруст намешавад» [3].
Ҳамчунин ташбеҳи зерин аз ин қабил аст:

«Ҳолате ҳаст чунон дар тани мардум пинҳон,
Ки ҳазорон асар аз ҳолати ӯ дода ба мост.
Чун ҳаё ҳолати чашм асту ба чашм аст, бигӯ,
Чун ниҳон аст ҳаёву арақаш чун пайдост?

Ин ду байт эътироз аст аз Шайдо бар сикҳати маънии мисраъи дувуми Қудсӣ, яъне ҳарчанд ҳаё ҳолатест пинҳон дар тани мардум, лекин, ҳазорон ҳазор асар рӯй аз ӯ намо медиҳад ва зоҳир мегардад ва ҳар гоҳ он ҳаё ҳолати чашм асту дар чашм зоҳир мегардад, наметавон гуфт, ки ҳаё ниҳон аст ва арақи он пайдост, пас, ташбеҳи мазкур ба ҳаё дуруст набошад» [4, 35]. Яке аз бахшҳои калонтарини бахсҳо доир ба саноеи бадеӣ, аз ҷумла истиора ва ба ҳам омехта шудани он бо ташбеҳ бахшида шудааст. Дар ин маврид таъбири «Роҳати чони ҳадаф»-и Қудсӣ, ки Шайдо онро ғалат талаққӣ кардааст, Мунири Лоҳурӣ онро истиораи бо ташбеҳ омехташуда ба ҳисоб овардааст:

Истиорот чу дар фанни маъонист раво,
Роҳати чони ҳадафро натавон гуфт хатост
Гарчи инҳо набувад лозиму вочиб ба сухан,
Лек наздики касе, к-аш назари авҷгарост,
Истиора чу ба ташбеҳ ба ҳам омезад,
Намаки моидаи шеър бувад бе каму кост.

Сирочиддин Алихони Орзу доир ба ин масъала навиштааст: «Ҳосили ин се байт он аст, ки роҳати чони ҳадаф истиора аст ва дар фанни маъонӣ ин қисм раво аст, лекин наздики касе, ки назараш баландгарои авҷи маънист, истиора, ки бо ташбеҳ омезад, намаки моидаи шеър аст, ки таъби сомеъро аз он камоли лаззат ҳосил аст...Пас, дафъ шуд, он чи баъзе аз фузало гуфтаанд, ки ҳеч истиора аз ташбеҳ ҳолӣ набошад, пас, таҳқиқи ӯ бечост, лекин дар иборати муҳоким «истиора чу ба ташбеҳ ба ҳам омезад» тааммуле нест, зеро ки агар ба гумони ман иборати саҳеҳ чунин аст, ки истиораву ташбеҳ ба ҳам омезанд, ё истиора чу ба ташбеҳ омезад ва ҳаққи таҳқиқ пеш аз ин мақом он аст, ки роҳати чони ҳадаф истиораи билкиноя аст» [4, 24].

Бо ҳамин равиш Сирочиддин Алихони Орзу як бахши умдаи эродоти хешро ба қасидаҳои чавобияи суханварони мазкур ба чунин масъалаҳои назарии адабиёт бахшидааст. Як қисми эродоти ӯ ба ислоҳи баъзе қисматҳои байти қасидаҳо иртибот дорад. Масалан, дар иқтибоси зер Орзу байти мазкурро ислоҳ

карда [3, 15] ба байтҳои дигарон эрод гирифтааст. Масалан, дар бораи байти зерини Кудсӣ, ки «Олам аз нолаи ман бе ту чунон тангфазост,/ Ки сипанд аз сари оташ натавонад бархост...» аст ва ба он Шайдо ин гуна нақд кардааст: «Олам аз нолаи ман бе ту чунон тангфазост, Ки сипанд аз сари оташ натавонад бархост. Дар ин маврид Орзу гуфтааст: «Агар мисраи аввал чунин мефармуд, байт маъноӣ сахҳ медошт ва ҳеч эътироз бар ӯ водор намегашт.

Олам аз нолаи ман бе ту чунон аст ба танг,

Ки сипанд аз сари олам натавонад бархост» [4, 14].

Ҳамчунин ӯ шеърро таҳрир карда, дар баробари он таҳрири дигаронро низ зикр сохта, дар ин миён таҳрири ҳешро аз он афзалтар доништааст:

Кудсӣ:

Рӯӣ шеър аз сухани ишқ нагардад ҳаргиз,

Чуз суи мадхи Худованд, ки расми шуарост.

«...ва агар ин қисм мебаст: «Рӯӣ шеър аз сухани ишқ нагардад ҳаргиз,/ Чуз сӯӣ мадхи Худованд, ки маҳбуби Худост» хуштару бомазатар мебуд ва хува камолулинсоф ва баъзе гуфтаанд, ки агар чунин мегуфт: «Чуз суи мадхи Худованд, имоми ду сарост» муносиб буд ва бар шиносандаи услуби калом зоҳир аст, к-мисрае, ки фақир Орзу расонида аз ин мисраъ ба маротиб беҳтар аст» [4, 26-27].

Ҳамин гуна, Сирочиддин Алихони Орзу аз чараёни як раванди муҳимми суханшиносӣ, ки дар шибҳи қораи Ҳинд бо чунин равишҳои хос роиҷ гардида буд, бо тамоми ҷузъиёташ, ҳам аз лиҳози таҳрири адабӣ, маъниофаринӣ, корбасти санъатҳои бадеӣ ва дар маҷмӯъ бо нусхаҳои қадими девони шоирон фаъолияти густардаеро ба роҳ монданд, иттилоъ манзур сохтааст. Аз ҷумла, шарҳи ҳолати таҳрифи матн, ғалатҳои аз ҷониби котибон сарзада ва гунаҳои байтҳо дар нусхаҳо ва инчунин ғалатҳои шоирон аз ин қабиланд. Масалан, дар бораи мисраи байти «Бо ғино бар варақи сафҳаи айём аност» гуфтааст: «... Бо ғино бар варақи даҳр ба як нуқта аност. Бар ин тақдир худ ғалат хондаву эътироз кардай ва ин ҳаргиз муносиби инсоф нест» [4, 49]. Ҳамчунин як бор ифодаи «котибон аз рӯӣ сахв навиштаанд» ба кор гирифтааст, ки ба ҳамин қисмати масоили матншиносӣ дахл дорад.

Ҷои дигар дар бораи тасарруфи котибон ба матн гуфтааст:

«Он ки аз равшани хоме зи оташ, пас аз ин

Бар фалак шакли маҳи нав чу алиф гардад рост.

«котибони Ҳинд ба таҳриф лафзи «ростӣ» «равшанӣ» навиштаанд ва сабаби ғалат он аст, ки дар Ҳиндустон мураккабу сиёҳиро равшанӣ гӯянд, ростӣ худ ин аст, валлоху аълам» [4, 29].

Дар маҷмӯъ, чунон ки ба мушоҳида расид, Сирочиддин Алихони Орзу дар рисолаи «Доди сухан» ба тамоми масъалаҳои шинохти шеър дахл кардааст. Рисолаи «Доди сухан» ба шарҳу баҳогузори қасидаҳои суханварони маъруфи сарзамини Ҳинд Мунири Лоҳурӣ, Мулло Шайдо ва Муҳаммадҷони Кудсӣ нигаронида шуда, онро дар зимн метавон аввалин рисолаи нақди осори манзуми адабӣ, ки дар интиқоди каломӣ яқдигар суруда шудаанд, ба шумор овард. Қасидаҳои шоирони ёдшуда асосан ба нақди калимаву ибораҳои «нолаи танг», «ноз чашидан», «аз дарун сӯи хаёлат», «дил аз ишқ баромадан», «роҳати ҷони

нафас», «завк», «рӯи шеър», «хома аз равшани роӣ», «нур ва шоҳид», «айнак ва чашм», «қоф ва фои фано», «наварӯс, арақ ва ҳаё», «аспу симу сум», «захроло», «гунбад», «қубба», «коми қалам», «қалами сӯхта», «чоизаи мадҳ», «вараки сафҳа» нигаронида шудаанд. Асосан нуктаву назарҳои Сирочиддин Алихони Орзу дар атрофи ҳамин калимаву таъбирот рӯи қор омадаанд ва баҳогузориҳои мунсифонаи ӯ ба шоирони мазкур асари ӯро барҷаста ба чилва овардааст. Робитаи байни алфоз, масраъҳо ва ҳатто байтҳо яке аз мавзуоти муҳимми рисолаи мазкур мебошад, ки ба таври сарех мисолҳои он зикр шудааст. Суннати сароидани мадҳ ва талаби чоиза қардан низ аз нигоҳи муаллиф берун намондааст, ки аз овардани мисолҳо доир ба масъалаҳои мазкур ин ҷо худдорӣ гардид. Ҳамин тариқ, баррасии рисолаи мазкур нишон медиҳад, ки Сирочиддин Алихони Орзу воқеан яке аз суҳанваронест, ки дар сарғаҳи мактаби нақду суҳансанҷӣ қарор дорад ва ӯ ҳамчун шоир, тазкиранигор ва мунаққид дар ин сарзамин ҷойгоҳи хосеро касб кардааст.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоев, Р.Х. «Сирочи Мунир»-и Сирочиддин Алихони Орзу ва масоили нақду суҳансанҷӣ дар шибҳи қораи Ҳинд / Р.Х. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Нашрияти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, №2 (109).–Душанбе: 2024.–282 с. –С.126-131
2. Лоҳурӣ, Мунир. Корнома. Бо муқаддима ва тасхеҳи Саид Муҳаммад Иқром / Мунири Лоҳурӣ. – Исломобод: Интишороти маркази таҳқиқоти форсӣ, 1397. – 28 с.
3. Орзу, Сирочиддин Алихон. Сирочи Мунир. Бо муқаддима ва тасхеҳи Саид Муҳаммад Иқром / Сирочиддин Алихони Орзу. – Исломобод: Интишороти маркази таҳқиқоти форсӣ, 1397. – 86 с.
4. Орзу, Сирочиддин Алихон. Доди суҳан. Бо муқаддима ва тасхеҳи Саид Муҳаммад Иқром / Сирочиддин Алихони Орзу. – Исломобод: Интишороти маркази таҳқиқоти форсӣ, 1384. – 86 с.
5. Сархуш. Қаламоту-ш-шуаро. Тасхеҳи Алиризо Қазва. – Техрон: Китобхонаи музейи маркази асноди Маҷлиси Шурои исломӣ, 1389. – 310 с.
6. Хушгӯ, Биндронад Дос.Сафинаи Хушгӯ. Дафтари солис.Ба кӯшиши Саид Шохмуҳаммад Атоурраҳмон, Ато Коку.–Патна:Бихор, 1959.–400 с.
7. Тоҳири Насрободӣ, Мирзо. Тазкираи Насрободӣ. –Техрон, 1317. – 575 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд / дар зери таҳрири М. Ш. Шукӯров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.1. А – О.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд / дар зери таҳрири М. Ш. Шукӯров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.2. П – Ҷ.
10. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ. Чопи аввал.–Техрон:Суҳан,1385.– 440с.
11. Ҳаким, А. Пажӯҳиш ва нақди шеър / Аскар Ҳаким. – Душанбе: Дониш, 2022. – 652 с.

12. Шафей, Кадканӣ. Растохези калимот [Дарсғуфторҳое дар бораи назарияи адабии суратгароёни рус]. Муқаддима, тасхех, шарҳу тавзеҳот ва замимаи Шодимуҳаммад Суфизода / Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. – Душанбе: Нашри файз, 2023. – 399 с.

**РИСОЛАИ «ДОДИ СУХАН»-И СИРОҶИДДИН АЛИХОНИ
ОРЗУ ВА ҶОЙГОҲИ ОН ДАР НАҚДИ АДАБИИ ШИБҲИ
ҚОРАИ ҲИНД**

Қасидаҳои ҷавобии суҳанварони шибҳи қораи Ҳинд дар рисолаи «Доди суҳан»-и Сироҷиддин Алихони Орзу мавриди нақду баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки «Доди суҳан» аввалин рисолаи нақди осори манзум дар доираи адабии Ҳинд ба шумор меравад. Дар рисола се қасидаи шоирон, аз ҷумла қасидаи Мунири Лоҳурӣ, Мулло Шайдо ва Муҳаммадхони Кудсӣ ҷой дода шуда, муносиб ба баҳсҳои анҷомдодаи онҳо посухҳо рӯи кор омадаанд.

Посухҳои Сироҷиддин Алихони Орзу дар як сатҳу поя қарор надошта, дар асоси меъёрҳои нақди адабӣ, ки як қисмати он дар мақола зикр карда шуд, сурат гирифтаанд.

Ба баррасии масъалаҳои забониносии, шарҳу тафсири таъбиру ибора ва ғайра диққати асосӣ дода шудааст. Дар натиҷаи нақду баррасии рисолаи «Доди суҳан» хулоса шудааст, ки Сироҷиддин Алихони Орзу воқеан ҳам яке аз суҳанвароне ба шумор меравад, ки дар сарғаҳи мактаби нақду суҳансанҷӣ қарор дорад ва ӯ ҳамчун шоир, тазкиранигор ва мунаққид дар ин сарзамин ҷойгоҳи хосеро касб кардааст.

Вожаҳои калидӣ: нақди адабӣ, қасидаҳои ҷавобӣ, «Доди суҳан»-и Сироҷиддин Алихони Орзу, тазкираҳои адабӣ, калимасозӣ, шарҳу маъниофарӣ, сабки ҳиндӣ

**ТРАКТАТ СИРОДЖИДДИНА АЛИХОНИ ОРЗУ «ДОДИ СУХАН» И ЕГО
МЕСТО В ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКЕ ИНДИЙСКОГО
КОНТИНЕНТАЛЬНОГО СТИЛЯ**

В трактате Сироджиддина Алихона Орзу «Доди суҳан» подвергнуты критике и обсуждению ответные газели литераторов индийского стиля. Указано, что «Доди Суҳан» считается первым критическим произведением поэзии в индийской литературе. В произведение включены оды трех поэтов – Мунира Лохури, Мулло Шайдо и Муҳаммадхона Кудси, на которые даны ответы на обсуждаемые ими вопросы.

Ответы Сироджиддина Алихона Орзу не ограничиваются одним уровнем и основаны на критериях литературной критики, часть из которых была упомянута в данной статье. Основное внимание уделено рассмотрению вопросов лингвистики, толкованию и объяснению выражений и фраз и т.д. В результате критики и обсуждения трактата «Доди суҳан» сделан вывод, что Сироджиддин Алихон Орзу действительно считается одним из поэтов, который стоит у самых истоков школы критики и словесного искусства, тем самым он занял особое место как поэт, критик и автор антологии в литературном кругу.

Ключевые слова: литературная критика, ответные касиды, «Доди сухан» - Сироджиддина Алихона Орзу, литературная антология, словообразование, толкование и смыслообразование, индийский стиль

THE TREATISE OF SIROJIDDIN ALIHKONI ORZU «DODI SUKHAN» AND IT'S PLACE IN THE LITERARY CRITICISM OF INDIAN CONTINENTAL STYLE

In the treatise of Sirojiddin Alikhoni Orzu «Dodi Sukhan» were criticized and discussed response ghazals of Indian style writers. It is indicated that «Dodi Sukhan» is considered the first poetic critical work in Indian literature. The work includes odes of three poets, including odes of Munir Lohuri, Mullo Shaido and Muhammadkhon Kudsi, in which are given answers to the discussed questions. Sirojiddin Alikhoni Orzu's answers are not limited to one level and are based on the criteria of literary criticism, some of which were mentioned in this article. The main attention is paid to the consideration of linguistic issues, interpretation and explanation of expressions and phrases, etc. As a result of criticism and discussion of the treatise «Dodi Sukhan», it was concluded that Sirojiddin Alikhoni Orzu is really considered one of the poets who stands at the very beginning of the school of criticism and verbal art, thereby he took a special place as a poet, critic and author of the chronicle in the literary circle.

Key words: literary criticism, response qasidas, «Dodi Sukhan» of Sirojiddin Alikhon Orzu, literary chronicle, word formation, interpretation and meaning formation, Indian style.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович– номзади илмҳои филологӣ, дотсент, сардори раёсати илм ва инноватсияи Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров», 735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, к. Мавлонбеков 1., тел. [+992]: 92 8894004, Е-майл: romizjona@gmail.com

Сведения об авторе: Абдуллоев Ромезджон Холмуминович– кандидат филологических наук, заведующий отделом науки и инновации Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» 735700 Республика Таджикистан, г.Худжанд, ул. Мавлонбекова 1. тел. [+992]: 92 8894004, Email: romizjona@gmail.com

Information about the author: Abdulloev Romezjon Kholmuminovich - Candidate of Philological sciences, associate professor, Head of science and innovation department of the State Educational Institution «Khujand State University» named after Academician Bobojoan Gafurov», 735700 Republic of Tajikistan, Khujand, st. Mavlonbekov 1., tel. [+992]: 92 889 40 04, Email: romizjona@gmail.com

«ЁДДОШТҲО»-И УСТОД АЙНӢ ДАР ТАҲҚИҚИ МИРЗО
ТУРСУНЗОДА

Лутфулло Шарифзода
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

М. Турсунзода на танҳо бо осори манзуми дилнишини худ дар адабиёти муосири тоҷик макоми барҷаста дорад, балки осори танкидию адабиётшиносии ӯ низ ҳамчун маҷмуи мулоҳизаҳои илмию танкидӣ ва таҷрибаи эҷодии адиб баёнғари афкори адабию эстетикӣ шоиранд, ки таҳқиқи онҳо барои равшан гардидани масъала ва муаммоҳои гуногуни адабиётшиносӣ аз ҳар ҷиҳат арзишманд мебошанд.

М. Турсунзода хусусан дар солҳои 50-уми асри XX оид ба шахсият ва осори С. Айнӣ дар саҳифаҳои матбуоти ҷумҳурӣ ва берун аз он, хосса матбуоти марказӣ, силсилаи мақолаҳои «Нависандаи маъруфи советӣ» (1953) [11], «Адиб ва олими забардаст» (1953) [12, 53-57], «Садриддин Айнӣ» (1953) [13, 8-22], «Айнии мо» (1954) [14, 33-51], «Ҳайкали ёдгории асосгузори адабиёти советии тоҷик Садриддин Айнӣ» (1956) [15], «Сардафтари адабиёти советии тоҷик» (1958) [16, 88-94], «Устои адабиёти тоҷик» (1958) [17, 140-145] -ро ба нашр расонидааст, ҳамчунин дар зимни дигар мақолаҳо ва гузоришҳои солонаи Ӯттифоқи нависандагон ба шахсият ва фаъолияти эҷодии С. Айнӣ ва хусусиятҳои умдатарини осори нависанда низ жарфандешона назар намудааст.

Ҷарчанд М. Турсунзода доир ба «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ мақолаи алоҳида нанавишта бошад ҳам, дар зимни дигар мақолаҳо дар хусуси ин асари нависанда мулоҳизаҳои қобили тавачҷуҳ баён кардааст. Аз осори мансури С. Айнӣ аз ҳама беш диққати М. Турсунзодаро «Ёддоштҳо» ба худ ҷалб намудааст. Хусусан М. Турсунзода ба «Ёддоштҳо», ҳамчун «ганҷинаи ҳазорон образҳои одамон ва тақдири онҳо» [18, 209] ва ҳуҷҷати илмию таърихӣ, инчунин инъикоскунандаи ҳақиқати ҳаёт эътибори махсус додааст. Хусусан мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба шахсияти устод Айнӣ ва осори ӯ, аз ҷумла «Ёддоштҳо» ва арзёбии рӯзгору ҷойгоҳи С. Айнӣ дар замони шуравии собиқ, ки аз тарафи М. Турсунзода қиматсанҷӣ шудааст, омӯзанда буда, таҳлили ҳаматарафа меҳодад. Аз он ки дар ин мақола маҷоли гуфтори тӯлонӣ нест ва ҳавфи дур гаштан аз мавзӯ дар миён меояд, аз таҳлили пурраи андешаҳои адабию эстетикӣ М. Турсунзода даст кашада, танҳо бо таҳлили мулоҳизаҳои характерноки ӯ дар бораи охири шохкори С. Айнӣ – «Ёддоштҳо» қаноат менамоем.

Сухани дигари сазовори гуфтан дар ин маврид ин аст, ки афкори адабию танкидии М. Турсунзода ҳатто дар замони зиндагии шоир аз ҷониби адабиётшиносон мавриди омӯзиш ва баҳрабардорӣ қарор гирифта, андешаҳои адабию эстетикӣ ва танкидии ӯ сазовори баҳои баланд гаштаанд. Аз ҷумла дар ин ҷода хидмати адабиётшиносон Ю. Бобоев [4, 258-274; 5; 6] ва А. Сайфуллоев арзишманд аст [10, 44-106]. Адабиётшинос Х. Шарифов низ соли 1981 мақолаеро таҳти унвони «Суруди ватан» ба ҷоп расондааст, ки афкори адабию танкидии М. Турсунзодаро дар бар мегирад. Вале бояд гуфт, ки Х. Шарифов ин масъаларо, асосан, дар осори манзум ба таҳқиқ гирифтааст, ки зодаи таъби

шоири М. Турсунзода аст [22, 105-113]. Муҳаққиқ С. Аъзамзод низ дар ин чода кӯшишҳоеро барои ошкор сохтани ҳақиқати мувоҳисаҳои замони шуравӣ ва муайян намудани ҷойгоҳи устодони адабиёти тоҷик иқдом намудааст, ки намунаи хуби тозаандешӣ ва муносибати нави адабиёро дар нисбати осори замони шуравӣ бозгӯӣ менамояд [3, 85-102].

Нахуст зикри ин нукта ноҷо нахоҳад буд, ки агар гӯем мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба осори С. Айни ва хосса «Ёддоштҳо» аз таъкидҳои худ устод Айни, ки дар номаҳои гуногуни худ ба М. Турсунзода ироа намудааст, об меҳуррад. Ба ин далел, ки устод Айни таъсир ва манфаати «Ёддоштҳо»-ро барои ҷавонон ва махсусан ба «ҷавонони ҳавасгори нависандагӣ» [1, 106] дар номаҳои 14-уми декабр ва 27-уми декабри соли 1948, ки ба суроғаи М. Турсунзода омадааст, баён намудааст. Устод Айни дар ин номаҳо ба эътирози муқарризон ва адибон бо далелҳои муътамад ҷавоб дода, М. Турсунзодаро ҳамчун ҷавони қобилиятнок шинохта, ба ӯ маслиҳатҳо додааст ва кӯшидааст, то ӯро аз ғалатфаҳмии замон берун кашад. Аз ҷумла устод Айни дар охири мактуби фиристодааш ба М. Турсунзода (14-уми декабри соли 1948) мегӯяд: «Ин мактуби муфассалро ба ду мақсад ба шумо навиштам: мақсади аввалам ин аст, ки шумо ҷавонед ва қобилияти калон доред, ҳанӯз ҳамаи қобилияти шумо инкишоф наёфтааст. Аз ман, ки пир шудаам ва дароз дар дунё монданам маълум нест, як ёдгори монад; дуюм, ин мактубро ба ҷавонон хонда диҳед, то ки роҳи ғоида бурданашон аз «Ёддоштҳо» бо татбиқ кардани инҳо ба асарҳои дигарам ба онҳо осон шавад» [1, 107].

Аз ин суҳбати устод Айни пайдост, ки мақсади ӯ тамоюл ба омӯзиш аз рӯзгор дорад ва муҳотабро ба дарки объективонаи асари бадеӣ самтгир месозад. Ба ин восита устод Айни дар симои М. Турсунзода ҳамаи адибонро ба омӯхтани объективонаи ҳаёт ва истифодаи ҷузъиёти воқеаҳои ҳаёт, ки ҳақиқати воқеӣ мебошанд, раҳнамо месозад. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода, чунонки дар зимни ин мақола хоҳем дид, кӯшидааст то ба осори устод Айни объективона ва ҳаққонӣ баҳо диҳад.

Чунонки таъкид рафт, масъалаи омӯзиши афкори адабию танқидии М. Турсунзода характернок аст. Афкори ин устоди суҳан, ки замоне сарвари и шеърӯ адаби тоҷикро бар дӯш дошт ва ҳамин рисолат ӯро ба майдони нақд бурдааст, аз ҳар ҷиҳат муҳим ва арзишманд мебошад. М. Турсунзода рӯзгори саҳту дардноки устод Айниро, ки дар замони феодалию амирсолорӣ Манғитиён гузаштааст аз ҷониби худ адиб дар «Ёддоштҳо» тасвир шудааст, аз нуктаи назари замон ва воқеаҳои асоситарине, ки дар асар низ омадааст, баҳо медиҳад. Бинобар ин, М. Турсунзода дар навбати аввал роҳи ҳаёти устод Айниро дар «Ёддоштҳо» ба мушоҳида гирифтааст. Ба ҳамин сабаб, дар гуфтаҳои ӯ зиндагии устод Айни бо таърихи гузаштаи миллати тоҷик ба қиёс гирифта шудааст. Аз ҳамин ҷост, ки М. Турсунзода дар андешаҳои худ ҳаёти халқи тоҷикро аз охири асри XIX ва оғози садаи XX ба зиндагии С. Айни шабеҳ доништа, андешаи қобили тавачҷуҳо ба миён меорад ва мегӯяд: «Дар зиндагӣ хеле кам воқеъ мегардад, ки тарҷумаи ҳоли як одам ба тарҷумаи ҳоли халқи ӯ мувофиқ ояд. Саргузашти Садриддин Айни, хушбахтона, айнан ҳамин тавр аст. Роҳи ҳаёти Айни аз солҳои тираи гузаштаи торик то қуллаҳои дурахшони имрӯза бо ҳаёти халқи мо зич вобастааст» [18, 186]. Илова бар он, таҳлили мулоҳизаҳои шоир оид ба се қисмати «Ёддоштҳо» ва аз ҷумла

сарнавишти С. Айнӣ дар он, аз тарафи М. Турсунзода бештар дар муносибати он ба сарнавишти нонавиштаи халқи тоҷик ва фочиаҳои умумии зиёиёни тоҷик ва маданияту урфу одат омӯхта шуда, ин тарафи масъала дар мулоҳизаҳои ӯ мавқеи асосиро ишғол кардааст. Ба назари мо, ҳамаи ин мулоҳизаҳо барои адабиётшиносии имрӯзаи тоҷик низ ғариб нестанд ва бидуни шубҳа ин навъ омӯзиши осори устод Айнӣ ҳоло аз гузашта дида муҳимтар аст. Аммо ба ҷуз масоили боло, ба назари М. Турсунзода «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ вазиғаи дигаре ҳам доштааст, ки он аз талаботи замон сар задааст. М. Турсунзода барои исботи ҳақиқати ин масъала мегӯяд: «Ва агар мо сели хурӯшони давраҳо, воқеаҳои ҳафтодупанҷсоларо, ки ҳаёти Айнӣ аз онҳо иборат аст, сол ба сол, қадам ба қадам тафтиш карда бароем, як ҳикояе мешавад аз тақдири як халқи тамом, аз он ки халқ чӣ сон аз гадоӣ ва беҳуқуқӣ ба сӯйи бахту саодат ва нур сар бардошта, яке аз шонздаҳ республикаҳои нозанини озод ва баробарҳуқуқи иттифоқи сермиллатро ташкил кард. Барои ҳамин ҳам ҳаёти Айнӣ рамзи роҳи тайкардаи халқи мо шудааст» [18, 186].

Ин аст, ки М. Турсунзода «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣро ба сифати қомуси ҳаёти халқи тоҷик дар охири асри XIX ва ибтидои садаи XX мешиносад ва роҳи тайкардаи миллати худро аз он меомӯзад. Ин рамз як навъ эҳёи хусусиятҳои миллии халқи тоҷик, аз ҷумла урфу одат, расму оин, хунару дониш, гуфтору рафтор, хусну малоҳати зиндагию рӯзгордорӣи тоҷикӣ барои миллати тоҷик дар замони шуравӣ буд. Агарчи ин рамз барои насли нав, ки бо таъсири фарҳанги русу Аврупо аз фарҳанги миллии хеш тӯҳи шудан доштанд, ғариб менамуд. Вале М. Турсунзода баръакси дигарон, ҷунонки аз мақолоти ӯ пай мебарем, ба осори устод Айнӣ, аз ҷумла ба «Ёддоштҳо» бо манзари тоҷикона, идеалҳои ба рӯҳияи халқи тоҷик созгор ва рӯҳи озодихонаи ин миллат назар дода, зиндагии устод Айнӣро «қатрае аз баҳри ашки халқи тоҷик» [18, 187] доништааст. Суханони зерини М. Турсунзодаро дар бораи зиндагии С. Айнӣ, ки тақдири ҳазорон инсонро дар худ ҷой дода метавонад, ба тақдири халқи тоҷик метавон нисбат дод. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода С. Айнӣро «сарояндаи тақдири халқ» [18, 187] шинохта, менависад: «Тарҷумаи ҳоли нимаи якуми зиндагонии С. Айнӣ қатрае аз баҳри ашки халқи тоҷик аст, қатраест, ки талхӣи рӯзгори садҳо ҳазорон тақдири инсониро дар худ мучассам гардонида, дар ҳар як паҳлуи тоза ва муфассали худ ин талхиро инъикос намудааст. Ҳамаи он чиро, ки халқи ситамдидаи тоҷик диду аз сар гузаронид, Айнӣ ҳам аввал дар айёми кӯдакӣ, баъд дар ҷавонӣ ва дар охир дар вақти марди баркамол шуданаш дид ва аз сар гузаронид. Айнӣ аз ҳамаи боигарии маданияти ҳазорсолаи тоҷикон, ки онро ганҷинаҳои беохири рӯҳи озодихонаи халқ асрҳои зиёде бо эҳтиёт нигоҳ карда омадаанд, ғизо гирифтааст. Ҳамаи он чизе, ки Айнӣ дид, шунид, аз сар гузаронид ва эҳсос намуд, асоси асарҳои минбаъдаи ин сарояндаи тақдири халқ шудаанд» [18, 187]. Бо ин мулоҳиза ва ҳам дар асоси он М. Турсунзода афкори адабию эстетикӣи худро дар муносибат бо саргузашти устод Айнӣ ва сарнавишти аз сар гузаронидаи миллати тоҷик идома дода, ҷойи дигар мегӯяд: «Оре, саргузашти пурмашаққати пешазинқилобии устод Айнӣ саргузашти тираву тори халқи тоҷик мебошад. Тақдири нависанда ва халқ дар он давр мисли ду қатраи об ба ҳам монанд буда, аз ашки одамм ҳам шуртар, аз захри қотил ҳам талхтар ва аз шом ҳам ториктар буд» [18, 220]. Ин мулоҳизаҳо дар

замони таълифи худ дарёфтҳои муваффаке буданд, ки «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун асари замонавӣ ва дар айни замон бузургии устод Айниро муайян намудаанд.

Хотирнишон кардани ин нуктаи муҳим, ки ба масъалаи муносибати М. Турсунзода ба осори адаби алоқаманд аст, аз ҷоида ҳолӣ нест. Гап дар сари ин аст, ки вақте суҳан дар боби муносибат бо осори адаби меравад, ба чунин андешаи пӯшидае рӯ ба рӯй мешавем, ки дар сурати дарки нодурусти он моро гумони иштибоҳангез фаро мегирад, ки мо таҳлилҳои ба фаҳми замони имрӯза наздикро ҷустуҷӯ мекарда бошем, роҳ додан лозим нест, яъне мо наметавонем осори адибони шуравии тоҷик, аз ҷумла «Ёддоштҳо»-ро танҳо мутобиқи меъёрҳои имрӯзаи адабиёт таҳлил намоем. Ин роҳи ҷустуҷӯӣ ҳақиқати масъаларо ҳуди адабиёти бадеӣ низ муайян менамояд. М. Турсунзода низ ҳамчун фарзанди замони худ «Ёддоштҳо»-ро таҳлил намуда, ба натиҷаҳои ҷолиби илмӣ мерасад, ки хеле ҷолибанд.

Ҳамаи ин дарёфтҳо М. Турсунзодаро ба он водор намудаанд, ки дар баробари омӯзиши осори устод Айни мушкилоту бурду боҳти тоҷикон ва роҳҳои таҳаввули зиндагии онҳоро аз мавқеи илмӣ ва диди шоирона тадқиқ намояд ва раванди тағйирёбии ҷомеаи инсониро дар мисоли тақдири як ҷавонбухороии ҷабрдидаи ба мақсад расидаю миллатсоз – устод Айни ба таҳқиқ бигирад. Аз ин ҷост, ки ӯ дар иртибот ба масоили мазкур мегӯяд: «Айни суруди ачиби муҳаббат ба инсон, рӯшноӣ ва саодатро то рӯзҳои хушбахтона ва равшани мо оварда расондааст» [18, 187]. «Биеёд, – дар идома хотирнишон месозад М. Турсунзода, – ба шаҳодати ҳуди ӯ, ба шаҳодати нависанда, ба шаҳодати муосири ҳаёте, ки абадан гузашта рафтааст, мурочиат кунем, биеёд ба таърихшиноси халқи тоҷик, ба таърихи халқи мо аз замонҳои Рӯдакӣ то соатҳои охири амират мурочиат кунем, – халқи тоҷик чӣ номҳои бузург ва сарнавиштҳои пур аз мусибат дорад!» [18, 187]. Ҳарчанд М. Турсунзода воқеияти дар «Ёддоштҳо» аксёфтаре як қизи «абадан аз миёнрафта» мешиносад, ки усулан бар хилофи принсипи эҷодии устод Айнист. Вале боз аз он арзишҳои, аз қабилӣ муборизаи халқи заҳматкаш барои озодию хушбахтӣ, шаъно шухрати инсонӣ, қаҳрамоноҳии аҷдодон, таҷовузнопазирӣ номузи инсонӣ, муҳаббат ба гузаштаи худ, гӯш додан ба васиятҳои падарону бобоён барои ӯ қобили пазириш аст. Дар ҳамин асос мулоҳизаҳои М. Турсунзода, ки ба хусусиятҳои хоси миллат вобастаанд, равшан ба мушоҳида мерасанд. Ба эътирофи М. Турсунзода ва дигар адибони давраи шуравӣ, инчунин аҳбори сарчашмаҳои таърихи чандинҳазорсолаи инсоният бар ин гувоҳ аст, ки халқи тоҷик дар замони истибдоду истисмор ва даври оташу хун ҳам забон ва адабиёти худро нигоҳ дошт, таракқӣ дод ва нобиғагонро ба тамаддуни ҷаҳонӣ эҳдо намуд. Аз ин ҷост, ки вучуди халқи тоҷик дар шароити низоъҳои феодалӣ, ҷангҳои ғоратгаронаи дохилӣ ва дар дами шамшеру зерӣ тозиёна ва ниҳоят дар зерӣ ситами манғит қарор гирифтани халқи тоҷик шоҳиди ҳоланд, ки тоҷикон бо он фишору тазйиқ ва мачбуриятҳо буда, мезистанд, кишт мекарданд, шаҳрҳо барпо мекарданд, ёдгориҳои ачиби меъморӣ месохтанд, рӯдҳои обёрикунанда меканданд, сурудҳои дилчаспи зиндагиофар эҷод мекарданду бо мусиқӣ мехонданд. Ҳамаи ин рамзи мубодилаи афкор ва барқарорӣ ва то ҳадде устувории муносибатҳои иҷтимоии халқи тоҷик аст. Аз тарафи дигар, ин хусусиятҳо, ки меҳвари осори устод Айниро низ ташкил медиҳанд, тавачҷуҳи М. Турсунзодаро ба худ ҷалб намудаанд. М. Турсунзода дар мақолаҳои ҷашнии

худ оид ба осори устод Айни бисёр суханҳо гуфтааст. Чунончи дар боло дидем, пеш аз Ҳама, дар гуфтори шоир воқеаҳои замони С. Айни ва муборизаи озодихонаи халқи ҷавридаи тоҷик бар истисмору беадолатии замони мавқеи асосӣ доранд. Роҷеъ ба ин масъала ба назар мерасад, ки муносибати ӯ на танҳо ба «Ёддоштҳо», балки ба Ҳамаи осори устод Айни объективона сурат гирифтааст. Барои М. Турсунзода дар осори С. Айни, махсусан дар «Ёддоштҳо», тасвири руҳи шикастнапазири халқ ва муборизаи он баҳри озодии худ мавзӯи асосӣ ба ҳисоб меравад. Ба назари шоир, воқеаҳо ва фактҳои таърихӣ зиндагии як халқ дар симои як шахс аз доираи қудрати суханофарӣ ва имконоти тасвир берун буда, эҷодкор арзиши бадеии сухани худро аз вусъати фаро гирифтани ҳаводиси образноки ҳаёти худ, ки типро дар шароити типӣ ба вучуд меорад, гирифта метавонад. Ба иборати дигар, арзиши як воқеяи типӣ ба андозаи умумияти он ба тақдири дигарон ва умуман тақдири инсон вобаста аст. Дар ин ҷо вазифаи ҳақиқатбаёнӣ ё тасвири реалистӣ аз назари воқеяи замони умумӣ, дар айни он типӣ, тавбаъм зухур мекунад. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода мегӯяд: «Чунонки занбӯр аз гулҳои бешумору гуногун ба лонаи худ зарраҳои қиматбаҳои ангубинро бо чидду ҷаҳд ҷамъ мекунад, Айни ҳам аз сахро ва киштзорҳои таърихи бойи тоҷикон воқеаҳо ва фактҳои интиҳоб карда, ба ганҷинаи солномаи халқи мо чун шоҳиди чидду ҷаҳд ва анъанаҳои озодихонаи доимии худ дохил мекунад» [18, с. 190]. Ин андеша барои хидмати бедареғи устод Айни ташбеҳи равшанест. Дар боби образҳо ва шароити типӣ дар «Ёддоштҳо» М. Турсунзода ҷойи дигар таъкидан мегӯяд: ««Ёддоштҳо»-ро хонда истода, кас на танҳо ба мушоҳидакории нозуки Айни ҳайрон мешавад, балки ба ҳофизаи беандозаи ӯ, ки ганҷинаи ҳазорон образҳои одамон ва тақдири онҳо, ганҷинаи китобҳои хонда ва сурудҳои бишнида гардидааст, ҳайрон ва мафтун мешавад» [18, 209].

Дигар ин ки гуфтаҳои М. Турсунзода аз маърифати бадеӣ сарчашма гирифта маърифати илмиро тавлид намудаанд. Илова бар он, онҳо гӯё якдигарро ба вучуд оварда, хусусияти нормативии андешаҳои адабию эстетикӣ М. Турсунзодаро бунёд гузоштаанд. Яъне М. Турсунзода ин ду ҷанбаро асос қарор дода, ба адабиёти бадеӣ ворид мегардад ва андешаҳои худро боз ҳам жарфтару пурвусъат мегардонад. Аз ин нуктаи назар, М. Турсунзода ба таҳлили саргузашти устод Айни ворид гардида, чунин мулоҳизаи ҷолибро ба миён мегузорад: «Бачагӣ ва ҷавонии Айни дар байни халқ гузаштааст. Ӯ ба дарди халқ дардманд буда, ба ғзаби халқ – дар ғзаб, ба шодии ӯ шодмон буд» [18, с. 191]. Яъне онҳо – халқу Айни дар ягонагии худ гӯё шарҳу эзоҳи баъди роҷаи талаб нахоҳанд кард. Илова бар он, гадоию бенавоии халқ ва Айни қиёсан гирифта шудааст. «Гадоӣ ва бенавоии садҳо ҳазорон, – менависад М. Турсунзода, – ва боигарии баъзеҳо, беҳуқуқии тамоми халқ ва ҳукмронии мутлақу бераҳмонаи тӯдаи ҳукмрон – ин ҳақиқати талхи ҳаётро ҳеҷ як тумани қонунҳо, ҳеҷ як сурраву дуо аз ҷашмони тезбин ва дили қунҷков панаҳ карда наметавонистанд» [13, 11]. Ӯ кӯшидааст исбот намояд, ки «Айни бо чидду ҷаҳди олиҳимматона ба халқ ёри расондан, дар роҳи пешгирифтааш далерона ва дилсофона пеш рафтааст» [18, 193].

Ин мулоҳизаҳои адабию эстетикӣ М. Турсунзода дар нисбати «Ёддоштҳо»-и устод Айни, сарфи назар аз номувофиқатии шаклу мазмуни шиори замони адабиёти шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ, ки зодаи

талаботи замони нав буд ва муаллиф бо он ҳамовозӣ кардааст, дар заминаи беҳтарин арзишҳои инсонӣ ва миллии гузашта бунёд ёфтааст. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода осори устод Айниро ҳамчун осори миллии мешиносад ва маҳорати ӯро дар офаридани асаре, ки дар хазинаи адабиёти ҷаҳонӣ ҷой мегирад, муаррифи менамояд: «Айни ҳамчун нависанда ба кулӣ интернационали мебошад. Асарҳои Айни, албатта, тамоман миллианд, чунон ки ҳамаи характери эҷодиёти вай тамоман миллист, аммо маҳз маҳорати калони нависандаи милли ӯро ба интернационализми ҳақиқӣ оварда мерасонад» [18, 206]. Аз он ки адабиёти бадеӣ як навъи санъат асту боз навъи маҳсули мафкураи ҷамъият низ ҳаст ва дар давраи аввали адабиёти шуравии тоҷик он ҳамчун ифодакунандаи мафкураи ҳоким бештар баҳо дода мешуд, М. Турсунзода низ аз ин селоби замон бар канор намондааст. Вале ба назари М. Турсунзода нависандаи замони нав бояд аз ҳаёт чизи асосиро ёфта гирад, моҳияти типҳои инсонӣ, зебӣ ва бузургии одами замонро нишон диҳад, он вақт метавонад вуҷуд ва мураккабии ҳаётро дарк намояд ва дар офаридани асари бадеӣ қалам занад. Ӯ бо ин роҳ кӯшидааст, ки маҳорати баланди асарофаринии устод Айниро собит созад ва таҷрибаи ӯро барои худ ва дигарон омӯзонад. «Бояд одилона иқрор шавем, ки на ҳамаи насрнависони мо мисли Садриддин Саидмуродович Айнии мухтарамӣ мо ҳаққонӣ тасвир кардани ҳаётро омӯхтаанд» [18, 212].

М. Турсунзода дар охири мақолаи гузоришии худ қувваи эҷодии устод Айниро ба дарёҳои кӯҳии диёрамон шабех доништа, беинтиҳой ва хушкнашавандагии онро ба воситаи ин ташбеҳ таъкид намудааст.

Ҳамин тавр, мулоҳизаҳои адабию эстетикӣ М. Турсунзода дар бораи «Ёддоштҳо», чунон ки дидем, дар замони таълифи худ дарёфтҳои муваффақе буданд, ки «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун асари замонавӣ, милли ва ҷаҳонӣ муайян намудаанд. Метавон гуфт, ки М. Турсунзода ҳатто дар замони таълифи чилдҳои севуму чоруми «Ёддоштҳо» баҳои сазовор ба ин асарро дода, арзиш, нақш ва мақоми онро дар таърихи адабиёти нави тоҷик дурусту ҳаққонӣ муайян намудааст.

КИТОБНОМА

1. Айни, С. Ба рафиқ Турсунзода / С. Айни // Шарқи сурх. – 1956. – №4. – С. 107-110.
2. Айни, С. Ёддоштҳо (Ҷаҳор қисм дар як китоб) // Энциклопедияи насри муосири тоҷик. Асари бадеӣ / С. Айни. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
3. Аъзамзод, С. Нақди афкори Мирзо Турсунзода ва ду марҳилаи муносибат ба мероси адабӣ // Адабиёт ва маърифати нақд (Маҷмуаи мақолаҳо) / С. Аъзамзод. – Хучанд: Анис, 2012. – 200 с.
4. Бобоев, Ю. Мирзо Турсунзода – ҳаёт ва эҷодиёти ӯ. Монография / Ю. Бобоев. – Сталинобод: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1961. – 308 с.
5. Бобоев, Ю. Сипаҳсолори назм. Монография / Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 288 с.
6. Бобоев, Ю. Певец солнечных вершин. Монография / Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 328 с.

7. Брагинский, И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айни. Монография / И.С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 196 с.
8. Маҳмадаминов, А. Айнишиносӣ ва замони ҳозира (Маҷмуаи мақолаҳо) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 160 с.
9. Муҳаммадҷони Шақурии Бухорой. Равшангари бузург. Монография / Муҳаммадҷони Шақурии Бухорой. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.
10. Сайфуллоев, А. Мирзо Турсунзода: Очерки ҳаёт ва эҷодиёти шоир. Монография / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
11. Турсунзаде, М. Выдающийся советский писатель / М. Турсунзаде // Правда. – 1953. – 27 апреля. – № 117 (12685). – С. 3.
12. Турсунзода, М. Адиб ва олими забардаст / М. Турсунзода // Коммунисти Тоҷикистон. – 1953. – № 4. – С. 53-57.
13. Турсунзода, М. Садриддин Айни / М. Турсунзода // Шарқи сурх. – 1953. – № 4. – С. 8-22.
14. Турсунзаде М. Наш Айни / М. Турсунзаде // Таджикская советская литература. – Сталинабад: Таджикгосиздат., – 1954. – С. 33-51.
15. Турсунзода, М. Ҳайкали ёдгории асосгузори адабиёти советии тоҷик Садриддин Айни / М. Турсунзода // Тоҷикистони советӣ. – 1956. – 17 декабр. – № 344. – С. 2.
16. Турсунзода, М. Сардафтари адабиёти советии тоҷик / М. Турсунзода // Шарқи сурх. – 1958. – № 5. – С. 88-94.
17. Турсунзаде М. Мастер таджикской литературы / М. Турсунзаде // Литературный Таджикистан. Книга 2. – 1958. – С. 140-145.
18. Турсунзода М. Садриддин Айни // Куллиёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди Ш. Осори адабӣ-танқидӣ / Мураттиб ва муаллифи эзоҳот Ю. Бобоев / М. Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – С. 186-216 / – 432 с.
19. Ҷумъаев Ш. Айни ва Турсунзода / Ш. Ҷумъаев // Мактаби советӣ. – 1975. – №4. – С. 30-34.
20. Ҷумъаев Ш. Реализми сотсиалистӣ аз назари М. Турсунзода / Ш. Ҷумъаев // Мактаби советӣ. – 1979. – №10. – С. 29-33.
21. Шарифзода, Л.А. Масъалаи таърихи эҷод ва нашри мактубҳо дар муқотиботи С. Айни ва М. Турсунзода / Л.А. Шарифзода // Суханшиносӣ. 2024. – №3(47). – С. 134-140.
22. Шарифов Х. Услуб ва камолоти суҳан (Маҷмуаи мақолаҳо) / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 176 с.
23. Шуқуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни. Монография / М. Шуқуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 260 с.

«ЁДДОШТҲО»-И УСТОД АЙНИ ДАР ТАҲҚИҚИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Дар мақола андешаҳои М. Турсунзода оид ба «Ёддоштҳо» баррасӣ гардида, таъкид мегардад, ки М. Турсунзода ба асар, ҳамчун «ганҷинаи ҳазорон образҳои одамон ва тақдири онҳо» ва ҳуҷҷати илмию таърихӣ, инчунин инъикоскунандаи ҳақиқати ҳаёт эътибори махсус додааст. Хусусан, мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба шахсияти устод Айни ва осори ӯ, аз ҷумла «Ёддоштҳо» ва арзёбии рӯзгору ҷойгоҳи С. Айни дар замони шуравии собиқ, ки аз тарафи М. Турсунзода киматсанҷӣ шудааст, таҳлил гардида, дар ҳамин

замина таъкид мегардад, ки муносибати ӯ на танҳо ба «Ёддоштҳо», балки ба ҳамаи осори устод Айни объективона сурат гирифтааст. Барои М. Турсунзода «Ёддоштҳо» инъикоскунандаи рӯҳи шикастнопазири халқ ва муборизаи ӯ баҳри озодии инсон қобили андеша аст. Ба назари шоир, агарчи воқеаҳо ва фактҳои таърихии зиндагии як халқ дар симои як шахс аз доираи қудрати суханофарӣ ва имконоти тасвир берун бошад ҳам, эҷодкор арзиши бадеии сухани худро аз вусъати фаро гирифтани ҳаводиси образноки ҳаёти худ, ки типро дар шароити типӣ ба вучуд меорад, гирифта метавонад. Ин мулоҳизаи характернокро М. Турсунзода аз мутолааи «Ёддоштҳо» дарёфт намудааст. Яъне арзиши як воқеияти типӣ ба андозаи умумияти он ба тақдири дигарон ва умуман тақдири инсон вобаста буда метавонад. Дар ин ҷо вазифаи ҳақиқатбаёнӣ ё тасвири реалистӣ аз назари воқеияти замон умумӣ, дар айни он типӣ, тавҳам зухур мекунад, ки дар маркази диққати М. Турсунзода қарор гирифтааст.

Ҳамчунин дар мақола таъкид мегардад, ки мулоҳизаҳои адабию эстетикӣ М. Турсунзода дар бораи «Ёддоштҳо» дар замони таълифи худ дарёфтҳои муваффақе буданд, ки «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун асари замонавӣ, миллий ва ҷаҳонӣ муайян намудаанд. Метавон гуфт, ки М. Турсунзода ҳанӯз дар замони таълифи ҷилдҳои севуму чоруми «Ёддоштҳо» баҳои сазовор ба ин асарро дода, арзиш, нақш ва мақоми онро дар таърихи адабиёти нави тоҷик дурусту ҳаққонӣ муайян намудааст.

Калидвожаҳо: «Ёддоштҳо», С. Айни, М. Турсунзода, мулоҳизаҳои характернок, ганҷинаи образҳо, муносибати объективона, тафаккури миллий, моҳияти типҳои инсонӣ, тасвири реалистӣ.

«ВОСПОМИНАНИЯ» УСТОДА АЙНИ В ИССЛЕДОВАНИИ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

В статье тщательно анализу подвергаются размышления М.Турсунзаде о «Воспоминаниях» Айни. Турсунзаде к данному шедевру новой таджикской прозы относится с глубоким уважением, признавая его «как кладёзь тысячъ человеческихъ образовъ и ихъ судеб», научно-историческимъ документомъ, отражающимъ жизненную правду и действительность таджикскаго народа в концѣ 19-го и началѣ 20-го вв.

По мнѣнию М. Турсунзаде, «Воспоминания» Айни образно и всесторонне отражаютъ непоколебимый духъ таджикскаго народа в борьбѣ за свободу и независимость. Художественная ценность данного произведенія, по его сужденію, характеризуется темъ, что художественное воплощеніе историческихъ фактовъ и событій вполне соответствуетъ реалистическому методу изображенія действительности, т.е. стремленію писателя верности художественнаго изображенія действительности, точности воспроизведенія жизненныхъ отношеній, связей и жизненныхъ противоречій, жизнѣподобію представленной художественной картинѣ.

Особую ценность представляютъ литературно-эстетическіе воззрѣнія М. Турсунзаде относительно данного произведенія Айни. Турсунзаде, верно отмѣчая огромный вкладъ творчества Айни в обогащеніи таджикской прозы, оцениваетъ «Воспоминаніе» какъ современное, национальное и мировое произведеніе. Большая заслуга Айни в томъ, что онъ в данномъ шедеврѣ художественно осмыслилъ диалектику происходящихъ событій, правдиво

изображая действительность, детально воспроизводя типичные характеры в типичных обстоятельствах.

Ключевые слова: «Воспоминания» Айни, объективное отношение, национальное мышление, тип, типические обстоятельства, реалистическое изображение, образ, воззрение.

«MEMOIRS» OF SADRIDDIN AYNI IN THE RESEARCH OF MIRZO TURSUNZODA

The article is subjected to a careful analysis of M. Tursunzoda's reflections on «Memoirs» by Ayni. Tursunzoda thinks of this masterpiece of modern Tajik prose with deep respect, recognizing it as «a fount of thousands of human images and destinies,» as a scientific and historical document reflecting the life truth and reality of the Tajik people in the late 19th and early 20th centuries.

According to M. Tursunzoda, «Memoirs» of Ayni figuratively and comprehensively reflects the unshakable spirit of the Tajik people in the struggle for freedom and independence. The artistic value of this work, in his judgment, is characterized by the fact that the artistic embodiment of historical facts and events fully correspond to the realistic method of depicting reality, i.e. the aspiration of the writer for the fidelity of the artistic representation of reality, the accuracy of reproduction of life relations, the bonds and contradictions of life, the likelihood of the presented situation.

The literary and aesthetic views of M. Tursunzoda about this work of Ayni have a particular value. Tursunzoda, rightly noting the huge contribution of Ayni's creativity in enriching of Tajik prose, evaluates «Memoirs» as a modern, national and worldwide work. A great merit of Ayni is that in this masterpiece he artistically comprehended the dialectics of the events which take place, truthfully depicting reality and reproducing in detail typical characters in typical circumstances.

Key words: «Memoirs» of Ayni, objective attitude, national thinking, type, typical circumstances, realistic image, image, view.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шарифзода Лутфулло Абдулло – номзади илмҳои филологӣ, ходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; **Нишони:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ; кӯчаи Ш. Хусейнзода-155; **E-mail:** sharifzodal@mail.ru; **Тел.:** +992-98-586-86-46.

Сведения об авторах: Шарифзода Лутфулло Абдулло – кандидат филологических наук, научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ; **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки; улица Ш. Хусейнзода-155; **Электронная почта:** sharifzodal@mail.ru; **Телефон:** +992-98-586-86-46.

Information about the authors: Sharifzoda Lutfullo Abdullo – Candidate of Philological sciences, researcher at the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki NAST; **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue; Sh. Guseynzoda street-155; **E-mail:** sharifzodal@mail.ru; **Phone:** +992-98-586-86-46.

ДУ ОМИЛИ АСОСИЕ, КИ БАРОИ АНДЕШАҲОИ АДАБИИ
АҲМАДИ ДОНИШ ЗАМИНА ГУЗОШТАНД

Шариф Шарифхочаи Саидмуродзода
Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ

Аҳмади Дониш (1827-1897) аз зумраи он мутаффакирони тоҷик ба ҳисоб меояд, ки дар тамоми соҳаҳои ҳаёт андешаву пешниҳодҳои муфид баён доштааст ва мехост муҳит ва шароити даврашро ба самти барои мардуми қаторӣ беҳтар тағйир диҳад. Ӯ ҳамчун фарзанди пешсафи замони хеш илм, маориф ва фарҳангу адабро аз муҳимтарин воситаҳои тағйири муносибат ва рафтори ҷомеа медонист ва тарғиби онҳоро ҳаматарафа ба роҳ мемонд. Бесабаб нест, ки қулли муҳаққиқон Аҳмади Донишро саромади равияи маорифпарварони ислохотҳои Осиёи Миёна дар асри XIX қаламдод намудаанд [1; 2; 3; 4; 5; 7; 8; 9; 10; 11; 15; 16].

Аҳмади Дониш ҳамчун шоир ва нависанда дар бораи масъалаҳои адабию назарӣ низ изҳори ақида намудааст, ки ин андешаҳои мутафаккир то ба ҳол ба таври васеъ дар адабиётшиносии тоҷик омӯхта нашудаанд. Аз ҷумла, ӯ фикрҳои хешро роҷеъ ба шеърӯ шоир, нақши адабиёт дар ҷомеа, каломӣ комил, ҳадафи суҳан ва шеър, мавқеъ ва мақоми аҳли қалам ва монанди инҳо дар осораш баён намудааст, ки зарурат ба пажӯҳиши густарда доранд. Барои ташаккули ин андешаҳо омилҳои зиёде мавҷуд буданд, ки дар хусуси дутои онҳо дар ин мақола таҳлил анҷом дода мешавад.

Муҳити оилавӣ: Муҳити оилавӣ нухустин омилӣ ташаккули Аҳмади Дониш ҳамчун шахсият ва ҳамчун чеҳраи адабӣ ба шумор меравад. Мураттибони китоби дарсии «Адабиёти тоҷик» роҷеъ ба даврони тифлии Аҳмад чунин андеша доранд: «Аҳмади Дониш соли 1826 дар Бухоро таваллуд шудааст. Падари ӯ аслан аз Шофирком буда, дар Бухоро касби камол карда, дар ҳамин ҷо хонадор шудааст. Модари Аҳмади Дониш зани бомаърифат буд ва дар хона, дар мактаби хусусиаш ба духтарони гузарҳои гирду атрофи маҳаллашон савод меомӯхт. Аҳмад дар оила фарзанди ягона буд ва бачаҳои дигаре, ки пеш ва пас аз вай таваллуд шуда буданд, ҳама талаф гардидаанд. Аҳмад савод ва маълумоти ибтидоиро дар хона пеши модари худ гирифтааст» [14, 316-317].

Маълумоти дар китоби «Адабиёти тоҷик» овардашудаи муҳаққиқон бар мабной ҳамон маълумоте таҳия гардидааст, ки худи Аҳмади Дониш дар «Наводир-ул-вақоъ» зикр намудааст, чунончи: «...Ва пеш аз он, ки маро ба дабиристон барои таълиму тааллум ниҳанд, дар хона ба ҳузури атфол пеши модар ба муколамаи абҷад ва тахтаи лавҳ вуқуфе ба хат ва хондани он ва гоҳе мавзун сохтани қофия, бе он ки ӯро маъние бошад, бинобар истеъдоди фитрӣ баҳосил будааст» [6, 333].

Тафовуте, ки миёни ин ду маълумот матраҳ аст, дар масъалаи атфолӣ ба таълиму тааллум фарогирифташуда мебошад, ки оё онҳо танҳо духтарон буданд ва ё писарбачагон низ ба ин таълим фаро гирифта шуда буданд. Чун санади

асосии ин иттилоъ гуфтаи худи нависанда аст, пас атфои пеши модари Аҳмади Дониш танҳо аз духтарон иборат набуданд, балки аз ҳар ду ҷинси атфол хузур доштанд ва аз ин сабаб ҳам Аҳмади Дониш дар он таълим худро озод ҳис мекард.

Муҳаққиқи сиёсатшинос Ш. Чабборов роҷеъ ба омилҳои ташаккули ҷаҳонбинии Аҳмади Дониш ва махсусан ташаккули андешаҳои сиёсии ӯ ҳарф зада, «оила ва муҳити зиндагии ӯро аввалин омиле» қаламдод намудааст, «ки асоси тарбия ва ташаккули Аҳмади Дониш»-ро фароҳам овардааст [16, 18].

Мусаллам аст, ки волидайн Аҳмади Дониш шахсони дорои саводи кофӣ будаанд. Аз ҷумла, маълумоте, ки устод Айнӣ аз забони Шарифҷон Махдум роҷеъ ба падари Аҳмад меорад ва муҳаққиқ Расул Ҳодизода онро дар рисолаи «Аҳмади Дониш» истифода намудааст, собит месозад, ки «Падари Аҳмад Махдум дар хурдсолӣ дар мактаби деҳаи худ хонда, баъд аз он ба Бухоро омада, мадрасаро тамом кардааст ва пас аз хатми дарсҳо дар яке аз гузарҳои Бухоро имом шуда ва ба тарзи доимӣ дар шаҳр монда, аз гузари Кӯчаи Сангини Бухоро ба худ ҳавличае таҳийя намуда, дар он ҷо хонадор шудааст» [12, 25]. Муҳаққиқ аз маълумот дар бораи мактаб кушодан ва ба тадриси атфол машғул будани модари Аҳмади Дониш низ ёдовар шуда, онро чунин ҷамъбааст намудааст: «Ба ҳамин тариқ, падару модари Аҳмади Дониш касони чандон дорам набованд ҳам, аммо аз одамони босаводи замони худ будаанд» [12, 26].

Мусаллам аст, ки саводнокии волидайн омили нахустин ва муҳарриқи асосии Аҳмади Дониш барои дохил шудан ба дунёи савод ва ҷуну ҷарои олам гардид. Бесабаб нест, ки дар дунёи муосир маорифи мамлакатҳои тараққикарда ба рушди барвақтии кӯдакон тамаркуз мекунад, зеро илм ба исбот расондааст, ки маҳз дар овони аз рӯзи таваллуд то сесолағӣ майдони дарку тасаввуру тахайюли кӯдак ба суръате васеъ мегардад, ки дар тӯли давраҳои дигари умр ба ин дараҷа тавсеъа намеёбад.

Ба ҳамин минвол, агар модар Аҳмади хурдсолро бо нахустин ҳарфу ҳичо шинос намуда бошад, падараш кӯшиш намуд, ки ӯ аз бузургии каломи илоҳӣ, яъне Қуръони қарим бохабар шавад. Аз ин рӯ, Аҳмадро ба мактаби қориён менамояд. Профессор Расул Ҳодизода ин иқдоми падари Аҳмадро таҳлил намуда, хулосаҳои худро дар самти ҷаро Аҳмадро падараш ба мадраса намонду ба мактаби қориҳо дод, мебарорад, ки асоси воқеи доранд. Ӯ бо тақия бар гуфтаҳои худи Аҳмади Дониш, ки роҷеъ ба шароити саҳти зиндагии оилавияш гуфтааст, хулоса мекунад: «Аввал он ки падари Дониш ҳамона меандешид, ки шояд дар муддати дуру дарози таҳсили мадраса писарашро аз ҷиҳати моддӣ таъмин карда натавонад. Аз тарафи дигар, муҳлати хатми ҳифзи қуръон назар ба хатми таҳсили қариб 20-солаи мадраса камтар буд ва Аҳмади Дониш метавонист баъди ҳифзи Қуръон, дар ягон ҷо хатиб ё муаллими маҳалла ё қорӣ шуда қор қунаду таъмини маишати худашро мутасаддӣ гардад ва ҳам тақияҳои падару модари пираш шавад» [12, 29].

Мо тарафдори ҳар ду хулосаи муҳаққиқ дар ин масъала ҳастем, вале новобаста ба ҳамаи он шароит ва ҳадафҳои падар, яқ масъала собит аст, ки падари Аҳмад мехост писараш одами босавод ва баилм шавад. Барои замони ӯ қорӣ Қуръон будан болотар аз ҳар намояндаи илми дигар буд. Аммо бо

сабабҳои айниву зеҳнӣ Аҳмади Дониш мактаби қориёнро тарк кард ва падараш ӯро «ба дарс ва талаззуми арабият» ниҳод, ки муҳаққиқ Ҳодизода «...мурод аз дарс ва талаззуми арабият бешак таҳсили илми мадрасавист» гуфтааст [2, 32]. Пас маълум аст, ки падар ба ҳар роҳ мехост писарашро донишманд гардонад.

Ҳамин тарик, муҳити хонаводагӣ ва кӯшиши волидайн аз нахустин рукнҳо ва омилҳои рушду таҳкими ҳофизаи донишпазири Аҳмади Дониш гардидаанд ва таҳлили андешаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва эстетикӣ ӯ, ки аз ҷониби муҳаққиқон то дараҷае анҷом шудааст, нишонгари таъсири амиқи тарбия ва таълим дар муҳити хонаводаи мутафаккир мебошад. Мо бо боварии том гуфта метавонем, ки нахустин хиштҳо барои сохтани андешаҳои адабии Аҳмади Дониш низ маҳз дар муҳити хонаводагӣ ва овони туфулияти ӯ гузошта шудаанд. Ба ҳам мувофиқ омадани муҳити саводомӯзи оилавӣ ва истеъдоди фитриву азалии Аҳмади хурдсол боис гардиданд, то дар оянда доираи андешаҳои ӯ ба таври фарогир раванқ ёбад.

Истеъдоди фитрӣ ва азалий. Кулли муҳаққиқони ҳаёту ғаёлияти Аҳмади Дониш дар истеъдоди фитрӣ ва азалии ӯ заррае шубҳа накардаанд ва онро аз асоситарин воситаҳои дарку омӯзиши илмҳои мухталиф ва яке аз муҳимтарин омилҳои пешрафти андешаҳои маорифпарваронааш шинохтаанд. Таҳлили мадҳалияти истеъдоди фитрию азалии Аҳмади Дониш дар ҳаёту тафаккурронии минбаъдаи ӯро муҳаққиқон аксаран бар мабной нақли худи мутафаккир анҷом додаанд ва хулоса баровардаанд. Аҳмади Дониш аз он нақл мекунад, ки хангоми дар пеши модар ба таълим фаро гирифта шуданаш ба муқолаи абҷад, забти ҳуруф ва хондани онҳо ва ҳам гоҳе онҳоро бидуни ягон маъноӣ муайян ҳамқофия сохтан машғул мешуд ва инчунин «дар овони туфулият бо қаламу мидод ба деворҳои ҳолӣ, болои кулӯх хатҳову шаклҳо» мекашид «ба ҳандаса мувофиқ ва ҳарфҳо» мениҳод [12, 27]. Дар хондану дарки ояҳои қуръонӣ ва махсусан «Чаҳор китоб» Аҳмади Дониш ба зоҳири онҳо қаноат намекард ва маъноҳоро аз «Тафсири Малоно Яъқуб» мечуст ва луғатро ба ҳамдигар татбиқу киёс мекард ва агар ба фаҳми муқоиса намерасид, дилтанг мешуд. Синну солаш дар ин хангом нӯҳ ё даҳ будаст [12, 27-28]. Барои як навраси нӯҳ-даҳсола чунин тавачҷух, кунҷковӣ ва шавқ танҳо бар асоси фитрати азалий ва истеъдоди фитрӣ даст медихад.

Муҳаққиқи ҳоли аҳвол ва осору ашъори Аҳмади Дониш Расул Ҳодизода ин гуфтаҳои ӯро мисол оварда, менигорад: «Дар ин ҳикояи хурди Аҳмади Дониш хислати беҳтарини ӯ, яъне фикри ҷӯеи ӯ намоён аст. Вай дар ин синну сол мисли ҳамсолу ҳамсабақони худ ба кӯр-кӯрона ёд кардани ибораҳои душвору номафҳуми арабӣ қаноат накарда, мехостааст, ки маънии ҳар як ҷумлаю калимаро фаҳмида гирад. Ба ибораи дигар гӯем, вай ба зоҳири ҷизҳои хондагаш қаноат накарда, ба дарк намудани ботини он кӯшидааст. Ин хислат на танҳо дар хурдсолӣ, балки дар тамоми ҷараёни зиндагии Аҳмади Дониш дар тинати ӯ барқарор буд ва ӯ ин хислатро ба дигарон низ ҳамеша талқин мекард» [12, 28-29].

Ҳақ ба ҷониби профессор Расул Ҳодизода аст, ки фикри ҷӯеи Донишро мадҳали тамоми давраҳои ҳаёту ғаёлияташ гуфтааст. Дониш ба хангоми таҳсил дар мактаби қоригӣ ва инчунин дар мадраса низ ба дарсу фанҳои дарсии

хардуи ин макони таҳсил қаноат намекард. Махсусан, хифзи Қуръон «бар мизочи» Дониш «сахт ва номулоим» омад ба ду сабаб, ки яке лакнати забон доштаниш ва дигаре ҳавсала надоштаниш ба тақрори бисёр будааст. Гумон меравад, ки дар ин кор ба ҷуз аз ин ду сабаб, инчунин истеъдоди кунҷковии Дониш низ ширкат доштааст, зеро ӯ ҳама вақт ба дарёфтани чизи нав мекушид ва аз ин хотир тақрори ҳамешагии ояҳои қуръониро намехост. Вале ин он маъноро надорад, ки Аҳмади Дониш аз Қуръон ва дарсҳои исломӣ баҳра набардошт ва роҷеъ ба таъсири илмҳои динӣ ва Қуръон ба тафаккури ӯ таҳлилҳои алоҳидаро анҷом додан зарур аст.

Чунон ки гуфта шуд, андешаи ҷӯё ва майнаи ташнаи илми Аҳмади Дониш ба ҳангоми таҳсиллаш дар мадраса бештар вусъат ёфт ва ӯ бо дарсҳои маъмулӣ қаноат накарда, ба таври мустақилона ба омӯзиши илмҳои иловагӣ мепардозад ва пешрафти ҷавулодае мекунад. Чунончи, дар боби аз худ намудани тамоми санъатҳои ҷадвалу зинат ва лавҳу тасвир худ гувоҳӣ медиҳад, дӯсти қарине ӯро ба китобати ғазалиёт ташвиқ кард ва пас аз омода гаштани баёз фармуд то онро ҷадвалу зинат ва лавҳ[-ху тасвири] муносиб созад. Дониш, ки ин хунарашро пеш насанҷида буд, бо як нобоварӣ арзи дӯсташро қабул кард ва баёзи ғазалро бо таъби худ орову торо дод ва он макбули хотири рафикаш гардид. Давоми кӯшиши хешро дар аз худ кардани ин илму хунар Аҳмади Дониш чунин ба қалам овардааст: «Он гоҳ донистам, ки илми ин санъат аз ҷумлаи лавозимот аст. Ороиши китобхоро, ки бад-он сағиру кабир муҳтоҷанд, хосса хубрӯён, он гоҳ ашрофу подшоҳон [барои гузоридани ном]. Пас аз абвоби духули он даромада, ба арбоби ин фан ихтилот намуда, ба хушомаду нифоқ [ва мулозамат] ҷустуҷӯ намуда, дар арзи як сол [ин муҳимро ба камол расондам ва] аз ин сӯи илм даромада ба он тараф берун рафтам» [6, 354-355].

Ҳамин шавқи аз худ кардан дар андӯштани илмҳои дигар низ мустафод шуд ва аз ҷумла дар аз худ кардани илми нучум, ки онро Аҳмади Дониш «мафҳари аҳли қалам» номидааст, ба ду доия дар ин илм шуғл намуданаширо изҳор намурад [6, 367-368].

Ҷои ёдрас аз як андешаи мутафаккир аст, ки ба фарзандонаш изҳор менамояд ва дар он, агарчи ишора ба як масъала, илм бошад ҳам, вале кулли дигар масъалаҳо ва муаммоҳо тавассути он гуфта мешаванд. Ӯ фарзандонашро бештар «ба таҳсили сирати инсонӣ» тарғиб намуда, пас аз овардани ду ояи қуръонӣ роҷеъ ба саъйи худ дар шинохти сирати инсонӣ чунин баён доштааст: «Ва маро дар ин илм, ки бештари халқ аз он ғофиланд, на аз он аст, ки аз мобайни авроқ ва муҷаллад ба ҳам расида бувад [ё аз қисми дигарон дуздада], балки аз бисёрии тафаккур ва ғавр дар ҳақиқати умур, ки ин чиз чаро инчунин аст ва аз чи ин чунин шуда ва чист, ки ин чунин нашуда. Ва андеша дар саъйҳои мардум аз абнои чинс, ки ин кор барои ҷӣ кардаанд ва баҳри ҷӣ мекунанд ва самараву натиҷаи он, ки кардаанд ва мекунанд, чист?» [6, 329-330].

Ҳамин тариқ, фитрату истеъдоди азали аз дуҷумин омиле буд, ки ба ташаккули ояндаи Аҳмади Дониш ҳамчун симои илму хунар таъсири назаррас гузошт. Аммо ин омиле ягона набуд, балки пайваста ба сабабҳо, вазъ ва муҳити дигари тарбияву таълими ӯ дар шахсияти ӯ қора кардаанд.

Дар хулосаи ин мақола маврид ба ёдоварист, ки дар сиёсати пешгирифтаи роҳбарияти олии кишвар, махсусан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ нисбат ба масъалаи нақши оила дар тарбия ва камолоти неки насли нав таваҷҷуҳи хос зоҳир мешавад. Аҳаммияти тарбияи оилавино ба назар гирифта, Ҳукумати мамлакат Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълим ва тарбияи кӯдак»-ро ба тасвиб расонид, ки мақсадаш маҳз таъмини муҳити солими тарбияи фарзанд дар оила мебошад. Аз ин нигоҳ, таваҷҷуҳ ба муҳити тарбия ва ҳаёти бузургоне чун Аҳмади Дониш барои насли имрӯзаи миллати мо арзиши алоҳида дорад.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоев, Ш. Маорифпарварӣ ва озодфикрӣ: Афкори динию фалсафӣ ва ислохотии Аҳмади Дониш / Ш. Абдуллоев. – Душанбе, 1994. – 151 с.
2. Абдурахмонов, М.С. Афкори адабию эстетикӣ маорифпарварон ва ҷадидон / М.С. Абурахмонов. Рисолаи илмӣ барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисоси 6D021400 – Адабиётшиносӣ (6D021401 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ. – Душанбе, 2023 – 186 с.
3. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айнӣ. – Душанбе, 2010. – 420 с.
4. Богоутдинов, А.М. Очерки по истории таджикской философии / Богоутдинов А.М. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1961. – 332 с.
5. Гафуров, Б. Тоҷикон. Охирҳои асри миёна ва давраи нав / Бобочон Гафуров. Китоби дуюм. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 278-281.
6. Дониш, А. Наводир ул вақоъ. Мунтахаб / Аҳмади Дониш. – Душанбе: Адиб, 2020. – 480 с.
7. Маъсумӣ, Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш / Носирҷон Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 73 с.
8. Мирзозода, Х. Муносибати баъзе ақидаҳои Аҳмади Дониш ва маорифпарварони асри ХХ / Холиқ Мирзозода // Афкори рангин. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 352 с.
9. Рачабов, З.Ш. Выдающийся просветитель таджикского народа Ахмади Дониш / З.Ш. Рачабов. – Сталинабад, 1961. – 220 с.
10. Рачабов, З.Ш. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и начала XX вв / З.Ш. Рачабов. – Сталинабад, 1954. – 459 с.
11. Рачабов, З.Ш. Маорифпарвар Аҳмади Дониш / З.Ш. Рачабов. – Душанбе: Ирфон, 1964.- 308 с.
12. Ҳодизода, Р. Аҳмади Дониш. Тарҷумаи ҳол ва мероси адабию илмӣ / Расул Ҳодизода. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 293 с.
13. Ҳодизода, Р. Ба ҷои сарсухан. Аҳмади Дониш ва эҷодиёти ӯ / Расул Ҳодизода // Энциклопедияи насри тоҷикӣ форс. – Душанбе: СИЭМТ, 2010. – С. 10-11.

14. Ҳодизода, Р. Каримов, У. Саъдиев, С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX / Р. Ҳодизода ва дигарон. – Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.
15. Ҳусейнзода, Ш. Дар бораи баъзе лаҳзаҳои асосии таърихи адабиёти тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 264 с.
16. Ҷабборов, Ш. Андешаҳои сиёсии Аҳмади Дониш / Ш. Ҷабборов, – Душанбе: Аржанг, 2005. – 196 с.

ДУ ОМИЛИ АСОСИЕ, КИ БАРОИ АНДЕШАҲОИ АДАБИИ АҲМАДИ ДОНИШ ЗАМИНА ГУЗОШТАНД

Аҳмади Дониш (1827-1897) аз зумраи он мутафаккирони тоҷик ба ҳисоб меояд, ки дар тамоми соҳаҳои ҳаёт андешау пешниҳодҳои муфид баён доштааст ва мехост муҳит ва шароити давраи ро ба самти барои мардуми қаторӣ беҳтар тағйир диҳад. Ӯ ҳамчун фарзанди пешсафи замони хеш илм, маориф ва фарҳангу адабро аз муҳимтарин воситаҳои тағйири муносибат ва рафтори ҷомеа медонист ва тарғиби онҳоро ҳаматарафа ба роҳ мемонд. Бесабаб нест, ки қулли муҳаққиқон Аҳмади Донишро саромади равияи маорифпарварони ислохотҳои Осӣи Миёна дар асри 19 қаламдод намудаанд. Аҳмади Дониш ҳамчун шоир ва нависанда нисбати масъалаҳои адабӣ низ изҳори ақида намудааст, ки ин андешаҳои мутафаккир то ба ҳол ба таври васеъ ва пурра дар адабиётшиносии тоҷик омӯхта нашудаанд. Аз ҷумла, ӯ фикрҳои хешро роҷеъ ба шеърӯ шоир, нақши адабиёт дар ҷомеа, каломи комил, ҳадафи суҳан ва шеър, мавқеъ ва мақоми аҳли қалам ва монанди инҳо дар осораи баён намудааст, ки зарурат ба пажӯҳиши густурда доранд. Дар мақолаи пешниҳодишуда аз хусуси ду омиле ёдовар мешавем, ки барои пайдоиши андешаҳои адабии Аҳмади Дониш ҳамчун замина хизмат кардаанд. Омиле аввал муҳит ва тарбияи оилавӣ ва омиле дигар истеъдоди фитрӣ ва азали аст, ки низ дар муҳит ташаккул меёбад.

Калидвожаҳо: Аҳмади Дониш, мутафаккир, андешаҳои адабӣ, шеърӯ шоир, каломи бадеъ, замина, маорифпарварӣ, муҳити оилавӣ, истеъдоди фитрӣ.

ДВА ГЛАВНЫХ ФАКТОРА, КОТОРЫЕ ЗАЛОЖИЛИ ФУНДАМЕНТ ДЛЯ ЛИТЕРАТУРНОГО МЫШЛЕНИЯ АХМАДА ДОНИША

Ахмад Дониш (1827-1897) считается одним из тех таджикских мыслителей, который высказал полезные идеи и предложения о всех сферах жизни и хотел изменить окружающую среду и условия своего времени в лучшую сторону для простых людей. Будучи ведущим литератором своего времени, он считал науку, образование, культуру и литературу важнейшими средствами изменения отношения и поведения общества и всячески способствовал их развитию. Недаром все исследователи считали Ахмада Дониша лидером реформистских просветителей Средней Азии XIX века. Ахмад Дониш, как поэт и писатель, также высказал свои мнения по литературным вопросам, которое до сих пор не получили широкого и полного изучения в таджикской литературе. В частности, в своих произведениях, он высказал свои мысли о поэзии и поэтах, о роли литературоведения в обществе, о совершенном слове, о цели речи и поэзии, о положении и статусе писателей и т.п., нуждающихся в обширном

исследовании. В представленной статье мы упоминаем два фактора, послужившие основой возникновения литературных идей Ахмада Дониша. Первый фактор – это среда и семейное воспитание, а второй фактор – природный талант, который также формируется в среде.

Ключевые слова: Ахмад Дониш, мыслитель, фактор, литературные идеи, поэзия и поэт, творческое слово, происхождение, образование, семейное окружение, природный талант.

TWO MAIN FACTORS THAT LAYED THE FOUNDATION OF AHMAD DONISH'S LITERARY THINKING

Ahmadi Donish (1827-1897) is considered one of those Tajik thinkers who expressed useful ideas and proposals in all spheres of life and wanted to change the environment and conditions of their time for the better for ordinary people. Being the leading men of their time, they considered science, education, culture and literature to be the most important means of changing the attitude and behavior of society and contributed to this in every possible way. It is not without reason that all researchers considered Ahmadi Donish to be the leader of the reformist educators of Central Asia in the 19th century. Ahmadi Donish, as a poet and writer, also expressed his opinion on literary issues, that these thoughts of the thinker have not yet received wide and complete study in Tajik literature. In particular, in his works, he expressed his thoughts on poetry and poets, the role of literature in society, the perfect word, the purpose of speech and poetry, the position and status of writers, etc., which require extensive research. In this article, we mention two factors that served as the basis for the emergence of Ahmadi Donish's literary ideas. The first factor is the environment and family upbringing, and the second factor is natural talent, which is also formed in the environment.

Keywords: *Ahmadi Donish, thinker, literary ideas, poetry and poet, creative word, origin, education, family environment, natural talent.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шариф Шарифхочаи Саидмуродзода, унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, тел.: +992 988 84 3334, почтаи электронӣ: sharifi_2016@mail.ru

Сведения об авторе: Шариф Шарифходжаи Саидмуродзода, соискатель Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, тел.: +992 988 84 3334, электронная почта: sharifi_2016@mail.ru

Information about the author: Sharif Sharifkhøjai Saidmurodzoda, applicant of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullohi Rudaki, Phone: +992 988 84 3334, E-mail: sharifi_2016@mail.ru

**КОРБУРДИ ҲИКОЯТҲОИ ХАЛҚИ ДАР МАСНАВИИ
«ҲАДИҚАТ-УЛ-ҲАҚИҚАТ»-И САНОИИ ҒАЗНАВИ****Холида Давлатова****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Омӯзиши рӯзгору осор ва афкори Саноии Ғазнавӣ дар адабиётшиносии Эрон аз оғози қарни ХХ шурӯъ шуда, оҳиста-оҳиста ба дастовардҳои намоён ноил гардид, ки он на танҳо барои форсизабонон, балки ба мусташириқони ҷаҳонӣ, ки ба адабиёти форсу тоҷик ва сайри таърихӣ он алоқае доштаанду доранд, бетаъсир набудааст. Дар саноишиносии Эрон ва Афғонистон саҳми Мударриси Разаӣ, Ризозода Шафак, Забехуллоҳи Сафо, Саид Нафисӣ, Салими Найсорӣ, Абдулхусайни Зарринқуб, Мазохири Мусаффо, Бадеъуззамони Фурӯзонфар, Лутфалии Суратгар, Халилуллоҳ Халилӣ, дар саноишиносии русӣ саҳми Е.Э. Бертелс, И.С. Брагинский, А.Е. Кримский, шарқшиносони англис А. Арберри, Э. Браун, Николсон низ назаррас аст.

Дар кишвари мо – Тоҷикистон ҳам аз қарни ХХ сар қарда, дар баробари суханварони намоёни адабиёти форс-тоҷик ба ҳаёт ва эҷодиёти Саноии Ғазнавӣ, бахусус «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат»-и ӯ, дар асарҳои гуногуни адабиётшиносӣ ва фалсафӣ иброи назар шудааст. Инро мо пеш аз ҳама дар асари файласуфи тоҷик А. М. Баҳоуддинов «Очерки по истории таджикской философии» [5] мебинем, ки ӯ асосан ба ҷанбаҳои фалсафии осори шоири мутафаккир тавачҷух зоҳир намудааст [5, 182-184]. Дар атрофи ҷаҳонбинии Саной файласуфи шинохта К.Олимов қорҳои шоиста анҷом додааст. Навиштаҳои устод «Ҷаҳонбинии Саной» дар маҷаллаи «Садои Шарқ» [8, 129-136], «Мировоззрение Саной» [9], «Номаҳои Саной ба Умари Хайём» дар маҷаллаи «Маърифат» [10, 20-26] аз қорҳои хуби саноишиносӣ маҳсуб мешаванд. К.Олимов дар таҳияву тавдвини осори мунтахаби Саноии Ғазнавӣ ҳам саҳми назаррас дорад. Ӯ аз аввалинҳоест, ки осори гаронмояи ин адиби мутафаккиро ба хонандаи тоҷик дастрас намудаанд [14; 27]. Заҳмати дигари ӯ бо ҳамкориҳои А. Ҳисориев таҳияи матни нисбатан комили маснавии «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шарият-ут-тариқа»-и Саной ба ҳуруфи имрӯзаи тоҷикӣ мебошад [1].

Адабиётшиносони тоҷик Х.Мирзозода дар китоби худ «Таърихи адабиёти тоҷик» [7], А.Афсаҳзод дар «Лирика Абд ар-Раҳмана Джами» [3], Х. Шарифов дар мақолаи «Саной» [12], С.Сиддиқов «Ҳикмати Саной» [11], Р.Ҳодизода дар китобҳои «Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик» [16] ва «Ҷалолитдини Румӣ» [17], Ш.Шоқирзода дар рисолаи «Тавсиф дар ғазалиёти Ҳаким Саной» [13] ба паҳлуҳои гуногуни ҳаёту эҷодиёти Саноии Ғазнавӣ даст задаанд.

Калонтарин маснавии Саноии Ғазнавӣ «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шарият-ут-тариқат» буда, дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ бо номҳои «Илоҳинома», «Фаҳринома» «Ҳадиқат-ул-ҳақоик», яъне «Боғи ҳақиқат» низ ёд шудааст. Ин асар аз асарҳои маълуми машҳури ахлоқӣ, динӣ ва фалсафӣ ба забони форсии тоҷикӣ мебошад.

Дар «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат»-и Санои Ғазнавӣ, дар баробари истифодаи зиёд аз қиссаву ҳикоятҳои қуръонӣ ва таърихӣ, ки аксар мавзӯи динӣ доранд, афсонаву ҳикоятҳои халқӣ низ хеле зиёд ба назар мерасанд. Дуруст аст, ки ин афсонаву ҳикоятҳои дар заминаи ҳадафҳои асосии гӯяндаи маснавӣ дар ҳар боб ҷой дода шуда, дар онҳо асосан таълимоти сӯфиёна бо забони оммафаҳм матраҳ гардидаанд. Агар мо чанбаи сӯфиёнаи ин ҳикоятҳои ва афсонаву тамсилотро ба як сӯ монем ва ин ҳикоятҳоро ҳамчун баёни образдори маълуми халқӣ баррасӣ намоем, ба гуфтаи шарқшиноси рус И.С.Брагинский, ки ба ҳикояҳои «Маснавии маънавӣ» ишора намудааст, «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» «дарвоқеъ ганҷинаи ҳикоят ва масалҳои халқӣ, осори пурқимати эҷодиёти шифоҳии халқӣ тоҷик аст дар давраи пеш аз истилои муғул» [6, 351-352].

Дар «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» беш аз 50 ҳикояти халқӣ, ки гоҳе бо тамсил омадаанд, ба назар мерасад. Бояд гуфт, ки ин ҳикоятҳоро дар айни ҳол мо наметавонем тамоман ҳикоятҳои халқӣ гӯем, зеро шояд баъзеи онҳо дар замони Санои Ғазнавӣ аз ҳаёт гирифта шуда, ҳатто маҳсули андешаву тахайюли гӯяндаи маснавӣ бошанд.

Ҳикоятҳоеро, ки дар маснавӣ омадаанд, метавонем шартан ба ҷаҳор гурӯҳ тақсим намоем:

1. Ҳикоятҳои, ки ба таври умумӣ нақл шудаанд;
2. Ҳикоятҳои, ки аз қутуби бостон аз падарон нақл гардидаанд;
3. Ҳикоятҳои аз шунидаҳо;
4. Ҳикояту қиссаҳои тамсилӣ;

Истифодаи ҳикоят ва тамсилоти халқӣ дар адабиёти сӯфиёнаи то Санои Ғазнавӣ камтар ба назар мерасад. Санои Ғазнавӣ дар асари ирфонии худ ба осори шифоҳии халқ муроҷиат намуда, асари худро то ҷое ба завқи мардум ва хонандаи умум наздик сохтааст.

Дар бораи маъҳази ҳикояҳои, ки дар «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» омадаанд, айни ҳол мулаққан чизе гуфтан душвор аст ва ин паҳлуи масъала таҳқиқи амиқ меҳодад. Ғайр аз ин чун андешаронии мо дар атрофи ҳикоятҳои халқӣ дар ин маснаivist, он бояд дар оянда бо эҷодиёти шифоҳии халқ дар алоқамандӣ омӯхтаву натиҷагирӣ шавад. Ҳатто дар ин ҷо метавон ба ҳикоятҳои халқие дучор омад, ки онҳо дар адабиёти мардумони Шарқ, баҳусус дар адабиёти Ҳинд, Юнони қадим, адабиёти хаттӣ ва шифоҳии мардумони арабизабон мавҷуд будаанд. Масалан, «Қиссаи Қайс ибни Осим (р)» [1, 100-101] то Санои Ғазнавӣ дар байни арабҳо машҳур будааст. Ӯ ҳикояти «Дар таҳқиқи ишқ», ки ба ишқи Лайлию Мачнун бахшида шудааст [1, 398-399]. Ин қисса ҳам, тавре медонем, аз адабиёти араб ба адабиёти мо ворид гардида, сабаби навиштани дostonҳои зиёди «Лайлию Мачнун» гардидааст, ки дар ин бора тадқиқоти фаровон анҷом ёфтаанд ва ҳоҷат ба такрори онҳо нест. Дар ин бора метавон ба китоби шарқшинос Ғ.Ю. Алиев «Темӣ ва сюжетҳои Низами в литературах народоv востока» [2] муроҷиат намуд.

Боби аввали маснавӣ «Дар тавҳиди борӣ таъоло»-ст ва аввалин ҳикояте, ки дар он омадааст, бо номи «Дostonи бостон», яъне шоир онро аз гузаштагон гирифта, дар асараш ҷой додааст. Ҳикоят чунин сар мешавад:

Аблаҳе дид уштуре ба ҷаро,
Гуфт: - Нақшат ҳама каж аст, ҷаро?
Гуфт уштур, ки андар ин пайкор

Айби Наққош мекунӣ, хуш дор!
 Дар кажиям макун ба айб нигоҳ,
 Ту зи ман роҳи рост рафтан хоҳ!
 Нақшам аз маслиҳат чунон омад,
 Аз кажӣ ростий камон омад.
 Ту фузул аз миёна берун бар,
 Гуши хар дархур аст бо сари хар... [1, 55].

Шоир дар заминаи ҳамин ҳикоят ҳикояти дигареро, ки аҳвал якеро ду мебинад ва дар зиндагӣ қачшумор аст [1, 56], тамсилан оварда, аз рӯи қиёс фикри худро равшан кардааст.

Ҳикояҳои халқии дар маснавӣ ҷойдодаи Саноии Ғазнавӣ далолат бар он мекунанд, ки бояд ҳар кас дар ҷою мақоми худ бошад. Ба андешаи шоир маслиҳат он аст, ки ба ҳар кас мувофиқи ӯ бояд муносибат кард ва хоҳиши аввалияи ӯро иҷро намуд ва на он чи барои ӯ зарур нест, пешниҳод намуд:

Кӯрро гавҳаре намуд касе,
 З-ин ҳаваспеша марди булҳавасе,
 Ки: «Аз ин мӯҳра чанд меҳохӣ?»
 Гуфт: «Як гирдаву дуто моҳӣ».
 Шаиносад касе, ҷӣ дорӣ хашм,
 Лаълу гавҳар магар ба гавҳари чашм.
 Пас чу ин гавҳарам надод Худой,
 Ин гуҳарро бибар, ту жоҳ махой!
 Гар нахоҳӣ, ки бар ту хандад хар,
 Назди гавҳаршинос бар гавҳар! [1, 126].

Бале, чизеро бояд назди оне бурда, дар бораи қимати он пурсид, ки вай донандаи он аст, на аз ҳар раҳгузар. Ғайр аз ин, дар ин ҳикоят доштани саломатӣ ва сомони дурусти ҷисми одамӣ аз ҳама гуна зару зевар болотар аст, зеро дар поёнтарин ҳикоят хоҳем дид, ки куштани нафс ва қаноат намудан ба кам аз ҳислатҳои хуби онҳост. Ва ҳар ҷӣ, ки медиҳад, Худованд медиҳад. Ҳар ҷӣ аз ӯст, ростӣ, ки некӯст.

Баъзе ҳикоятҳои Саноии Ғазнавӣ ончунон тезу бурро ва бар мазаммати одамӣ равона шудаанд, ки бо мутолиаи онҳо хонанда ангушти ҳайрат мегазад ва аз қабिलाи одам будани худ дар дилаш нафрин пайдо мешавад. Ба ин ҳикоят, ки дар боби шашуми маснавӣ «Дар зикри нафси қуллӣ ва аҳволи ӯ» омадааст, тавачҷух фармоид. Саноии Ғазнавӣ аввал дар бораи инсонии пухта ва хом, нафси инсонӣ ва ҳайвонӣ андешаҳои худро баён намуда, барои равшан намудани гуфтаҳои доир ба нафс ҳикояти зеро меорад:

Пеш аз одам зи дасткӯтоҳӣ
 Дусти дошт мурғ бо моҳӣ.
 Ҳар яке дар мақоми худ сокин,
 Он зи фаҳ фориг, ин зи шаст эмин.
 Одамӣ дар замин чу бипроканд,
 Моҳӣ аз меҳри мурғ дил барканд.
 Гуфт: - Бадруд бошу рав ба фароз,
 З-он ки ман зери об рафтам боз,
 Ки ба олам ниҳод насле раҳ,
 К-аз сари ҳилату зи шарру шараҳ

Ҳам маро зери об нагзорад,
Ҳам гуно аз ҳаво ба паст орад [1, 329].

Ба андешаи моҳӣ, ин қабила ҳамаро нест мегардонад. Ҳатто ба ваҳшитарин ҳайвонот подшоҳӣ мекунад, гуноҳашон пайваста меафзояд. Умуман, барои нафс бар сари мо- чонварон тамоми ҳиларо ба қор мебаранду тақдирро баҳона пеш мегузоранд. Саноии Ғазнавӣ ба ин ҳикоят чӣ хулосае дорад? Ў мегӯяд:

Донад он, к-аш диле хирадманд аст,
Ки аз ин бонг то бад-он чанд аст.
Фарқ донанд мардуми хушёр
Бонги хар з-арғунуну мусикор [1, 331].

Ин ҳикоят барои онҳое оварда шудааст, ки нафси худро дошта наметавонанд ва баднафсӣ эшонро дар байни ҷомеа беобрӯӣ мегардонад, шарафшонро паст мезанад, ҳатто чонваракон аз онҳо ҳарос доранду паноҳ меҷӯянд. Саноии Ғазнавӣ баҳри он ки фикри солихро барои ҷомеа пеш гузорад, дар ин қабил ҳикоятҳои халқӣ ва ё бофтаи андешаҳои худ аз гуруҳи муҳаннас, шикампараст, тарсу, шаҳватпараст, дасткӯтаҳ, нодон, марди зол, аблаҳ, марди кӯр, шаҳна, гунаҳгор, мурдор ва ғайра истифода намудааст.

Масалан, марди нодоне дар биёбони Шом ба уштури масте дучор меояд. Уштари маст ўро таъқиб менамояд. Нодон мегурехт, то ба назди ҷоҳе расид ва худро барои халосӣ аз уштур ба ҷоҳ афканд. Дар ҷоҳ пеш аз ҳама дасту пояш аз хорҳо озор ёфтанд. Шукр, ки ба хорҳо бархӯрда, ҳанӯз ба зери ҷоҳ нарасида будааст, дид, ки дар зери ҷоҳ аждаҳост (Дар таҳи ҷаҳ чу бингарид ҷавон, Аждаҳо дид, боз карда даҳон), ки омода аст ўро фуру барад, дар зери ҳар пояш ҷуфте мор ва ду муши сафеду сиёҳ он хорбунро бо дандонҳо мебуранд. Намедонист чӣ кунад. Дар заминаи ин ҳикоят ба хулосаҳои шоир тавачҷуҳ менамоем, ки гуфтааст ва ҳақ ҳам гуфтааст:

Туй он марду ҷоҳат ин дунӣ,
Ҷор таъбат ба сони он афъӣ.
Он ду муши сияҳ, сафеддиҷам,
Ки бурад беҳи хорбун дар дам,
Шабу рӯз аст он сапеду сиёҳ,
Беҳи умри ту мекунад табоҳ.
Аждаҳое, ки ҳаст дар сари роҳ,
Гӯри танг аст, з-он най оғоҳ.
Бар сари ҷоҳ низ уштури маст
Аҷал аст, эй заифи кӯтаҳдаст [1, 354].

Ба ин хулосаи Ҳаким Саноии Ғазнавӣ чизеро илова намудан зарурат надорад.

Ба рафтори нодони дигар, ки «Ҳикояти марди яхфурӯш» ном дорад, назар мекунем. Шоир мегӯяд, ки масале аз яхфурӯши Нишопур дорам ва он ин аст:

Масалат ҳаст дар сарои ғурур,
Масали яхфурӯши Нишопур.
Дар тамуз он яҳак ниҳода ба пеш,
Қас харидор нею ў дарвеш.
Ҳар чӣ зар дошт, ў ба яҳ дарбохт,

Офтоби тамуз ях бигдохт.
 Ях гудозон шуда зи гармию мард
 Бо диле дардноку бо дами сард [1, 364].

Дар боби ҳаштуми «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» «Зикри султон то ба амонат ниғаҳдорӣ шавад», ки дар он Абуҳорис Баҳромшоҳ ибни Масъуд мадҳ шудааст, ду ҳикояти халқӣ аз шаҳна омадааст, ки дар он ду саҳнаи ба ҳам муқобил тасвир ёфтаанд. Дар ҳикояти аввал [1, 492-493] шаҳнаи масте пой мурғи муаллимеро мешиканад. Рӯзи дигар муаллим назди бат (мурғобӣ) рафта, ӯро барои дар сари роҳи шаҳна пайдо шуданаш нафрин мекунад. Ин рафтори муаллим дар байни хурду калони деҳа овоза мешавад ва қиссаро хабаррасон то ба гӯши Нӯшервон мерасонад. Нӯшервон он ҳар ду ро ба назди худ меҳонад (Қас фиристод аз они хеш ба роҳ, То биёвард ҳар ду ро бари шоҳ) ва аз шаҳна ҳақиқати ҳолро меурсад. Мурғобии пойшикастаро низ ҳозир карданд. Нӯшервон ба шаҳна гуфт:

Гунаҳи мурғи безабон зи чӣ буд?
 Ман барорам зи рӯзгори ту дуд!
 Он ки чон дораду забонаш нест,
 Ту чӣ донӣ, ки ранҷи ҷонаш нест?! [1, 493].

Нӯшервон бо гурз ҳар ду пой шаҳнаро кӯтоҳ мекунад ва ба муаллим ба ҷои мурғобӣ барраеро мебахшад. Санои Ғазнавӣ дар фуруварди ин ҳикоят чамъбасти ҷолибе дорад:

Ивази мурғ баррае додаш,
 Ба муаллим падида шуд додаш.
 То қиёмат зи адли Нӯширвон
 Ёд аз он оваранд пиру ҷавон [1, 493].

Ҳикояти дувуми ба шаҳна бахшидаи шоир дар идомаи ҳикояти болоӣ омадааст [1, 493-494]. Ҳикоят ин тавр аст, ки дар деҳае шаҳнае ба пире тир меандозад. Пири бечораи дарвеш аз кардаи шаҳна ба пеши қозӣ шикоят мебарад ва мегӯяд, ки шаҳна дар майдон, дар сари вазифа сармаст буду бар ҷони ман тир зад. Қозӣ ба пири дарвеш хашм мегирад ва мегӯяд, ки барои он ки шаҳна хонумонатро насӯзад, ҷуфти говатро барояш бибахш ва аз хашми ӯ берун ой. Пири дарвеш чун мебинад, ки қозӣ ҷонибдори шаҳнаи шоҳ аст, ба ҳукм розӣ мешавад:

Гуфт: - Ғаштам ба ҳукми ту розӣ,
 Чун бувад хасм шаҳнаву қозӣ [1, 494].

Дар ин ду ҳикоят симои асосӣ шаҳна аст. Дар ҳикояти аввалӣ шаҳна мувофиқи амалаш ҷазо мегирад, зеро додситон Нӯшервони одил буд. Аммо дар ҳикояти дувум акси манзараи аввалро мебинем. Шаҳна масту беҳуд аст ва илова бар ин бар тани пири дарвеше осеб расонидааст. Пири дарвеш ҷаврида бошад ҳам, боз «гуноҳ» бар ӯст, ки дар сари роҳи шаҳна пайдо шудаасту бояд ба товони хунолуд кардани тирӣ шаҳна ҷуфти говашро ба ӯ диҳад, вагарна, рӯзаш аз он ҳам бадтар хоҳад шуд.

Дар ин ду ҳикоят, ба андешаи мо, сирри аҷибе ниҳон аст. Ин чиз дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳикояти аввал ҷаврида муаллим асту аз табақаи пешқадами чамъият бошад ҳам, ранҷу озори худро рӯпӯш карданӣ мешавад. Ин аз тирагии хиради ӯст. Пас, чӣ заруратест, ки ӯ дар байни чамъият муаллим бошад?! Пири дарвеш чӣ? Вай новобаста ба он, ки илова бар ҷазо боз аз буду

нобуди худ чудо мегардад, ҳақиқатро ҷустани мешавад ва умед дорад, ки ҳақ ба ҳақдор мерасад. Вале, ҳайҳот, ки қозии золим ба доди ӯ намерасад! Дар ин ду ҳикоят чанбаи иҷтимоии афкори Саноии Ғазнавӣ, вобаста ба замоне, ки зиндагӣ мекунад, тасвир ёфтааст ва имрӯз ҳам чунин саҳнахоро дар ҳаёт метавон дарёфт.

Дар ҳикоятҳои халқии Саноии Ғазнавӣ занон низ мавқеи хос доранд. Симои онҳо дар ин қабил ҳикоятҳо асосан мусбат ва созанда арзёбӣ шудааст.

Дар ҳикояти «Зани додхоҳ бо султон Маҳмуд» аз боби ҳаштуми маснави мутафаккир симои занеро офаридааст, ки ҳуқуқи худро ҳамчун зан ва ҳамчун шаҳрванд хуб медонад ва барои поймол накардани ҳуқуқҳои худ то лаҳзаи охири мубориза мебарад. Дар ҳикоя чунин омадааст, ки зани додхоҳе ба назди Султон Маҳмуд омада, аз омили шаҳри худ шикоят мекунад, ки қасди амлоку чизи он зан кардааст ва тамоми дороии занро бурдааст. Султон Маҳмуд фармон медиҳад, ки номае ба дасти зан бидиҳед, то ба омил бирасонад ва ӯ аз молу мановили зан даст бардорад. Зан шодмон ба шаҳри хеш меояд ва номаро ба дасти омил медиҳад. Омил чизҳои занро барнамегардонад ва бо худ мегӯяд, ки ин зан дигарбора чуръати ба Ғазнин рафтан надорад. Аммо зани чаврдида бори дувум роҳи Ғазнинро пеш мегирад ва бо гиряву андӯҳи бепоён воқеаро ба Султон Маҳмуд нақл менамояд. Султон боз фармон медиҳад, то номае ба ӯ бидиҳанд. Пирзан гирифтани номаро рад менамояд ва мегӯяд, ки ман як бор нома бурдам, вале натиҷае надод, илочи дигаре намоед. Султон, ки он ҳангом машғули ҳалли кадом масъалае буд, мегӯяд, ки ман ба ту номае медиҳам, агар боз ҳам он коргар наомад, пас:

Зор бихрӯшу хок бар сар кун,
Пеш м-овар ҳадиси бесарубун! [1, 480].

Зан, ки дар ҳолати ҳашм қарор дошт, ба Султон Маҳмуд чунин ҷавоб дод:

Хок бар сар маро набояд кард,
Набувад хок мар маро дарх(в)ард.
Хок бар сар касе кунад, ки варо
Набувад бар замона ҳукм раво.
Бишунид ин суҳан зи зан султон,
Шуд пушаймон зи гуфти худ ба замон.
Гуфт, к-эй пирзан, хато гуфтам,
К-аз ҳадиси ту ман барошuftам.
Хок бар сар маро ҳамебояд,
На туро, к-инчунин ҳамешояд,
Ки маро мамлакат бувад чандон,
Ки дар он мулк бошад фармон [1, 480].

Султон Маҳмуд аз ин гуфтаи зан ба худ меояду Аёзро бо чандин савор ба Нисо мефиристад. Аёз ҳақро ба ҳақдор мерасонад ва омили аблаҳро барои кори ношоистааш ба дор мекашад. Дар ин ҳикоят ҳулосаи шоир он аст, ки агар ҳукми шоҳ дар кишвараш равогу гузаро бошад, олам ҳама биҳишт мешавад.

Саной дӯстӣ ва муҳаббати рӯякиро мазаммат намуда, афсонаи хурде меорад, ки ба қавли худӣ ӯ аз бобоҳояш шунидааст:

Буд-набуд, пирзани буд. Вай духтаре дошт бо номи Маҳситӣ. Рӯзе ба Маҳситӣ захми чашм мерасаду бемор мешавад. Табобат фоидааш намекунад. Модар бо ҳасрат:

Зол гуфти хамеша бо духтар:

Пеши ту бод мурдани модар [1, 396].

Рӯзе гови пирзан хато карда, ба хона медарояд ва сарашро ба хум меандозад, то чизе бихӯрад. Вале дигарбора сари худро аз хум берун карда натавониста, бо овози даҳшатноке худро ба ҳар тараф мезанад. Пирзан вақте ки ин ҳолатро мебинад, хаёл мекунад, ки ин Азроил аст, додзанон мегӯяд:

Малакулмавт, ман на Маҳситиям,

Ман яке пирзоли меҳнатиям.

Тандурустам ману наям бемор,

Аз Худоро, маро бад-ӯ машмор.

Гар гуро Маҳситӣ хамебояд,

Шав, мар ӯро бибар, маро шояд [1, 396].

Дар ин афсона симои пирзан манфӣ тасвир ёфтааст, ки он ҳам вобаста ба мӯхтавои андешаҳои Санои Ғазнавиёт.

Ногуфта намонад, ки ин ҳикояти аҷибро аввалин шуда муҳаққиқи барҷастаи рус Е.Э.Бертельс дар китоби худ «История персидско-таджикской литературы» [4] таҳлилу баррасӣ намудааст.

Тавре ки дида мешавад, бисёре аз ҳикоятҳои тамсилхое, ки шоир дар «Ҳадикат-ул-ҳақиқат» овардааст, аз порчаҳои мустақили адабиёти иборатанд, ки онҳо барои равшан кардан ва тақмили кувват бахшидани андешаҳои фалсафии ахлоқии муаллифи асар оварда шудаанд. Мо алоқамандии ин даста ҳикоятҳои халқиро бо маснави Санои Ғазнавиёт дар он мебинем, ки эҷодкор баъди баёни ин ё он фикри фалсафӣ, ахлоқӣ ва сӯфиёнаш он ҳикоятҳоро меорад ва фикрашро равшан мекунад.

КИТОБНОМА

1. Абулмачд Мачдуд ибни Одам Санои Ғазнавиёт. «Ҳадикатулҳақиқа ва шариатулттариқа». Таҳиягарони матн К. Олимов ва А. Ҳисориев. – Душанбе: Дониш, 2008. – 666 с.

2. Алиев, Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока / Г.Ю. Алиева. – М.: Наука, 1985. – 332 с.

3. Афсаҳзод, А. Лирика Абд ар-Раҳмана Джами / А. Афсаҳзод. – М.: Наука, 1988. – 326 с.

4. Бертельс, Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертельс. – М., 1960. – 556 с.

5. Богоутдинов, А.М. Очерки по истории таджикской философии / А.М. Богоутдинов. – Сталинабад, 1960. – 332 с.

6. Брагинский, И.С. Из истории таджикской народной поэзии / И.С. Брагинский. – М., 1956. – 496 с.

7. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 422 с.

8. Олимов, К. Чаҳонбинии Саной / К. Олимов // Садои Шарқ. – 1969. – №12. – С. 129-136.

9. Олимов, К. Мироззрение Санои / К. Олимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 136 с.

10. Олимов, К. Номаҳои Саной ба Умари Хайём / К. Олимов // Маърифат. – 1994. – №9-10. – С. 20-26.

11. Саной, Ҳаким. Осори мунтахаб. Ҷилди 1. Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор К. Олимов / Ҳаким Саной. – Душанбе: Адиб, 1993. – 400 с.
12. Сиддиқов, С. Ҳикмати Саной / С. Сиддиқов // Илм ва ҳаёт. – 1991. – №8. – С. 4-6.
13. Солеҳов, М.О. Санои Ғазнавӣ ва марҳалаҳои асосии инкишофи назми тасаввуфии форс-тоҷик / М.О. Солеҳов. – Душанбе: ДМТ, 2023. – 360 с.
14. Шарифов, Х. Саной / Х. Шарифов // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе, 2004. – С. 96-97.
15. Шоқирзода, Шодӣ. Тавсиф дар ғазалиёти Ҳаким Саной / Ш. Шоқирзода. – Душанбе: Нодир, 2000. – 270 с.
16. Ҳодизода, Р. Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Адиб, 1999. – 188 с.
17. Ҳодизода, Р. Чалолуддини Румӣ / Р. Ҳодизода. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 102 с.

КОРБУРДИ ҲИКОЯТҲОИ ХАЛҚӢ ДАР МАСНАВИИ «ҲАДИҚАТ-УЛ-ҲАҚИҚАТ»-И САНОИИ ҒАЗНАВӢ

Дар мақола сухан дар бораи ҳикоятҳои халқӣ ва корбурди онҳо дар маснави «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат»-и Санои Ғазнавӣ меравад. Муаллиф нақши муҳим доштани ҳикоятҳоро дар тамоми маснави мавриди баррасӣ қарор дода, беш аз 50 ҳикоятро, ки гоҳе бо тамсил омадаанд, зикр намуда, ҳамчунин таъкид кардааст, ки тамоми ҳикоятҳои маснавиро наметавон халқӣ гуфт, зеро шояд баъзеи онҳо дар замони Санои Ғазнавӣ аз ҳаёт гирифта шуда, ҳатто маҳсули андешаву тахайюли гӯяндаи маснави бошанд. Аз ин рӯ, ӯ онҳоро шартан ба чаҳор гурӯҳ тақсим намудааст, ки инҳо 1) ҳикоятҳое, ки ба таври умумӣ нақл шудаанд; 2) ҳикоятҳое, ки аз кутуби бостон аз падарон нақл гардидаанд; 3) ҳикоятҳо аз шунидаҳо; 4) ҳикояту қиссаҳои тамсилӣ мебошанд. Камтар ба назар расидани истифодаи ҳикоят ва тамсилоти халқӣ дар адабиёти сӯфиёнаи то Санои Ғазнавӣ ва дар асари ирфонии худ ба осори шифоҳии халқ мувоҷиҳат намуда, асари худро то ҷое ба мардум ва хонандаи умум наздик сохтани ӯ зикр гардидааст.

Калидвожаҳо: адабиёти форсу тоҷик, маснави, Нӯшервони одил, ҳикоят, афсона, тамсил, эҷодиёти шифоҳии халқ, андешаҳои фалсафии ахлоқӣ, дарвеш, саноишиносӣ.

НАРОДНЫЕ СКАЗАНИЯ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В МЕСНЕВИ «ХАДИКАТ-УЛЬ-ХАКИКАТ» САНАИ ГАЗНЕВИ

В статье говорится о народных сказаниях и их использовании в месневи «Хадикат-уль-Хакикат» Санаи Газневи. Автор рассуждает о важной роли сказаний во всей месневи и упоминает более 50 сказаний, которые иногда сопровождаются сравнениями, а также подчеркивает, что не все рассказы месневи можно назвать народными, поскольку некоторые из них могли быть взяты из жизни в эпоху Санаи Газневи и даже быть продуктом мыслей и воображения рассказчика месневи. Поэтому он условно разделил их на четыре группы, а именно: 1) сказания, рассказанные в общем; 2) сказания, рассказанные отцами источником которых являются древние книги; 3) услышанные истории; 4) истории и рассказы, сопровождаемые сравнениями. В статье упоминается

меньшее использование народных сказаний и басен в сравнении со суфийской литературой до Санай Газневи и его обращение к устному народному творчеству, а также определенное приближение своего творчества к народу и широкому читателю.

Ключевые слова: персидско-таджикская литература, месневи, Нуширван справедливый, рассказ, сказка, притча, фольклор, философские и моральные идеи, дервиши, саноиведение.

FOLK TALES AND THEIR USE IN SANAI GHAZNAVI'S MESNEVI «HADIKAT-UL-HAQIQAT»

The article talks about folk tales and their use in Sanai Ghaznavi's Mesnevi «Hadikat-ul-Haqiqat». The author discusses the important role of tales throughout Mesnevi and mentions more than 50 tales, which are sometimes accompanied by parables, and emphasizes that not all mesnevi stories can be referred to as folk tales, as some of them may have been taken from life in the era of Sanai Ghaznavi and may even have been the product of the thoughts and imagination of the mesnevi storyteller. He therefore conventionally divided them into four groups, namely: 1) tales told in general; 2) tales told by the fathers the source of which are ancient books; 3) stories heard; 4) stories and narratives accompanied by comparisons. The article mentions the lesser use of stories and folk tales accompanied by parables in Sufi literature before Sanai Ghaznavi and his appeal to oral folklore, as well as a certain approximation of his work to the people and the general reader.

Key words: Persian-Tajik literature, mesnevi, righteous Nushirvan, story, fairy tale, parable, folklore, philosophical and moral ideas, dervish, sanoiology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Холида Муллошоевна – ходими калони илмии шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992935108878.

Сведение об авторе: Давлатова Холида Муллошоевна – старший научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел.: +992935108878.

Information about the author: Davlatova Kholida Mulloshoevna – senior researcher Institute of Language and literature named after Rudaki NAST. Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe City, Rudaki Ave., 21. Phone: +992935108878.

**ВИЖАГИҲОИ СОҲТОРИИ СИЛСИЛАШЕЪРИ
«МАНУ ТУ»-И ШОҲМУЗАФФАР ЁДГОРӢ**

Нозила Усмониён
Донишгоҳи давлатии Данғара

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ аз шоирони хушсаликаи ҳавзаи адабии Кӯлоб ва дар умум Хатлон ба ҳисоб рафта, бо ашъори дилнишину равони хеш дер боз дар қалби мухлисону адабдӯстон маскан гузидааст. Аз Шоҳмузаффар Ёдгорӣ маҷмуаҳои зиёди шеърӣ, амсоли: «Асои пирӣ» [1], «Воҳӯрии гуворо» [2], «Даргоҳи деҳқон» [3], «Ишқи мо пирӣ надорад» [4], «Симои халқ» [5], «Фарзандон» [6], «Ҳеч кас монанди ман дилдода нест» [7] ба ёдгор мондаанд.

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ бештар ба эҷоди шеъри нав шуғлу иштиёқ дошт ва дар эҷодиёти вай анвои шеъри суннатӣ нисбат ба шакли нави шеърӣ аҳаммияти дувумдараҷа дошта, аз нигоҳи оморӣ, дар қиёс бо шеъри нав хеле дар сатҳи паст қарор доранд.

Шеъри нав дар эҷодиёти Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар шаклҳои гуногун ҷилва менамояд: ҳам дар шакли ҷаҳорпораҳои мутаассир аз шеъри русӣ, ҳам дар шакли шеъри нимой, ҳам дар шакли махлут ё омезишёфта бо қавонини шакли ашъори суннатӣ. Дар ҳама шаклҳои шеъри нав Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, аслан, шоири муваффақ аст, чун дар ҳама маҷмуаҳои хурду бузурги вай шеъри нав дар қиёс бо анвои суннатии шеър ҷилваи қиёснашаванда дорад.

Дар ашъори нави Шоҳмузаффар Ёдгорӣ хусусиятҳои гуногуни сохторӣ дар иртибот бо вазни аруз ва робитаи шаклӣ бо анвои шеъри суннатӣ, аз ҷумла гузিনিши воҳидҳои шеърӣ дар мисоли байтҳои алоҳида мушоҳида мешаванд, ки аксаран қобили тавачҷуханд. Ин вижагӣ дар яке аз силсилашеърҳои шоир зери унвони «Ману ту» ҷилваи бештар дорад. Ин силсилашеър дар баҳри ҳазач навишта шуда, аз ҷаҳор қисм ё шеъри алоҳида бо номҳои «Падар», «Фарзанд», «Роҳ» ва «Мо даст ба дастем» иборат мебошад, ки ҳар яке аз онҳо ба таври алоҳида рақамгузорӣ шудаанд. Шояд муаллиф онро бад-он ҷиҳат шуморабандӣ кардааст, то хонанда дарк кунад, ки шумораи баъдӣ идомаи мантикиву мавзуии шумораи пешини худ аст. Хусусияти дигари «Ману ту» аз он иборат аст, ки бо ин ки он дар як вазн эҷод шудааст, аммо дар ҳар қисме аз он шумораи аркони баҳри мазкур гуногун аст.

Нахустин шеъри «Ману ту» - «Падар» аз 19 байт ё аз 38 мисраъ иборат аст. Шеъри мазкур дар баҳри ҳазачи мураббаи солим: мафӯъйлун / мафӯъйлун (v - - - / v - - -) навишта шудааст. Дар он баъзе вижагиҳои вазниву шаклӣ мушоҳида мешаванд, чунончи яке аз онҳо тулу кӯтаҳии мисраот ба шумор меравад, ки яқсон нестанд. Аз 38 мисраи шеър мисраи 2-юм ва мисраоти 36 ва 37-ум кӯтоҳ буда, боқӣ ҳама нисбатан дарозанд. Абёти нахустини «Падар» чунинанд:

Падар мегуфт:

- Фарзандам,

Туй бахтам, чигарбандам.

Самар аз умр агар хоҳӣ,

Нишин пешам, шунав пандам.

Ҳамин аст орзуи ман,

Ту фаҳри Тоҷикистон шав [9, 5].

Чунонки дида мешавад, шеъри мазкур дар баҳри ҳазаҷи мураббаи солим, яъне ду бор дар мисраъ ва чаҳор бор дар як байт тақрор ёфтани рукни «мафоъйлун» – «v - - -» навишта шудааст, ки тақтеи он чунин аст:

V - - - / V - - - (мафоъйлун / мафоъйлун)

V - - - / V - - - (мафоъйлун / мафоъйлун)

Аммо, бояд гуфт, ки қоидаи мазкур, яъне мураббаъ будани абёти шеъри боло, аслан, аз байти дувуми он оғоз меёбад; зеро байти 1-ум тағйири сохтори суннатӣ карда, мисраи он ба ду қисм тақсим шудааст:

V - - - / V (мафоъйлун / фоъ)

- - - (мафъулун)

Чунонки дида мешавад, мисраи нахустин, дар навбати худ, ба ду мисраи алоҳида чудо шуда, дар он як вижагии маҳсули вазнӣ дида мешавад, ки он агарчи ба аруз робитаи мустақиму бевосита дорад, танҳо бар шеъри нав хос аст: чузъи аввали рукни дувум, яъне ҳиҷои нахустини «мафоъйлун» ба танҳой ба ҳайси рукни дувум иштирок карда, ҳиҷоҳои боқимондаи он ба ҳайси мисраъ ва рукни чудогӯна истифода мешаванд. Маҳз ҳамин вижагӣ ҷанбаи назарраси шеъри нави Шохмузаффар Ёдгорӣ ва, умуман, яке аз ҷанбаҳои шаклдиҳандаи шеъри нав маҳсуб мешавад. Ин тағйироти шаклиро, ки дар асоси тағйир ёшикаи рукни аслӣ ба вучуд омада, боиси кӯтоҳ шудани ҳам рукн ва ҳам мисраъ мешавад, муҳаққиқон, ҳамчунин, яке аз анвои шеъри нав донистаанд [12, 76-77].

Дар мисраъҳои 36 ва 37 боз кӯтоҳӣ мушоҳида мешавад, аммо он на ба шикасти рукн, чунонки дар мисраи аввали шеър дида мешавад, балки танҳо ба кӯтоҳ шудани байти мураббаъ иртибот дорад; зеро дар он рукни «мафоъйлун» якборӣ ба қор гирифта шудааст. Чунончи, ин тағйирот пас аз абёти мураббаъ эҳсос мешавад:

Дили меҳанпарастонро

Бишӯронад, бишӯронад.

Нидои худшиносият

Дили пиру ҷавон гирад.

«Ватан» гӯӣ,

Садои ту

Замину осмон гирад [9, 6].

V - - - / V - - - (мафоъйлун / мафоъйлун)

V - - - / V - - - (мафоъйлун / мафоъйлун)

V - - - / V - - - (мафoъйлун / мафoъйлун)
 V - - - / V - - - (мафoъйлун / мафoъйлун)
 V - - - (мафoъйлун)
 V - - - (мафoъйлун)
 V - - - / V - - - (мафoъйлун / мафoъйлун)

Шеъри дувуми силсилашеъри «Ману ту» – «Фарзанд» дар мачмуъ аз 25 мисраъ иборат иборат буда, аз ду банд: қисмати шеъри нимой ва қисмати чаҳорпора фароҳам омадааст. Қисмати дувуми он, дар навбати худ, аз се чаҳорпора таркиб ёфтааст. Дар шеъри мазкур низ гунаи музоҳифи баҳри мазкур – ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбузи маҳзуф - мафъӯлу / мафoъилун / фаъӯлун истифода гардидааст. Возеҳтарин шохисаҳои вазнӣ дар шеъри мазкур – ин корбурди зихофи аҳраб – «-v» ба ҳайси рукни аввали мисраот (яъне, дар огози мисраъҳо), зихофи мақбуз – «v-v-» дар миёни мисраъ ё рукнҳо (ки дар ашъори суннатӣ он мавсум ба «ҳашв» аст) ва зихофи маҳзуф – «v--» ба сифати рукни охир (яъне, дар анҷоми мисраъҳо) ба ҳисоб меравад. Ҳамин вижагии шакливу вазнӣ аз ибтидо то интиҳои шеъри мазкур идома меёбад. Чунончи:

Фарзанди туем, шодмонем,
 Бо панди туем, комронем.
 Ҳамроҳи туем, сарбаландем,
 Бо роҳи туем, сарбаландем [9, 6].

--v / v - v - / v - -
 --v / v - v - / v - -

Вижагии дигари вазнӣ дар шеъри мазкур иборат аз он аст, ки дар яке аз мисраъҳои он чун дар шеъри «Падар» ҳиҷои якуми рукни сеюм: «фаъӯлун», яъне «фа» дар охири мисраъ омада, боқии он – «ъӯлун» дар шакли «фаълан» дар шакли мисраи алоҳида, на дар ибтидои мисраи баъдӣ омадааст:

Ҳоки Ватан аз ту меҳрхез аст,
 Бо панди ту халқ сарбаланд аст.
 Бегонаписанд нест,
 Чун ту
 Тоҷик баномусу бананг аст [9, 7].

--v / v - v - / v - - (мафъӯлу / мафoъилун / фаъӯлун)
 --v / v - v - / v - - (мафъӯлу / мафoъилун / фаъӯлун)
 --v / v - v - / [v] (мафъӯлу / мафoъилун / фа)
 -- фаълан)
 -- v / v - - - / v - - (мафъӯлу / мафoъилун / фаъӯлун)

Бояд гуфт, ки шикасти рукни «фаъӯлун» дар шакли «фа» аслан дуруст нест. Аммо чун дар охири мисраъ вожаҳое амсоли «нест», ки аз якуним ҳиҷо ҳам иборат бошанд, метавонанд чун аз «фоъ» дар гунаи «фаъ» низ қабул шаванд, бинобар ин дар мисраи «Бегонаписанд нест» ҳам ҳамсадои охири он («фа»)-ро метавон ҳазф кард ва онро дар гунаи --v / v - v - (мафъӯлу / мафoъилун) тактеъ кард.

Дар мисраи «Тоҷик баномусу бананг аст» ҳам, агарчи вазни умумии шеъри боло, ки асли он бар «мафӯйлун» асос ёфтааст, тағйир ёфтааст, аммо чун асоси баҳри ҳазаҷ бар рукни солими «мафӯйлун» устувор аст, вазни ин мисраъро наметавон ҳамчун шикаст қаламдод кард.

Хусусияти дигари шеъри «Фарзанд» – ин иборат аз он аст, ки 13 мисраи он дар шакли мусалсал, яъне ҷамъӣ омада, қисмати дувуми он аз се банди ҷаҳорпораӣ иборат аст. Аммо ин табақабандӣ агарчи бо шакл алоқаманд аст, ба вазн робитаи мустақим надорад, бино бар ин, мо аз баррасии он сарфи назар менамоем.

Дар шеъри сеюми силсилаи мазкур, ки «Роҳ» унвон дорад ва дар маҷмӯъ аз 29 мисраи кӯтоҳу дароз иборат аст, ҳамчунин, баҳри ҳазаҷ истифода гардидааст. Шеъри мазкур аз се банд иборат аст. Муҳимтарин шохисихои вазнию сохтори ин шеър инҳоянд:

1. Дар он танҳо рукни солими баҳри ҳазаҷ – «мафӯйлун» (v - - -) истифода гардидааст.

2. Корбурди рукни «мафӯйлун» дар шеъри мазкур ба ҷаҳор гуна сурат мепазирад: якборӣ, дуборӣ, себорӣ ва ҷаҳорборӣ. Чунончи:

Агар гӯям:

Раҳи ман мебарад бар олами дилҳо,

Ки шояд кам кунам бо хандаҳои худ ғами дилҳо

В-агар гӯям:

Дар ин раҳ кӯталу шеби фаровон аст,

Дар ин раҳ уфтодан, хестанҳо ҳаст,

Ҳазорон бор мурдан, зистанҳо ҳаст –

Ту бо ман меравӣ ё на?

Шарикам мешавӣ ё на? [9, 7]

v - - -

v - - - / v - - - / v - - -

v - - - / v - - - / v - - - / v - - -

v - - -

v - - - / v - - - / v - - -

v - - - / v - - - / v - - -

v - - - / v - - - / v - - -

v - - - / v - - -

v - - - / v - - -

3. Дар шеъри мазкур суннати жанри тарҷеъбанднависӣ истифода гардидааст. Чунонки маълум аст, тарҷеъбанд навъи шеъриест, ки аз бандҳои гуногуни дорои 3, 4, 5 ва зиёда мисраъҳо буда, пас аз ҳар банде як байт такрор меёбад, ки қофияҳову радифи он аз бандҳои фарқ менамояд [14, 113]. Дар шеъри «Роҳ» низ, бо вучуди он ки он шаклан ба тарҷеъбанд пурра монандӣ надорад ва аз бандҳои алоҳида иборат нест, пас аз чанд мисраъ як бор байти «Ту бо ман

меравӣ ё на? Шарикам мешавӣ ё на?» такрор меёбад. Ин такрорёбии байти фавк дар шеър се бор ба чашм мерасад.

Шеъри чаҳоруми силсилаи «Ману ту» – «Мо даст ба дастем» аз 28 мисраъ иборат буда, дар умум, фарогири чаҳор банд мебошад. Дар шеъри мазкур ҳунару малакаи Шохмузаффар Ёдгорӣ дар иртибот бо тарзи корбурди баҳри ҳазач ва зихофоти гуногуни он ба таври возеҳ мушоҳида мешавад. Вижагии асосии шеъри мазкур дар он инъикос мегардад, ки бо ин ки он дар баҳри ҳазач эҷод шудааст, шоир дар он рукни солихро тамоман корбасти накардааст ва дар ҷойи он зихофоти гуногуни мутааллиқ бар ин рукнро ба кор бурдааст. Чунонки аз мисраъҳои мухталифрукн ва кӯтоҳино дарозии онҳо дида мешавад, дар шеъри мазкур зихофҳои зиёди рукни солими «мафӯйлун», амсоли: ахраб – «мафӯлу», макфуф – «мафӯйлу», ахрам – «мафӯлун», маҳзуф – «фаъулун», маҷбуб – «фаъал», аштар – «фӯйлун» истифода шудаанд. Чунончи, дар мисоли зерин навъҳои аз зихофҳои фавк истифода гардидаанд:

Мо мардуми мардем,
Вале ҳиммати мардӣ
Арзон нахаридем ва арзон нафурӯшем,
Бар зишту бахилон, ки шикастанд намакдон.
Зинҳор набахшем,
Аз қаҳр хурӯшем [9, 8].

--v / v- -v
v- -v / v - -
--v / v- -v / v- -v / v- -v
--v / v- -v / v- -v / v - -
--v / v- -v
--v / v- -v

мафӯлу / мафӯйлу
мафӯйлу / фаъулун
мафӯлу / мафӯйлу, мафӯйлу / мафӯйлу
мафӯлу / мафӯйлу, мафӯйлу / фаъулун
мафӯлу / мафӯйлу
мафӯлу / мафӯйлу

Хурдем агарчанд,
Бузургем ба ҳиммат,
Аз озу тамаъ пеши касе хор нагаштем.
Сар хам нанамудем ба кас аз паи рӯзӣ,
Бо бешу ками хеш бикардём қаноат,
Аммо зи азал кинагаронро напарастем,
Мо зидди бадон, бадгуҳарон
Даст ба дастем –
Завлонаи бисёр шикастем, вале худ
Асло нашикастем [9, 9].

--v / v- -v
v- -v / v - -
--v / v- -v / v- -v / v- -v
--v / v- -v / v- -v / v - -

--v / v- -v / v- -v / v- -
 --v / v- -v / v- -v / v- -v
 --v / v- -v / v-
 -v- / - -v
 --v / v- -v / v- -v / v - -
 --v / v- -v

Чунонки аз мисоли боло дида мешавад, дар шеъри мазкур вижагии дигари марбут бар вазн мавчуд мебошад, ки он иборат аз тулу кӯтоҳии мисраъҳо мебошад. Аммо лозим ба зикр аст, ки тӯлу кӯтоҳии мисраъҳо дар шеъри «Мо даст ба дастем» монанди рукнҳои шеъри «Роҳ» сурат намегирад, чун дар он мисраи 1-рукнӣ мушоҳида намешавад. Кӯтоҳтарин рукнҳо дар шеъри «Мо даст ба дастем» иборат аз ду рукн, баъдан аз се рукн ва дарозтарин аз чаҳор рукн иборат мебошад.

Дар шеъри «Мо даст ба дастем» танҳо дар мисраи 3-юм шикасти вазн мушоҳида мешавад, чун дар он дар рукни чаҳорум муаллиф ба ҷойи ҳиҷоӣ дароз ҳиҷоӣ кӯтоҳ оварда, онро дар баробари дигар ҳиҷоҳо дароз шумурдааст:

Мо мардуми покем,

Ба дил кина надорем.

Раҳгумзадаеро ба раҳ хайрон *нагузорем*... [9, 8].

Ин сактаи вазнӣ дар мисраи охири ҷаҳуззикр дар ҳиҷоӣ 2-юми охириин вожа – «нагузорем» мушоҳида мешавад. Тақтеи мисоли боло бад-ин тарик аст:

- -v / v - - - v

v - - v / v - -

- -v / v - - - v / - - - / v - - -

Чунонки дида мешавад, рукни чаҳоруми мисраи охир дар шеъри боло бар тибқи қавоиди вазни аруз бояд дар тарзи «v v - -», яъне «фаъилотун» тақтеъу талаффузи арузӣ шавад, на дар тарзи «v - - -» – «мафӯъйлун». Аммо, чун шеъри мазкур дар баҳри ҳазаҷ навишта шудааст, бад-ин ҷиҳат шоир вожаи мазкурро ҳамвазни «мафӯъйлун» (на «фаъилотун») қарор додааст; ҳол он ки вожаи «*нагузорем*» ба тарзи «фаъилотун» – «v v - -» тақтеъ мешавад. Бино бар ин, чунин ҳолат, бе шубҳа, бар шикасти вазн сабаб мешавад. Дар тақтеи арузӣ гоҳо садонокҳои кӯтоҳ (чунончи, дар вожаҳои ки, чи ...) дароз дар ченаки вазн ҳамчун ҳиҷоӣ дароз шумурда мешаванд ва дар талаффуз ҳам ин ба назар гирифта мешавад. Аммо чунин ҳолат ҳамон вақте руҳ медиҳад, ки садонокҳои кӯтоҳ дар ҳиҷоӣ охири рукн ҷойгузин бошад, на дар миёна. Дар иртибот бар ҳамин нукта садонокҳои дувуми вожаи «*нагузорем*» («у») дар ченаки арузӣ ҳатман кӯтоҳ буда, ҳиҷоӣ кӯтоҳро нишон медиҳад, на дарозро.

Дар натиҷагирӣ аз силсилашеъри «Ману ту»-и Шохмузаффар Ёдгорӣ метавон гуфт, ки шеъри мазкур агарчи аз чаҳор қисмати алоҳида – «Падар», «Фарзанд», «Роҳ» ва «Мо даст ба дастем» иборат аст, аммо аввалан, тавассути вазни воҳиди ҳазаҷ ва зиҳфоти гуногуни он, баъдан, ба василаи мавзуи воҳид – Ватан, ватанхоӣ, халқпарварӣ дар гирди як мучтамаи шеъри тамаркуз ёфтааст. Ин аст, ки худӣ муаллиф ҳар қисми силсилаи мазкурро бо тартиби муайян шуморагузорӣ карда, бо ин роҳ пайванди мантиқӣ доштани онҳоро нишон додааст.

КИТОБНОМА

1. Ёдгорӣ, Шоҳмузаффар. Асои пирӣ / Шоҳмузаффар Ёдгорӣ // Гулдаста. – Душанбе. – 1964. – Саҳ. 39.
2. Ёдгорӣ, Шоҳмузаффар. Воҳӯрии гуворо / Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. – Душанбе: Маориф. – 1985. – 64 саҳ.
3. Ёдгорӣ, Шоҳмузаффар. Даргоҳи дехқон / Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. – Душанбе: Ирфон. – 1980. – 118 саҳ.
4. Ёдгорӣ, Шоҳмузаффар. Ишки мо пирӣ надорад / Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. – Душанбе: Адиб. – 1993. – 159 саҳ.
5. Ёдгорӣ, Шоҳмузаффар. Симои халқ / Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. – Душанбе: Ирфон. – 1984. – 415 саҳ.
6. Ёдгорӣ, Шоҳмузаффар. Фарзандон / Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. – Душанбе: Ирфон. – 1982. – 174 саҳ.
7. Ёдгорӣ, Шоҳмузаффар. Ҷар тори мӯ вафоям / Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. – Душанбе: Адиб. – 1987. – 143 саҳ.
8. Ёдгорӣ, Шоҳмузаффар. Ҳеч кас монанди ман дилдода нест / Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. – Душанбе: Ирфон. – 2002. – 149 саҳ.
9. Ёдгорӣ, Шоҳмузаффар. Шейрҳо / Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. – Душанбе: Ирфон. – 1982. – 174 саҳ.
10. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-мӯъҷам / Шамси Қайс Розӣ. Муаллифи сарсухану тавзеҳот: Урбатулло Тоиров. - Душанбе: Адиб. - 1991. - 463 саҳ.
11. Сирус, Баҳром. Арӯзи тоҷикӣ / Б. Сирус. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. - 1963. - 286 саҳ.
12. Тоиров Урбатулло, Ибодов Баҳрулло, Тоиров Шухрат. Каломи мавзун / Урбатулло Тоиров ва диг. – Душанбе: Шарқи озод. – 2005. – 455 саҳ.
13. Тоиров, У. Фарҳанги истилоҳоти арузи Ачам / У. Тоиров. – Душанбе: Маориф. – 1991. – 560.
14. Ҳодизода, Р. ва дигарон. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода ва диг. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 187 с.

**ВИЖАГИҶОИ СОҲТОРИИ СИЛСИЛАШЕЪРИ «МАНУ ТУ»-И
ШОҲМУЗАФФАР ЁДГОРӢ**

Дар доираи адабии Кӯлоб ва умуман Хатлон дар нимаи дуюми асри гузашта ва оғози даврони истиқлол Шоҳмузаффар Ёдгорӣ нас аз Сайидали Вализода (ки ҳаёту фаъолияти ӯ оғози даврони шуравиро дар бар мегирад) ва Ашур Сафар (ки дар нимаи дууми асри XX фаъолият намудааст) яке аз маъруфтарин суҳанварон ба ҳисоб меравад. Эҷодиёти Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, аслан, аз анвои ғуноғуни шеърӣ нави иборат буда, ашъори нави суннатӣ дар қиёс бо он дар дараҷаи дуғум қарор доранд. Дар ҳама маҷмуаҳои шеърӣ Шоҳмузаффар Ёдгорӣ шеърӣ нави ҷилваӣ хос дошта, дар таҳлили омӯрӣ нисбат ба ашъори суннатӣ мақоми сазоворро ишғол менамояд.

Шеърӣ нави Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, умуман, дар чанд шакл инъикос меёбад: шеърӣ чаҳорпора, шеърӣ нимоӣ, шеърӣ нави омехта бо анвои суннатӣ

шеър (аз ҷумла, тарҷеъбанд), шеъри наве, ки дар он шеъри нимой бо чаҳорпора омехта шудааст ва монанди инҳо.

Яке аз шеърҳои нави маъруфи Шохмузаффар Ёдгорӣ силсилашеъри «Ману ту» ба ҳисоб меравад, ки аз чаҳор қисмат иборат мебошад. Силсилаи мазкур аз чаҳор шеъри алоҳида таҳти номҳои «Падар», «Фарзанд», «Роҳ» ва «Мо даст ба дастем» фароҳам омадааст. Шеърҳои фавқ ҳама дар баҳри ҳазач навишта шуда, бо теъдоди рукно ва дарозиву кӯтоҳии мисраоти худ аз якдигар фарқ менамоянд. Дар шеъри «Падар» мисраоти дурукнӣ, дар шеъри «Фарзанд» – серукнӣ, дар шеърҳои «Роҳ» ва «Мо даст ба дастем» чаҳор шакли рукн: якрукнӣ, дурукнӣ, серукнӣ ва чаҳоррукнӣ ба ҷаим мерасанд.

Агар шеъри якуми силсила – «Фарзанд» аз як шеъри воҳид иборат бошад, шеърҳои боқимонда ба бандҳои алоҳида тақсим шудаанд. Аммо радабандии бандҳо дар ашъори боло яксон набуда, дар баъзе бандҳо агар танҳо шакли нимой ё чаҳорпора истифода шуда бошад, дар баъзеи он омезиши шеъри нимой бо чаҳорпора мушоҳида мешавад.

Вожаҳои калидӣ: баҳр, вазн, зиҳоф, ҳазач, рукн, Шохмузаффар Ёдгорӣ, мисраъ, байт, шеъри нав, шеъри нимой, чаҳорпора.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЦИКЛА СТИХОТВОРЕНИЙ «Я И ТЫ» («МАНУ ТУ») ШОХМУЗАФФАРА ЁДГОРИ

В литературном кругу Куляба, а в целом во всей Хатлонской области второй половины прошедшего столетия и начале эпохи независимости Шохмузаффар Ёдгори после Сайидали Вализода и Ашура Сафара занимает особое место и является одним из наиболее популярных поэтов. Творчество Шохмузаффара Ёдгори в основном состоит из разновидностей новой формы стихосложения, где традиционно-классическая форма поэзии занимает второстепенное место. Во всех стихотворных сборниках поэта новая форма стихосложения представляется по особенному. В статистическом анализе по сравнению с традиционной формой новый стих в творчество поэта занимает видное место.

Новые по форме стихи Ёдгори, в целом, представляются по разному: состоящие из четырёх строк (шеъри чаҳорпора), созданные по образцу Нимо – иранского поэта (шеъри нимой); сложенные стихи, образованные из новых и традиционных форм; состоящие из нимойских и четырёхстрочных форм и т.п.

Одним из наиболее знаменитых образцов новой по форме стихов Шохмузаффара Ёдгори является стихотворение «Я и ты» («Ману ту»), в форме серии, которое состоит из четырёх отдельных частей, названных автором «Отец» («Падар»), «Дитя» («Фарзанд»), «Путь» («Роҳ») и «Мы рука об руку» («Мо даст ба дастем»). Вышеприведённые стихи написаны в размере хазаджа (один из размеров аруза), строки которых отличаются протяженностью и краткостью «мисра'» – строк. В стихотворении «Отец»

использованы двухстопные полустушишия, в «Дитя» – трёхстопные, а в стихотворении «Путь» и «Мы рука об руку» использованы трёхстопные формы: одностопные, двухстопные и четырёхстопные.

Если первое стихотворение «Фарзанд» состоит только из одного раздела, то остальные стихи данной серии разделены на отдельные части. Но, следует отметить, что деление вышеупомянутых стихов не одинаково, так как если в некоторых из них использована только форма стихосложения Нимо, то в других наблюдаются смещение данной формы с четырёхстрочной формой.

Ключевые слова: размер аруза, ритм, «зихоф» (разновидность одного размера), «хазадж» (один из размеров аруза), строфа, Шохмузаффар Ёдгори, полустушишие, «бейт» (двустушишие), «шеъри нав» (новая по форме стихотворение), «шеъри нимои» (стихи по Нимо), четырёхстрочный.

STRUCTURAL FEATURES OF THE POEM SERIES « I AND YOU» BY SHOHMUZAFFAR YODGORI

Shahmuzaffar Yodgori is considered as one of the most famous speakers after Sayidali Valizoda (whose life and activity includes the beginning of the Soviet era) and Ashur Safar (who worked in the second half of the 20th century) in the literary sphere of Kulob and Khatlon in general in the second half of the last century and the beginning of the era of Independence. The works of Shahmuzaffar Yodgori, in fact, consist different types of new poetry, and the poems of the traditional type are on the second level in comparison with it. All poetry collections of Shohmuzaffar Yodgori has a unique character and in the statistical analysis, it occupies a worthy position compared to the traditional poems.

Shohmuzaffar Yodgori's new poem is generally reflected in several forms: a quatrain poem, a half-verse poem, a new poem mixed with traditional forms of poetry (in particular, a translation), a new poem in which a half-verse poem is mixed with a quatrain, and the like.

One of the famous new poems of Shahmuzaffar Yodgori is the series of poems «Manu tu», which consists of four parts. This series consists of four separate poems called «Father», «Child», «The Road» and «We are hand in hand». The poems of faq are all written in the sea of hazaj, and they differ from each other by the number of columns and the length and brevity of their stanzas. In the poem «Father» there are two-column stanzas, in the poem «Farzand» - three-column, in the poems «Roh» and «Mo dast ba dastem» there are four types of stanzas: one-column, two-column, three-column and four-column.

The first poem of the series - «Child» consists of a single poem, the remaining poems are divided into separate sections. However, the ranking of the stanzas in the above poems is not the same, in some stanzas, if only half or four-part form is used, in some of them, a combination of half-stanza and four-stanza is observed.

Key words: *size, metric system, «zikhof» (a type of one size), «Hazaj» (a type of Arabic-Persian metric system), foot, Shahmuzaffar Yodgori, hemistich, «beit» (couple), «she'ri nav» (a new poem in form), «she'ri nimoi» (poems according to Nimo), four-line.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмониён Нозила Усмон – н.и.ф., муаллими калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Данғара, кӯч.Марказӣ, 25. **E-mail:** nozilausmoniyon@gmail.com **Тел:** 900 85 38 48

Сведения об авторах: Усмониён Нозила Усмон – к.ф.н., старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, г. Дангара, ул. Центральная, 25. E-mail: nozilausmoniyon@gmail.com **Тел:** 900 85 38 48

Information about the author: Usmoniyon Nozila Usmon – C.Ph.S. Tajik language and literature department of the Dangara State University. Address:735320, Republic of Tajikistan, Dangara, 25 Markazi street, **E-mail:** nozilausmoniyon@gmail.com **Tell:** 900 85 38 48

«САЛОСАИ ҒАССОЛА» – ЯК СУННАТИ БОСТОНӢ**Олим Бухориев****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Қобили зикр аст, ки дар эҷодиёти Хоча Ҳофизӣ Шерозӣ ва аксари шоирони классик ба баъзе таъбирҳои шоирона ва истилоҳоти адабие дучор меоем, ки дарки мухтавои рамзии онҳо аз хонанда тавачҷуҳо дақиқиназарии бештар талаб менамояд. Таъбири «салосаи ғассола», ки дар байти зер ба сифати матлаи як ғазал дар девони Хоча зикр шудааст, аз ҷумлаи ҳамин гуна истилоҳот ба ҳисоб меояд:

Соқӣ, ҳадиси сарву гулу лола меравад,
В-ин баҳс бо салосаи ғассола меравад [9, 283].

Аксари муфассирони ғазалиёти шоир истилоҳи мазкурро дар муносибат ба расму одатҳои ҳақимони ҷунонӣ шарҳ дода, мазмунӣ онро иборат аз се коса майе медонанд, ки аҳли рифоҳ сахаргоҳ барои шустушӯи меъда меҳӯрданд. Аз нигоҳи онҳо, ин суннати ҷунонӣ ба зиндагии наҷибзодагонӣ шарҳи роҳ ёфта, дар байни мардуми ин сарзамин низ мутадовил гардидааст. Онҳо ақида доштаанд, ки хурдани се коса шароби ангурӣ пас аз ғизо гуворишро беҳтар менамояд ва мучиби шодмонӣ мешавад. Истилоҳи «салосаи ғассола» дар китоби «Луғатномаи Деххудо» ва «Фарҳанги форсии Муин» низ бо илова кардани андаке тавзеҳоти тавсифӣ, монанди «шӯяндаи ғамҳо» ва «зоилқунандаи кудурат» [3, 829], ба таври мухтасар монанд ба мазмунӣ дар боло зикргардида шарҳ дода шудааст [6, 514].

Ҳофизшинос Б. Хуррамшоҳӣ ҳангоми шарҳи истилоҳи «салосаи ғассола» ба таври мухтасар ақидаҳои ба ин мавзӯ рабтдоштаро зикр карда, барои хонанда шароит фароҳам овардааст, то хонанда битавонад мутобиқи завқу салиқаи худ аз матолиби гирдоваришуда баҳри дарки мухтавои таъбири мавриди назар истифода намояд. Тавре ки мебинем, дар «Ҳофизнома», пеш аз ҳама, нақли қавли ҳақимони ҷунонӣ бо тафсилоти бештар оварда шудааст: «Бидон, ки ҳуқамои Юнон дар тартиб истилоҳе доранд, ки алассабоҳ се коса май хӯранд ва онро «салосаи ғассола» мегӯянд, ки ғусли меъда мекунад ва баъд аз таом панҷ коса меҳӯранд барои ҳазми таом ва онро «хамсаи ҳозима» мегӯянд ва баъд аз он ҳафт косаи дигар меҳӯранд ва онро «сабъаи ноима» мегӯянд ва хоб мекунанд» [8, 774].

Соҳиби китоби «Ҳофизнома» ба ҷанбаҳои дигари шарҳи ин истилоҳ тавачҷуҳ намуда, дар робита ба ин масъала назари Қосими Ғаниро пешниҳод мекунад, ки номбурда дар ҳавошии девони Ҳофизӣ ин таъбирро бо таъя ба мазмунӣ байте, ки ба забони арабӣ эҷод шудааст, истилоҳи мазкурро тавзеҳ додааст. Тарҷума ва тафсири байт: «Нушидани набид бояд баъд аз ғизо ё ҳамроҳи

он ва сегона бошад. Ва дар он шифо ва тандурустӣ аст: ва гӯянд қадаҳи аввал аташро мешиканад ва қадаҳи дувум таомро мегуворад ва севумин дилро шодмон месозад ва он чи афзун бар ин бошад, зоида аст» [8, 775].

Аз нигоҳи Б. Хуррамшоҳӣ, шарҳи истилоҳи мазкур аз дидгоҳи ирфонӣ низ имконпазир аст. Бино бар ин, ӯ дар ин росто овардани ақидаи Муҳаммад Доробӣ (ориф, шоир ва тазкиранависи қарни ғздаҳум ва дувоздаҳум)-ро муносиб медонад: «Салолаи ғассола таъйин се мартаба аст, ки дар фанои солиқ рӯй медиҳад, ки фанои осорию афъолӣ ва фанои сифотию фанои зотӣ бошад [8, 775].

Ҳамин тавр, Б. Хуррамшоҳӣ таъбири «салосаи ғассола»-ро бо дарназардошти чихатҳои матлуб ва ба дидгоҳи худ созгори ақидаҳои мавриди баррасӣ қароргирифта чунин шарҳ додааст: «Маъноӣ байт: Соқӣ, баҳуш бош, ки ҳангоми баҳору шодхорист ва сарву гулу лола дигарбора чилвагарӣ оғоз кардаанд. Ва ҳама чо сухан аз боғу баҳор аст. Ва домани баҳс, таъбан, ба паймонаҳои сегонаи шӯянда мекашад» [8, 775].

Албатта, шорехони дигар низ аз дидгоҳҳои мухталиф ба таҳлилу тафсири таъбири «салосаи ғассола» даст зада, дар робита ба ин мавзӯ ақидаҳои марбут ва номарбутро пайрезӣ кардаанд. Дар шарҳи баъзе аз онҳо «салосаи ғассола» ба маънии об (моъ)-е маънидод шудааст, ки дар забони арабӣ аз се ҳарф иборат буда ва хусусияти шӯяндагӣ ҳам дорад. Ҳамчунин, дар ҷойи дигар таъбири мазкурро ба ин сухани ҳазрати Алӣ: «се чиз, яъне обу сабзаву рӯйи хуш бурандаи аҳзону ғамҳо ва шӯяндаи он аз дилҳост» рабт дода, мазмуни байти мавриди назарро дар таносуб ба ин гуфтор чунин тафсир кардаанд: «Дар базми айшу маҳфили муҳодаса (гуфтугӯӣ)-и мо, ки аз сарву гулу лола бархурдор аст, он се чизи шӯяндаи ғамҳо, яъне обу сабзаву рӯйи хуш ... низ даркор аст ва чамъияти асбоби базмро ба ҳадди камол мерасонад» [2, 868].

Муҳаққиқ А. Додбех бар ин бовар аст, ки дар доираи як ҳавзаи маъноӣ (маъноӣ аслий ва маҷозӣ (ё ҳунарий)) шарҳ додани шеъри Хоҷа Ҳофиз равиши кори таҳқиқиро то андозае маҳдуд месозад ва тасаввуроти якҷониба (яксӯя)-ро ба миён меоварад. Табиист, ки маъноҳои гуногуни афкори рангини Хоҷаро, ки дар қолаби гуфтори рамзӣ ӯ ниҳуфтаанд, ба мафҳумҳои мушаххасе, монанди ирфонӣ, таърихӣ, сиёсӣ ва ғайра чудо намудан ва онро дар маҳдудаи яке аз ин маъноҳо шарҳ додан ба хонанда барои дарёфти матлаби нисбатан дурусти ашъори шоир мусоидат намекунад: «Маҳдуд шудани маъно ба маъноӣ ирфонӣ ё таърихӣ ё сиёсӣ ва ё нучумӣ ва ҳар гуна маҳдудсозии шеър амалкарде ғайриилмист ва он чӣ таъвилгарон анҷом медиҳанд, бо иноят ба нукоте, ки гуфта омад, бо мавозини улуми балоғӣ ва меъёрҳои истилоҳшиносӣ созгор нест» [4, 13]. Номбурда зимни баррасии масъалаи густардагӣ ва шумули маъноии шеъри Хоҷа Ҳофиз эҷодиёти шоирро аз чихати мухтаво ба ду бахш: 1) ақаллият, 2) аксарият тақсим мекунад. Аз нигоҳи ӯ, ба бахши «ақаллият»-и эҷодиёти шоир ашъоре дохил мешаванд, ки мазмуни орифона ё ошиқона дошта бошанд. Теъдоди чунин ғазалиёт дар девони адиб чандон зиёд нест («ба забони риёзӣ

ақаллиятҳо беш аз 10% нахоҳанд буд»). Бахши «аксарият», ки муҳаққиқ онҳоро «ғазалҳои риндона» номидааст, 90%-и девони Ҳоча Ҳофиз ташкил медиҳанд [4, 11].

Ғазалеро, ки таъбири «салосаи ғассола» чузъи таркибии як байти он ба шумор меравад, метавон ба гурӯҳи ашъори риндонаи Ҳоча Ҳофиз дохил кард. Тавре ки мушоҳида мешавад, шоир истилоҳи «шеъри риндона»-ро дар эҷоди ғазал барои худ муносиб дидааст:

Ҳамчу Ҳофиз ба рағми муддаиён
Шеъри риндона гуфтанам ҳавас аст [9, 79].

Бино бар ақидаи А. Додбех аксари ғазалҳои Ҳоча Ҳофиз ба гурӯҳи «шеърҳои риндона» дохил мешаванд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки шоир дар ин қабил ашъор ишқу отифа, алоқамандию дилбастагиҳои худро нисбат ба таъриху фарҳанги бостонӣ ва расму суннатҳои миллии бехтару бештар баён мекунад. Ибораҳо ва истилоҳоте, аз қабил «сарв», «гул», «лола», «май», «майхона», «майфуруш», «муғ», «булбул», «гулбонги паҳлавӣ», «дарси мақомоти маънавӣ» ва ғайра, ки ҳавзаии маъноии «ғазалҳои риндона»-и Ҳоча Ҳофизро ташкил медиҳанд, бунмояҳои маъноиеанд, ки дар батни худ моҳият ва маъноии рӯйдодҳо ё расму суннатҳои гузаштаре ниҳуфтаанд. Таъбири «салосаи ғассола» намунаи боризи чунин бунмояҳои адабиёт, ки хотираеро аз як суннати қадимӣ дар худ ниҳон дорад.

Дар осори шоирони классик, ки пеш аз замони Ҳоча Ҳофиз зиндагӣ кардаанд, роҷеъ ба нӯшидани се ҷом ё се ҷуръаи шароб ишораҳо дида мешавад. Аз ин бармеояд, ки ин расми бостонӣ дар маҷлиси шодхорию бодагусориҳои гузаштагон маъмул ва роҷеъ будааст. Асадии Тӯсӣ ва Ҳоконии Шарвонӣ дар ашъори худ ба ин мавзӯ ишораҳо кардаанд:

Зи гетӣ бад-ин дар паноҳад ҳаме,
Се ҷоми майи лаъл хоҳад ҳаме.

Се ҷом аз худованди ин раз бихоҳ,
Ба ман деҳ, раҳон ҷонам аз ранҷи роҳ [2, 46].

Ҷам андеша аз дил фаромӯш кард,
Се ҷоми май аз пеши нон нӯш кард [2, 48].

Булбула бардошт зуд, кард пас он гаҳ салом,
Гуфт: Бувад се шароб доруи дарди хумор.

Соқиё, асб чоргома бирон,
То рикоби сегона бистонем [10].

Суннати нӯшидани се ҷоми шароб як расми оинӣ буда, ҳикмати пайдоиши онро дар ҷаҳоншиносӣ ва расму оинҳои фарҳангии мардуми ориёитабор ошкор кардан мумкин аст. Муҳаққиқони ин ришта барои исботи вучуди чунин расму оин дар Ведоҳо (қадимтарин осори муштараки қавми ҳиндуэронӣ) аз Регведо дар бораи разми Индро – Худои ҷанг бо аждаҳои хушқоли (Вартира) ривояте овардаанд. Индро, барои он ки бар аждаҳо зафар ёбад, аз «сумо» – «нӯшобаи сукровари худоён» се ҷом менӯшад ва зӯру тавон

пайдо мекунад. Ҳамчунин, тибқи расму одат зартуштиён як чоми «хум» (шарбати сукрбарангези оинии худ)-ро дар се чуръа менӯшиданд [1].

Тавре ки ишора гардид, суннати хӯрдани майи сегона ё се чоми май хусусияти оинӣ дошта, маросими нӯшидани он бештар барои осон шудани кушоиши кор ва ҳалли ҳар гуна мушкил пеш аз оғози ғаъолият баргузор мешудааст. Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ, ки яке аз посдорони расму оин ва фарҳанги гузаштагон ба шумор меравад, аз ҳикмати ин суннати қадимӣ огоҳ буда, дар «Шоҳнома» дар мавриди муносиб аз он кор гирифтааст. Масалан, дар оғози аксари бобҳои достони «Ҳафт хони Исфандёр», Исфандиёр барои оғоҳӣ ёфтани аз хатарҳои пешмеомада ба Гургсор се чом май медиҳад ва аз мушкилоти роҳ мепурсад:

Се чоми майяш доду пурсиш гирифт,
Ки «Акнун чӣ гӯӣ, чӣ бинам шигифт?» [7, 217].

Се чоми майи лаълфомаш бидод,
Чу Аҳриман аз чоми май гашт шод [7, 219].

Се чоми майи хусравонӣ бидод,
Чу шуд Гургсор аз майи лаъл шод [7, 227].

Яке аз сарчашмаҳои муҳими адабӣ-таърихӣ, ки хусусияти оинӣ доштани дар маросимҳои мазҳабӣ роиҷ будани расми нӯшидани «се чоми заррини маю манги гуштоспӣ» (нӯшобаи сармасткунандаи хум)-ро исбот менамояд, асари «Ардовирофнома» аст. Дар ин асар дар бобати омода кардани нушобаи «хум» дар маросимҳои мазҳабӣ суҳан рафтааст: «Ин машруб (хум – Б.О.) дар назди ориёӣҳои бостон бисёр маҳбӯб буд ва ба ҳамин чихат дар маросимҳои мазҳабӣ онро ба шеваи хося таҳия мекарданд» [6, 64]

Маросими мазкур бар асоси муқаррароти замон дар ҷашнҳои бузург ва пеш аз оғози маъмуриятҳои муҳими иҷтимоӣ баргузор мегардид. Мутобиқи гузоришҳои таърихӣ дар замони Сосониён бар асари нуфузи динҳои масеҳӣ, монавӣ ва маздакия оини маздоясной (зардуштӣ) рӯй ба таназзул ниҳода буд. Дар ин даврон на танҳо ашхоси алоҳида, балки халқҳои ҷудогона, ба мисли арманиҳо, ки қаблан зардуштӣ буданд, ба масеҳият гаравиданд. Шоҳон ва мубадони сосонӣ барои ҷилавгирӣ аз ин падидаи иҷтимоӣ чораҳо меандешиданд. Мубад Озарбоди Меҳрсипандон, барои он ки шакку дудилии мардум нисбат ба дини зардуштӣ аз байн биравад, ба рӯйи синаи худ рӯйи ғудохта мерезад.

Бояд гуфт, ки сафари рӯҳонӣ ё маъмурияти равонии Ардовироф ба дунёи дигар, ки дар китоби «Ардовирофнома» ривоят шудааст, муҳимтарин кӯшиши мубадон барои аз байн бурдани шакку шубҳаи мардум ва барқарор намудани эътимоду эътиқоди пайравони дини маздоясной ба фармоишу фаризаҳои ин дидгоҳи эътиқодӣ ба шумор меравад. Мутобиқи гузориши китоби мазкур мубадон барои анҷоми сафари рӯҳонӣ ба дунёи дигар озмуни бузурге барпо мекунад. Онҳо барои анҷоми ин маъмурият бояд аз байни ҳазорон фарзонаи дини маздоясной беҳтарин намояндаро интихоб мекарданд. Дар ниҳоят, «қуръаи

кор» ба номи Ардовироф зада шуд ва ўро барои анчоми ин амри муҳим – «сафари руҳонӣ» омода карданд.

Мутобики муқаррароти мазҳабии замон дар баргузорию ин маросим баъди шустушӯ додани ҷисм навбат ба поксозии равон мерасад. Шаҳси масъул ба анчоми маъмурияти руҳонӣ барои поксозии равони хеш бояд «се косаи заррини шаробу манги гуштоспӣ» менӯшид. Мубадон бовар доштанд, ки ин се косаи шароб ба ғайр аз хусусияти беҳудгардонии ҷисм, инчунин хосияти поксозиро низ доранд. Бино бар эътиқоди онҳо шароби аввал абзори андешаи инсон, яъне зехни ўро аз ҳар гуна фикру ақидаҳои ботил пок мекунад. Ҳамин тавр, ҷоми дувум гуфтор ва ҷоми сеум кирдори ўро ба танзим мебарорад. Пас аз поксозии равон замони маъмурият ё сафари руҳонии шаҳси маъмур оғоз меёбад. Мутобики ривоят, Ардовироф ҳафт шабонарӯз дар ҳолати беҳудӣ қарор дошт ва баъди ба худ омадан он чиро ки руҳ ё равони ӯ бо роҳнамоии Суруш дар сайру сулуки табақоти он дунё дида буд, ба мубадон ҳикоят мекунад. Дар асоси нақли рӯйдодҳои ин маъмурияти руҳонӣ муъбадон бори дигар дар назди пайравони худ дурустии фармоишу фаризаҳои динии худро собит кардан мехостанд.

Хулоса, аз муҳтавои баррасиҳо метавон чунин натиҷа гирифт, ки нушидани се ҷоми май (маи сегона ё «салосаи ғассола») дар гузаштаи дур як суннати мазҳабӣ ё оинӣ буда, дар ҷашнҳо ё пеш аз анчоми як амали муҳим баргузор мешудааст. Шояд бо гузашти замон, хусусият ё моҳияти мазҳабии он фаромӯш шуда, ин маросим дар маҷлиси шодхорӣ ба як одати одии бодагусорон табдил ёфта бошад.

Зоҳиран, Хоча Ҳофиз ба воситаи як тамсили ривоятӣ – истилоҳи «салосаи ғассола» ба мазмуни ҳамагон оини қадимӣ – «се ҷоми заррини майю манги гуштоспӣ» ишора мекунад. Ҳамчунин, гуфтан ҷоиз аст, ки дар «ғазалиёти риндона»-и шоир ашъори рамзие (бештар дар қолаби тамсил ва талмех) дида мешаванд, ки ба мазмуни мавриди назар далолат мекунанд. Масалан дар байти зер шоир ишора ба он мекунад, ки дар «дайри муғон», ки дар дидгоҳи Хоча ба ҷуз фарҳангистони донишу боварҳои куҳан чизи дигаре нест, «об»-е медиҳанд, ки дилҳоро тавонгар мекунад. Дар дидгоҳи Хоча «дайри муғон» маънои васеътар дорад. Дунё дар нигоҳи шоир ба «дайри муғон», яъне ба як қонуни бузурги касби маърифату донишандӯзию таҷрибаомӯзӣ мубаддал мешавад, ки дар ҳар манзари он манзараи ибратбахше ба ҷавлон дармеояд. Хоча аз навои булбул «дарси мақомоти маънавӣ» мегирад ва аз дарахт «нуктаи тавҳид» [9, 591] мешунавад.

Пас, он «об», аз нигоҳи мо, тамсиле ё талмехест, ки ба «ҳум», ба он нӯшобаи сукровари оинӣ далолат мекунад, ки дар рӯзгори куҳан ба инсонҳои покизарӯзгор қобилияти биниши ишроқӣ (дилоғҳӣ, равшанбинӣ) мебахшид.

Эй гадои хонақоҳ, барҷаҳ, ки дар дайри муғон

Медиҳанд обеку дилҳоро тавонгар мекунанд [9, 255].

Дар ҷойи дигар Хоча дар баробари ҷавоб додан ба ин суол, ки аз «сирри аҳди азал» (яъне, аз боварҳову фаризаҳои азали) сухане бигӯяд, танзомез пеш аз

баёни асрори азали шартӣ нӯшидани ду чоми майро ба миён мекашад ва ин ишораи шоир зоҳиран ривояти Ардавирофро ба ёд меоварад:

Гуфтӣ: Зи сирри аҳди азал як сухан бигӯ,

Он гаҳ бигӯямат, ки ду паймона даркашам [9, 415].

Бояд гуфт, Ҳофизи Шерозӣ бар пойдевори бунмояҳои куҳан мазмунҳои тоза офарида ва дар ин замина паёми руҳафзои худро ба мо мерасонад. Пас, мазмуни байти мавриди назарро метавон чунин шарҳ дод: Соқӣ (пири раҳнамо ё ҳар шахсе, ки ба зиндагӣ маърифату шодию фараҳ мебахшад), сухан аз сарву гулу лола (аз хушиҳо ва зебоҳои табиат) дар миён омадааст. Пас, ин баҳси мо (мачлиси хурсандии мо) бо «салосаи ғассола» (маيي сегонаи оиние, ки дидгоҳ (зеҳн)-и инсонро поку бедор ниғаҳ медораду ба он хушӣ ва зебоиҳо рангу чилои нав меафзояд ва ҷонҳоро шодмон менамояд) хуштар мегузарад.

КИТОБНОМА

1. Амирии Фирӯзкӯҳӣ, К. ва Шомлу, М. Салосаи ғассола. Номаҳо ва изҳори назарҳо / К. Амирии Фирӯзкӯҳӣ ва М. Шомлу // Ваҳид. – Теҳрон, 1354, шумораи 186. – С. 867-872.
2. Асадии Тӯсӣ, А. Гаршоспнома / А. Асадии Тӯсӣ // Ахтарони адаб. Ҷ. 15. Таҳияи матн ва шарҳи луғот аз А. Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. – С. 26-480.
3. Деххудо, А. Луғатнома. Фарҳанги мутаваассити Деххудо. Иборат аз ду ҷилд / А. Деххудо. – Теҳрон: Донишгоҳи Теҳрон, 1385 х. – 3224 с.
4. Додбех А. Шумули маъноии шеърӣ Ҳофиз ва таъвилҳои яқсӯгароёна / А. Додбех // Фарҳанги Исфохон. – Исфохон, 1377 х., шумораҳои 9-10. – С. 4-14.
5. Муин, М. Фарҳанги форсии Муин. Ҷилди аввал / М. Муин. – Теҳрон: Одно, 1381. – С. 1104.
6. Рабъзода А. Ардавирофнома дар тарозуи нақд / А. Рабъзода. – Теҳрон: Интишороти илмӣ-фарҳангӣ, 1396. – 272 с.
7. Сафо, З. Таърихи адабиёти Эрон / З. Сафо. – Душанбе: Алхудо, 2001. – 160 с.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Иборат аз 9 ҷилд. Ҷилди VI / Абулқосим Фирдавсӣ / Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ ва диг. – Душанбе: Адиб, 1989. – 552 с.
9. Хурамшоҳӣ, Б. Зеҳну забони Ҳофиз / Б. Хурамшоҳӣ. – Теҳрон: Муин, 1374. – 317 с.
10. Хурамшоҳӣ, Б. Ҳофизнома. Иборат аз ду ҷилд. / Б. Хурамшоҳӣ. – Теҳрон: Интишороти илмӣ-фарҳангӣ, 1387. – 1540 с.
11. Ҳофизи Шерозӣ, Шамсиддин. Куллият [Матн] / Шамсиддин Ҳофизи Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон. 1983. – 672 с.
12. Шарифов, Х. Ташаккули афкори адабӣ дар асрҳои X-XI / Х. Шарифов. – Душанбе: Офсет-Империя, 2017. – 240 с.
13. Шафеии Кадканӣ, М. Тоziёнаҳои сулук / М. Шафеии Кадканӣ – Теҳрон: Огоҳ, 1372. – 544 с.

14. Шафеи Кадканӣ, М. Шоири оинаҳо / М.Шафеи Кадканӣ – Техрон: Огоҳ, 1384. –342 с

<https://ganjoor.net>. Вуруд ба сайти “Ганҷур” / «گنجور» 23.09.2024

16. <http://arshiyaa.blogfa.com>. ثلاثه غسله در ديوان حافظ - عرشيا. Вуруд ба сайт. 19. 09. 2024

«САЛОСАИ ҒАССОЛА» – ЯК СУННАТИ БОСТОНӢ

Дар мақола, масъалаи шарҳи истилоҳи «салосаи ғассола» аз дидгоҳҳои мухталиф мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифтааст. Баъзе шорехони газалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ин истилоҳро дар заминаи расму одатҳои ҳақимони Юнони қадим тафсири карда ва мазмуни онро иборат аз се коса майе медонанд, ки аҳли рифоҳ саҳаргоҳ барои шустушӯи меъда меҳӯрданд. Аз нигоҳи онҳо, ин суннати юнонӣ ба зиндагии наҷибзодагони шарқӣ роҳ ёфта, дар байни мардуми ин сарзамин низ мутадовил гардидааст. Онҳо ақида доштаанд, ки хурдани се коса шароби ангурӣ пас аз гизо гувориширо беҳтар менамояд ва муҷиби шодмонӣ мешавад. Инчунин ин истилоҳ аз дидгоҳи ирфонӣ тавзеҳ дода шудааст. Муаллиф, дар баробари эътирофи ақидаҳои дигар, масъалаи ба як суннати қадимӣ иртибот доштани истилоҳи «салосаи ғассола»-ро ба миён мегузорад ва онро дар ҳамин замина шарҳу эзоҳ медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: расму оин, одат, қадимӣ, байт, газал, шароб, се чоми май, Ҳофизӣ Шерозӣ, шарҳ, тавзеҳ, эҷодиёт, шоир, шеър, андеша, гуфтор, кирдор.

ТРИ ЧАША ОЧИЩАЮЩЕГО ВИНА – ДРЕВНЯЯ ТРАДИЦИЯ

В статье вопрос толкования термина «три чаши очищающего вина» рассматривается с разных точек зрения. Некоторые комментаторы газелей Хафиза Ширази интерпретировали этот термин в контексте обычаев древнегреческих мудрецов. Его содержание объясняется тем, что греки выпивали утром три чаши вина, чтобы промыть желудок. С их точки зрения, этот греческий обычай вошел в жизнь народов Востока и стал популярным среди жителей этой земли. Они верили, что выпивка трех бокалов виноградного вина после еды улучшает пищеварение и делает человека веселым. Этот термин также объясняется с мистической точки зрения. Автор, признавая мнение других исследователей, поднимает вопрос о связи термина «три чаши очищающего вина» с древней традицией и объясняет его в этом контексте.

Ключевые слова: ритуал, обычай, древность, стих, газель, вино, три чаши вина, Хафиз Ширази, толкование, объяснение, творчество, поэт, стихотворение, мысль, речь, действие.

THREE CUPS OF CLEANSING WINE – AN ANCIENT TRADITION

The article examines the question of interpretation of the term «three cups of cleansing wine» from different points of view. Some commentators on Hafiz Shirazi's

ghazals have interpreted the term in the context of the customs of the ancient Greek sages. Its content is explained by the fact that the Greeks drank three cups of wine in the morning to flush out the stomach. From their point of view, this Greek custom entered the life of the peoples of the East and became popular among the inhabitants of this land. They believed that drinking three glasses of grape wine after a meal improved digestion and made a person cheerful. This term is also explained from a mystical point of view. The author, recognizing the opinion of other researchers, raises the question of the connection of the term «three cups of cleansing wine» with ancient tradition and explains it in this context.

Key words: *ritual, custom, antiquity, verse, ghazal, wine, three cups of wine, Hafiz Shirazi, interpretation, explanation, creativity, poet, poem, thought, speech, action.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Олим Бухориев – ходими калони илмии шуъбаи фольклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Сведения об авторе: Олим Бухориев – старший научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рӯдаки НАНТ. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Information about the author: Olim Bukhoriev – senior research of the Department of the Folklore of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

ТДУ: 889-550-9

ИНӢИКОСИ ОИНӢОИ МАРДУМИИ ЧАШНИ ТИРГОН ДАР
ОСОРИ ГУЛРУХСОР САФИЕВА

Саида Зикаева

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Воқеан, дар қатори чашну маросимҳои миллӣ, аз қабилӣ Наврӯзу Меҳргон ва Сада чашни Тиргон низ дар таърихи адабу фарҳанги миллати ориёитабори тоҷик нақшу мақоми барозанда дорад. Дар ин росто таъкид бояд кард, ки адабиёт ҳамчун муҳимтарин инъикосунандаи фарҳангу маънавиёти мардум дар тури таърих нақши худро на танҳо амалӣ намудааст, балки барои таҳким бахшидан ва ташаккул додани хираду дониши халқ саҳми арзанда гузоштааст. Таҷассуми расму оинҳои мардумӣ, хусусан инъикоси ҳикматҳои таърихии халқ дар адабиёт, аз вазифаҳои муҳимтарини шоирону нависандагон маҳсуб мешавад. Фаромӯш набояд кард, ки танҳо адибон метавонанд зебоию назокат ва фалсафаи нотакрори ҳикमतомӯзи чашну маросимҳои миллиро амиқу нишонрас ба риштаи тасвир кашанд. Ба ҳамин маънӣ, Гулрухсор чун шоири дӯстдори халқ барои кашфу инъикоси маросимҳои ҳикमतомӯзи халқ ва чашну оинҳои аҷдодӣ нақши нотакрор дорад. Дар эҷодиёти ӯ масоили нозуки оинҳои мардумӣ ва чашну маросимҳои аҷдодӣ бо самимияти ҳосса баррасию тасвир гардидааст.

Яке аз чашнҳое, ки бо ҳикматҳои башардӯстонаи худ дар ашъори шоир тараннум гардидааст, чашни Тиргон аст, ки бешубҳа кашфу инъикоси фалсафаи амиқи он кори содае нест. Бояд гуфт, ки Тиргон ҳамчун чашни фасли тобистон, дар маҷмӯъ, чашни сулҳу ваҳдат, чашни моҳу рӯз, чашни борону об бар зидди хушксолӣ, чашни оини обпешон, чашни ситораи Тиштар [ситораи обу борон], чашни пӯхтани меваву гандум, чашни ситораи нависандагон буда, аз ҳикмати азалию намиранда ва нуруфари миллати ориёитабори тоҷик дарак медиҳад. Дар ашъори Гулрухсор фалсафаи амиқи ин чашни аҷдодӣ бисёр нозук тасвир гардидааст.

Тавре ки ишора шуд, Тиргон аслан чашни фасли тобистон аст ва ба гоҳшумории эронӣ ба моҳи Тир (моҳи Тир – аз 21 июн то 21 июл) рост меояд, яъне, ин чашн дар рӯзи 13 моҳи Тир таҷлил карда мешавад. Яке аз ҳикматҳои ин чашн бо рӯзи камон кашидани Ораш-камонгари сулҳовар тавҷам аст. Ба ин маънӣ, фолклоршинос Дилшод Раҳимӣ чунин ишора намудааст: «Дар қиссаҳои эронӣ чунин оварда мешавад, ки дар ин рӯз дар мавзеи Табаристон Манучехри пешдодӣ аз Афросиёб шикаст хӯрд ва барои тақсим кардани қаламрав шарте пеш гузоштанд. Яке аз паҳлавонони эронӣ бо номи Ораш болои кӯҳи Дамованд баромада, бо тамоми нерӯи худ камон кашада, ба ивази пора-пора шудани худ, тире ба сӯи Чайхун ҳавола кард. Тир аз субҳ то нисфирӯзӣ парвоз карда, ниҳоят ба тани як дарахти бузургу ғафс (дарахти чормағз) дар соҳили Чайхун фуруд омад. Аз ҳамон ҷойи нишасти тир марзҳои Эрону Турон муқаррар шуд»[8, 31].

Гулрухсор дар «Девон»-и худ маҳз, ба ҳамин ривоят ва ҳикмати сулхофари чашни Тиргон ишораҳои нозукона дорад. Чунончи:

Тири назари Ораш
дар сина ниҳон дорам,
«Шаҳнома»-и оламсоз
аз фазли каён дорам.
Бар қасди камонсозон,
бар рағми камондорон
Чун моҳи нави Техрон
абрӯи камон дорам... [4, 18].

Шоир маҳбуб дар мисраъҳои боло дар заминаи ишора ба Ораши ватандору ватанхоҳ, сулҳовару сулхофар таъкид кардааст, ки ӯ ва миллаташ аз қавми озодагону асилзодагон аст. Ӯ бо ғурури ориёӣ тасдиқ мекунад, ки миллати тоҷик ҳикмати сулҳхоҳиву созандагиро аз аҷдодаш мерос гирифтааст. Маҳз ҳамин аст, ки яке аз оинҳои нотақрори мардуми тоҷик дар арафаи иду чашнҳо дасти оштии дароз кардан ба ҳамдигар ва дур кардани кинаву адоват маҳсуб меёбад.

Дар осори Гулрухсор ба мавзеи Дамованд низ дар иртибот ба қиссаи камон кашидани Ораш аз болои кӯҳи Дамованд ишораҳои ҷолиб ба назар мерасанд. Масалан, дар мисраъҳои зер шоир бо як ҷаҳон эътиқоду самимият ба сарзамини аҷдодӣ ва хоки муъҷизасои он чунин талмех овардааст:

Моро ба дили тангат, эй ёр, ба ҳам овар,
Сад бор туро мирам, як бор ба ҳам овар.
Дар гулшани гулхандат, бар фарқи Дамовандат
Гулхор намезебад, гулнор ба ҳам овар.
Эрони азизи ман, эй ҷони азизи ман! [4, 123]

Дар ҷои дигар, дар шеъри Эронӣ Турон бо алам ва дарди ориёӣ ишора намудааст, ки сарманзили миллати ориётабор – Эронӣ Турон бояд ҳамеша канори ҳам, барои ҳам бошанд. Дар ин шеър шоир ба ватандорию ободкорӣ ва сулҳоварии Фаридун ишора намуда, бо лутфу таъкиди модарона аз ҳикмати ваҳдатфарини Тиргон ёдовар шудааст. Ба андешаи шоир, то замоне ки миллат абармардоне чун Ҷамшеду Фаридун ва Манучехру Ораш дорад, ягонагию ваҳдат ва якпорчагиву саодаташ пойдор мемонад. Чунончи:

Ало, Эрон! Ало, Турон!
Шумо ҳамқофия, ҳамқофила, ҳамзоду бунёдед.
Шумо маҳзунтарин ёдед,
Ёди коҳили таърих,
ёди хастаи ҳичрон,
Ало, Эрон! Ало, Турон!
Шумо ҳам дида, ҳам диди Фаридунед,
Шумо пайванди ҷовиди Фаридунед.
Шумо аз хуну аз ҷони Фаридунед,
Шумо Эронӣ Туронӣ Фаридунед! [4, 23]

Шоир миллатдӯсту ваҳдатсаро дар аксари абёташ маҳз ба ҳамин ҳикмати аҷдодӣ, ба фарҳанги сулҳофару сулҳовари Тиргон ишора намуда, диёрашро отифонаю ошиқона «меҳани сабзи меҳр», «шаҳраги набзи шеър» гуфтааст. Гулрухсор аз гузаштаи ахурии худ бо ғуруру ишқ ёдовар шуда, бо сарзамини мардофараш менозад. Чунончи:

...Эй меҳани сабзи меҳр,
 эй шаҳраги набзи шеър,
 Эй дури ба чон наздик,
 эй нури дилу дида,
 Дар ҳар варақи сангат
 шеърест ахурой,
 Аз ҳар вачаби хокат
 як нобиға рӯйида... [4, 27]

Дар шеъри «Шоҳнома» Гулрухсор ба ҳикмати ваҳдатофари Тиргон ишора намуда, таъкид кардааст, ки «Шоҳнома Ватан аст», яъне гузаштаву имрӯзест, ки саодати башардӯстиву ободкориро на танҳо ба фарзандону меросбарон, балки ба тамоми инсоният ҳада намудааст. Ў бо он менозад, ки ин Ватан, яъне, «Шоҳнома» ҳам барои таҳким бахшидани оромиши оламу одам аст ва ҳам касе уро ғасб карда наметавонад. Ин Ватан на танҳо мероси асилзодагон аст, балки баҳамоварандаи кулли инсоният аст. Дар замони имрӯз, ки ҷаҳонро торикии ҷаҳлу адоват фаро гирифтааст, маҳз рӯ овардан ба ҳикматҳои башардӯстонаи Тиргон инсониятро аз торикии абадӣ начот хоҳад дод:

...Оре, оре «Шоҳнома» Ватан аст!
 Ватане, к-аз ману ту
 Натавонанд ба шамшеру ба тазвир рабудан.
 «Шоҳнома» хирад аст,
 Хираде, ки ба ҷаҳон омӯзад
 Хунари аз аҷали ҷаҳл намурдан... [4, 29]

Гулрухсор чун модари ҳаводори миллат ҳамеша аз асолати аҷдодӣ, яъне, аз хуршеду нур, аз оташу Ахуро бо виқор ёдовар мешавад. Ў мегӯяд, «Қисмати ту аз азал худсӯзиву зулматафрӯзист». Ин миллат на барои ҷангу ҷаҳлу ваҳшат, балки барои раҳнамоиву раҳкушой ба сӯи нур халқ гардонида шудааст. Шоир бо садоқат ба миллаташ таъкид мекунад, ки «разми ту бо деви зулмат амри Яздон аст». Чунончи:

...Миллати ман,
 миллати хуршед,
 Қисмати ту аз азал
 худсӯзиву залматфурӯзист,
 Разми ту бо деви зулмат
 амри Яздон аст! [4, 33]

Дар ҷои дигар маҳз ба ҳамин маънӣ ишора намуда, мегӯяд, ки соҳибдастур аст ва ин дастур аз «нур» барояш амр шудааст. Шоир мегӯяд аз «Нуробод» чун «косиди нур» барои бартараф кардани «зулмат» омадааст. Ва ин ки шоири ширинбаён бо садоқату башорат аз диёри нур омадааст, боз ҳам ишораи ҷолибест ба ҳикмати ваҳдатофари Тиргон. Чунончи:

Ман ба зулматзодагон гуфтам:

Зи Нуробод меоям,

қосиди нурам.

Баски аз тачрубай торикии торих биноям,

Нурдастурам [4, 64].

Шоири маҳбуб дар ҷои дигар аз Ораши баору ватандор ёдовар шуда, ба таъкид меғӯяд, ки ҳар чӣ аз асолату озодагӣ ва саодату созандагӣ дорад, аз аҷдоди некӯяш мерос бурдааст. Ба андешаи Гулрухсор фарзандони баору номуси Ватан бояд аз гузаштаи боқаромати аҷдодон огоҳ бошанд, то дар замони тезутундшавии бархурди тамаддунҳо шиорашон «Паст назистану сарпаст намурдан!» бошад. Чунончи:

Ман аз гили нори хеш миннатдорам,

Аз Ораши ори хеш миннатдорам.

Гар паст назистаму намурдам сарпаст,

Аз иззати дори хеш миннатдорам [4, 58].

Тавре ишора шуд, рӯзи Тир дар фарҳанги аҷдодӣ ҳамчун рӯзи деҳқону нависандагон ва бузургдошти шуғли онон маҳсуб мешавад. Чун шуғли деқонон кишоварзӣ асту бидуни об амалӣ намешавад, пас эҳтирому гиромидошти об дар фарҳанги ориёӣ низ ҷойгоҳи маҳсус дорад. Мардуми тоҷик аз қадимулайём ба об чун ба мавҷуди зиндаву ҳаётбахш тавачҷуҳи хоса доштанд ва дар робита бо ин як қатор оинҳоеро низ амалӣ мекарданд. Ба ин маънӣ фолклоршинос ва мардумшиноси тоҷик Дилшод Раҳимӣ чунин навиштааст: «Тир – номи эзоди борон дар мифологияи Эрони бостон буда, дар «Авесто» дар шакли Тиштарӣя, дар паҳлавӣ – Тиштар ва дар форсии навин бо номҳои Тиштар ва Тир зикр шудааст. Вазифа ва ё хешкориҳои Тиштар об гирифтани аз дарёи Фарохкорт ва онро дар шакли борон резонидан ба заминҳои ахури мебошад. Тиштра инчунин номи ситораи рахшонтарини осмон буда, бо номи ситораи Сириуси юнонӣ ҳамреша аст» [8, 29]. Ҳамчунин, ситораи Тиштра ҳамчун ситораи нависандагон эътироф гардидааст. Бино бар ин, дар гузашта маросимҳои ба об вобастаро деҳқону нависандагон як ҷо ташкил мекарданд. Абурайҳони Берунӣ низ дар «Осор-ул-боқия» ба ҳамин нукта ишора кардааст: «... номи ин рӯз Тир аст, ки Уторид бошад ва он ситораи нависандагон аст. Ва дар ин рӯз буд, ки Ҳушанг номи бародари худро бузург гардонид ва деҳқанатро ба ӯ дод. Ва деҳқанату китобат як чиз аст ва ин рӯзро аз роҳи чалолияту эъзом ид гардониданд. Ва дар ин рӯз Ҳушанг мардуми дунёро амр кард, ки либоси котибӣ бипӯшанд. Ва низ деҳқонорро ба ин кор амр кард. Ва аз ин рӯз мулуку деҳқону мубадон ва ғайри эшон ин либосро пӯшиданд. Ва то рӯзгори Гуштосп аз роҳи чалолияту китобат ва афзалияти деҳқонон ин расм боқӣ бувад. Ва дар ин рӯз эронӣён ғусл мекунанд. Ва сабаби он ин аст, ки чун Кайхусрав аз ҷанг бо Афросиёб баргашт, дар ин рӯз аз ноҳияи Сова убур намуд ва ба кӯҳе, ки ба Сова мушарраф аст, боло рафт. Ва танҳо худӣ ӯ бидуни ҳеч як аз лашкариён ба чашмае ворид шуд ва фариштагонро дид ва ҳамона мадхуш шуд. Вале ин кор бо расидани Бежани писари Гавдарз мусодиф шуд ва қадре аз оби чашма ба рӯи Кайхусрав рехт. Вайро ба санге таъя дод ва гуфт: «Эй подшоҳ, маяндеш! Ва қарияи линаро он ҷо сохта, номи онро «Маяндеш» гузориданд ва кам-кам таҳриф ёфтун «Андеш» шуд.

Ва расми ғусл кардану шустушӯй ба ин об ва дигар обҳои чашмаҳо боқӣ ва пойдор монд. Ва ба роҳи табаррук. Ва аҳли Омул ба дарёи Хазар мераванд ва тамоми рӯз оббозӣ мекунанд»[8, 33]. Ба ин маънӣ дар робита бо гиromидошту талаби об дар байни мардум одатҳои чун «худой барои боронҳои», «обпошӣ барои талаби борон» ва «дуои борон» пайдо шудаду ба ҳукми анъана даромадаанд. Дар байни ақвоми эронӣ боварҳои низ ҳаст, ки дар замони шоҳигарии Фирӯзи Сосонӣ дар Эрон ҳафт сол хушксолӣ омада, мардум дар интизори борон буданд. Ҳатто, ҷонварону гиёҳон аз хушксолӣ маҳв шуданд. Шоҳ Фирӯз фармон дод, ки дар оташкада барои даъвати борон ибодати маҳсус анҷом диҳанд. Дар натиҷаи ибодату анҷоми маросимҳои гуногун баъди 7 сол дар рӯзи Тир борон борид. Ба хоҳири ин борон шоҳ амр намуд, ки ин рӯзро Обрезгон, яъне Тиргон ном гузоранд ва онро ҳар сол чашн бигиранд. Ба ҳамин маъно дар шеъри «Хоби об» Гулрухсор тасвири зебое дорад, ки дар муҳтавои он эҳсоси амики иштиёқмандони об ва сарсабзиву хуррамӣ инъикос гардидааст. Чунончи:

Обҳоро хоб бурда дар сари зонуи санг,
Дар булӯри нур мастур аст ракси ширмоҳӣ.
Рӯдбори хаставу баҳри дамон ошиқ наяд,

Мезанад чашми уқоби пир бо ёди баландиҳо сиёҳӣ... [3, 123]

Дар ҳамин раванд, ҳанӯз байни ақвоми эронӣ барои талаби борону об маросимҳои чун «Ашаглон» ва ё «Сусхотун» баргузор карда мешаванд, ки реша дар ҳикмати созандаи чашни Тиргон доранд. Ашаглон – маросимест, ки ҳангоми кишту қор бо мақсади боронҳои ташкил карда мешавад. Ташкилкунандагони маросим аслан бонувон мебошанд. Лозим ба ёдоварист, ки маросими мазкур дар вилояти Хатлон, водии Рашт ва қисман водии Ҳисор бо номи «Ашаглон» («Ашагулон»), дар шаҳру навоҳии шимоли Тоҷикистон ва дар байни тоҷикони вилоятҳои Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё, Сурхандарё бо номи «Сусхотун» баргузор карда мешавад. Ҳамчунин, дар Ҳисору Шаҳринав ин маросим бо номи «Чиллахотун», дар Самарқанд бо номи «Ялконхотун» ё «Тӯйи сусхотун» ва дар Сурхандарё бо номи «Суст Момо» ёдрас мешавад. Маросими мазкур ҳарчанд як мақсаду муҳтаво, яъне, боронҳои талқин мекунад, аммо тарзи баргузориаш дар ҳар минтақа гуногун аст. Масалан, равиши маъмулии баргузори маросим аз он иборат аст, ки занҳои деҳа пиразанеро ба ҳайси Ашаглон интиҳоб карда, либоси кӯҳна мепӯшонанд ва дар сараш рафида [гоҳе як бандча паҳоли шолӣ] гузошта, дар маҳалла сурудхонон мегарданд. Сипас, соҳибхоназанҳо дар зарфҳо об гирифта, ба сари Ашаглон мерезанд. Дар маросими мазкур пиразанро бо мақсади барангехтани раҳми Парваридгор ва равон кардани борон бисёр тар мекунанд, то аз хунукии зиёд ба ларза ояд. Ҳамчунин, аз тарновҳои бом низ об равона мекунанд, то муҳити борониро ба миён оранд. Ҳангоми ташкили маросим матни намунавии суруди Ашаглон чунин аст:

Ашаглони ростина,
Якбор бучунбон остина.
Ғаллаи савзум қоқ шуд,
Якбор бурезун боруна [11, 38].

Дар робитаи бо ин масъала фаромӯш набояд кард, ки Гулрухсор низ чун шоири мардумӣ ба офаридаҳои қалами халқ таваччуҳи хоса дошта, зимни таҳияи китоби «Фолклори водии Қаротегин» зеботарин ҳикматҳои мардумии зодгоҳашро кашф намуда, барои баҳрабардорӣ тақдим кардааст. Ба ҳамин маънӣ, дар китоби мазкур ишораҳо ба гиромидошти об ва маросимҳои он бо шаклу услуби хоса ба назар мерасанд. Масалан, дар шеъри «Об омад» ба маросими «обталабӣ»-и мардум ишораи нозуке карда шудааст. Аз муҳтавои шеъри мазкур бараъло эҳсос мешавад, ки мардуми маҳаллӣ дар интизори об хеле беқарорӣ кашидаанд ва бо омадани об тантанаи хурсандӣ ташкил намуда, шеърҳои кардаанд. Чунончи:

Санг омаду санг омад,
Пеши бузи ланг омад.
Ин тахта ба он тахта,
Шоҳони камарбаста.

Асп омаду асп омад,
Ай боло ба шаст омад.
Аспора кучо бандем,
Дар мехой қатор бандем.

Ликак – ликаки мардум,
Румол боша, ки бандум.
Як хона пур аз хубон,
Ба кадомаш дил бандум?

Роҳи оба набанде,
Ов омаду ов омад.
Пеши ура нагире,
Ов ай Камаров омад [12, 78].

Яке аз маросимҳои дигаре, ки вобаста ба гиромидошти ҳикмати об дар байни мардум тавлид гардидаву ташаккул ёфтааст, «Фоли кӯза» ном дорад. Маросими мазкур як рӯз пеш аз Тиргон аз ҷониби занҳову духтарон ташкил карда мешавад. Муҳтавои оини мазкур аз он иборат аст, ки дӯшизае кӯзаи сафолиро аз оби равони тоза пур карда, болояшро бо дасмоли сабзи абрешимӣ мепӯшонад. Ин кӯзаро дар гузашта «дулла» мегуфтанд. Сипас, дӯшиза «дулла»-ро назди касоне, ки орзуе дар дил доранд, мебарад. Онҳо дар «дулла» ангуштарин, гушвора, сикка ва ё монанди инро андохта, сипас якҷо он кӯзаро ба зери дарахти ҳамешасабз мебаранд. Дар рӯзи чашни Тиргон, пас аз маросими «обрезон» касоне, ки бо орзуву ниятҳо дар кӯза чизе андохта буданд, дар ҷое гирди ҳам меоянд. Дӯшиза кӯзаро назди чамъият оварда, пешкаш мекунад. Сипас, бо навбат чамъшудагон маросими шеърҳои ташкил мекунанд. Ба ҳамин тартиб дар поини шеър дӯшиза дасти худро вориди кӯза намуда, чизеро берун меорад. Он чиз моли касе, ки бошад, шеъри хондашуда инъикосгари орзуву нияти ҳамон нафар аст. Чун маросими мазкур бо об пайвастагӣ дорад, шеърҳои хондашуда низ бояд бо об рафт дошта бошанд. Дар китоби «Фолклори водии

Қаротегин» Гулрухсор аз ашъори мардуми зодгоҳаш рубоиеъти зиёдеро овардааст, ки инъикосгари ҳамин маросим ба назар мерасанд. Чунончи:

Ҳавора бубин, шибир-шибир мебора,
Семоҳе шидай, надидам рӯи ёра.
Ё бор Худо, бар бутӣ ҳавора,
Дар болои бунги худ бубинем ёра [12, 67].

Кӯза гирифтӣ, барои об омадай,
Пурсидани мани дилхароб омадай.
Ормон дорам, як лаҳза дар пешам шин,
Ҳарчанд ба кори иштироб омадай [12, 86].

Ҳикмати об ва маросимҳои ба он вобаста дар фарҳанги мардуми ориёӣ гуногунпахлӯ буда, аз як тараф инъикоскунандаи рушди кишоварзӣ, аз тарафи дигар ҳамчун воситаи дур қардани дарду ҳасрат, ғуссаву ноумедӣ ва аз ҷониби дигар чун сарчашмаи покиву назофат маҳсуб мешавад. Фаромӯш набояд қард, ки аксари оинҳои вобаста ба об ҳарчанд реша дар ҳикмати ҷашнҳои миллий доранд, аммо раванди тамоми зиндагии мардумро фаро гирифтаанд. Масалан, ҷашни Тиргон ҷашни тобистон аст ва яке аз маросимҳои ин ҷашн талаби обу борон аст, аммо мардуми ориёӣ, хусусан тоҷикон, барои пойдории обу борон, барои покизагии руҳу равон, барои фаровонии ризқи инсон новобаста аз фасли солу ҷашну маросимҳои анъанавӣ пайваста дуо мекунанд. Гулрухсор низ чун фарзанди халқ ҳамин асолати азалии мардумро дар хуну ҷонаш бо самимияти хосса парвариш қарда, дар ашъораш бо тобишҳои гуногун тавсир намудааст. Хусусияти муолиҷавии об ва ё пок қардани ғуссаву ғами зиндагӣ тавассути об дар рубоии зер чунин инъикос гардидааст:

Об бурда ғуссаву носозиҳои деҳаро,
Қиссаву дастону молу чиз ҳам дар байн нест.
Байни худ ҳамсоҷо имрӯз баста иттифоқ,
Ҷанги кӯдак, оби кам дар назди базми тӯй чист! [3, 66]

Ва ё дар шеърӣ «Дарё» Гулрухсор оромишу осудагӣ ва покизагиву бедардии равонашро маҳз бо об [дарё] тавъам медонад. Дар ин мисраъҳо ҳамтабории руҳи шоир бо об ва ҳикматҳои мардумии бо об тавъам хеле муассир эҳсос мешавад:

Ба дарё мезанам худро зи танҳой,
Дилам аз аллаи шево биосоҷад,
Сарам аз гардиши дунё биосоҷад,
Дар оғӯши гувору поки дарёбод
Танам аз хоҳиши кимҳо биосоҷад...[2, 65]

Дар меҳвари оинҳои мардумии Тиргон ҷойгоҳи деҳқон ва мақоми ӯ барои таъмини оромишу суботи рӯзгор бисёр муҳим арзёбӣ мешавад. Бино бар ин, ориёӣҳо аз давраҳои бостон ба шахсияти деҳқон таваччуҳӣ хосса доштанд. Эҳтиром ба деҳқон ва ёриҳои ҳамҷониба барои ташаккули қори вай аз фазилатҳои муҳимтарини аҷлодӣ ба ҳисоб меравад. Дар ашъори Гулрухсор зебоии маслаки деҳқонӣ бо беҳтарин шакл суруда шудааст. Шоир ин марди шарифро гоҳе бо

ибороти «холики ризки халоик» ва гоҳо чун «марди ваъдаву паймон» тавсиф кардааст:

Туро, эй «холики ризки халоик»
 Чу марди ваъдаву паймон шиносем.
 Ба тоҷи шуҳрати аз хок руста,
 Баландии ту чун кайҳон шиносем [1, 45].

Ва ё дар чоӣ дигар:

Дехқони дашти сӯзон
 Зар нагирад,
 Зар бубахшад.
 Гушнаро нони бихиштӣ,
 Ташнаро Кавсар бубахшад [1, 48].

Чашни Тиргон дар қатори чашнҳои дигари мардумӣ таърихи бисёр қадим дорад. Табиист, ки мазмуну муҳтавои оинҳои ин чашн вобаста ба талаботи давру замон рушд ва гоҳе тағйир кардаанд. Аммо муҳим ин аст, ки чашни мазкур ва оину маросимҳои он ҳикмати азими бо табиат пайвастан, эҳтиром гузоштан, покиза кардан ва ободкориву созандагиро талқин мекунанд. Ҳарчанд вобаста ба чашни Тиргон ва оинҳои он дар ашъори Гулрухсор ба андозаи чашни Наврӯзу Меҳргон ишораҳо зиёд нестанд, аммо ҳикматҳои башардӯстонаи ин чашн дар осори шоир ба таври нозук ба назар мерасанд. Бояд гуфт, ки дар эҷодиёти Гулрухсор вобаста ба чашни Тиргон андешаҳои ҳикматомези мардумӣ чун: бузургдошти об, эътибору эҳтироми деҳқон, арҷгузорӣ ба фаъолияти кишоварзӣ ва ишораҳои алоҳида ба баъзе аз оину маросимҳо таҷассум ёфтааст. Ё чун суханвари мардумӣ тавонистааст барои ҳифзу арҷгузори анъанаҳои миллӣ, махсусан пайдории оину ҳикматҳои Тиргон, кӯшиши содиқонаву шоиронаи худро анҷом диҳад. Гулрухсор дар чавҳари осораш ба ҳикматҳои созандаи оину маросимҳои мардумӣ ишора намуда, чун ҳомии фарҳанги волои аҷдодӣ нақши беназир гузоштааст.

КИТОБНОМА:

1. Гулрухсор. Гули ханҷарӣ (маҷмуи дубайтӣ) / Гулрухсор. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2022. – 166 с.
2. Гулрухсор. Хонаи падар / Гулрухсор. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 80 с.
3. Гулрухсор. Шуъла дар санг / Гулрухсор. – Душанбе: Адиб, 2011. – 384 с.
4. Гулрухсор. Девон: Девони ишқу ханда / Гулрухсор. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 958 с.
5. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик [қ. 3, Наврӯз ва чашнҳои дигар.] – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2018. – 800 с.
6. Раҳимӣ, Д. Меҳргон чашни баракату фаровонӣ /Д. Раҳимӣ. – Душанбе: Аржанг, 2020. – 126 с.
7. Раҳимӣ, Д. Сада – чашни гармию нур/Д. Раҳимӣ. – Душанбе: Аржанг, 2020 – 159 с.
8. Раҳимӣ, Д. Тиргон – чашни об /Д. Раҳимӣ. – Душанбе: Аржанг, 2020 – 148 с.

9. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – 543 с.
10. Раҳмонӣ, Р., Қосимӣ С.А. Адабиёти гуфтории тоҷикон / Р. Раҳмонӣ, С.А. Қосимӣ. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020. – 352 с.
11. Қосимӣ, С.А. Адабиёти гуфторӣ ва адабони тоҷик /С.А. Қосимӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2021. – 135 с.
12. Фолклори водии Қаротегин. Гирдоваранда ва муаллифи сарсухан Гулсухсор Сафиева – Душанбе: Маориф, 1986 -190 с.
13. Khovar.tj. [https // Khover.tj](https://khover.tj) 2023/ 06 pesh... Равшан Раҳмонӣ, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон – эҳғари чашни Тиргон – сулҳи шоҳон, ваҳдату имон, меҳнати кишоварзон [мақолаи илмӣ].
14. <https://ganjoor.net>. Вуруд ба сайти “Ганҷур” / «23.09.2024» گنجور
15. <http://arshiyaa.blogfa.com>. ثلاثه غساله در ديوان حافظ - عرشيا Вуруд ба сайт. 19. 09. 2024

ИНЪИКОСИ ОИНҲОИ МАРДУМИИ ЧАШНИ ТИРГОН ДАР ОСОРИ ГУЛРУХСОР САФИЕВА

Дар мақолаи мазкур инъикоси расму оинҳои чашни Тиргон дар ашъори Гулрухсор ҷамъониба баррасӣ гардида, нақши шоир дар ниғаҳдорӣ ва ҳифзи арзишҳои миллӣ дар ин самт муҳим арзёбӣ шудааст.

Аз ҷумла, дар мақола дарҷ шудааст, ки таҷассуми расму оинҳои мардумӣ, хусусан инъикоси ҳикматҳои таърихии халқ дар адабиёт аз вазифаҳои муҳимтарини шоирону нависандагон маҳсуб меёбад. Фаромӯш набояд кард, ки танҳо адибон метавонанд зебоиву назокат ва фалсафаи нотақрори ҳикматомӯзи чашну маросимҳои миллиро амиқу нишонрас ба риштаи тасвир кашанд. Гулрухсор чун шоири дӯстдори халқ барои кашфу инъикоси маросимҳои ҳикматомӯзи халқ ва чашну оинҳои аҷододӣ нақши нотақрор дорад. Бояд гуфт, ки дар эҷодиёти Гулрухсор вобаста ба чашни Тиргон андешаҳои ҳикматомези мардумӣ чун: бузургдошти об, эътибору эҳтироми деҳқон, арҷгузорӣ ба фаъолияти кишоварзӣ ва ишораҳои алоҳида ба баъзе аз оину маросимҳои таҷассум ёфтааст. Ӯ чун суҳанвари мардумӣ тавонистааст барои ҳифзу арҷгузори анъанаҳои миллӣ, махсусан пойдориҳои оину ҳикматҳои Тиргон, кӯшиши содиқонаву шоиронаи ҳудро анҷом диҳад.

Калидвожаҳо: чашн, расму оин, мардумӣ, об, обпшон, деҳқон, шоир, Тиргон, моҳ, тобистон, инъикос, осор, ашъор, ҳикмат, фалсафа.

ОТРАЖЕНИЕ НАРОДНЫХ РИТУАЛОВ ПРАЗДНЕСТВА ТИРГОН В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ГУЛРУХСОР САФИЕВОЙ

В данной статье подробно рассматривается изображение обычаев и ритуалов праздника Тиргон в поэзии Гулрухсор Сафиевой, чья роль не мало – важна в сохранении и защите национальных ценностей в этом направлении.

В статье в частности отмечено, что воплощение народных обычаев, особенно отражение исторической мудрости народа в литературе, является одной из важнейших обязанностей поэтов и писателей. Не следует забывать, что только писатели способны уловить красоту и изящество, неповторимую философию мудрости национальных праздников и обрядов. Гулрухсор, как

любимая народная поэтесса, играет уникальную роль в раскрытии и отражении народных церемоний познания мудрости, а также праздников и ритуалов наших предков. Следует отметить, что в произведениях Гулрухсор, связанных с праздником Тиргон, нашли воплощение такие мудрые народные идеи, как: величие воды, почтение и уважение к земледельцу, дань земледельческой деятельности и особые упоминания некоторых ритуалов и церемоний. Она, как истинный литератор, смогла приложить искренние поэтические усилия для сохранения и уважения национальных традиций, особенно сохранения обычаев и мудрости праздника Тиргон.

Ключевые слова: праздник, ритуал, народ, вода, литератор, земледелец, поэтесса, Тиргон, луна, лето, отражение, следы, стихи, мудрость, философия.

REFLECTION OF FOLK RITUALS TIRGON CELEBRATION IN THE WORKS OF GULRUKHSOR SAFIYEVA

This article examines in detail the depiction of the customs and rituals of the Tirgon holiday in the poetry of Gulrukhsor Safieva, whose role is very important in the preservation and protection of national values in this direction. The article notes the embodiment of folk customs, especially the reflection of the historical wisdom of the people in literature, as one of the most important responsibilities of poets and writers. We should not forget that only writers are able to capture the beauty and grace, the unique philosophy of wisdom of national holidays and rituals. Gulrukhsor, as a beloved folk poetess, plays a unique role in revealing and reflecting folk ceremonies of knowledge of wisdom, as well as holidays and rituals of our ancestors. It should be noted that in the works of Gulrukhsor associated with the Tirgon holiday were embodied such wise folk ideas as the greatness of water, reverence and respect for the farmer, tribute to agricultural activities and special references to some rituals and ceremonies. As a speaker, she was able to make sincere poetic efforts to preserve and respect national traditions, especially preserving the customs and wisdom of the Tirgon festival.

Key words: holiday, ritual, people, water, speaker, farmer, poet, Tirgon, moon, summer, reflection, traces, poetry, wisdom, philosophy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайдуллозода Саида Зайдулло – дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти ДДОТ ба номи С.Айни. Тел: 93.745.82.45; E- mail: zikaeva_1982@mail.ru.

Сведение об авторе: Зайдуллозода Саида Зайдулло – доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы ТГПУ им. С.Айни. Тел: 93.745.82.45; E- mail: zikaeva_1982@mail.ru.

About the author: Zaidullozoda Saida Zaidullo – associate professor of the of the Department of methodology of Teaching Tajik Language and Literature of the Tajik state pedagogical University named after S.Aini. Tel: 93.745.82.45; E- mail: zikaeva_1982@mail.ru.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
4. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
5. нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
6. номи мақола;
7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола қору фаъолият менамояд;
9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва чадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба наشري мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмии солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъя кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
 - а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Айнӣ, С. Куллийёт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
 - б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, мақолаи нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
 1. *Айнӣ, С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.*

2. Ҳошим, Р. Иншои шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;
15. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. Мақолаи аспирант /докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [5, 75];
20. рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяти маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.
23. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.
24. Дастнавис бояд бодиккат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. Ҳайати таҳририяти дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.
26. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризоияти худро барои ҷоп ба таври ҳаттӣ тасдиқ мекунанд.
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,

хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Соблюдение публикационной этики научных журналов:

3. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
4. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
5. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
7. Фамилия И.О. автора(ов)
8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
9. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
10. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
11. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
12. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
 - а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:
Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;

б) для статей – имя автора, полное название статьи, название сборника статей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты,

журнала, например:

1. *Айни, С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Хусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. Обратить внимание автора(ов) в статье на предшествующее исследование по теме статьи, которое было ранее опубликовано в журнале «Словестность»;
14. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;
15. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
16. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/ соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
17. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
18. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
19. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
20. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
21. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
22. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
23. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
24. Рукопись должна быть внимательно прочтена и представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.
25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Сдано в печать 10.12.2024 г. Разрешено в печать 17.12.2024 г.

Формат 70x100 1/16. Гарнитура Литературная.

Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Тираж 100 экз. Заказ № 19/24.

Издательство «*Истеъдод*».

734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.

Тел.. 221-95-43. E-mail. istedod2010@mail.ru